

Radiografia Famílies a Barcelona, diversitat, dinàmiques i estructura **Dossier** Polítiques familiars **Monografies** La vida quotidiana de les famílies migrants | Noves dinàmiques familiars i polítiques de suport a la família **Experiències** Reagrupament familiar | Violència intrafamiliar | Consell Municipal de Famílies | La Xarxa de Grups de Cuidadors **Tribuna** Cultura escolar, educació, família i entorn | Polítiques de temps i relacions familiars

Barcelona societat

Revista de coneixement i anàlisi social

número

15

Desembre de 2008

Sumari

3 Presentació

Perfil social / Radiografia

5 Famílies a Barcelona: diversitat, dinàmiques i estructures
Cristina López

Dossier

- 25 Les polítiques familiars a Europa: tendències i reptes
Lluís Flaquer
- 35 La reorganització dels temps de la vida quotidiana a les llars catalanes amb fills i filles adolescents
Pau Mari-Klose, Carme Gómez-Granell, Cristina Brullet, Sandra Escapa
- 55 El tractament legal dels nous models familiars
Judit Solé
- 63 Polítiques de protecció a la família en xifres. Catalunya, Espanya i Europa
Maria Cubel, Cristina de Gispert

Monografies

- 81 D'Equador a Catalunya: la gestió de la vida quotidiana de les famílies migrants
Claudia Pedone
- 88 Les noves dinàmiques familiars i les implicacions per a les polítiques de suport a la família
Pau Miret

Experiències/Gestió

- 99 Per què és necessària l'atenció a les famílies
Carmina Català
- 108 El reagrupament familiar a la ciutat de Barcelona
Ramon Sanahuja, Gloria Elena Rendón
- 124 Violència intrafamiliar i violència de gènere
Margarida Saiz
- 131 El Grup de Famílies del Consell Municipal de Benestar Social (2004-2008)
Teresa Montagut
- 138 Una xarxa per cuidar les persones que cuiden. L'experiència de la Xarxa de Grups de Cuidadors
Xabier Ballesteros, Joana Chinchilla

Xarxes internacionals

- 145 Barcelona en xarxa
Xavier Mayo, Eva García

Tribuna

- 147 Cultura escolar, educació, família i entorn
Ramon Casares
- 156 Polítiques de temps i relacions familiars: un camí per recórrer a través de la vida quotidiana
Sara Moreno

Més

- 162 Les desigualtats en les condicions de vida dels grups socials a Catalunya
Cristina Sánchez

Resumen/Summary

- 172 Resumen
- 177 Summary

Consell Editorial

Ricard Gomà, regidor de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Carles Martí, regidor de l'Àrea de Benestar i Cohesió Territorial
Elsa Blasco, regidora de Dones i Joventut
Joaquim Mestre, regidor de Drets Civils
Isabel Ribas, delegada de Salut Pública
Daniel de Torres, comissionat de l'Alcaldia per a la Immigració i el Diàleg Intercultural

Secretaria

M. Glòria Figuerola, gerent de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania

Equip de redacció i coordinació

Direcció

Carlos Salanova, Departament de Recerca i Coneixement

Direcció acadèmica

Ismael Blanco, Universitat Autònoma de Barcelona

Coordinació

Pep Gómez, Observatori Social Barcelona

Consell de Redacció

Sílvia Navarro, Direcció d'Acció Social i Ciutadania
Rosa Maria Bada, Direcció de Drets Civils
Pilar Solanes, Direcció de Participació Social
Carme Borrell, Agència de Salut Pública de Barcelona
Maria Eugènia Sánchez, Delegació de Salut Pública
Rosario Borda, Institut Municipal de Persones amb Discapacitat
Bàrbara Roig, Direcció del Programa de Dones
Jordi Casanovas, Direcció de Joventut
Maia Berasategui, Direcció d'Immigració
Anna Carné, Institut Barcelona Esports
Montse Tort, Institut de Cultura
Araceli Vilarrasa, Institut Municipal d'Educació
Montse Gispert, Direcció de Serveis de Participació i Associacionisme
Elena Sintès, Direcció de Nous Usos Socials del Temps

Assessorament lingüístic

Rosa Chico

Disseny i maquetació

Jordi Salvany

Impressió

Imatge i Producció Editorial

Edició

Observatori Social Barcelona

Departament de Recerca i Coneixement
Gerència de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Ajuntament de Barcelona
Diagonal, 233
08013 Barcelona
Telèfon: 93 413 26 69
www.bcn.cat/observatoribcn
ISSN: 1133-6315
Dipòsit legal: B-21.686-1993
© Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat té una periodicitat semestral.

Es permet reproduir les dades i la informació provinents de fonts municipals si se'n cita la procedència.

Els articles inclosos en aquesta publicació són responsabilitat exclusiva dels seus autors i autores.

Presentació

El sociòleg alemany Ulrich Beck, autor de diversos llibres de referència en l'àmbit de la interpretació de les transformacions que les societats occidentals estan experimentant en el context de la globalització, qualificava fa un temps la família com una categoria social *zombie*,¹ una categoria creada per descriure una realitat que ha experimentat profundes transformacions, fins al punt que s'assembla molt poc a aquella a la qual feia referència quan va ser creada.

La família nuclear, composta per una mare, un pare i els seus fills, que conviuen en una mateixa llar en tant que un nucli de relacions socials format amb la perspectiva de mantenir-se unit per a tota la vida, continua sent una realitat viva per a moltes persones, però sens dubte ja no és l'única, ni potser tan sols la predominant.

Durant les darreres dècades, juntament amb aquest model tradicional hem pogut observar l'eclosió de formes de convivència familiar noves i molt diverses. Un nombre creixent de nuclis familiars constituïts es descompon com a conseqüència de les separacions i els divorcis. Les famílies es recomponen i se superposen les unes a les altres com a conseqüència de la formació de parelles noves sorgides de ruptures prèvies. El fet familiar i fins i tot les relacions matrimonials i de paternitat adquireixen sovint un caràcter transnacional com a conseqüència dels moviments migratoris globals. La paternitat, particularment la maternitat, és viscuda per

moltes dones en solitari. Els matrimonis homosexuals són una realitat cada cop més estesa i acceptada socialment i, com a conseqüència dels avenços jurídics, els fills poden ser criats en aquest marc de convivència. Les formes de convivència a les llars es multipliquen, no necessàriament es formalitzen legalment i fins i tot poden respondre a pautes de relació diferents a les familiars. Avui, més que no pas parlar de la família en singular, cal parlar de famílies en plural.

Fer referència a les mutacions que estan experimentant les relacions familiars, les quals impliquen una relativització creixent del pes social de la família tradicional, no ens pot portar a desconsiderar la importància que aquest tipus de relacions continuen tenint en les nostres societats. Les famílies continuen desenvolupant un paper cabdal en els processos de criaça, educació i socialització dels infants. Continuen cobrint necessitats emocionals bàsiques per a les persones. Segueixen sent una important font de provisió de recursos, particularment en situacions de necessitat o de dependència. Per tot això, les polítiques de suport a les famílies continuen sent plenament necessàries, potser fins i tot més ara que en altres moments, en què la família era un fet més previsible i consolidat. Ara bé, aquest tipus de polítiques s'han de basar en el reconeixement i l'assumpció plena del caràcter enormement canviant, dinàmic i complex del fet familiar. Per aquest motiu són neces-

saris els diagnòstics que ens permetin comprendre les pautes de constitució —i descomposició— familiar en l'actualitat, les dinàmiques de relació en el si dels nuclis de convivència a la llar, així com preveure tendències de futur que poden ser significatives per al disseny de les polítiques públiques. Són necessaris, també, elements de reflexió sobre com les polítiques públiques incideixen en aquestes dinàmiques familiars i fins a quin punt donen respostes més o menys adaptades a les noves circumstàncies.

El número de la revista que presentem resulta de gran valor per fer aquesta reflexió des de la ciutat de Barcelona. Diversos articles ens ajuden a precisar la diversitat de pautes de conformació i dissolució de les famílies i el pes demogràfic relatiu de cadascuna d'elles. Ens ajuden a copsar els tipus de relacions que es produeixen en el si de les famílies, molt particularment pel que fa als usos dels temps. Ens permeten conèixer l'impacte en les relacions familiars de fenòmens demogràfics com la davallada i el retard en la fecunditat i la nupcialitat, l'augment de les ruptures familiars, l'envelliment de la població i la intensificació dels fluxos migratoris. En definitiva, ens aporten elements de gran valor per diagnosticar la incidència del canvi familiar en la nostra ciutat en comparació amb altres territoris.

1. Vegeu l'entrevista a Ulrich Beck sobre les «categories zombie» a BECK, U.; BECK-GERNSHEIM, E. *Individualization*. Londres: Sage, 2002: 202-213.

Alhora, altres articles posen l'accent en els reptes que plantegen totes aquestes dinàmiques de canvi per a les actuacions públiques. Ens permeten analitzar comparativament les políti-

ques familiars a Europa i els avenços que s'han produït a Espanya en termes de reconeixement jurídic de les noves realitats familiars. També ens relaten i aporten elements de balanç sobre

experiències locals de política pública, gestió pública i participació ciutadana que tracten de donar respostes innovadores a les realitats familiars emergents.

Famílies a Barcelona: diversitat, dinàmiques i estructures

Cristina López. Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències Socials, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales, Universitat de Barcelona

Durant les darreries del segle passat s'han viscut importants transformacions familiars als països del món desenvolupat. Enrere ha quedat el cicle de vida familiar unilineal que començava amb el matrimoni com a única via de formació d'una llar i continuava amb el naixement, la criança i l'emancipació dels fills fins que el nucli familiar es dissolia per la mort d'un dels cònjuges. Avui hi ha una gran diversitat de formes de convivència i sobretot una flexibilitat i reversibilitat dels itineraris en la formació i dissolució de les llars.

La ciutat de Barcelona forma part d'un context mediterrani on aquestes transformacions s'han produït d'una manera molt ràpida i intensa. L'article que es presenta a continuació mostra la particular evolució de les dinàmiques demogràfiques recents i el seu impacte sobre l'estructura de les llars i les característiques de les persones que hi resideixen, i posa de manifest com la ciutat conjuga i integra sota les mateixes morfologies formes de convivència noves i velles.

1. Transformacions familiars en el context mediterrani llatí. El model particular de l'Estat espanyol

A partir de la segona meitat dels anys seixanta als països de l'Europa nord-occidental es van produir una sèrie de transformacions demogràfiques tan intenses que alguns autors les van qualificar com a segona transició demogràfica (Lesthèghe; Van de Kaa, 1986). Els canvis demogràfics han consistit en la

caiguda i el retard de la fecunditat i la nupcialitat, l'increment de les ruptures per divorci i separació, i l'aparició de formes noves de convivència, però també en l'augment dels fluxos migratoris i el creixement de l'expectativa de vida de la població. Es tracta de transformacions que incideixen directament en la formació i la dissolució de les llars i les famílies. La teoria de la segona transició demogràfica proveeix un marc explicatiu per a l'anàlisi i la interpretació de la relació entre els canvis demogràfics i la composició i l'estructura de les llars.

El calendari i l'evolució d'aquestes transformacions i els seus efectes sobre les llars i les famílies difereix segons les regions europees (Roussel, 1992). Si a l'Europa nord-occidental els canvis s'han desenvolupat de manera lenta i sostinguda, al sud d'Europa les transformacions han estat de gran intensitat i s'han produït amb una rapidesa extraordinària.

Malgrat els processos de convergència dels models familiars, en el marc de la Unió Europea hi ha una gran diversitat de formes i composicions familiars que entronquen amb certes tradicions socioculturals, com la solidesa de la institució familiar i la densitat de les relacions (Requena, 2005), però també diversitat en el desenvolupament de les polítiques de benestar. En el cas de la societat espanyola, catalana i barcelonina, aquesta evolució —concentrada en el temps i insòlitàment intensa— s'ha desenvolupat en el context de la

transició cap a la democràcia i en una situació de crisi econòmica, i aquí rau la seva singular trajectòria.

El constrenyiment legal del règim franquista, l'absència de polítiques de suport a les famílies, i la importància de la institució familiar amb gran presència de dones que van participar poc en el mercat laboral formal constitueixen el punt de partida d'aquesta evolució particular (López, 2002).

Pel que fa a l'aspecte legal, fins a l'any 1981, amb la reforma del Codi civil, no es van materialitzar les reformes polítiques davant l'obsolet ordenament jurídic franquista basat en la desigualtat entre els fills legítims i els il·legítims, la desigualtat entre els drets de l'home i la dona, la penalització de l'anticoncepció i l'adulteri, l'obstrucció del treball de la dona, l'exclusivitat del matrimoni religiós i el foment de les famílies nombroses. Les principals reformes que incorporava la Constitució i el seu posterior desenvolupament en el Codi civil feien referència a la igualtat de drets entre els homes i les dones, la nova concepció de filiació (es modificaven els drets de la pàtria potestat i la majoria d'edat, i s'incorporava la igualtat entre els drets dels fills de mare casada i no casada) i la ruptura matrimonial (s'establí el divorci).

Nota: aquest article parteix d'una recerca prèvia més àmplia: Evolucions i tendències de les llars, les famílies i les persones a la ciutat de Barcelona i en el context europeu, que es va dur a terme per encàrrec de la Direcció de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona.

Aquests canvis van ser importantíssims ja que dotaven de reconeixement social i jurídic situacions de fet, sobretot en el cas del divorci, i flexibilitzaven i diversificaven els itineraris per formar i dissoldre famílies.

Alguns dels països de l'Europa nord-occidental van fer el procés de transformació demogràfica a mesura que s'estava desenvolupant un Estat de benestar amb unes polítiques socials que acompanyaven els canvis que s'estaven produint. A l'Estat espanyol les polítiques de suport a les famílies, en la primera dècada de la democràcia, es van caracteritzar per la seva poca visibilitat i per un baix nivell de *desmercantilització* i *desfamiliarització* (Brullet i Flaquer, 1999) i algunes prestacions es restringien a la vinculació amb el mercat laboral. Això ha mantingut un elevat grau d'institucionalització familiar que implica una confiança absoluta en la família i en les seves solidaritats intergeneracionals.

En aquest context sorgeix una generació de persones que es troben ara entorn de les edats de la jubilació que han desenvolupat un paper determinant en el canvi familiar i que actuen com a xarxa expendedora de serveis; es tracta principalment de dones de la *generació sandwich* (Brody, 1981), o *generació frontissa* (López, 2002), en un doble sentit: en primer lloc, perquè entorn d'elles s'articulen fins a tres generacions a les quals transfereixen ajudes (el suport als fills adults, l'atenció als néts i la cura dels pares que sobrevi-

uen), i en segon lloc, perquè constitueixen la generació que ha fet possible el canvi familiar. Primer, perquè han invertit en l'educació dels fills més ben

formats de la història i a més perquè han constituït la base material perquè aquests canvis s'hagin pogut donar (taules 1, 2 i 3).

Taula 1. Indicadors de fecunditat. Països de la Unió Europea i Barcelona, 1960-2006

	Indicador conjuntural de fecunditat ¹						
	1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006
Bèlgica	2,54	2,25	1,66	1,66	1,59	—	—
Bulgària	2,31	2,17	2,00	1,66	1,23	1,20	1,37
República Txeca	2,11	1,90	2,02	1,86	1,18	1,14	1,33
Dinamarca	2,57	1,95	1,44	1,68	1,75	1,76	1,83
Alemanya	2,37	2,03	1,53	1,33	1,32	1,35	1,32
Estònia	—	—	—	1,80	1,37	1,34	1,55
Irlanda	—	—	—	2,08	1,88	1,93	1,90
Grècia	—	2,40	2,10	1,38	1,28	1,25	1,39
Espanya	—	—	2,04	1,33	1,16	1,24	1,38
França	2,73	2,47	1,95	1,77	1,73	1,88	1,98
Itàlia	2,41	2,43	1,58	1,30	1,20	1,25	—
Xipre	—	—	—	—	1,95	1,57	1,47
Letònia	—	2,00	1,88	1,86	1,18	1,21	1,35
Lituània	—	2,40	1,98	2,01	1,49	1,30	1,31
Luxemburg	—	1,97	1,55	1,60	1,77	1,65	1,65
Hongria	2,02	1,98	1,88	1,87	1,46	1,31	1,34
Malta	—	—	—	—	—	—	1,41
Països Baixos	3,12	2,57	1,56	1,61	1,53	1,71	1,70
Àustria	2,69	2,29	1,67	1,51	1,45	1,33	1,40
Polònia	—	—	—	—	1,59	1,32	1,27
Portugal	3,15	3,01	2,13	1,56	1,44	1,45	1,35
Romania	—	—	2,38	1,62	1,37	1,31	1,31
Eslovènia	—	—	—	1,42	1,28	1,21	1,31
Eslovàquia	3,03	2,41	2,28	2,05	1,47	1,20	1,24
Finlàndia	2,72	1,82	1,64	1,79	1,76	1,73	1,84
Suècia	2,20	1,92	1,63	2,11	1,60	1,57	1,85
Regne Unit	—	—	1,82	1,82	1,73	1,63	1,84
Barcelona	1,86	2,32	1,60	1,06	1,08	1,10	1,17

1. L'indicador conjuntural de fecunditat indica el nombre mitjà de fills per dona en un moment determinat. Font: Estadístiques de població i condicions de vida, Eurostat, Moviment natural de la població, censos i padrons dels anys corresponents per a Barcelona. *Dades corresponents a l'any 1975.

Edat mitjana a la maternitat							% de fills de mare no casada						
1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006	1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006
27,98	27,15	26,65	27,94	28,52	—	—	2,06	2,77	4,49	12,62	19,05	—	—
—	—	23,93	—	24,34	25,11	24,57	7,99	8,45	10,29	15,52	28,10	42,04	50,79
—	—	—	—	26,09	27,53	28,91	4,89	5,43	5,85	9,82	16,90	23,45	33,32
26,91	26,72	26,95	28,62	29,26	29,21	30,29	7,82	11,03	35,72	46,53	46,28	44,62	46,36
27,55	26,60	26,51	27,77	28,36	28,81	29,56	7,56	7,23	12,77	15,08	17,05	25,03	29,96
—	—	—	25,27	25,79	27,15	28,36	—	—	—	31,24	48,10	56,21	58,24
—	—	—	29,88	30,19	30,50	30,66	1,59	2,65	6,17	16,91	25,26	31,31	33,15
—	—	26,23	27,36	28,35	29,21	29,87	1,24	1,11	1,58	2,38	3,27	4,25	5,28
—	—	28,21	29,03	30,18	30,74	30,88	2,31	1,36	4,42	10,01	11,68	19,73	28,38
27,60	27,16	26,98	28,39	29,10	29,39	29,77	6,10	6,86	12,68	31,83	—	44,71	50,49
29,16	28,27	27,52	29,00	28,47	30,43	—	2,39	2,14	4,43	6,72	8,29	9,87	18,60
—	—	—	—	28,11	28,88	29,79	—	0,15	0,51	0,76	1,49	2,49	5,60
—	26,44	25,49	25,05	25,53	26,89	27,76	11,94	11,42	12,87	18,39	33,06	42,07	43,36
—	—	—	—	25,80	27,16	27,70	—	3,70	6,87	7,02	14,31	25,38	29,64
—	27,14	27,44	28,42	29,15	29,32	29,94	3,17	4,01	7,11	12,17	14,96	22,31	28,82
25,79	25,45	24,73	25,67	26,47	27,56	28,70	5,47	5,43	7,43	14,15	22,62	30,04	35,59
—	—	—	—	—	—	—	0,74	1,49	0,89	2,00	2,68	13,24	22,29
29,76	28,19	27,82	29,45	30,14	30,31	30,58	1,35	2,08	4,85	11,99	16,99	27,20	37,06
27,59	26,67	26,32	27,20	27,80	28,38	29,17	13,02	12,77	19,45	24,79	28,02	33,06	37,16
—	—	—	—	27,01	27,58	28,34	—	—	—	—	10,17	13,12	18,89
—	—	27,21	27,46	28,13	28,75	29,48	9,45	7,33	9,49	15,58	18,66	13,78	31,61
—	—	25,17	24,91	25,05	25,84	26,85	—	—	—	—	20,71	26,70	28,97
—	—	—	26,12	27,27	28,46	29,62	9,12	8,53	14,09	26,42	31,85	39,37	47,24
—	—	—	—	—	26,83	27,94	4,67	6,20	5,70	8,95	14,02	19,76	27,49
28,28	27,13	27,87	28,86	29,34	29,65	29,96	4,04	5,83	13,28	27,37	35,38	39,55	40,55
27,47	26,97	27,73	28,72	29,36	30,01	30,53	11,28	18,56	41,19	48,19	53,88	55,49	55,47
—	—	—	—	—	28,59	29,17	5,22	8,04	—	29,80	35,53	40,05	43,66
28,80	28,30	27,50	29,70	31,00	31,70	32,01		4,06*	11,67	12,89	16,67	26,84	34,54

Taula 2. Indicadors de nupcialitat. Països de la Unió Europea i Barcelona, 1960-2006

	Taxa bruta de nupcialitat ¹							Indicador conjuntural de divorcialitat						
	1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006	1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006
Bèlgica	7,13	7,59	6,53	6,07	4,98	4,09	4,25	0,5	0,7	1,6	2,1	2,8	2,8	2,8
Bulgària	8,76	8,61	7,48	5,66	4,40	3,99	4,26	—	1,2	1,5	1,3	1,2	1,3	1,9
República Txeca	7,72	9,19	7,52	6,98	5,22	5,12	5,15	1,4	2,2	2,7	2,8	3,2	3,1	3,1
Dinamarca	7,84	7,38	4,96	6,03	6,83	6,82	6,71	1,5	1,9	2,8	2,5	2,4	2,7	2,6
Alemanya	9,46	7,36	6,22	5,68	5,22	4,73	4,54	1,0	1,3	2,0	1,7	2,1	2,4	2,3
Estònia	9,99	9,08	8,62	6,59	3,90	4,14	5,18	2,1	3,2	4,1	3,7	4,0	3,2	2,8
Irlanda	5,47	7,03	5,97	4,93	4,45	4,98	5,13	0,0	0,0	—	—	0,0	0,7	—
Grècia	6,98	7,67	7,32	6,39	4,24	5,21	5,18	0,3	0,4	0,7	0,6	0,9	1,1	1,3
Espanya	7,75	7,32	5,35	5,60	4,92	5,11	4,61	0,0	0,0	0,3	0,7	0,8	1,0	—
França	7,00	7,75	5,82	4,92	4,83	4,85	4,36	0,7	0,8	1,6	1,9	2,0	1,9	2,2
Itàlia	7,72	7,35	5,61	5,50	4,90	4,58	4,13	0,0	0,0	0,2	0,5	0,6	0,7	—
Xipre	—	8,61	13,32	11,65	8,71	15,07	6,80	—	0,2	0,3	0,5	1,1	1,7	2,3
Letònia	11,02	10,17	9,83	8,43	3,92	3,93	6,39	2,4	4,6	4,9	4,2	2,5	2,4	3,2
Lituània	10,13	9,53	9,13	9,24	5,67	4,53	6,26	0,9	2,2	3,2	4,1	3,1	3,2	3,3
Luxemburg	7,12	6,36	5,54	6,70	5,08	4,49	4,16	0,5	0,6	1,4	2,0	2,0	2,3	2,5
Hongria	8,87	9,35	7,20	5,90	4,75	4,28	4,42	1,7	2,2	2,6	2,4	2,2	2,4	2,5
Malta	6,00	7,85	9,00	7,10	6,36	5,58	6,25	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	—	—
Països Baixos	7,76	9,48	6,01	6,30	5,48	4,97	4,35	0,5	0,8	2,0	1,9	2,2	2,3	1,9
Àustria	8,30	7,07	6,31	5,69	5,31	4,25	4,46	1,1	1,4	1,8	2,1	2,3	2,6	2,5
Polònia	8,24	8,58	8,99	6,10	5,27	5,10	5,93	0,5	1,1	1,1	0,9	1,0	1,2	1,9
Portugal	7,84	9,38	7,74	7,20	6,33	5,67	4,52	0,1	0,1	0,7	1,1	1,3	1,8	2,3
Romania	10,74	7,19	8,16	8,06	6,81	5,87	6,79	2,0	0,4	1,5	1,6	1,6	1,4	1,5
Eslovènia	8,84	8,28	6,37	4,09	3,80	3,48	3,17	1,0	1,1	1,3	0,9	1,0	1,1	1,2
Eslovàquia	7,91	7,92	7,85	6,17	5,11	4,42	4,81	0,6	0,8	1,4	1,5	1,7	1,8	2,4
Finlàndia	7,41	8,84	6,27	4,93	4,77	4,79	5,36	0,8	1,3	2,0	2,6	2,7	2,6	2,5
Suècia	6,70	5,38	4,54	4,27	3,79	4,02	5,02	1,2	1,6	2,4	2,3	2,4	2,4	2,2
Regne Unit	7,51	8,46	7,06	6,09	5,39	4,84	—	0,5	1,0	2,6	2,8	3,0	2,7	—
Barcelona	7,40	6,60	4,46	5,09	4,57	3,98	3,62	—	—	—	—	—	—	—

1. La taxa bruta de nupcialitat expressa els matrimonis per cada 1.000 habitants.

Font: Estadístiques de població i condicions de vida, Eurostat. Moviment natural de la població, censos i padrons dels anys corresponents per a Barcelona.

2. Les transformacions demogràfiques a Barcelona¹

A continuació es presenten les transformacions demogràfiques que s'han produït a la ciutat de Barcelona en el context de la segona transició demogràfica i que fan referència a la natalitat i la fecunditat, a la nupcialitat i la ruptura de les unions, a la longevitat i l'envelliment, i a les migracions.

2.1 Menys fills i més tardans. Recuperació de la natalitat i immigració

Barcelona mostra una fecunditat feble, tardana i amb una intervenció important de la població de nacionalitat

estrangera en la recuperació de la natalitat.

Des de la segona meitat dels anys setanta la ciutat ha vist disminuir la seva fecunditat. La taxa de natalitat s'ha reduït a la meitat, passant de 17,3‰ al 8‰ de 2006, i l'edat mitjana a la maternitat s'ha retardat. Des de l'any 2000 hi ha una recuperació en el nombre total de naixements i un lleu increment de la fecunditat que s'expliquen per un augment de la població en edat fèrtil gràcies als fluxos de població immigrada en edat de procrear i a les *baby-boomers*, que han postergat la seva maternitat fins a ben entrada la trentena. Tot i això els estàndards de fecunditat de la ciutat es

mantenen baixos sense que l'indicador conjuntural de fecunditat superi l'1,17 l'any 2005. L'edat mitjana a la maternitat continua augmentat i se situa entorn dels 32 anys (taula 4, gràfic 1).

La intervenció de la població immigrant de nacionalitat estrangera en la recuperació de la natalitat és important: un 18,71% dels naixements que es produeixen a la ciutat l'any 2006 són de nacionalitat estrangera.

L'impacte de la baixa fecunditat sobre l'estructura i la composició de

1. Per a l'estudi de les dinàmiques demogràfiques s'ha fet servir el Moviment natural de la població i les estadístiques de variació residencial.

Taula 3. Esperança de vida en néixer. Països de la Unió Europea i Barcelona, 1960-2006

	1960	1970	1981	1991	1996	2001	2006
Bèlgica	—	71,0	73,7	76,3	77,3	78,1	79,5
Bulgària	69,3	71,2	71,5	71,1	70,8	71,9	72,7
República Txeca	70,7	69,6	70,8	72,0	74,0	75,4	76,8
Dinamarca	—	—	—	75,3	75,7	77,0	78,4
Alemanya	69,2	70,7	73,4	75,7	77,0	78,6	79,9
Estònia	—	—	—	69,8	70,0	70,7	73,1
Irlanda	—	—	—	75,0	75,8	77,2	79,7
Grècia	—	73,8	75,7	77,1	77,6	78,5	79,5
Espanya	—	—	75,8	77,1	78,2	79,7	81,1
França	—	—	—	77,2	78,2	79,3	81,0
Itàlia	—	—	—	77,2	78,8	80,3	—
Xipre	—	—	—	—	—	—	80,6
Letònia	—	—	—	—	—	—	70,9
Lituània	—	71,1	70,5	70,6	70,3	71,8	71,1
Luxemburg	—	—	—	75,7	76,8	78,0	79,4
Hongria	68,1	69,2	69,2	69,4	70,6	72,5	73,5
Malta	—	—	71,5	—	77,3	78,9	79,5
Països Baixos	—	—	—	77,2	77,6	78,4	80,0
Àustria	—	70,1	73,0	75,9	77,1	78,8	80,1
Polònia	—	—	—	70,4	72,3	74,2	75,3
Portugal	63,9	66,7	71,7	74,1	75,3	77,0	78,9
Romania	—	68,1	69,5	70,1	68,8	71,1	72,6
Eslovènia	—	—	—	73,6	75,2	76,4	78,3
Eslovàquia	70,3	69,8	70,7	71,1	72,9	73,6	74,4
Finlàndia	—	—	—	75,5	77,0	78,2	79,6
Suècia	—	74,7	76,1	77,9	79,2	79,9	81,0
Regne Unit	—	—	—	—	77,0	78,2	—
Barcelona	71,6	72,4	76,7	76,8	78,5	79,8	81,1*

*Dades corresponents a l'any 2005.

Font: Estadístiques de població i condicions de vida, Eurostat, Moviment natural de la població, censos i padró dels anys corresponents per a Barcelona.

Taula 4. Indicadors de fecunditat. Barcelona, 1981-2006

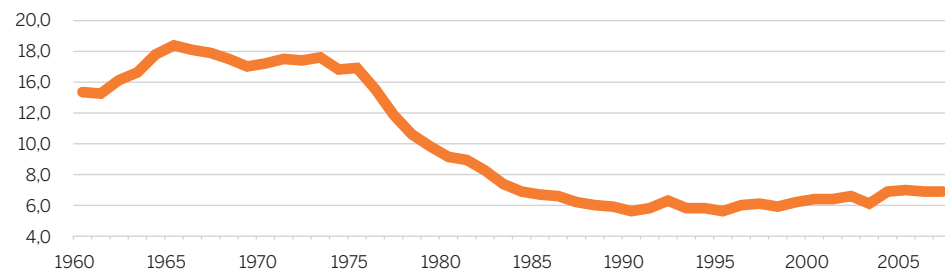
	1981	1991	2001	2006
Taxa bruta de natalitat ¹	10,9	7,7	8,3	8,8
Índex sintètic de fecunditat	1,6	1,1	1,1	1,2
Edat mitjana a la maternitat	27,5	29,7	31,7	32,0
% de mares no casades	11,7	12,9	26,8	34,3
% de naixements estrangers	—	—	10,5	18,7

1. La taxa bruta de natalitat expressa el nombre de naixements per 1.000 habitants.

2. L'indicador sintètic o conjuntural de fecunditat indica el nombre mitjà de fills per dona en un moment determinat.

Font: elaboració pròpia a partir del Moviment natural de la població, el cens de la població i el padró continu.

Gràfic 1. Taxa de natalitat. Barcelona, 1960-2007

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Moviment natural de la població, dels censos de població i del padró continu. Institut d'Estadística de Catalunya.

les llars implica una disminució en el nombre de persones per unitat residencial —sobretot en els nuclis de parelles amb fills—. No obstant això, el nombre de persones per llar es manté per sobre d'altres regions europees atès que les dificultats per a l'emancipació retenen els joves a les llars de referència durant un període més llarg de temps.

2.2 Menys matrimonis, més ruptures i més transicions

El matrimoni ha perdut exclusivitat tant en la formació de la parella com en la reproducció.

A Barcelona les unions matrimonials estan en declivi i l'edat mitjana dels contraents en augment. La taxa bruta de nupcialitat s'ha reduït a la meitat des de 1975 i se situa entorn del 4% l'any 2005 (taula 5, gràfic 2); l'edat mitjana a la nupcialitat, en el cas de les dones, se situa entorn dels 32 anys, i ha superat l'edat mitjana a la maternitat. (taula 4).

El matrimoni ha perdut el seu valor de representació social; des de l'any 2000 més d'un terç dels naixements que es produeixen a Barcelona són de mare no casada. I sobretot ha davallat el matrimoni religiós: la ciutat ha estat pionera de la pèrdua de protagonisme dels matrimonis religiosos a favor dels exclusivament civils des del 2002. També ho ha estat en el matrimoni entre persones del mateix sexe (possible des del 2005) que representa a la ciutat el 7% del total dels matrimonis que es produeixen l'any 2006.

Una nupcialitat feble i tardana implica una diversificació en les formes d'emancipació que no tenen com a avantsala el matrimoni: unió consensuada, en solitari, amb amics, etc. Però, a més, en aquells casos en què es retarda l'emancipació la permanència dels fills a les llars de referència significa, com ja s'ha comentat, el manteniment de proporcions elevades de llars de parelles amb fills. Les ruptures (separacions i divorcis) són la clau que explica la reversibilitat de les formes de con-

vivència i la fractura amb un model familiar unilineal. Les separacions i divorcis a Barcelona experimenten un increment, se situen entorn dels 5.000 l'any.

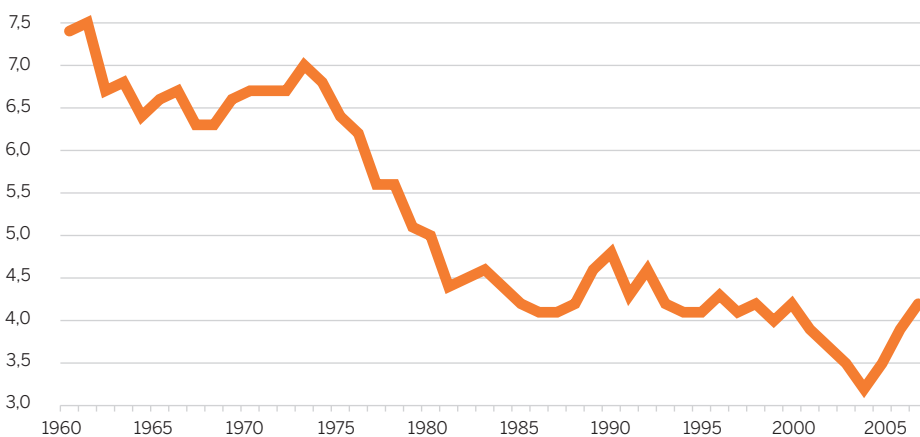
La ruptura implica, necessàriament, un augment en el nombre de llars: llars monoparentals —si hi ha presència de fills—, llars unipersonals —si un dels membres de la parella viu sol—, augment de nuclis extensos si un o diversos membres del nucli s'afegeixen a un altre nucli ja format (taula 5, gràfic 2).

Taula 5. Indicadors de nupcialitat i ruptura. Barcelona, 1981-2006

	1981	1991	2001	2006
Taxa bruta de nupcialitat	10,90	7,70	8,59	4,19
Taxa bruta de separacions	—	1,29	1,79	—
Taxa bruta de divorcis	—	1,32	1,59	—
Taxa bruta de ruptures	—	2,61	3,38	3,72
% de matrimonis excl. civils	1,36	39,50	45,35	66,41

Font: elaboració pròpia a partir del Moviment natural de la població, els censos, els padrons i l'estadística del Jutjat de Primera Instància de Família. Departament d'Estadística. Ajuntament de Barcelona.

Gràfic 2. Taxa de nupcialitat. Barcelona, 1960-2007

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Moviment natural de la població, dels censos de població i del padró continu. Institut d'Estadística de Catalunya.

2.3 Augment de la longevitat i envelliment

L'envelliment de la població és un dels fenòmens que influeixen més en l'estructura i la composició de les llars de Barcelona. L'augment de la longevitat, el drenatge de la població jove i la baixa fecunditat s'han reflectit en l'estructura per edats de la població de Barcelona, que es mostra molt envellida. Tan sols des de l'any 2000 el flux de població estrangera l'ha fet rejuvenir, passant de les 188,2 persones majors de 65 anys per cada 100 infants de l'any 2001 a les 179,6 del 2006; tot i això, l'estructura continua essent altament envellida (taula 6, gràfic 3).

L'esperança de vida en néixer ha augmentat de manera espectacular, passant dels 71,6 anys de 1960 als 80,6 anys del 2005.

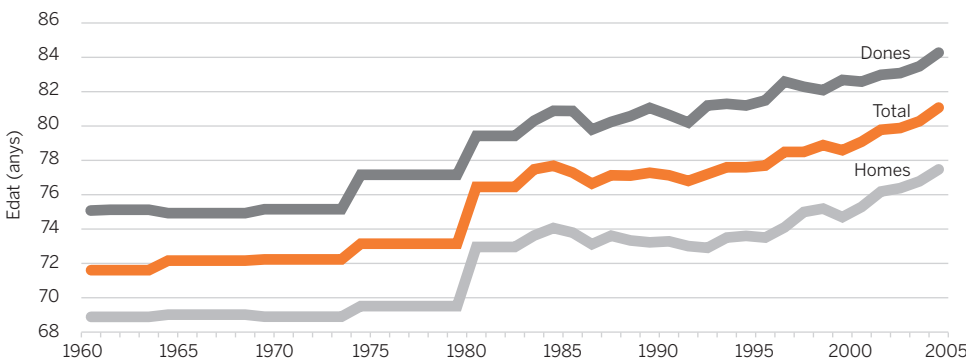
L'augment de la longevitat i la millora de les condicions de vida implica més independència residencial de les persones de més edat i també durant un període més llarg. L'envelliment produeix llars *en contracció* —generades a partir de la reducció d'un nucli anterior per defunció o emancipació d'algun dels seus membres—. Així, llars de *niu buit* —producte de l'increment de la durada de la coresidència d'ambdós membres de la parella una vegada emancipats els fills—, llars unipersonals —fonamentalment de dones vídues que sobreviuen als seus cònjuges—, llars sense nucli —de persones grans emparentades— i llars extenses al final del curs de vida responen a aquesta estructura envellida.

Taula 6. Estructura de la població segons grans grups d'edat. Barcelona, 1991, 2001 i 2006

Edat	1991	2001	2006
0-14 anys	11,51	11,51	11,61
15-24 anys	15,58	11,39	10,23
25-64 anys	52,09	55,43	57,28
65 anys i més	17,37	21,67	20,87
Índex d'envelliment	120,54	188,24	179,68

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de 1991 i 2001 i del padró del 2006. Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

Gràfic 3. Esperança de vida en néixer. Barcelona, 1960-2005

Font: elaboració pròpia. Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

L'any 2006 la població estrangera a la ciutat ja representa el 15,25% i la taxa d'immigració gairebé ha arribat al 60‰ (taula 7).

L'impacte d'aquest flux es reflecteix en l'estructura i la composició de llars, que diversifiquen la seva distribució. Les llars de les persones estrangeres són menys familiars, més nombroses i més complexes que les llars de les nacionals. Aquesta estructura no depèn tant de la procedència o l'adscripció cultural, sinó del temps de residència i

Taula 7. Taxa d'immigració i proporció de població estrangera. Barcelona, 1991, 2001 i 2006

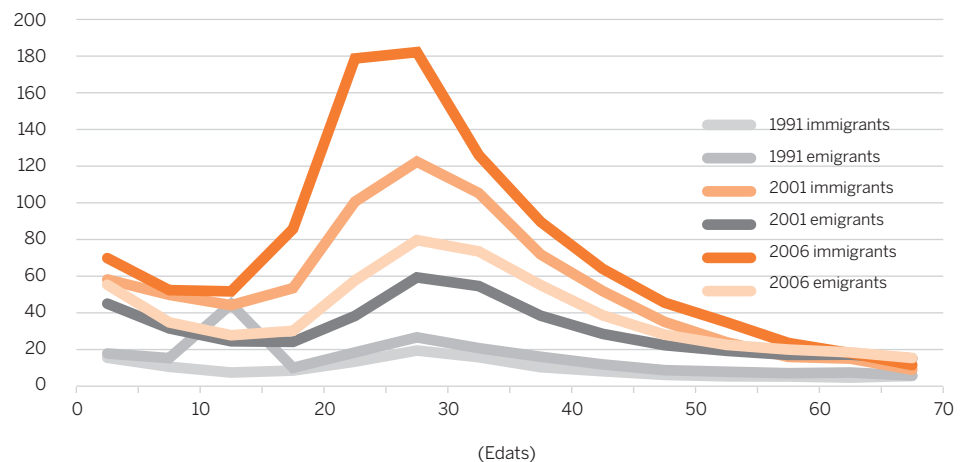
	1991	2001	2006
Taxa d'immigració (‰)	5,3	17,1	59,1
% de persones estrangeres	1,42	6,34	15,25

Font: Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona i elaboració pròpia.

2.4 Immigració i emigració. Complementarietat en les formes de residència

Barcelona, des de la segona meitat de la dècada dels noranta, està rebent un important contingent de població de nacionalitat estrangera que rejoveix (com ja s'ha comentat) les estructures envellides i contribueix a una relativa recuperació de la natalitat. L'any 1991 la taxa d'immigració de la ciutat de Barcelona era del 5,3‰; només hi havia un 1,43% de població estrangera; l'any 2001 la taxa d'immigració ja havia assolit el 17,1‰ i la població no nacional era el 6,34%.

Gràfic 4. Taxes d'immigració i emigració per edats. Barcelona, 1991, 2001 i 2006

Font: elaboració pròpia a partir de les altes i les baixes del padró municipal d'habitants i els censos de població. Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

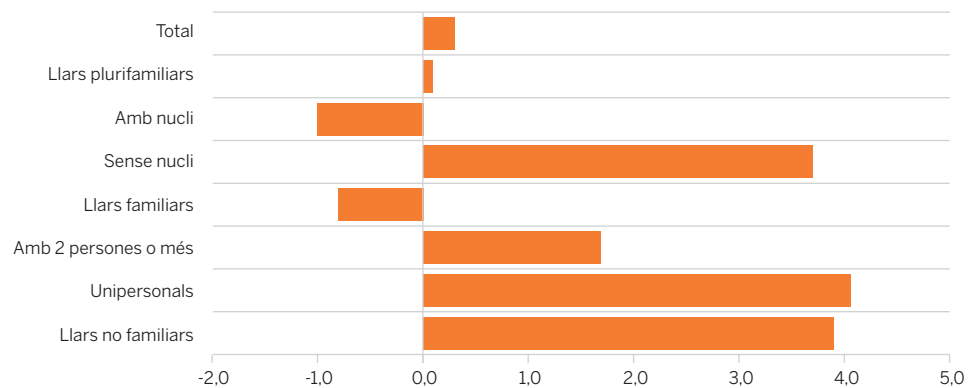
del moment del cycle vital de les persones que arriben (Bayona, 2007). Així, un augment de les llars sense nucli o de certes tipologies d'unitats extenses són indicatives d'una migració que fa poc temps que ha arribat, encara masculina i no reagrupada familiarment.

El saldo migratori de la ciutat de Barcelona ha estat negatiu des de 1978 fins a 1995, i tot i el volum de població que entra també en marxa. La taxa d'emigració l'any 1991 era del 12,7%, l'any 2001 ja era del 29,8% i l'any 2006 havia assolit el 38,3%. La població que emigra de la ciutat és jove (entre 20 i 40 anys) (gràfic 4), té com a lloc de destinació la primera i la segona corones metropolitanes i opta per un habitatge més assequible i en millors condicions (més superfície, entorn rural, etc.). Aquesta migració, generalment, va lligada a un esdeveniment vital de transició com la formació de la parella o el naixement d'un fill. Així, a Barcelona deixen de formar-se llars de parelles joves, amb o sense fills —llars familiars—, que ho fan en altres municipis del territori metropolità (Pujadas i López, 2006).

3. Les llars a la ciutat de Barcelona: coexistència entre les noves formes de convivència i les velles estructures de l'envelliment²

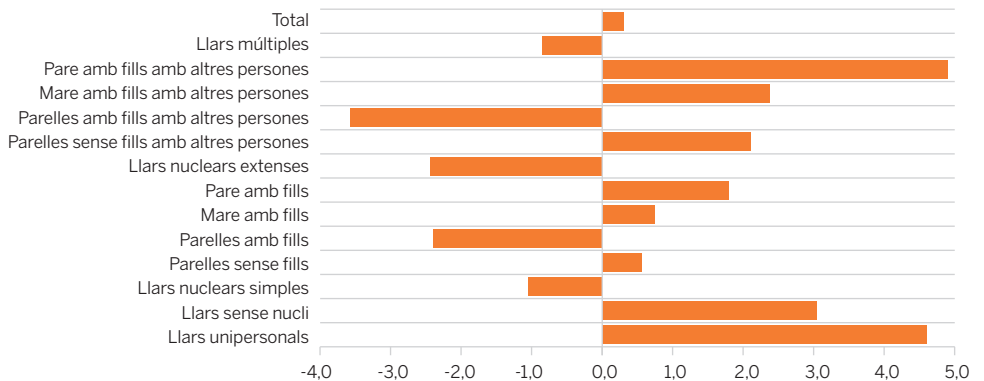
Les transformacions demogràfiques que s'han descrit de la ciutat incideixen en les dimensions, la distribució i la composició de les llars.

Gràfic 5. Llars familiars i no familiars, creixement anual (%). Barcelona, 1991-2001

Font: elaboració pròpia a partir del cens de població de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 6. Creixement anual de les llars segons el tipus. Barcelona, 1991-2001

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

La ciutat de Barcelona té una peculiar estructura en les característiques de les seves llars, ja que conjuga les *noves formes* de convivència amb les composicions pròpies de l'envelliment.

El nombre de llars creix, el nombre de persones que hi resideixen disminueix i les llars són cada cop menys familiars i més diverses (gràfic 5 i taula 8). Creixen les llars no familiars (les llars unipersonals i les llars sense nucli) jun-

tament amb les llars monoparentals. Decreixen les formes més tradicionals i familiars, com les llars de parelles amb fills i les llars extenses (gràfic 6).

2. La font estadística utilitzada per a l'estudi de les llars i les característiques de les persones que les componen ha estat una explotació específica de les microdades dels censos de població de 1991 i 2001 cedida per l'Institut d'Estadística de Catalunya atès que és l'única font que permet l'anàlisi a escala municipal i inframunicipal.

Taula 8. Llars segons el tipus. Xifres absolutes, distribució percentual i creixement anual. Mitjana de persones a les llars. Barcelona, 1981, 1991 i 2001

	Xifres absolutes			Distribució percentual de les llars			r%	
	1981	1991	2001	1981	1991	2001	1981-1991	1991-2001
Llars unipersonals	78.220	104.466	155.463	13,62	18,10	26,15	2,94	4,06
Llars sense nucli	30.913	24.393	32.913	5,38	4,23	5,54	-2,34	3,04
Llars nuclears simples	377.754	390.007	351.236	65,78	67,57	59,09	0,32	-1,04
Parelles sense fills	105.099	109.271	115.497	18,30	18,93	19,43	0,39	0,56
Parelles amb fills	239.511	231.103	181.398	41,71	40,04	30,52	-0,36	-2,39
Mare amb fills	28.160	42.213	45.479	4,90	7,31	7,65	4,13	0,75
Pare amb fills	4.984	7.420	8.862	0,87	1,29	1,49	4,06	1,79
Llars nuclears extenses	75.182	58.327	45.586	13,09	10,11	7,67	-2,51	-2,43
Parelles sense fills amb altres persones	18.817	12.210	15.034	3,28	2,12	2,53	-4,23	2,10
Parelles amb fills amb altres persones	45.949	27.271	18.952	8,00	4,72	3,19	-5,08	-3,57
Mare amb fills amb altres persones	7.922	7.314	9.256	1,38	1,27	1,56	-0,80	2,38
Pare amb fills amb altres persones	2.494	1.453	2.344	0,43	0,25	0,39	-5,26	4,90
Llars múltiples	12.197	10.079	9.254	2,12	1,75	1,56	-1,89	-0,85
Total	574.266	577.193	594.452	100,00	100,00	100,00	0,05	0,30
Mitjana de persones a la llar				3,05	2,85	2,53		

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1981, 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

3.1 Més llars, menys persones

Les llars creixen a un ritme més ràpid que la població (gràfic 7) i una de les conseqüències d'aquest procés és la reducció de la mitjana de persones per unitat residencial. La particularitat de la ciutat de Barcelona és que les llars han continuat augmentant fins i tot quan el creixement de la població ha estat negatiu: el municipi va perdre 241.258 individus entre 1970 i 2001 i, en canvi, va guanyar 115.697 llars. Aquest desajustament s'explica pels canvis en la distribució de la població entre els diferents tipus de llars; l'impacte de la ruptura, la convivència basada en l'estricta nucli familiar, el declivi de la fecunditat, la independència residencial superior de les persones grans, entre altres factors, condueixen a l'augment del nombre de llars fins i

tot —com en aquest cas— amb un decreixement del nombre de persones.

Barcelona mostra un nombre mitjà de persones per llar menor que el del conjunt metropolità i l'espanyol. L'any 1970 era de 3,65 persones i l'any 2001 va passar a ser de 2,53 membres per

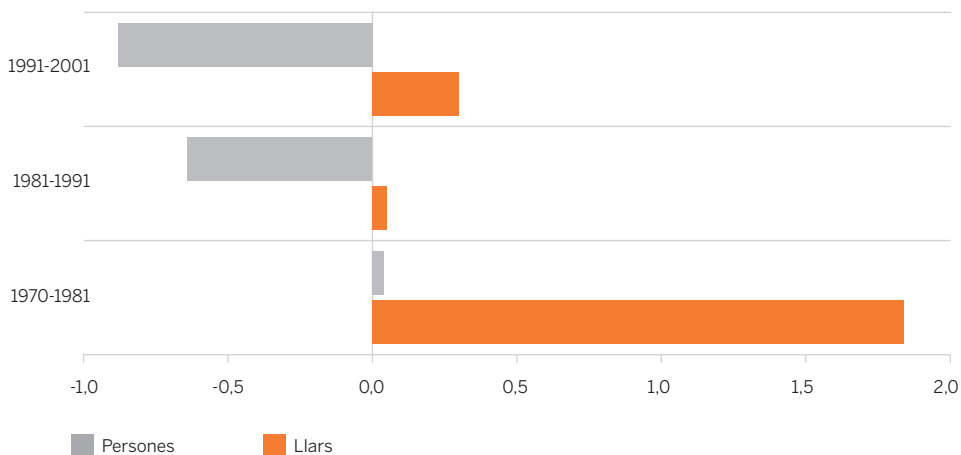
unitat residencial (taula 8). Les llars predominants són les de dues persones (29,85%). Les llars de tres persones i més perden efectius, a diferència del conjunt espanyol o el territori metropolità que no en perden fins a quatre persones i més (taula 9).

Taula 9. Nombre de persones per llar, distribució percentual i acumulada. Barcelona, 1991 i 2001

	% nombre de persones		% acumulat	
	1991	2001	1991	2001
1 persona/llar	18,10	26,15	18,10	26,15
2 persones/llar	27,81	29,85	45,91	56,00
3 persones/llar	22,02	21,16	67,93	77,16
4 persones/llar	20,30	16,26	88,23	93,42
5 persones/llar	8,19	4,60	96,41	98,02
6 persones/llar	2,76	1,26	99,17	99,28
> 7 persones/llar	0,83	0,72	100,00	100,00
Total	100,00	100,00		

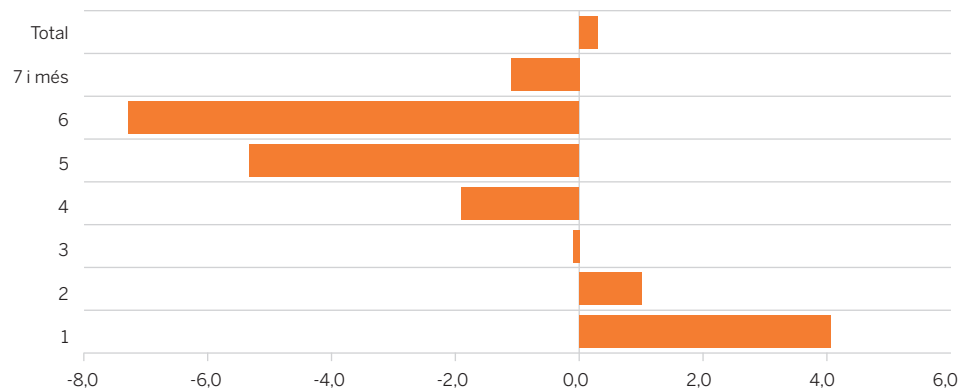
Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 7. Llars i persones, taxes de creixement anual. Barcelona, 1981-2001

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1981, 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 8. Llars segons el nombre de persones, taxa de creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

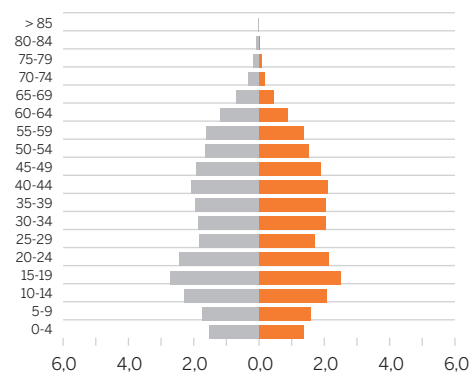
3.2 Les parelles amb fills, una forma de convivència en retrocés. Menys fills i més grans

Els nuclis de parelles amb fills constitueixen la forma tradicional de convivència i la forma de residència majoritària entre la població barcelonina. L'aliança i la filiació constitueixen el tipus de relació predominant a les llars.

A Barcelona, el tipus de llar majoritari és la parella amb fills —tot i que en una proporció substancialment menor si es compara amb el conjunt d'Espanya o amb la resta de la seva regió metropolitana—, els nuclis simples complets, que representen el 30,5% del total de llars de la ciutat i on viu el 44,2% de la població.

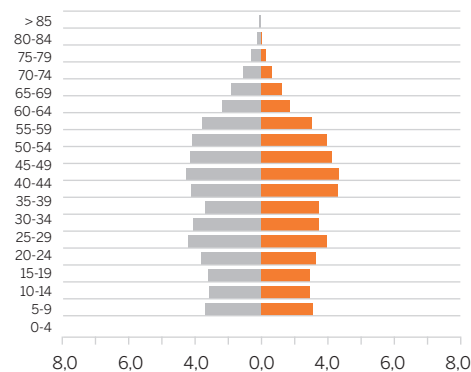
Durant el decenni 1991-2001, a Barcelona s'han perdut més 50.000 unitats pertanyents a aquesta tipologia. El retrocés més important s'observa en les llars de parelles casades amb fills que, a més, no queden compensades pel creixement de llars de cohabitants. La mitjana d'edat de les persones que viuen en aquestes llars augmenta i el nombre de fills és cada vegada menor (gràfics 9 i 10, i taula 10).

Gràfic 9. Població que viu en llars de parelles amb fills. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 10. Població que viu en llars de parelles amb fills. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya

Taula 10. Grans grups d'edat dels homes i les dones de les llars de parelles amb fills i creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	48,11	47,36	47,75	41,94	41,20	41,58	-4,25	-4,15	-4,20
30-45 anys	22,57	25,77	24,11	23,35	26,58	24,92	-2,60	-2,50	-2,55
45-65 anys	24,39	23,66	24,04	27,49	27,10	27,30	-1,77	-1,47	-1,62
> 65 anys	4,92	3,21	4,10	7,21	5,12	6,20	0,85	1,83	1,23
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-2,93	-2,80	-2,87
Mitjana d'edat	32,82	32,12	32,48	35,54	34,66	35,11			

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Mentre que l'envelliment de la població de Barcelona durant la dècada dels noranta explica la dissolució de les llars de parelles amb fills, que passen a convertir-se en llars de niu buit, el drenatge migratori de persones joves cap a altres municipis de la regió metropolitana explica la manca de formació de noves llars familiars a la ciutat.

3.3 Increment, rejueniment i desfeminització de les llars unipersonals

Les llars unipersonals ocupen el segon lloc del rànquing en la distribució total. Experimenten un creixement espectacular des de 1981 i són les protagonistes del creixement total del nombre de llars, desplaçant al tercer lloc les llars de parelles sense fills, que fins a l'any 1981 havien ocupat el segon lloc.

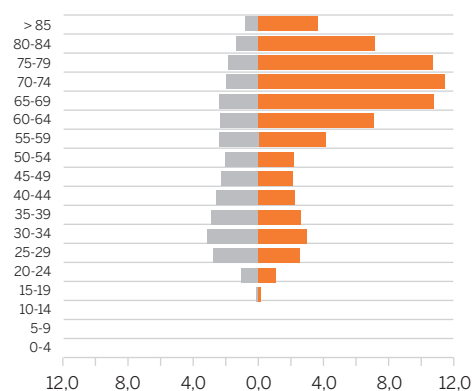
Representen el 26,1% de les llars a Barcelona, on viu el 10,4% de la població —amb una proporció superior a la resta de l'Estat espanyol i la Regió Metropolitana de Barcelona.

Tot i que el rostre predominant de la residència en solitari sigui femení, gran i vidu —dos terços de les persones que viuen soles són dones, el 60% tenen més de 65 anys i el 54,06% són vídues— cal destacar la renovació important que experimenta aquesta forma de viure. S'observa un rejueniment de les llars unipersonals protagonitzat per les persones de menys de 40 anys, i un gran increment de les llars de solitaris separats, divorciats i solters. Entre els

homes que viuen sols predominen els joves-madurs solters, i entre les dones, les grans i vídues (taules 11 i 12, gràfics 11 i 12).

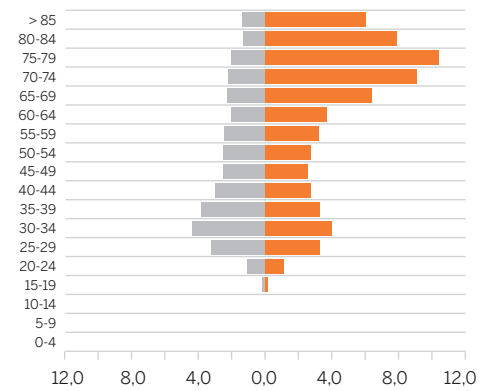
L'elevada proporció de llars unipersonals a la ciutat de Barcelona s'explica per l'augment de la longevitat de les persones grans i per la millora de les seves condicions de vida, que afavoreixen la independència residencial de la població gran, sobretot de les dones que sobreviuen els homes; l'estructura

Gràfic 11. Població que viu en llars unipersonals. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 12. Població que viu en llars unipersonals. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Taula 11. Grans grups d'edat dels homes i les dones que viuen en llars unipersonals, creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
<30 anys	13,10	5,31	7,60	12,98	6,79	8,88	5,41	5,97	5,69
30-45 anys	28,77	11,01	16,23	32,84	15,00	21,03	6,91	6,64	6,78
45-65 anys	30,48	21,89	24,41	27,76	18,31	21,50	4,52	1,57	2,74
> 65 anys	27,65	61,79	51,75	26,42	59,90	48,59	5,03	3,07	3,40
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	5,51	3,39	4,06
Mitjana d'edat	51,68	64,66	60,85	50,65	63,78	59,35			

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya (dades percentuals).

Taula 12. Homes i dones de les llars unipersonals segons l'estat civil, distribució perceptual i taxa de creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Estat civil	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Solters/es	15,50	23,64	39,14	19,82	23,91	43,73	6,88	4,40	5,45
Casats/des	3,04	3,47	6,51	2,93	2,80	5,72	3,89	2,05	2,95
Vidus/vídues	6,24	39,52	45,76	5,51	33,64	39,16	3,00	2,62	2,67
Separats/des	2,47	2,47	4,94	3,20	2,83	6,02	7,02	5,70	6,37
Divorciats/des	1,64	2,00	3,65	2,32	3,04	5,37	7,95	8,73	8,38
Total	28,89	71,11	100,00	33,78	66,22	100,00	5,93	3,54	4,28

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya (dades percentuals).

envellida de la ciutat de Barcelona genera gran nombre de llars unipersonals. Així, un contingent important de llars unipersonals procedeixen de la contracció o descomposició de nuclis anteriors ja constituïts. Però alhora es generen noves llars unipersonals que deriven de les *noves maneres* de residir en solitari: aquelles que es produeixen arran de la ruptura d'una unió o les llars de solters que consideren el fet de viure sol com una opció residencial més. Es conjuguen, doncs, noves i velles formes de residir en solitari a la ciutat.

3.4 Envel·liment i creixement de les llars de niu buit

Les parelles sense fills ocupen el tercer lloc en la distribució general de les llars; fins a l'any 1981 se situaven en la segona posició. Signifiquen el 19,4% del total de les llars, on viu el 15,5% de la població, amb una proporció sensiblement superior al conjunt metropolità, i presenten un creixement moderat.

Aquesta tipologia de llars està formada per nuclis de *niu buit* (parelles els fills de les quals s'han emancipat) i *nuclis sense fer servir* (parelles que no han tingut fills). A Barcelona més del 60%

de la població que resideix en llars de parelles sense fills és major de 60 anys i envelleix respecte al 1991 (taula 13, gràfics 13 i 14).

L'increment moderat i l'augment de l'edat mitjana de les persones que resideixen en nuclis de parelles sense fills s'explica per l'augment de la longevitat: les parelles, un cop independitzat l'últim fill, poden gaudir d'un llarg temps de vida en comú. La presència d'aquest tipus de nuclis a Barcelona es deu a una estructura de població envellida, que contrau les llars de parelles amb fills en llars de niu buit quan els

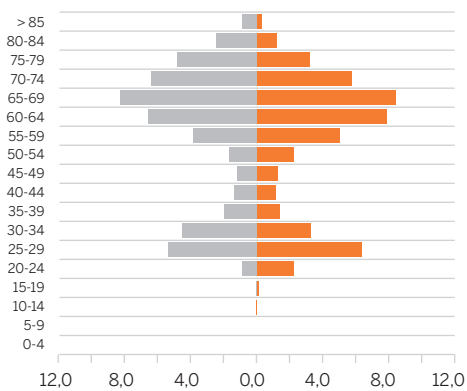
Taula 13. Grans grups d'edat dels homes i les dones que viuen en llars de parelles sense fills i taxa de creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	12,49	17,53	15,01	7,92	11,66	9,78	-3,89	-3,49	-3,66
30-45 anys	15,64	11,76	13,70	19,14	16,56	17,86	2,64	4,02	3,26
45-65 anys	26,36	32,89	29,62	20,58	25,68	23,12	-1,87	-1,94	-1,91
> 65 anys	45,51	37,82	41,66	52,36	46,10	49,24	2,01	2,53	2,25
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,59	0,52	0,56
Mitjana d'edat	57,70	55,22	56,46	59,88	57,58	58,73			

r: creixement anual mitjà.

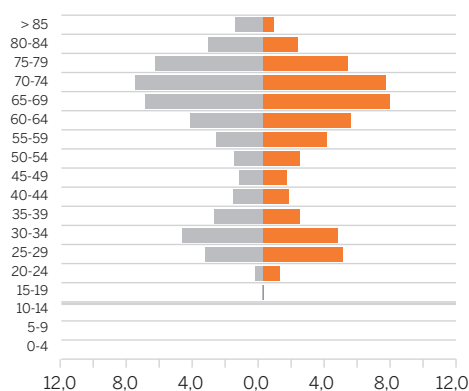
Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 13. Població que viu en llars de parelles sense fills. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 14. Població que viu en llars de parelles sense fills. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

fills s'emancipen i no tant a la formació de noves parelles, com és el cas de la resta de la Regió Metropolitana.

3.5 Rejuveniment de les llars monoparentals i creixement de les llars generades per ruptura

Les llars monoparentals ocupen el quart lloc en el rànquing de la distribució de les llars de la ciutat i experimenten un dels increments més importants

ja durant la dècada dels anys vuitanta. Representen el 9,1% de les llars de Barcelona, i hi viu el 8,8% de la població. El 82,4% estan generades per dones.

Sota aquesta estructura coexisteixen diferents modalitats de monoparentalitat: fins als anys noranta predominaven els nuclis que es generaven a partir de la contracció d'una llar per defunció d'un dels membres de la parella —generalment l'home—; per tant, les llars

monoparentals eren encapçalades per dones vídues i grans, i en alguns d'aquests casos la dependència generacional s'havia invertit. Avui la monoparentalitat rejuveneix i la generen persones separades i divorciades i/o les que assumeixen la maternitat o paternitat en solitari.

Barcelona, en tant que presenta una estructura per edats envellida, conserva l'herència d'un passat de monoparentalitat clàssica: l'any 2001 més del 27% de les llars estan generades per dones de més de 65 anys i l'estat civil majoritari es correspon amb la viduïtat. Però la nova monoparentalitat comença a fer-se visible: creixen les llars encapçalades per dones separades i divorciades (27%) i per dones solteres (9%), que ja superen el 34% de vídues, que han vist perdre més de 4.500 unitats en el darrer decenni (taules 14 i 15, gràfics 15 i 16).

L'envelliment, d'una banda, i el paper de gran capital que genera nous comportaments expliquen la presència superior de monoparentalitat a Barcelona respecte a la Regió Metropolitana.

Taula 14. Grans grups d'edat dels homes i les dones generadors de llars monoparentals i creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	0,73	2,00	1,81	0,94	1,37	1,30	4,39	-3,04	-2,43
30-45 anys	14,31	21,12	20,10	17,65	23,60	22,63	3,95	1,87	2,11
45-65 anys	46,63	38,38	39,61	47,79	42,76	43,58	2,04	1,84	1,88
> 65 anys	38,33	38,50	38,47	33,63	32,28	32,50	0,47	-1,01	-0,78
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	1,79	0,75	0,91
Mitjana d'edat	61,04	59,37	59,62	58,67	57,30	57,52			

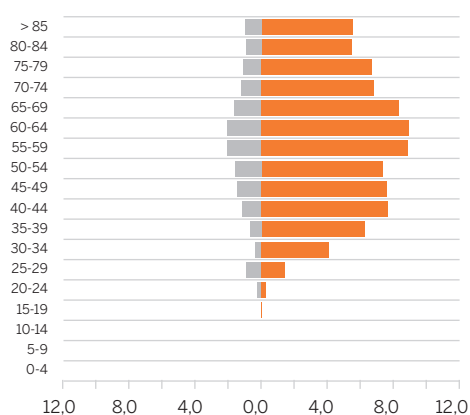
r: creixement anual mitjà.
 Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Taula 15. Homes i dones generadors de llars monoparentals segons l'estat civil i la taxa de creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Estat civil	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Solters/es	0,40	4,89	5,29	1,96	9,44	11,40	21,78	11,04	12,26
Casats/des	2,82	8,90	11,72	5,60	11,47	17,07	11,36	6,64	7,96
Vidus/vídues	9,05	51,48	60,53	6,17	34,37	40,55	0,07	-0,14	-0,11
Separats/des	1,71	12,29	13,99	2,18	15,00	17,18	6,56	6,07	6,13
Divorciats/des	0,95	7,52	8,46	1,64	12,15	13,80	9,84	9,09	9,18
Total	14,93	85,07	100,00	17,56	82,44	100,00	5,67	3,64	3,97

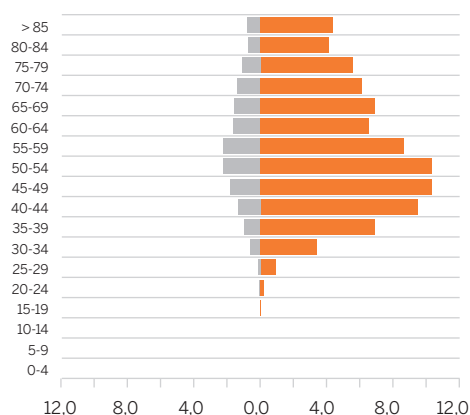
r: creixement anual mitjà.
 Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 15. Mares i pares generadors de llars monoparentals. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 16. Mares i pares generadors de llars monoparentals. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

3.6. Llars complexes. Més joves i menys familiars

Les llars complexes es conformen a partir de l'addició d'una o més persones alienes al nucli. Si només hi ha un nucli es tracta de llars extenses, i si n'hi ha dos o més es tracta de llars múltiples. Ocupen el cinquè i el setè lloc, respectivament, en la distribució de les llars a Barcelona. Sota aquesta estructura es troben composicions molt diverses, des d'ascendents fins a hostes o servei domèstic.

Les llars extenses representen el 7,7% del total de les llars de la ciutat,

Taula 16. Grans grups d'edat dels homes i les dones de les llars extenses, i creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	40,83	32,03	35,08	36,62	30,15	33,11	-1,68	-5,64	-3,86
30-45 anys	15,21	14,77	14,92	23,08	19,83	21,31	3,63	-2,23	0,21
45-65 anys	28,41	24,86	26,09	23,76	23,54	23,64	-2,36	-5,58	-4,25
> 65 anys	15,54	28,35	23,90	16,54	26,47	21,94	0,02	-5,71	-4,13
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-0,60	-5,07	-3,30
Mitjana d'edat	40,31	46,91	44,62	40,62	46,48	43,80			

r: creixement anual mitjà.

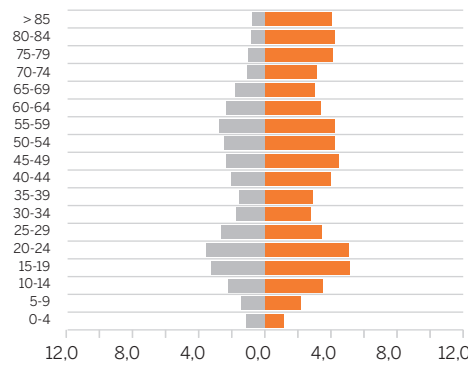
Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

en les quals resideix el 12,3% de la població, i es mostren en decreixement. No totes les tipologies de llars extenses veuen minvar efectius, només les parelles amb fills amb algun ascendent, la resta han guanyat unitats que no s'han vist compensades per les més de 8.300 llars que s'han perdut en la categoria esmentada (taula 16, gràfics 17 i 18).

Les llars múltiples representen l'1,5% del total de llars, en les quals resideix el 3,5% de la població; entre 1991 i 2001 han perdut més de 1.000 efectius (taula 17, gràfics 19 i 20).

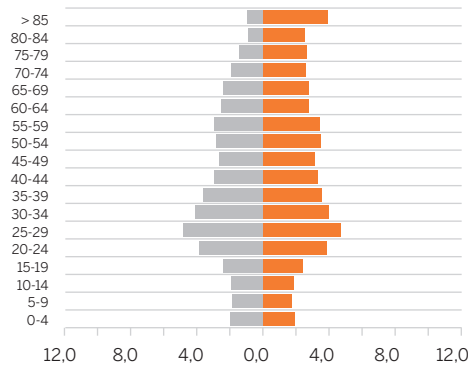
Tradicionalment les llars complexes, que han reflectit un perfil familiar de tres generacions (gràfics 17 a 20), avui diversifiquen la seva composició, rejuvencen i perden el caràcter familiar. La dificultat per accedir a l'habitatge, i sobretot el flux de població estrangera amb poc temps de residència, la converteixen en una forma de convivència comuna entre les persones nouvingudes que s'instal·len amb compatriotes i/o familiars en nuclis ja formats.

Gràfic 17. Població que viu en llars extenses. Barcelona, 1991

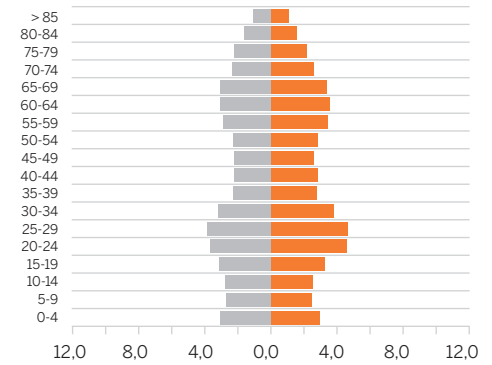
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 18. Població que viu en llars extenses. Barcelona, 2001

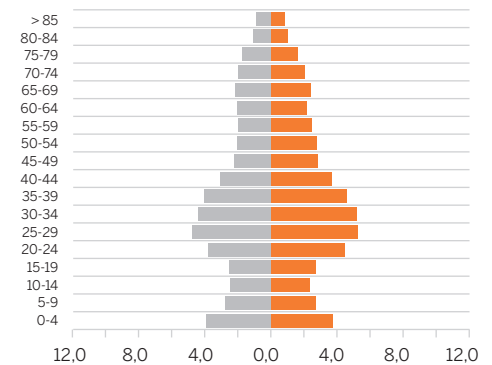
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 19. Població que viu en llars múltiples. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 20. Població que viu en llars múltiples. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

Taula 17. Grups d'edat dels homes i les dones de les llars múltiples, i creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	40,15	38,43	39,25	42,37	40,23	41,24	0,40	0,33	0,37
30-45 anys	16,13	17,83	17,02	24,08	25,43	24,79	3,95	3,49	3,70
45-65 anys	22,07	23,45	22,80	17,24	19,34	18,35	-2,57	-2,03	-2,27
> 65 anys	21,65	20,29	20,93	16,31	15,00	15,62	-2,93	-3,10	-3,02
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-0,14	-0,12	-0,13
Mitjana d'edat	40,94	41,35	41,16	37,36	37,81	37,60			

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya

3.7 Les llars sense nucli. Creixement i rejuveniment

Les llars sense nucli estan formades per persones que poden mantenir relació de parentiu o no però que no tenen una vinculació d'aliança o filiació.

Les llars sense nucli representen el 5,5% de les unitats residencials de Barcelona, on resideix el 5,2% de la població; ocupen el sisè lloc del rànquing de distribució de les llars a la ciutat. Durant el darrer decenni han experimentat un espectacular increment, amb 8.000 unitats més.

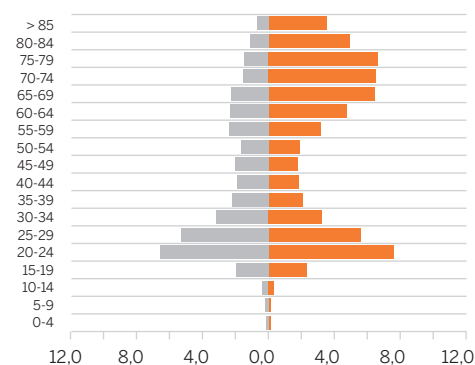
Sota aquesta morfologia es poden trobar situacions molt diverses;

tradicionalment aquestes llars han tingut una representació important de dones majors de 65 anys emparentades —una situació associada a la contracció d'una llar nuclear anterior—. A Barcelona, l'any 2001 el 30,2% de la població que resideix en aquesta tipologia de llar té més de 65 anys. Durant el període 1991-2001 la població jove (entre 30 i 45 anys) de les llars sense nucli ha presentat un intens creixement i se n'ha rejuvenit la composició (taula 18, gràfics 21 i 22).

L'increment d'aquesta tipologia de llars a la ciutat reflecteix, un cop més, la conjugació de velles i noves formes

de residència sota una mateixa morfologia: l'envelliment de la població gene-

Gràfic 21. Població que viu en llars sense nucli. Barcelona, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1991. Institut d'Estadística de Catalunya

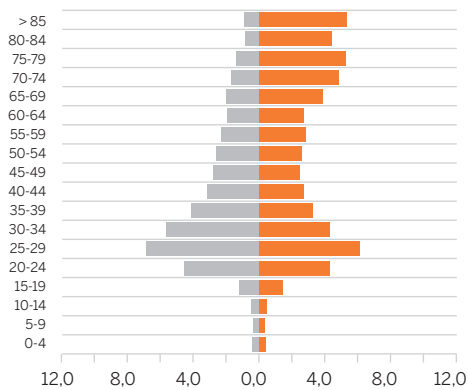
Taula 18. Grups d'edat dels homes i les dones de les llars sense nucli i creixement anual. Barcelona, 1991-2001

Grups d'edat	1991			2001			r% 1991-2001		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
< 30 anys	39,10	25,62	30,62	32,15	22,72	26,74	2,59	0,99	1,77
30-45 anys	19,42	11,44	14,40	30,00	17,82	23,02	9,27	6,84	8,12
45-65 anys	22,60	18,43	19,98	22,25	18,37	20,03	4,46	2,18	3,19
> 65 anys	18,88	44,51	35,00	15,61	41,09	30,21	2,65	1,40	1,66
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	4,62	2,21	3,16
Mitjana d'edat	42,78	54,52	50,16	42,25	53,97	48,96			

r: creixement anual mitjà.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1991 i 2001. Institut d'Estadística de Catalunya

Gràfic 22. Població que viu en llars sense nucli. Barcelona, 2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

ra llars sense nucli com a producte de la contracció de llars nuclears anteriors però alhora noves formes de convivència s'acullen sota aquesta estructura: estratègia entre els joves davant de l'elevat preu de l'habitatge o de persones estrangeres que s'instal·len amb familiars o compatriotes.

3.8 Les llars de la població estrangera

L'any 2001 es registraven 28.510 llars de persones estrangeres³ a Barcelona (el 5% del total de les llars), de les quals 21.058, el 73,9%, corresponien a immigrants extracomunitaris. L'estructura que presenten les llars de la població estrangera difereix força si es tracta de procedència comunitària, extracomunitària o nacional. Les diferències no s'expliquen per la procedència o l'adscripció ètnica, sinó per la durada de la residència i pel moment en el seu curs de vida.

Les llars de les persones estrangeres són més nombroses, més complexes

Taula 19. Llars generades per població estrangera extracomunitària, comunitària i nacional. Barcelona, 2001

	% persones extracomunitàries	% persones comunitàries	% persones nacionals
Llars unipersonals	19,21	37,35	26,26
Llars sense nucli	18,87	11,22	4,97
Llars nuclears simples	27,85	42,56	60,47
Parelles sense fills	10,23	20,72	19,75
Parelles amb fills	13,43	17,79	31,32
Mares amb fills	3,30	3,02	7,87
Pares amb fills	0,89	1,03	1,52
Llars nuclears extenses	25,55	7,65	7,00
Parelles sense fills amb altres persones	8,93	3,65	2,28
Parelles amb fills amb altres persones	10,50	2,48	2,93
Mare amb fills amb altres persones	4,20	0,70	1,47
Pare amb fills amb altres persones	1,91	0,83	0,33
Llars múltiples	8,52	1,22	1,30
Total	100,00	100,00	100,00

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

i menys familiars que les llars de les nacionals. El 20% de les llars d'estrangeres té més de cinc membres; el 34,07 presenta una estructura complexa (25,55% extenses i 8,52 múltiples); les llars sense nucli representen el 18,87%, i les llars de parelles amb fills només representen el 13,43% entre les llars de la població estrangera (taula 19).

L'arribada recent i la instal·lació amb altres familiars o compatriotes explica aquestes estructures.

4. Conclusions

Les transformacions en la dinàmica demogràfica pròpies de la segona transició demogràfica s'han produït als països mediterranis amb un calendari més tardà que a les regions de

l'Europa nord-occidental, però amb gran rapidesa i profunda intensitat. Barcelona, en tant que gran ciutat, ha estat pionera en l'adquisició de nous comportaments, i això s'ha reflectit en l'estructura i la composició de les llars. Efectivament, les llars barcelonines són menys nombroses (quant al nombre de membres), menys familiars i més diverses que al conjunt de territori català o espanyol.

Barcelona, en poc més de trenta anys, ha reduït la seva taxa de natalitat a la meitat (del 17,30‰ de l'any 1970 al 8,8‰ del 2006); ha reduït la seva fecunditat fins a valors insòlitàment baixos

3. S'han considerat llars de població estrangera les que tenen una persona estrangera com a referent.

(passant d'un indicador sintètic de fecunditat del 2,32 fills per dona de l'any 1970 —ja baix en el seu context— a l'1,2 del 2006) i ha augmentat l'edat mitjana a la maternitat en gairebé quatre anys, ja que s'ha situat més enllà de la trentena (32 anys).

Barcelona ha reduït la nupcialitat a la meitat. Les unions matrimonials han perdut valor de representació social, sobretot el matrimoni religiós (catòlic). El matrimoni exclusivament civil supera el catòlic (i en això Barcelona s'ha avançat a la resta del territori català). Ha incrementat amb gran celeritat el percentatge de fills de mare no casada (que passen del 4% dels naixements de 1975 als 34,29% del 2006) i l'edat mitjana a la nupcialitat femenina supera l'edat mitjana a la maternitat.

La ciutat de Barcelona presenta un augment espectacular de l'esperança de vida en néixer: en poc més de trenta anys guanya deu anys a la vida, passa dels 75,1 anys de 1970 als 80,6 del 2005. L'augment de l'esperança de vida, juntament amb la davallada de la fecunditat i el creixement negatiu que la població que va tenir lloc durant el període 1978-1995, han produït un extraordinari envelliment de la ciutat que determina en gran manera la distribució i la composició de les llars a Barcelona. Gairebé el 22% de la població barcelonina tenia més de 65 anys l'any 2001, i l'indicador d'envelliment assolí el 188,24%.

Barcelona ha estat pionera en la recepció de persones nouvingudes, des

de la segona meitat dels anys noranta i especialment des de l'any 2000 la ciutat ha rebut un contingent importantíssim de població, sobretot de nacionalitat estrangera. Mentre que l'any 1991 la taxa d'immigració era del 5,03‰ i la població de nacionalitat estrangera tan sols era del 1,43%, l'any 2001 ja era del 6,34% i la taxa d'immigració s'havia triplicat fins assolir el 17‰. L'impacte del contingent estranger en la composició i la distribució de les llars ja comença a fer-se visible l'any 2001, tot i que posteriorment la taxa d'immigració ha assolit valors superiors al 60‰ i la representació de persones estrangeres sobre la població total és del 17,3% l'any 2008.

Malgrat que avui el saldo migratori de la ciutat de Barcelona és positiu, continua marxant població. La taxa d'emigració, que l'any 1991 era del 12,7‰, i el 2001 era del 29,8‰, l'any 2006 ha assolit el 38,3‰. És justament aquest intercanvi entre la població que entra i la que surt allò que configura la distribució i les característiques de les llars a Barcelona.

En definitiva, quatre elements són determinants en la composició i l'estructura de les llars a la ciutat de Barcelona, que conjuga noves i velles formes de convivència sota les mateixes morfologies:

- Comportaments nous que generen formes noves de convivència: el fet de viure sol com una opció residencial més; la maternitat i paternitat al marge del matrimoni i fins i tot de la parella; la dissolució de les parelles; la formació de

nuclis reconstituïts o altres formes que es tradueixen en llars unipersonals d'homes i dones joves i madurs solters, separats o divorciats; llars monoparentals de dones joves generades per divorcis o separacions i certes modalitats de llars sense nucli entre les persones joves.

- L'envelliment acusat de la ciutat, que genera llars en contracció de formes anteriorment constituïdes per emancipació o defunció d'algun membre: així, les llars unipersonals i les llars monoparentals encapçalades per dones grans i vídues, les llars sense nucli de persones grans emparentades o les llars de parelles de niu buit són pròpies d'aquesta estructura.

- El contingent de població jove estrangera rebut a la ciutat, amb estades de curta durada, diversifica les formes de residència i rejoyeneix la composició de les llars. S'instal·len amb familiars o compatriotes que formen llars sense nucli, extenses o múltiples.

- El paper que ocupa la ciutat de Barcelona com a capital d'una àrea metropolitana amb la qual intercanvia fluxos de població i es complementa. Barcelona drena població jove cap a la resta de municipis de la seva regió metropolitana, i s'hi deixen de formar llars familiars de parelles joves amb i sense fills, que sí que es formen a la primera i segona corones. Això dona lloc a una especialització territorial de les llars.

Noves i velles formes de convivència són presents a les llars unipersonals, que, tot i conservar l'herència de l'envelliment amb un perfil femení, vell

i vidu, producte de la contracció una llar anterior, rejoyeneixen, es desfeminitzen i augmenta la proporció de solters. Ambdues formes veuen augmentar els seus efectius, presenten un creixement espectacular i són les protagonistes del creixement dels efectius totals de les llars.

Noves i velles formes són presents a les llars monoparentals: la monoparentalitat clàssica generada per dones grans i vídues va cedint protagonisme a la nova monoparentalitat jove madura generada per la ruptura. En aquest cas sí que perd efectius la monoparentalitat clàssica derivada de la contracció d'una llar anterior, però el creixement de la nova monoparentalitat compensa amb escreix la pèrdua anterior.

Noves i velles formes són presents també a les llars sense nucli, on destaquen dues generacions de persones: les dones grans, generalment emparentades, que procedeixen de llars anterior-

ment constituïdes, i els homes joves, que creixen amb l'arribada de la immigració estrangera. En tots dos casos continuen guanyant efectius.

En el cas de les parelles sense fills, tenen més pes les velles formes de convivència (si es considera que la independència residencial de les persones grans no és una forma nova). Aquests nuclis presenten un creixement molt moderat; l'augment de l'edat de la població fa que la composició respongui a la formació d'un niu buit i no pas a la formació d'una nova parella.

Una situació similar a la que s'esdevé en el cas de les parelles amb fills, que es troben en retrocés a la ciutat tot i ser la forma majoritària de residència dels barcelonins. L'edat mitjana de les persones que resideixen en aquest tipus de nucli augmenta, el nombre de fills disminueix i només guanyen efectius les llars formades per persones de més de 65 anys. L'estructura envellida de la

ciutat no genera formació de llars de parelles joves amb o sense fills.

Els nous continguts són presents a les llars complexes, que tot i perdre efectius han vist dissoldre el perfil familiar format per les tres generacions i això ha rejoyenint considerablement la seva composició. És una forma de residència habitual entre la població de nacionalitat estrangera.

En definitiva, els nous comportaments que generen noves formes de convivència (sobretot a les grans ciutats), l'estructura de la població fortament envellida, el gran flux immigratori (sobretot de població estrangera), i el paper que Barcelona desenvolupa com a capital d'una regió metropolitana amb la qual es complementa, constitueixen els elements determinants de la particular estructura i composició de llars a la ciutat, que conjuga nous i vells continguts sota les mateixes morfologies.

Bibliografia

- ALABART, A.; LÓPEZ, C. «Familias, hogares y viviendas en las regiones metropolitanas. El caso de Barcelona». *Cadernos Metropole*, 17 (2007): 81-102. São Paulo: Observatorio das Metropoles.
- ALBERDI, I. *La nueva familia española*. Madrid: Taurus, 1999.
- BAYONA, J. «La estructura del hogar como reflejo de una primera etapa del proceso migratorio: el caso de la ciudad de Barcelona». *Papeles de Geografía*, 45-46 (2007): 5-26.
- BRODY, E. M. «Women in the middle and family help to older people». *Gerontologist*, 25 (5) (1981): 471-450.
- BRULLET, C.; FLAQUER, L. «Política familiar a Catalunya: una primera aproximació». A: NAVARRO, V. et al. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 1999: 75-191.
- BURCH, T. «Algunos factores demográficos determinantes del tamaño medio del hogar». A: CELADE. *La familia como unidad de estudio demográfico*. México: Celade, 1967: 103-140.
- CABRÉ, A. «Notes sobre la transició familiar». A: Jornades sobre Família i Canvis Socials. Barcelona: Servei de Documentació i Difusió de l'Associació per les Nacions Unides a Espanya, 1995: 31-46.
- et al. *Demografía: una cuestión de dos sexos y cuatro generaciones*. Barcelona: DGV. Comissió Europea. Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya, 1999 (mimeo).
- [dir.]. *La constitución familiar en España*. Bilbao: BBVA, 2007.
- CLIQUET, R. «The second demographic transition. Fact or fiction?». *Population Studies*. Council of Europe, 23 (1991).
- FLAQUER, L. *El destino de la familia*. Barcelona: Ariel, 1997.
- *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel, 1999.
- HAMMEL; LASLETT. «Comparing household structure over time and between culture a Comparative Studies», *Society and History*, 13 (1974): 73-109.
- IGLESIAS DE USSEL, J. *La familia y el cambio político en España*. Madrid: Tecnos, 1998.
- INE. *Censo de población y viviendas 1991. Metodología. Características de la población que vive en Hogares. Resultados autonómicos y provinciales*. Catalunya. Tomo V. Madrid: Instituto Nacional de Estadística, 1994.
- INE. *Metodología del censo 2001*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística, 2004.
- KUIJSTEN, A. «Recent trends in household and family structures in Europe». A: *Household demography and household modeling*. Nova York: Plenum Press, 1995: 53-84, 513-563.
- «Changing Family Patterns in Europe: A case of divergence?», *European Journal of Population*, 12 (1996): 115-143.
- LESTHAEGHE, R. *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. Ponència presentada en el simposium internacional «Mutació del sistema de valors en les societats europees i magribines». Institut Català d'Estudis Mediterranis (1991).
- ;VAN DE KAA, D. «Twee demografische transitities?». A: LESTHAEGHE [ed.]; VAN DE KAA [ed.]. *Bevolking - Groei en Krimp, Mens en Maatschappij*, Van Loghum Slaterus, Deventer (1986): 9-24.
- LÓPEZ, C. *Transformacions de la família i les llars a Barcelona i la seva regió metropolitana, 1991-1996, 2002*. Tesi (doctorat).
- *Evolució i tendències de les llars, les famílies i les persones a la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2006.
- *Les llars, les famílies i les persones als districtes de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008 (en premsa).
- MEIL, G. *La posmodernización de la familia española*. Madrid: Acento, 1999.
- PUJADAS, I.; LÓPEZ, C. «Hogares y viviendas en los procesos de movilidad residencial. El caso de la Región Metropolitana de Barcelona». Comunicació presentada al X Congrés de Població Espanyola. Pamplona, juliol de 2006.
- REQUENA, M. «Los hogares en Europa, con especial referencia a España». A: *Condiciones de vida en España y en Europa. Estudio basado en el Panel de Hogares de la Unión Europea*. Madrid: Institut Nacional de Estadística, 2001: 31-74.
- *Características de los hogares y familias en la Comunidad de Madrid según el censo de 2001*. Madrid: Instituto de Estadística. Consejería de Economía e Innovación Tecnológica, 2005.
- ROUSSEL, L. *La famille incertaine*. París: Odile Jacob, 1989.
- «La famille en Europe Occidentale: divergences et convergences». *Population*, 47, núm. 1 (1992): 133-152.
- «La solidaridad intergeneracional. Ensayo de perspectivas», *REIS*, 70 (1995): 11-24. Madrid.
- SOLSONA, M., TREVIÑO, R. *Estructuras familiares en España*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer, 1990.
- TAPINOS, G. «Els reptes demogràfics: l'Europa mediterrània i els canvis demogràfics. Hi ha una especificitat pròpia dels països del sud?». A: *L'espai mediterrani llatí*. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània, 1999: 111-214.
- VAN DE KAA, D. «The Second Demographic Transition», *Population Bulletin*, 42 (1). Washington: Population Reference Bureau, 1987: 1-57.

Dossier

Les polítiques familiars a Europa: tendències i reptes

Lluís Flaquer. Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona. Institut d'Infància i Món Urbà de Barcelona (CIIMU)

En els dos darrers decennis les polítiques familiars han adquirit un relleu insospitat als països de la Unió Europea, on s'aprecia una preocupació creixent per l'impacte que tenen sobre el benestar de les famílies i dels infants les transformacions socials relacionades amb l'adveniment de les societats postindustrials i amb els efectes de la segona transició demogràfica. Aquest treball tracta de fer un balanç de síntesi de la situació de les polítiques familiars a l'Europa i a l'Espanya actuals, fent un èmfasi especial tant en la diversitat de plantejaments estratègics com en la varietat de resultats aconseguits fins ara en els diferents països.

Per què són necessàries les polítiques familiars?

Dins el conjunt de les polítiques socials, les familiars representen un dels camps en què més desacords s'han arribat a congriar entre els especialistes. El concepte de política familiar no resulta gaire clar i són moltes les concepcions que n'han pogut defensar, si més no tenint en compte que avui la família és un camp institucional dins el qual sovint es lliuren agres conteses ideològiques (Flaquer, 1994). Davant la manca d'espai per entrar en aquestes controvèrsies teòriques,¹ proposo una «definició operativa» des les polítiques familiars que, més que res, resulti útil i clarificadora amb vista a la discussió que seguirà a continuació, sense que això suposi ni molt menys cloure el

debat en curs ni posar un punt i final definitiu a la discussió.

En aquest treball entenc per polítiques familiars les polítiques públiques d'infància concebudes en un sentit ampli i integral, és a dir, en la mesura que vetllen pel benestar del conjunt de la població infantil i no s'adrecen només a aquells segments minoritaris que es troben en situació de risc o sota tutela institucional. Aquesta concepció parteix del reconeixement de la realitat de la diversitat familiar, i el seu focus d'atenció no són tant les famílies com els mateixos infants en la mesura que els seus nivells de benestar són la pedra de toc que permet jutjar de manera més adequada l'eficàcia i el resultat de les polítiques familiars. Un dels principals corol·laris d'aquest enfocament és que els infants són considerats com a ciutadans de ple dret i, per tant, titulars de drets de ciutadania, inclosos els drets socials. En aquest sentit, podríem dir que les polítiques familiars serien una mena de polítiques d'igualtat d'oportunitats per a la infància en la mesura que promourien la cohesió social dins el col·lectiu infantil i tractarien de garantir que cap talent fos malaguanyat per manca de recursos.

Una objecció que es podria fer a aquest plantejament és que les polítiques familiars serien redundants, ja que una de les principals finalitats de les polítiques educatives és justament garantir la igualtat d'oportunitats de tots els infants i, per tant, es podria considerar que aquest apartat ja està

cobert. Ara bé: segons els resultats de la recerca, malgrat la formidable expansió educativa dels darrers decennis, les diferències de classe en termes dels nivells d'instrucció assolits mostren una gran estabilitat a la gran majoria de països avançats, de manera que els fills de les classes més desfavorides no han aconseguit traduir aquestes circumstàncies favorables en oportunitats d'ascens social. Així doncs, no sembla que les reformes educatives hagin fet disminuir gaire la importància dels orígens socials amb vista a les oportunitats en la vida (Breen and Goldthorpe, 1997; Esping-Andersen, 2005). Aquestes constatacions suggereixen que, al costat de les inversions en matèria escolar, les polítiques familiars són més necessàries que mai, atès que molt sovint l'esforç educatiu pot caure en sac foradat a causa de les mancances que els infants experimenten en el seu entorn familiar.

¿Per què al principi del segle XXI les polítiques familiars apareixen cada vegada com a més necessàries? Encara que es tracta d'un tema summament complex, voldria destacar sobretot dos processos bàsics que explicarien la volada que estan prenent les polítiques familiars en la societat d'avui (figura 1). D'una banda, l'adveniment de la societat del coneixement ha valorat enormement la inversió en capital humà, i aquesta necessitat ha suposat un gran

1. Remeto el lector interessat per aquests temes a altres publicacions anteriors: Brullet i Flaquer, 2006; Flaquer i Brullet, 1999; Flaquer, 2000, 2002a i 2003.

increment del cost de la infància. Tant la societat a través de la despesa educativa pública com les famílies en l'àmbit privat estan invertint cada vegada més en educació i formació de capital humà, però són els pares amb nivells d'ingressos més alts els qui es troben en una situació més avantatjosa perquè estan en condicions de fer les inversions millors i més costoses. Aquesta circumstància representa un gran repte amb vista a la igualtat d'oportunitats, ja que frustra en part els esforços públics d'igualació (Corak, 2004).

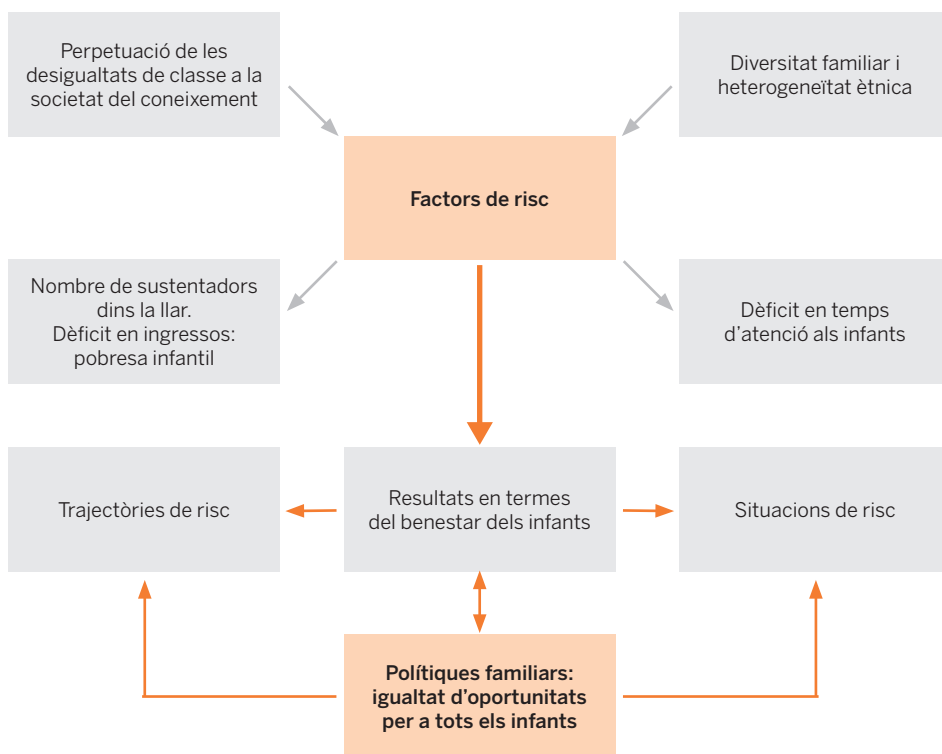
Tanmateix, la perpetuació de les desigualtats de classe resulta compli-

cada encara més per un segon procés de canvi que accentua les disparitats existents: el creixement de la diversitat familiar. Les transformacions de l'univers familiar dels darrers decennis, que s'han succeït paral·lelament a l'adveniment de la societat postindustrial, estan marcant de manera decisiva els destins dels infants, el benestar dels quals no tan sols depèn en gran part dels seus orígens de classe, sinó també del tipus de llars en què viuen. El trencament del model tradicional de família, en què els rols dels progenitors estaven clarament diferenciats per gènere, ha donat lloc a una gran varietat

de situacions familiars, que unides a l'increment de la cohabitació, de la fecunditat extramatrimonial i de la ruptura conjugal estan fent augmentar el nombre de llars no convencionals. Gràcies a la recerca sociològica sabem que els infants que viuen en algunes d'aquestes formes familiars poden experimentar sovint determinats tipus de risc. No hi ha dubte que el creixement del pluralisme familiar, incloent-hi la heterogeneïtat ètnica, pot constituir un preuat valor així com un enriquiment per a tots. Ara bé: una societat respectuosa amb el benestar dels seus ciutadans hauria de vetllar també perquè l'increment del pluralisme familiar no representés un menyscapse per a la igualtat d'oportunitats per a tots els infants, independentment del tipus de llar en què viuen.

Hi ha dos factors de risc principals associats amb situacions que sovint comporten resultats adversos per als infants: el dèficit en ingressos causat pel fet de viure en llars d'un sol sustentador, i el dèficit en atenció als infants que pot ser resultat de diverses causes, entre elles l'estructura de la llar. Pel que fa al primer factor de risc, els resultats de la recerca ens ensenyen que una part molt important dels infants en situació de risc de pobresa es troben en llars biparentals amb un sol sustentador o bé en llars monoparentals, que per definició també tenen un sol sustentador. En segon lloc, trobem dèficit en atenció als infants en aquelles llars en què les persones adultes treballen

Figura 1. Polítiques familiars com a igualtat d'oportunitats per a tots els infants

moltes hores, van molt estressades, tenen horaris atípics o poques vacances i una vegada més, a causa de la presència d'una sola persona adulta, en les llars monoparentals són considerables els constrenyiments de temps. Ambdós factors de risc apareixen sovint associats amb un baix rendiment escolar, que pot resultar encara inferior si aquests se superposen amb una baixa condició de classe (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007a; Flaquer i Villà, 2008; Marí-Klose, Gómez-Granell, Brullet i Escapa, 2008).

Fins ara hem parlat de pluralisme familiar i de diversitat de les llars d'una manera estàtica, com si els nens generalment passessin tota la seva infància en el mateix tipus de llar. Sabem que la realitat és una altra, i això complica enormement les coses. De fet, més enllà d'examinar la diversitat de situacions de risc, hauríem de prendre en consideració la diversificació de les trajectòries de risc. Per exemple, amb l'increment de les taxes de divorci una trajectòria força típica que molts infants experimenten amb la ruptura conjugal dels seus pares podria ser viure: (1) en una família biparental intacta amb problemes creixents de relació; (2) en una família monoparental, generalment amb la mare; (3) finalment, al cap d'un cert temps, en una família reconstituïda. Cada una d'aquestes fases pot comportar aspectes problemàtics. La incidència dels riscos sobre l'infant i la seva acumulació final de desavantatges dependrà de molts elements, com ara

la seva edat en el moment de la ruptura, les conseqüències econòmiques i emocionals, així com la duració i les característiques de les distintes fases en termes dels diversos factors de risc propis de cada una.

La complexitat dels components involucrats en els resultats finals no hauria de ser una coartada per plegar-nos de braços, ans un esperó per tal d'aprofundir els nostres coneixements a partir d'estudis longitudinals que prenguessin en consideració la persistència de les situacions de risc, el conjunt de les experiències i trajectòries vitals i, en suma, la dimensió del cicle de vida pel que fa a l'acumulació d'avantatges o desavantatges. De tota manera, els resultats en termes del benestar dels infants establerts de forma transversal i agregada en funció dels tipus de llars en què viuen són prou contundents per estimular-nos a prevenir i corregir adequadament l'impacte negatiu de determinats factors de risc sobre la infància. Aquesta és finalitat primordial de les polítiques familiars.

Models de família i règims de benestar

En els dos últims decennis s'han produït avenços espectaculars pel que fa a l'obtenció d'un coneixement millor de l'estructura de les societats europees. En aquest període s'han portat a terme un munt d'estudis comparatius que ens han permès constatar la varietat de processos de permanència i canvi, d'estabilitat i convergència, de cohe-

sió i diversificació, de descriure'n les principals característiques i d'explicar-ne els resultats. Un dels aspectes en què les ciències socials han progressat més és en la comprensió de les semblances i diferències en la gestació, l'estructura i l'evolució dels estats del benestar europeus.

Des de la publicació de l'obra seminal d'Esping-Andersen aviat ja farà vint anys, les seves anàlisis han generat molts debats, han estat sotmeses a crítica i han estimulat l'aplicació de la imaginació sociològica a noves fronteres. Segons Esping-Andersen, la noció de règim de benestar —una de les seves principals eines conceptuals—, es basa en el supòsit que «hi ha un conjunt de trets jurídics i organitzatius que apareixen sistemàticament entrelaçats en les relacions entre l'Estat i l'economia» (Esping-Andersen, 1990).

Segons Esping-Andersen, es poden identificar diversos «règims de benestar» a partir de les distintes modalitats d'intervenció dels Estats en els mercats, que afecten la distribució social dels recursos així com els nivells d'ocupació formal en el mercat de treball (figura, 2). Els règims de benestar reflecteixen diferents principis d'intervenció i es poden distingir a partir de tres criteris principals: la qualitat dels drets socials, els seus efectes sobre les estructures de desigualtat social, i la forma com es relacionen l'Estat, el mercat i la família.

La millor manera de jutjar la qualitat dels drets socials és mitjançant el grau de desmercantilització, o sia la

mesura en què els individus o les famílies poden mantenir un nivell de vida acceptable independentment de la seva participació en el mercat de treball gràcies a les prestacions socials que reben. El grau de desmercantilització afecta les condicions en què els individus ofereixen el seu treball, el nivell dels seus salaris i la seguretat dels treballadors així com les oportunitats que tenen d'organitzar-se col·lectivament, i així cada règim de benestar ofereix un perfil d'estratificació distintiu. Finalment, Esping-Andersen destaca com a criteri diferenciador dels estats del benestar, sobretot en obres més recents, els nivells de participació femenina en el mercat de treball formal així com els modes de gestió de l'atenció infantil a partir de l'oferta, pública o privada, de places d'escola-bressol o de les xarxes familiars (Esping-Andersen, 1990, 1999).

Si l'Estat, el mercat i la família apareixen com les tres principals pedres angulars de l'edifici del benestar, cada una d'aquestes institucions assumeix un protagonisme singular en cadascun dels tres règims de benestar que distingeix Esping-Andersen. En el socialdemòcrata, que trobem sobretot als països nòrdics, és l'Estat qui assumeix la principal responsabilitat en la provisió del benestar. El règim de benestar socialdemòcrata es caracteritza per un elevat grau de desmercantilització, que deriva de la universalitat i l'extensió dels drets socials garantits, i per l'impacte redistributiu de les polítiques socials, que tenen un important efecte reductor

de les desigualtats socials. A més, el règim nòrdic, encarnat especialment per l'arquetip de benestar de Suècia, és el que ha aconseguit avançar més en la integració de les dones en el mercat de treball i també en la igualació dels rols de gènere dins la família, gràcies a una generosa oferta de prestacions i serveis públics que generen una elevada pressió fiscal.

En segon lloc, tenim el règim de benestar *corporatista*, també anomenat conservador, que apareix a països continentals d'Europa occidental com ara Alemanya occidental, Àustria o França. Una de les notes distintives d'aquest model és el lloc primordial que hi ocupa la família com a proveïdora de benestar a través dels serveis informals que ofereix, ja sia als infants en edat preescolar o a les persones grans dependents. Tot i que les prestacions socials hi són prou importants, la seva finalitat no és l'exercici de la solidaritat o l'anivellament social, sinó tan sols el manteniment dels ingressos, i l'Estat només actua quan la família és incapaç d'acomplir les seves responsabilitats (principi de subsidiarietat). En consonància amb aquestes lògiques, el règim corporatista-conservador no promou activament la participació femenina en el mercat de treball a través de l'oferta de serveis socials.

Finalment, el règim liberal és el que bàsicament confia en el lliure mercat per a la provisió de benestar. És el sistema típic dels EUA i d'altres països anglosaxons, els exponents del qual a

Europa són especialment el Regne Unit i Irlanda. En el model liberal l'Estat tracta d'interferir amb el mercat com menys millor, i les seves actuacions residuals només es donen per evitar els pitjors efectes de la pobresa. El grau de desmercantilització així com els nivells de les prestacions socials hi són molt baixos i, per defecte, l'acció de l'Estat tendeix més aviat a reforçar les estructures de desigualtat social.

Segons la formulació d'Esping-Andersen (1990, 1999), els països del sud d'Europa (especialment Itàlia) no serien res més que una variant del règim de benestar conservador. Altres analistes han suggerit l'existència d'un règim de benestar propi dels països mediterranis que alguns autors han anomenat de tipus «rudimentari» (Leibfried, 1992) o han caracteritzat a partir de la «solidaritat familiar i de parentiu» (Naldini, 2003).² D'altra banda, també és habitual agrupar els països europeus orientals que formaren part de l'antic bloc soviètic dins el règim de benestar postcomunista (Arts and Gelissen, 2002; Ferge, 2008).

Esping-Andersen explica la diversitat de règims de benestar a partir la forja històrica de determinades coalicions de partits i de l'existència de diferents trajectòries institucionals. Si bé els sistemes familiars dels països moderns avançats presenten entre ells diferen-

2. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Saraceno, 1994; Ferrera, 1996; Flaquer, 2004a; Flaquer i Escobedo, en premsa.

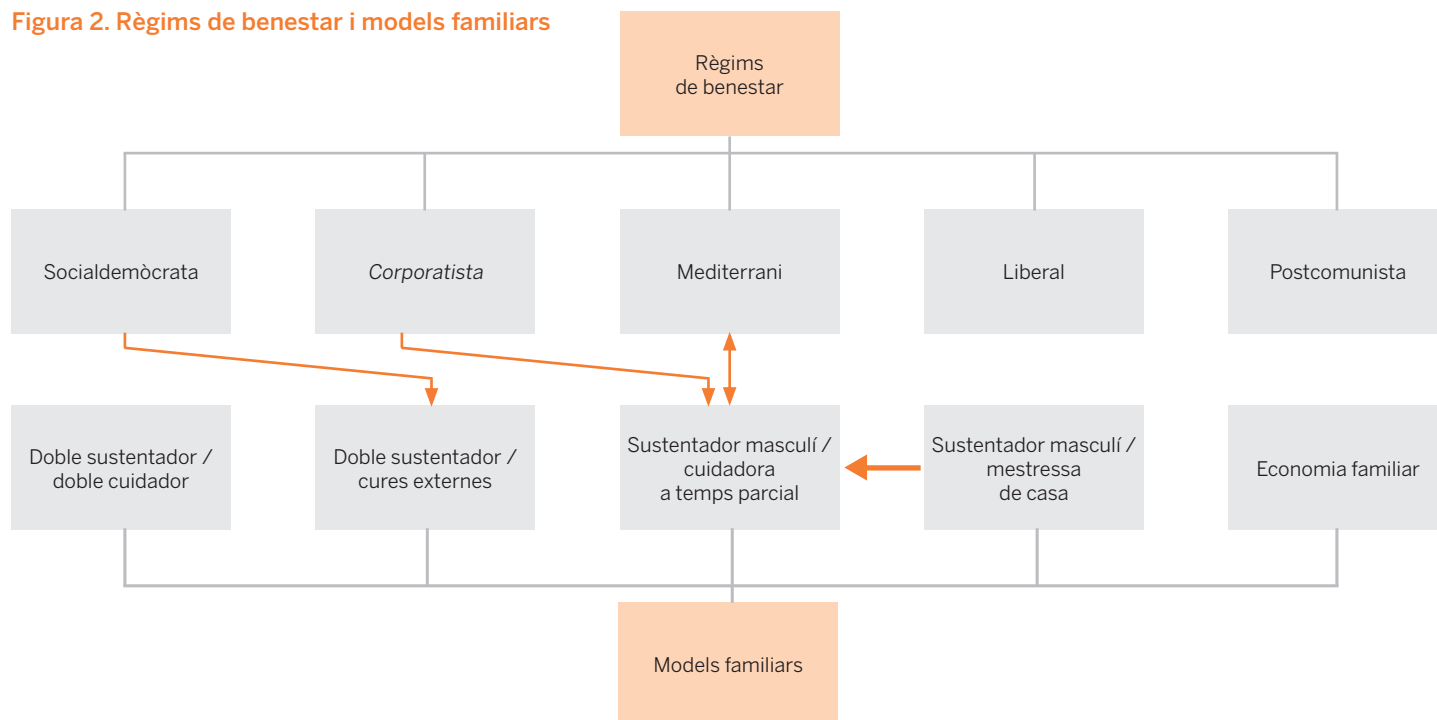
cies força significatives, els reptes amb què s'enfronten els seus governs a l'hora d'abordar les problemàtiques que es plantegen en el camp familiar són bastant semblants. Val a dir que gran part de la diversitat que apareix en les formes i en les estructures familiars dels països europeus és més atribuïble als seus distints graus de desenvolupament socioeconòmic —i sobretot a les diferents respostes que les administracions públiques nacionals han donat en el passat i continuen donant en el present als desafiaments emergents en el camp del benestar— que no pas a una suposada dissemblança radical en els valors (Esping-Andersen, 1999). En canvi, un nombre d'investigadors atribueixen la

varietat de règims de benestar al predomini de diferents complexos axiològics en les nacions avançades. De fet, tota una línia de recerca sobre els models de benestar emfasitza l'existència de tradicions culturals diverses, que s'encarnarien en la identitat de distintes «famílies de nacions» (Castles, 1993; Flaquer, 2004a). Així, el contrast entre certes opinions dels ciutadans dels Estats Units i de la Unió Europea és eloqüent. Segons l'Enquesta mundial de valors, mentre que un 71% dels americans creuen que els pobres disposen d'oportunitats per escapar de la pobresa, només el 40% dels europeus ho creu així. Aquestes actituds són determinants a l'hora de donar o no suport a mesures

redistributives per part de l'estat del benestar (Alesina i Glaeser, 2004).

Una part important de la contribució de la crítica feminista al debat sobre els règims de benestar insisteix en l'oblit per part d'Esping-Andersen dels distints models de família subjacents als diferents règims de benestar, sense que això suposi afirmar l'existència d'una necessària correspondència entre ambdós nivells. En els darrers anys es percep a molts països europeus un interès considerable per aprofundir més en els complexos processos d'interacció entre els canvis en la família i les transformacions de l'estat del benestar. Molts analistes han començat a advertir que les mutacions en curs pel que fa

Figura 2. Règims de benestar i models familiars

a la composició i l'organització de les llars constitueixen forces motrius que impulsen noves polítiques socials, les quals al seu torn n'afecten el ritme i la direcció (Lewis, 2006).

Tenint en compte que (1) la vigència i perpetuació dels models de família depèn en part del suport normatiu i institucional que els presta —sovint per defecte— la legislació o les polítiques socials d'un país, i que (2) un dels principals pilars en la provisió del benestar és la família, en l'anàlisi dels estats del benestar resulta preceptiu prendre en consideració la dimensió dels models de família.

Una de les primeres crítiques que va rebre el concepte de règim del benestar ja hi assenyalava l'absència de la variable gènere i insistia en la necessitat d'incorporar-hi les relacions entre el treball remunerat i no remunerat, tot suggerint en conseqüència la formulació d'una tipologia alternativa basada en el grau d'institucionalització del model de família del sustentador masculí (Lewis, 1992).

Més recentment s'ha tractat d'interpretar la varietat d'institucions del benestar a Europa a partir de l'anàlisi de l'arranjament del treball i el benestar, definit com el camp específic d'interrelacions entre els factors culturals i institucionals i les estructures socials en relació amb la manera com s'organitzen el treball i el benestar, i com ambdós s'interrelacionen. Un determinat arranjament es basa en certes idees culturals dominants a les

quals es refereixen tant les institucions com els actors socials, i és el resultat de conflictes, processos de negociació i compromisos dels actors socials d'un període de temps anterior, de tal manera que en el seu canvi o reestructuració hi intervenen diferents actors socials. Per tant, el possible impacte de les polítiques de l'estat del benestar resulta modificat per diversos factors culturals, institucionals i socioestructurals (Pfau-Effinger, 2004, 2005, en premsa).

En aquest sentit, pot resultar molt útil evocar la tipologia de diferents models d'organització familiar en funció del repartiment dels treballs de cura segons el gènere (Pfau-Effinger, 2004b, 2005). Si ens referim sobretot al desenvolupament dels treballs de cura a Europa en els darrers decennis des de la meitat del segle xx, podem identificar diverses variants en el subarranjament del treball i la família. Aquesta dimensió pren especialment en consideració la distribució del treball formal i informal entre els membres adults d'un grup familiar. Els models culturals de la família que es poden distingir són els següents (Pfau-Effinger, en premsa) (figura 2):

1) El model d'economia familiar és propi de les societats preindustrials o de les zones rurals de les societats industrials i es caracteritza perquè és el mateix grup domèstic qui s'encarrega de l'organització de la producció en el marc d'una economia de subsistència i amb un desenvolupament del mercat molt escàs. La divisió del treball segueix

línie de gènere (i també d'edat), però tot i que les dones assumeixen gairebé en exclusiva les tasques de reproducció i cura, també participen àmpliament en la producció.

2) El model «sustentador masculí / mestressa de casa» apareix i es consolida sobretot en les societats basades en economies industrials fordistes. En aquest model les diferències de gènere s'hi accentuen, atès que si bé les esposes/mares es troben replegades en l'àmbit privat de la llar, en canvi els homes s'encarreguen en exclusiva del sosteniment de la llar a través del salari que els reporta la seva integració al mercat de treball. En aquest model els drets socials originaris són típicament masculins, mentre que els femenins vénen derivats a través del matrimoni.

3) El model «sustentador masculí / cuidadora a temps parcial» parteix de l'acceptació de la integració limitada de les dones al mercat de treball (per exemple, a mitja jornada) sense que això suposi el seu abandó de la responsabilitat de bona part de les activitats de cura. Es pot considerar que l'emergència d'aquest model és el resultat de la modernització del patró anterior davant els reptes que suposaven el descens de la fecunditat i la necessitat de la incorporació de les dones al mercat de treball. Com que és producte de l'evolució del model del sustentador masculí, podem pensar que la seva vigència es limita sobretot a les societats en què havia estat implantat el model anterior (Pfau-Effinger, 2004b).

4) El model «doble sustentador / cures externes» és el tipus que promou especialment el règim de benestar socialdemòcrata i que consisteix en la participació de pares i mares en el mercat de treball, feta possible gràcies a una important externalització dels serveis de cura a càrrec de l'estat del benestar.

5) El model «doble sustentador / doble cuidador» és un arranjamnt que implica la participació igualitària d'homes i dones tant en el treball remunerat com en les tasques de cura. Es tracta d'un ideal més que no pas d'un model extret de la realitat empírica, un patró que encara no s'ha donat històricament a cap col·lectivitat humana, encara que algunes societats actuals s'hi aproximen molt més que no pas d'altres.

Les polítiques familiars a Espanya

En aquesta breu presentació no dispo d'espai per descriure a fons les característiques i les vicissituds de les polítiques familiars al nostre país i, per tant, remeto el lector a altres publicacions anteriors sobre el tema (Flaquer i Brullet, 1999; Flaquer, 2000, 2002b, 2005, en premsa). Em limitaré a comentar certs aspectes de l'evolució recent de les polítiques familiars al nostre país i examinar alguns dels reptes amb què ens enfrontem en aquest aspecte.

La situació i els canvis experimentats pel cas espanyol il·lustren la dificultat d'encasellar països concrets en determinats règims del benestar o models de família. La ja problemàtica inclusió

d'Espanya dins les tipologies en ús, ja sia dels règims del benestar o dels models de família, s'ha complicat encara més arran de les mutacions recents de l'estat del benestar espanyol.

Segons la caracterització d'Esping-Andersen (1990, 1999), Espanya formaria part del grup de països enquadrats dins del règim del benestar «conservador», però des d'un bon començament un cert nombre d'analistes han posat en qüestió aquesta categorització de països del sud d'Europa com ara Espanya o Itàlia (Leibfried, 1992; Saraceno, 1994; Ferrera, 1996; Flaquer, 2004a, entre d'altres). En els darrers anys s'està obrint camí la noció del model de la «solidaritat familiar i de parentiu» com a nota característica del règim del benestar mediterrani, ja que en els països del sud d'Europa s'espera la presència de forts lligams intergeneracionals i una intensa solidaritat entre els parents al llarg del cicle vital tant dins la pròpia llar com entre les llars emparentades (Naldini, 2003).

Dins el marc del règim del benestar de la «solidaritat familiar», els arranjamnts familiars i de gènere no es basen tant en el model «sustentador masculí / mestressa de casa», sinó que cauen més aviat sota el model tradicional d'economia familiar (vegeu la figura 2) (Saraceno, 1994; Pfau-Effinger, 2004b). Tanmateix, durant els dos primers decennis de la transició democràtica, arran d'un cert nombre de circumstàncies (taxes molt elevades d'atur femení, manca de serveis d'atenció infantil, etc.), en la

majoria de les parelles només estava integrat el marit en el mercat de treball. En aquest context, caldria fer una rellevant distinció entre els models normatius institucionals i les pautes d'organització familiar des del punt de vista de les pràctiques socials. Al nostre país la modernització del model de família del «sustentador masculí» no fou mai una opció viable, ja que, tant des d'un punt de vista estructural com polític, es trobava en una posició molt dèbil i no hi tenia implantació ni tradició. Aquest model fou imposat per l'Estat franquista quan la proporció de treballadors ocupats dins el sector industrial era força baixa i no fou sostingut als inicis del període democràtic, ja que fou considerat per la majoria de forces polítiques de l'època com a part integral del llegat autoritari del franquisme.

Encara que la proporció de parelles en què només treballa un dels membres és força elevada al nostre país, segons podem observar a la taula 1, gairebé dues terceres parts de les dones espanyoles (64%) opten pel model de família del «doble sustentador i cuidador», segons el qual marit i muller estan ambdós integrats al mercat de treball amb una dedicació semblant i s'ocupen també de la cura dels fills i de la casa. En canvi, altres opcions com ara el model del «sustentador masculí / cuidadora a temps parcial» (16,2%) o del «sustentador masculí / mestressa de casa» (13,9%) reben un suport relativament minoritari. Per bé que podríem considerar que aquesta preferència és

Taula 1. Enquesta sobre fecunditat i valors a l'Espanya del segle XXI. Centre d'Investigacions Sociològiques, 2006

Pregunta 615: Hi ha moltes maneres de repartir-se les tasques i responsabilitats familiars. Li'n donaré uns quants exemples. Si els diners no fossin un problema, quina d'aquestes opcions escolliria per a vostè?

	%	Nombre
Una família en la qual els dos membres de la parella tenen una feina amb una dedicació semblant i en la qual es reparteixen igualitàriament la cura dels fills i la casa.	64,4	6.230
Una família en la qual la muller té una feina amb una mica menys de dedicació que la del marit i s'ocupa més que aquest de tenir cura de la casa i els fills.	16,2	1.577
Una família en la qual el marit té una feina amb una mica menys de dedicació que la muller i s'ocupa més que aquesta de tenir cura de la casa i els fills.	1,2	118
Una família en la qual tan sols el marit té feina i en la qual la muller es dedica a tenir cura de la casa i els fills.	13,9	1.357
Una família en la qual tan sols la muller té feina i en la qual el marit es dedica a tenir cura de la casa i els fills.	0,5	47
Cap dels casos anteriors	1,1	111
N.S.	2,4	232
N.C.	0,6	60
Total	100,0	9.736

una manifestació de bones intencions o de l'expressió d'un ideal o d'un desig que disten molt de la realitat quotidiana, si ens prenem seriosament les preferències de les dones espanyoles ens hauríem de preguntar quines són les barreres socials o econòmiques que impedeixen la posada en pràctica d'aquest model.

Tot i que donar una resposta plena a aquesta qüestió requeriria fer unes anàlisis molt complexes, l'examen de l'evolució recent del sistema espanyol de protecció social podria aportar-hi algunes claus importants. Des de la victòria de José Luis Rodríguez Zapa-

tero a les eleccions generals del 14 de març del 2004, s'ha aprovat un seguit de lleis importants que han determinat una reorientació de l'estat del benestar al nostre país i que han suposat uns avenços decisius en el reconeixement de drets socials. Així, per exemple, la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació, que regula la primera etapa d'educació i atenció infantil 0-3, la Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, i la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per la igualtat efectiva de dones i homes han representat

aportacions essencials en matèria de conciliació entre la vida laboral i familiar. Igualment, les lleis 13/2005, d'1 de juliol, i 15/2005, de 8 de juliol, per les quals es modifiquen el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de dret a contraure matrimoni i de separació i divorci, respectivament, a les quals caldria afegir el Reial decret 1618/2007, de 7 de desembre, sobre organització i funcionament del Fons de Garantia del Pagament d'Aliments, han representat canvis en aspectes substancials del dret de família com ara la introducció del matrimoni entre persones del mateix sexe, l'accés al divorci sense passar prèviament per la separació, la regulació de la custòdia compartida o una certa garantia en el pagament de les pensions d'aliments. D'altra banda, en els darrers anys a Catalunya la Llei 18/2003, de 4 de juliol, de suport a les famílies, la Llei 8/2006, de 6 de juliol, de mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral, del personal al servei de les administracions públiques de Catalunya, la Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials, o la Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, han suposat considerables progressos en l'impuls de les polítiques familiars i en la reconstrucció i creixement del nostre estat del benestar. En tot cas, avui ja no resulta permisible qualificar les polítiques socials i familiars espanyoles de «rudimentàries» (Leibfried, 1992; Andreß *et al.*, 2006).

Sens dubte, el sistema espanyol de protecció social té un caràcter híbrid i en la seva arquitectura actual podem detectar la presència d'elements anteriors pertanyents a diferents règims del benestar. Si bé en els seus orígens durant la dictadura franquista l'estat del benestar espanyol s'inspirà en el model conservador bismarckià, també hi podem advertir signes del règim liberal (pensions no contributives) i socialdemòcrata (universalització de l'atenció sanitària). En la seva evolució més recent el nostre model de benestar s'està allunyant del règim basat en la solidaritat familiar i s'acosta al socialdemòcrata (Flaquer i Escobedo, en premsa; Moreno, 2008). En efecte, l'arranjament del treball i el benestar basat en la solidaritat entre familiars i parents sembla estar en declivi malgrat que encara podem observar molts residus d'aquest patró a la societat espanyola. La seva permanència sembla compromesa per l'augment de la provisió de serveis de cura per part de dones immigrants, d'una banda, i pel reconeixement de nous drets socials en relació amb l'atenció als infants i a les persones dependents, de l'altra, com a resposta davant l'increment de la participació femenina en el mercat de treball. Mentre que la mercantilització dels treballs de cura mitjançant la contractació d'immigrants no implica un qüestionament radical de la divisió sexual del treball dins la llar, en canvi l'ampliació dels drets socials per part

del govern sí que podria presagiar una transformació del model vigent de família.

Tanmateix, l'aproximació al model nòrdic topa amb un seguit d'obstacles. En primer lloc, el règim socialdemòcrata només resulta possible amb l'existència d'una elevada pressió fiscal i caldrà veure si la societat espanyola i el govern estaran disposats a avançar en aquesta direcció. És veritat que, segons dades publicades recentment, Espanya és un dels països de l'OCDE en què la pressió fiscal ha crescut més durant l'any 2007. Actualment ja hem assolit el 37,2% del PIB, tot superant la mitjana dels països de l'OCDE, però encara ens trobem lluny de la mitjana de la Unió Europea i del percentatge d'un país com Dinamarca (48,9% del PIB), un dels representants més conspicus del règim socialdemòcrata i líder en polítiques d'infància. Val a dir que, malgrat aquests progressos, l'augment de la recaptació fiscal espanyola ha estat el resultat del dinamisme de l'activitat econòmica més que no pas de la voluntat política del govern.³ Quan s'està acostant un període de vaques magres arriba també el moment de la veritat per a les administracions, que s'hauran de comprometre a fons i definir clarament quines són les seves prioritats. Una prova de foc serà el finançament adequat i suficient de la Llei de dependència. Ara bé: si el govern vol impulsar de debò el desenvolupament de l'estat del benestar, caldrà que es plantegi primer de tot fer una reforma del seu finançament, la qual

cosa permetria que el sistema guanyés legitimitat i suport per part de la població. Com és ben sabut, al nostre país el sistema de protecció social descansa de manera desmesurada sobre l'esquena de les classes mitjanes a través del pagament de cotitzacions socials empresarials i d'impostos directes per part dels assalariats.

Una segona assignatura pendent és el foment de la cohesió social i la lluita contra la pobresa. L'arribada de forts contingents d'immigrants, l'impacte del fracàs escolar (un dels més elevats de la Unió Europea), el creixement del divorci i la monoparentalitat són factors que fan presagiar la necessitat d'un forta inversió en infància. Mentre que s'han aconseguit avenços força significatius en matèria d'equilibri entre la vida familiar i laboral, el combat contra les desigualtats, tant de classe com de família, ha restat oblidat. En aquest sentit, tant la universalització com la millora de les prestacions per fill a càrrec semblen peremptòries. Igualment, la reducció de la pobresa infantil és un requisit indispensable per garantir la igualtat d'oportunitats entre els infants. L'assoliment d'aquests objectius dependrà, en última instància, d'un canvi de model de desenvolupament socioeconòmic, fins ara excessivament basat en la construcció i en el turisme. La crisi econòmica en què ens trobem immersos podria ser una bona oportunitat per intentar-ho.

3. *El País*, dijous 16 d'octubre de 2008, p. 30.

Bibliografia

- ALESINA, A.; GLAESER, E. L. *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference*. Oxford & New York: Oxford University Press, 2004.
- ANDRESS, H.-J.; BORGLOH, B.; BRÖCKEL, M.; GIESSELMANN, M.; HUMMELSHHEIM, D. «The Economic Consequences of Partnership Dissolution - A Comparative Analysis of Panel Studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy, and Sweden». *European Sociological Review*, 22 (2006) (5): 533-560.
- ARTS, W.; GELISSEN, J. «Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report». *Journal of European Social Policy*, 12 (2002): 137-158.
- BREEN, R.; J. H. GOLDTHORPE. «Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory». *Rationality and Society*, 9 (1997) (3): 275-305.
- BRULLET, C.; FLAQUER, L. «Las políticas familiares en Cataluña». A: ROIGÉ, X. [ed.] *Familias de ayer, familias de hoy*. Barcelona: Icaria: Institut Català d'Antropologia, 2006: 219-234.
- CASTLES, F. «Introduction». A: F. CASTLES [ed.]. *Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot: Dartmouth, 1993: XIII-XXIII.
- CORAK, M. «Generational Income Mobility in North America and Europe: An Introduction». A: CORAK, M. [ed.]. *Generational Income Mobility in North America and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004: 1-37.
- ESPING-ANDERSEN, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- «Towards de Good Society, Once Again?». A: G. ESPING-ANDERSEN et al. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 2002: 1-25.
- «Inequality of Incomes and Opportunities». A: GIDDENS, A. [ed.]; DIAMOND, P. [ed.]. *New Egalitarianism*. Cambridge: Polity Press, 2005: 8-38.
- FERGE, Z. «Is there a specific East-Central European welfare culture?». A: VAN OORSCHOT, W. [ed.]; OPIELKA, M. [ed.]; PFAU-EFFINGER, B. [ed.]. *Culture and Welfare State: Values of Social Policy from a Comparative Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, 2008: 142-161.
- FERRERA, M. «The "Southern Model" of Welfare in Social Europe». *Journal of European Social Policy*, 6 (1996) (1): 17-37.
- FLAQUER L.; ESCOBEDO. «The metamorphosis of informal work in Spain: Family solidarity, female immigration and development of social rights». A: PFAU-EFFINGER, B. [ed.]; FLAQUER, L. [ed.]; JENSEN, P. [ed.]. *Formal and Informal Work: The Hidden Work Regime in Europe*. London: Routledge [en premsa].
- FLAQUER, L. «La familia como arena de contienda». *Claves de razón práctica*, 46 (octubre de 1994): 64-67.
- *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Barcelona: Fundació 'La Caixa', 2000.
- «Introducción». A: L. FLAQUER [ed.]. *Políticas familiares en la Unión Europea*. Barcelona: ICPS, 2002a: 9-25.
- «Conclusions: reptes i oportunitats de la política familiar a Catalunya». A: L. FLAQUER [ed.]. *Informe sobre la situació de la família a Catalunya: un intent de diagnòstic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002b: 331-342.
- «¿Por qué son necesarias las políticas familiares?». *Claves de razón práctica*, 130 (març de 2003): 74-80.
- «La articulación entre familia y el Estado de bienestar en los países de la Europa del sur». *Papers. Revista de Sociologia*, 73 (2004a): 27-58.
- «Llei catalana de suport a les famílies: una oportunitat perduda?». *InDret Working Paper de Dret Català*, 12 (abril de 2004). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2004b.
- «Polítiques socials per a una competitivitat basada en l'equitat». A: CASTELLS, M. [ed.]. *Un model de competitivitat sostenible i solidari per a Catalunya. Informe del Consell d'Experts*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, 2005: 161-186.
- «Family change and child poverty in comparative perspective». *Wellchi Working Paper Series 1/2007*. Barcelona: Children's Well-being International Documentation Centre, 2007a.
- «How can we orientate the reform of childhood policies? Challenges, dilemmas and proposals». *Wellchi Working Paper Series*, 8/2007. Barcelona: Children's Well-being International Documentation Centre, 2007b.
- «Coming in from the Cold: Single Parenthood as a Matter of Social Policy in Spain». A: VON DER LEYEN, URSULA [ed.]; SPIDLA, VLADIMIR [ed.]. *European Alliance for Families*. Portland, Or.: Nomos Publishers [en premsa].
- ; GARRIGA, A. «Marital disruption in Spain: Class selectivity and deterioration of economic conditions». A: ANDRESS, H.-J. [ed.]; HUMMELSHHEIM, D. [ed.]. *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar, 2008.
- ; BRULLET, C. «Política familiar a Catalunya: una primera aproximació». A: NAVARRO, V. et al. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 1999: 75-191.
- ; VILLÀ, R. «La economía no sólo es cosa de adultos: distribución de la renta y pobreza infantil en Cataluña». A: GÓMEZ-GRANELL, C. et al. *Malestares: infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó, 2008.
- ; ALMEDA, E.; NAVARRO, L. *Monoparentalitat i infància*. Barcelona: Fundació 'la Caixa', 2006.
- LEIBFRIED, S. «Towards a European Welfare State: On Integrating Poverty Regimes into the European Community». A: FERGE, Z. [ed.]; KOLBERG, J. E. [ed.]. *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt am Main and Boulder, Colorado: Campus Verlag-Westview Press, 1992: 245-279.
- LEWIS, J. «Gender and the Development of Welfare Regimes». *Journal of European Social Policy*, 2 (1992) (3): 159-173.
- LEWIS, J. «Introduction: Children in the Context of Changing Families and Welfare States». A: J. LEWIS (ed.) *Children, Changing Families and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar, 2006: 1-24.
- MAR-KLOSE, P.; GÓMEZ-GRANELL, C.; BRULLET, C.; ESCAPA, S. *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2008.
- MORENO, L. «The Nordic Path of Spain's Mediterranean Welfare». Center for European Studies Working Paper Series 163 (2008). Harvard University.
- NALDINI, M. *The Family in the Mediterranean Welfare States*. London and Portland, Or.: Frank Cass, 2003.
- PFAU-EFFINGER, B. *Development of Culture, Welfare States and Women's Employment in Europe*. Aldershot: Ashgate, 2004a.
- «Historical Paths of the Male Breadwinner Family Model - Explanation for Cross-national Differences». *British Journal of Sociology*, 55 (2004b) (3): 377-399.
- «Welfare State Policies and the development of care arrangements». *European Societies*, 7 (2005), 2: 321-347.
- «The approach of the "arrangement of work and welfare" for cross-national analyses of formal and informal work». A: PFAU-EFFINGER, B. [ed.]; FLAQUER, L. [ed.]; JENSEN, P.-H. [ed.]. *Formal and Informal Work: The Hidden Work Regime in Europe*. London: Routledge [en premsa].
- ; JENSEN, P. H.; FLAQUER, L. «Formal and informal work in European societies - A comparative perspective». A: PFAU-EFFINGER, B. [ed.]; FLAQUER, L. [ed.]; JENSEN, P. [ed.]. *Formal and Informal Work: The Hidden Work Regime in Europe*. London: Routledge [en premsa].
- SARACENO, C. «The Ambivalent Familism of the Italian Welfare State». *Social Politics Spring*, 1 (1994): 60-82.

La reorganització dels temps de la vida quotidiana a les llars catalanes amb fills i filles adolescents

Pau Marí-Klose Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona. CIIMU (Institut d'Infància i Món Urbà)

Carme Gómez-Granell CIIMU **Cristina Brullet** Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona. CIIMU

Sandra Escapa Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona. CIIMU

En les darreres dècades, a Catalunya la institució familiar ha patit una mutació extraordinària. Aquest canvi afecta dimensions múltiples, tant estructurals com de relació amb les dinàmiques quotidianes de la vida familiar. Com no podia ser d'una altra manera, aquestes tendències de canvi finalment repercuteixen, d'una manera o altra, sobre els projectes vitals de les persones membres i, en particular, sobre aquelles la biografia de les quals inicia el seu camí en el si de les famílies. Com a resultat d'aquestes transformacions, una de les preocupacions que les famílies amb fills i filles menors d'edat (o altres persones dependents) expressen més sovint són les dificultats que tenen per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps en què es desenvolupa la seva vida quotidiana (treball remunerat i treball familiar de les persones adultes, escola dels infants, ús de transports, manteniment d'atencions als ascendents amb qui es viu o que viuen en una altra llar, manteniment de la llar, subministrament d'aliments i arranjaments domèstics, compres, visites mèdiques, ús d'altres serveis necessaris, necessitats de lleure i associació, etc.). Les seves vides són una cursa contínua contra el temps per poder organitzar i compartir temps i espais.

El temps dedicat per les mares, pares, i altres adults, a atendre necessitats emocionals i afectives dels seus fills i filles, a inculcar valors i transmetre

coneixements, a fer un seguiment dels seus estudis i activitats d'oci o a incentivar comportaments apropiats és una inversió en el seu benestar present i futur, com demostra una llarga tradició de recerca sociològica. La quantitat i especialment la qualitat d'aquest temps és un dels determinants principals del benestar i del desenvolupament dels infants i adolescents i, per tant, de les seves oportunitats laborals i capacitat productiva futura.

Al llarg d'aquest article analitzem els principals reptes que afronta la societat civil i l'Administració pública per donar resposta a les problemàtiques del temps i evitar els possibles riscos de vulnerabilitat social que aquestes problemàtiques poden comportar. Per això analitzem les dades que s'extreuen del Pànel de Famílies i Infància. Es tracta d'una enquesta longitudinal elaborada pel Consorci de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) per encàrrec del Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya que entrevista una mostra representativa 3.000 nois i noies de 12 a 16 anys (en el moment de la primera entrevista) i una persona adulta de la seva família, preferentment la mare. Aquesta enquesta recull informació sobre diferents aspectes de la vida familiar: com s'organitzen mares i pares i fills/es per tal de cobrir les seves necessitats, materials i relacionals, quins són els «problemes» que resolen i quins són els suports que reclamen.

1. Nous temps i canvis familiars

La vida familiar, com s'esdevé amb la resta de societat, es troba immersa en un procés de canvi profund que afecta diverses dimensions. En aquest context de canvis profunds l'organització del temps familiar, i en particular la que afecta directament les relacions intergeneracionals s'ha tornat molt més complexa. En relació amb el passat, les dificultats més grans de gestió del temps són resultat de dos processos.

En primer lloc, s'han produït canvis en l'*estructura de les famílies*. Les famílies són cada vegada més reduïdes i plurals. Es fan més petites com a conseqüència, d'una banda, de la disminució de la proporció de famílies nombroses —amb tres fills o més— i, de l'altra, de la tendència de les persones grans a mantenir la seva autonomia residencial. Les famílies biparentals continuen sent la forma familiar més habitual, però coexisteixen amb un nombre creixent de models de convivència. En particular, en els últims anys s'ha viscut un increment molt alt del nombre de famílies monoparentals, encapçalades per un sol progenitor, normalment la mare. Aquest augment de famílies monoparentals és producte de l'increment extraordinari de les ruptures conjugals. En aquesta situació, un nombre creixent d'infants i joves passen etapes més o menys llargues de les seves vides a càrrec d'un progenitor divorciat o separat i pot ser que, en algun moment de la seva vida, convisquin al costat d'una nova parella del seu progenitor

—això és, en el si d’una família reconstituïda.

Segons les dades del Pànel de Famílies i Infància, el context familiar més freqüent que es troben els i les adolescents és el d’una família biparental convencional, formada per una mare, un pare i els seus fills i/o filles dependents (gràfic 1). El 78% dels i les adolescents catalans conviuen amb els seus dos progenitors i germans o germanes, habitualment en una situació en què no hi ha presents altres parents.¹ Els resultats posen de manifest que el 13,5% dels adolescents viuen en nuclis monoparentals i el 6,1% addicional, en famílies reconstituïdes, és a dir, que conviuen amb la parella del seu progenitor o progenitora.

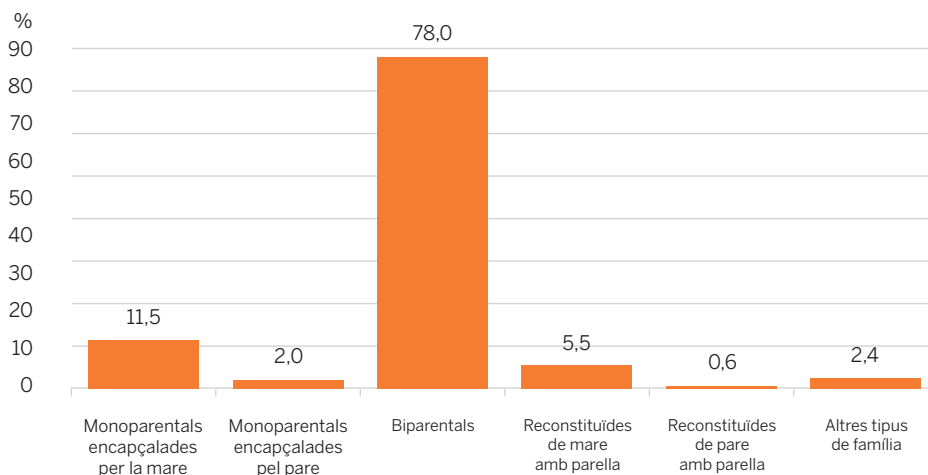
Aquesta proliferació de famílies monoparentals i reconstituïdes ens parla de noves realitats cada vegada més pre-

sents en la biografia dels menors: 1) la del divorci o separació dels progenitors; 2) l’existència de segones llars, on els i les adolescents passen períodes de la seva vida al costat del progenitor amb el qual no conviuen habitualment, i 3) la convivència amb noves parelles dels seus progenitors i amb germanastres —producte de les noves relacions establertes pels seus pares o mares—. Les dades del Pànel de Famílies i Infància indiquen que el 16% dels i les adolescents han viscut directament el procés de divorci o separació dels seus pares. Com a conseqüència d’això, el 8% d’adolescents reconeixen que passen temps en una segona llar, amb el progenitor amb el qual no conviuen habitualment —i, en ocasions, la seva nova família—. Els resultats de l’anàlisi evidencien també un increment extraordinari de la complexitat familiar. El

4% dels i les adolescents declaren que conviuen amb germanastres, sigui a la llar on viuen habitualment o a la llar a la qual van més puntualment, per visitar el seu segon progenitor o progenitora o passar-hi temporades.

En segon lloc, s’han produït canvis considerables en el *rols que desenvolupen els membres de la llar*. El model familiar basat en una separació rígida de rols entre homes i dones (anomenat gràficament pels anglosaxons *breadwinner model*) ha estat reemplaçat per un model nou, en què els dos membres de la parella tenen una feina remunerada. Encara així, a la pràctica, les modalitats d’integració en el mercat laboral d’homes i dones —les seves ocupacions, els seus salaris, les seves jornades, les possibilitats de promoció i les seves expectatives per equilibrar la vida personal, familiar i laboral— es continuen diferenciant de manera significativa. Aquestes desigualtats deriven del fet que la feina remunerada de les dones s’ha inscrit en un règim d’organització del treball mercantil basat en pressupòsits i exigències del model de participació laboral dels homes típic del passat immediat. Un règim que assumeix que els homes treballadors disposen de la mare, l’esposa, la germana o la serventa per dur a terme la feina que genera la vida privada en família. Dit d’una altra manera, les dones, avui tant o més for-

Gràfic 1. Importància relativa dels diferents tipus de llars familiars dels i les adolescents. Catalunya 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

1. Dins d’aquest grup subsisteix un nombre apreciable de llars —el 7% del total— que acullen altres persones adultes, generalment avis o àvies.

mades professionalment que els homes, són penalitzades en el mercat laboral perquè continuen assumint la cura dels altres en situació de «doble presència». Mentrestant, els homes treballadors poden oferir la seva força de treball amb una plena disponibilitat temporal cap al mercat laboral.

2. Temps dels pares i les mares

En les últimes dècades, a totes les societats europees s'està imposant la norma que estipula la integració en el mercat laboral de totes les persones adultes potencialment ocupables, ja siguin homes o dones. Darrere d'aquesta concepció hi ha motivacions instrumentals que intenten incrementar la competitivitat de les economies i reforçar els fonaments fiscals dels estats del benestar. Al llarg de la darrera dècada, tant l'OCDE com les institucions europees han promogut discursos que defensen la necessitat d'incorporar plenament les dones al mercat de treball, en una economia basada en el coneixement.

Amb la incorporació creixent de les dones a l'activitat remunerada, els paràmetres d'organització de les tasques domèstiques i l'atenció i cura dels fills/es vigents en el model de pare-guanyador-del-pa topen amb dues situacions inèdites: d'una banda, amb les realitats del món laboral, que estipulen horaris i ritmes de treball sovint incompatibles amb les inversions de temps que reclamen les responsabilitats familiars i, de l'altra, amb els desitjos de moltes dones que aspiren a consolidar i impul-

sar les seves carreres professionals. Les vies de conciliació actuals impliquen habitualment alguna mena de cost o sacrifici, que continua sent assumit de forma desigual per homes i dones. Les dades del Pànel de Famílies i Infància permeten constatar que avui dia, dins la gran majoria de les llars amb fills/es, són les mares la pedra angular que permet resoldre les antítesis temporals entre món laboral i família. I, per norma general, amb un suport bastant limitat de les seves parelles.

2.1 Dones i homes davant les tasques de la llar

Des de fa anys, la recerca sociològica feminista ha evidenciat de manera crítica que la principal estratègia de «conciliació» de la vida laboral i la familiar, quan les mares fan una feina remunerada, passa habitualment per l'acumulació de càrregues. És el que es coneix com a «doble presència» en l'esfera pública i privada, que expressa la situació de dones que, tot i que tenen una activitat remunerada, també assumeixen la responsabilitat principal —i sovint única— en la supervisió, gestió i execució de les tasques domèstiques.

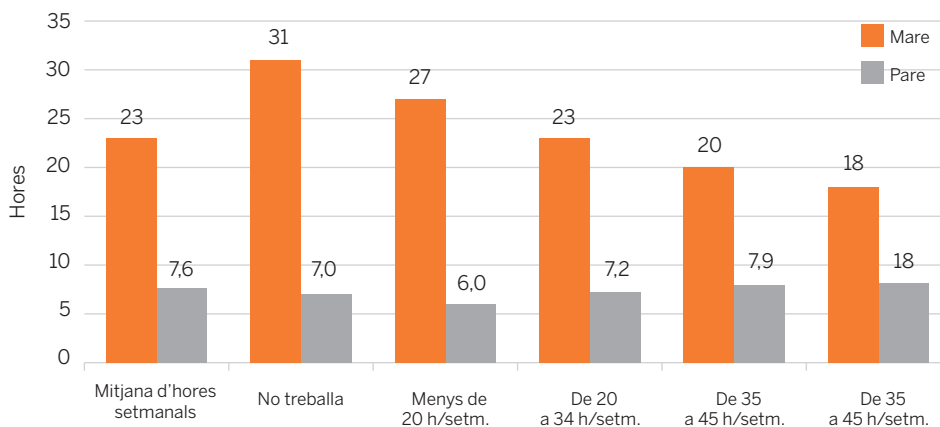
Les dades del Pànel ens permeten obtenir una fotografia, forçosament limitada, d'aquesta realitat complexa. El nivell de participació de la dona en el mercat laboral té una incidència significativa en la seva dedicació a tasques domèstiques, malgrat que continuï sent ella la que hi dedica moltes més hores. Com es pot veure al gràfic 2, les

dones que tenen una feina remunerada tendeixen a dedicar, de mitjana, menys hores a les tasques domèstiques que aquelles que no ho fan, i aquesta disminució és més alta com més hores treballin. Les mares que no treballen fora de la llar dediquen més de 30 hores setmanals a les tasques domèstiques. Les que tenen una ocupació remunerada de 35 hores o més dediquen una mica menys de 20 hores a aquest tipus de quefers. Més significatiu, en relació amb la distribució dels temps de treball remunerat i no remunerat entre els pares i les mares, és el fet que les parelles de les dones treballadores incrementen molt poc la seva contribució a les activitats domèstiques quan augmenten de manera important les hores que elles dediquen a una feina remunerada. És interessant fer notar que la situació més desfavorable per a una redistribució dels temps més gran s'esdevé quan les mares fan jornades laborals de menys de 20 hores setmanals. En aquest sentit, sembla que la jornada a temps parcial de la mare, presentada en molts discursos com una solució als problemes de la conciliació, no afavoreix que el pare amb fills/es adolescents modifiqui el seu rol tradicional dins de la llar.²

El nombre d'hores que els pares dediquen a les tasques de la llar també varia relativament poc en funció d'altres atributs sociodemogràfics de les mares.

2. Aquesta qüestió ja va ser apuntada fa uns anys per Brullet (1996) en un estudi sobre el repartiment dels treballs entre parelles joves amb fills petits.

Gràfic 2. Mitjana d'hores setmanals que mares i pares dediquen a les tasques domèstiques segons la jornada laboral de la mare. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

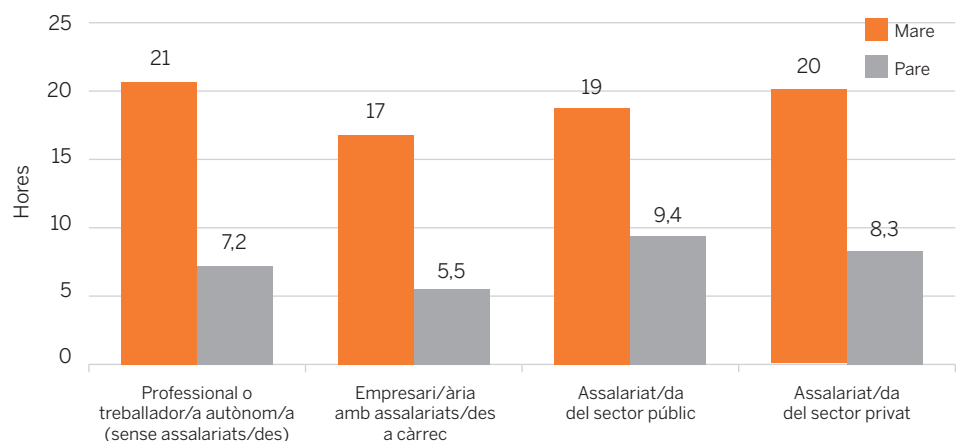
Així, alguns autors i autores han suggerit que les dones que estan en possessió de certs «recursos» —credencials educatives, una ocupació amb prestigi o ben pagada, etc.— aconseguen una distribució més equitativa de la feina familiar i domèstica. La premissa d'aquesta tesi es basa en la idea que hi ha certes tasques domèstiques que els membres de la parella intenten evitar, si poden. Quan un dels membres disposa de més recursos «externs» que l'altre, els utilitzarà per alliberar-se de les obligacions domèstiques (Brines, 1995). Les dades del Pànel avalen només parcialment aquesta tesi. D'una banda, és cert que les dones amb més formació dediquen menys hores a les tasques domèstiques. El nivell educatiu de les mares d'adolescents —i, per tant, el seu «valor de mercat»— té un efecte poc significatiu sobre la dedicació de les seves parelles.

Les parelles de mares amb estudis universitaris dediquen escassament una hora més a les tasques domèstiques que les parelles de mares que no tenen estudis o que tenen només estudis primaris.

L'aparent augment del «poder negociador» de la dona no es tradueix en un increment significatiu dels nivells de coresponsabilització dels homes.

El factor més important per explicar el nombre mitjà d'hores que els pares dediquen a les tasques domèstiques és la seva situació professional (gràfic 3). Els pares que dirigeixen una empresa amb persones assalariades són els que menys hores dediquen a aquestes activitats: només el 5,5%. El fet que les seves parelles també presentin un nombre d'hores de dedicació relativament baix és indicatiu que moltes d'aquestes famílies «externalitzen» bona part d'aquestes activitats, a través de la contractació de serveis de suport domèstic, dinars fora de casa, etc. El quocient (o ràtio) entre les hores que dedica la seva parella i les hores que dedica ell a les tasques de la llar és de 3,1. És inte-

Gràfic 3. Mitjana d'hores setmanals que dediquen la mare i el pare a les tasques domèstiques segons la seva situació professional. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

ressant comprovar que els homes que dediquen més temps a les tasques domèstiques són els assalariats del sector públic; és a dir, treballadors que habitualment gaudeixen de bones condicions laborals per fer-ho, gràcies als esforços de l'Administració pública per afavorir la conciliació entre la vida familiar i la laboral. Quan l'home treballa al sector públic, el quocient entre les hores que la seva parella i ell dediquen a les tasques de la llar es redueix a 2,1. Aquesta dada ens parla ben clar que amb mesures adequades és possible incentivar la coresponsabilització dels homes.³

2.2 Dones i homes en l'atenció i el seguiment dels fills i filles

El manteniment del temps dedicat als fills/es ha estat possible gràcies als esforços i sacrificis que fan les seves mares, amb el manteniment en el dia a dia d'una intensa «doble presència». Les dades disponibles a l'Estat espanyol, obtingudes a partir de l'Encuesta sobre usos del tiempo de l'Instituto Nacional de Estadística, indiquen que les dones dediquen aproximadament tres cops més temps a la cura dels seus fills/es que els homes (CSIC, 2005). Aquesta dada s'adiu amb les diferències de temps que mares i pares dediquen setmanalment a tasques domèstiques, registrades pel Pànel de Famílies i Infància el 2006, i que

3. Tot i que, com és evident, hi persisteixen desigualtats importants que només es podran bandejar si s'adopten mesures que a més afavoreixin la coresponsabilització a través d'una socialització en valors d'equitat de gènere.

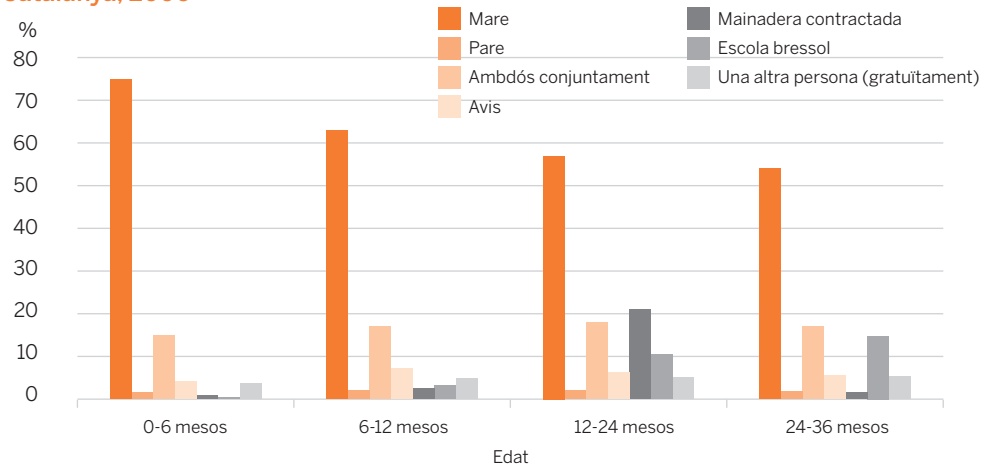
hem presentat anteriorment. Ara bé, aquestes diferències varien considerablement en funció d'algunes característiques sociodemogràfiques de les famílies i de l'etapa del cicle familiar en què es troben. En aquest sentit, la presència de fills/es petits a la llar implica, per norma general, una intensificació de les necessitats d'atenció i cura. Les responsables principals de proporcionar les atencions que reclamen aquests fills/es continuen sent les dones.

a) Atenció i cura de la petita infància

El Pànel recull informació retrospectiva sobre la cura i l'atenció prestada als fills/es adolescents uns deu anys enrere. El gràfic 4 mostra qui es va fer càrrec principalment dels i les adolescents objecte d'estudi del Pànel de Famílies i Infància, quan tenien entre zero i tres anys. Les dades són eloqüents. Malgrat els canvis en la presència d'homes i dones en el

mercat laboral, el paper central de la mare en els tres primers anys de vida dels infants continua sent molt majoritari. Tot i això, com ja hem fet notar en relació amb les feines de la llar, és important tenir en compte que un grup minoritari (però significatiu) de mares i pares tendeixen a adoptar pràctiques de coresponsabilitat. En el cas de la criança i l'atenció dels fills més petits, entre el 15% i el 20% de parelles ja van compartir la cura dels seus fills/es, ara adolescents, quan eren molt petits. Aquests comportaments ens indiquen que, malgrat la persistència de fortes desigualtats, hi ha sectors socials ben predisposats al canvi i amb condicions de vida favorables per construir un tipus nou de paternitat i maternitat, més compartit i democràtic, tal com apunten també altres estudis empírics fets a Catalunya (Brullet, 1998) i l'Estat espanyol (Meil, 2006; Alberdi i Escario, 2007).

Gràfic 4. Qui es va fer càrrec principalment del noi o noia quan tenia de 0 a 3 anys. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

Tenir fills/es petits té implicacions laborals i econòmiques importants per a les mares. No per als pares. La taula 1, a les dues primeres columnes, descriu la situació laboral i professional de mares amb fills o filles de sis anys o menys en comparació amb la de mares amb fills o filles més grans. A les dues columnes següents es descriu la situació professional de pares amb característiques similars. Com es pot observar, gairebé tres de cada quatre dones amb fills/es petits treballen —moltes s’han reincorporat a la feina després d’uns anys d’inactivitat professional—, però les taxes d’inactivitat són deu punts superiors entre les mares amb fills més grans de sis anys. Quan es pregunta a les mares pel motiu de la seva inactivitat professional, el 60,6% contesta que «no té temps per treballar i atendre responsabilitats domèstiques». Les condicions laborals de les mares treballadores amb fills i/o filles petites són també significativament pitjors. Un percentatge més alt treballa amb contractes temporals o sense contracte. Els seus salaris, per norma general, són més baixos. També és molt significatiu el fet que entre les mares amb fills i/o filles petits el percentatge d’aquelles que guanyen més de 3.000 euros mensuals sigui pràcticament nul —el 2,1% de les mares que tenen fills i/o filles més grans i prop del 11,1% dels pares—. Aquestes xifres ens parlen ben clar de les dificultats de les dones amb fills/es per assolir posicions professionals més valorades socialment i econòmica-

Taula 1. Diferència entre la situació professional de les mares i pares amb fills o filles majors o menors de sis anys. Catalunya, 2006. Dades en percentatge

	Mare		Pare	
	Infants > 6 anys	Infants ≤ 6 anys	Infants > 6 anys	Infants ≤ 6 anys
Situació laboral				
Treballa	81,0	71,9	95,8	95,1
Aturat/da	4,1	3,6	1,3	2,9
Inactiu/va	14,9	24,5	2,8	2,0
Motiu d'inactivitat				
No té temps per treballar i atendre responsabilitats familiars	39,8	60,6	—	—
Veü massa difícil trobar una feina adequada	25,7	9,1	—	—
Està incapacitada o malalta	14,2	9,1	—	—
Altres	20,3	21,2	—	—
Contracte laboral				
Funcionari/ària	13,8	7,3	9,4	5,5
Indefinit	52,1	47,4	54,8	49,1
Temporal	9,2	14,6	4,8	10,6
Per compte propi	17,3	20,8	29,2	34,0
Sense contracte	4,5	7,3	0,7	0,4
Altres	3,1	2,6	1,1	0,4
Ingressos mensuals				
Menys de 1.200 €	53,8	60,0	19,6	28,8
De 1.201 € a 1.800 €	22,7	20,9	32,7	30,1
De 1.801 € a 3.000 €	15,3	15,9	27,6	24,3
De 3.001 € a 4.200 €	1,6	0,5	6,2	4,9
Més de 4.200 €	0,4	0,0	3,1	3,1
Ingressos irregulars	6,2	2,7	10,8	8,8
Tipus de jornada laboral				
Partida	42,4	33,7	58,1	61,6
Contínua al matí	24,7	30,1	13,7	7,2
Contínua a la tarda	3,6	3,1	2,0	1,7
Contínua a la nit	1,1	2,1	1,7	2,6
Mitja de matí	6,2	9,3	0,6	1,3
Mitja de tarda	2,0	2,6	1,4	0,9
Torns	5,3	0,5	4,3	6,0
Irregular o variable segons el dia	12,9	15,0	16,6	17,0
Altres tipus	1,8	3,6	1,6	1,7
Hores treballades a la setmana				
Menys de 20 h	4,5	6,8	0,8	0,4
De 20 a 34 h	22,5	28,1	2,7	2,2
De 35 a 45 h	61,3	51,0	56,8	53,7
Més de 45 h	11,7	14,1	39,7	43,7
Hora d'arribada a casa després de treballar				
Abans de les 9.00 h	1,4	2,0	2,2	3,0
Entre les 9.00 i les 14.30 h	11,9	18,3	3,6	4,8
Entre les 14.31 i les 18.00 h	40,9	39,9	23,1	10,2
Entre les 18.01 i les 21.00 h	37,7	33,3	61,3	69,3
Més tard de les 21.00 h	8,1	6,5	9,8	12,7

Font: Panel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

ment. És el conegut efecte del «sostre de vidre» —*glass ceiling*—, que barra el pas de les dones més preparades professionalment a les posicions més altes de l'estructura ocupacional.

Un segon aspecte que cal destacar de la taula 1 és que, a diferència del que s'esdevé amb les dones, la situació professional dels homes no està relacionada amb l'edat dels seus fills/es. La situació laboral, contractual i salarial dels pares amb fills i/o filles petits és pràcticament idèntica a la dels pares amb fills i/o filles més grans. El mateix es pot dir de les característiques de les seves jornades i dels seus horaris d'arribada a casa.

Un últim aspecte important són les diferències que es poden observar en el tipus de jornada laboral i l'horari d'arribada a casa de les mares. El percentatge de mares de fills i/o filles amb menys de set anys que treballen menys de 35 hores és del 34,9% —7,9 punts percentuals més que les mares amb fills i/o filles més grans—. Prop del 40% de les mares amb fills i/o filles petits treballen en jornada contínua de matí —ja sigui completa o mitja jornada—. Ara bé, les diferències entre les jornades de les mares són petites, en general, a causa de rigideses institucionals del mercat laboral. A diferència del que s'esdevé en altres països, les oportunitats de trobar feina a temps parcial són encara bastant limitades i, per norma general, amb condicions laborals poc atractives. Això provoca que les dones que volen accedir a una feina remunerada en condici-

ons laborals legals i dignes només ho puguin fer si accepten feines a temps complet. D'altra banda, bona part de les pràctiques horàries a les empreses —amb pauses llargues al migdia i horaris d'entrada i sortida dessincronitzats amb els horaris escolars— continuen impedit sovint que mares amb fills/es petits puguin ajustar els seus horaris a les necessitats de la vida familiar. Aquestes rigideses, afegides a la poca col·laboració de les seves parelles i a la manca de polítiques de suport a la conciliació —que assegurin escoles bressol, serveis d'atenció a domicili o comunitaris— fan que moltes dones es vegin forçades a triar entre continuar treballant en condicions hostils a la vida familiar o plegar per tenir cura dels seus fills/es i ocupar-se de l'organització integral de la vida familiar domèstica.

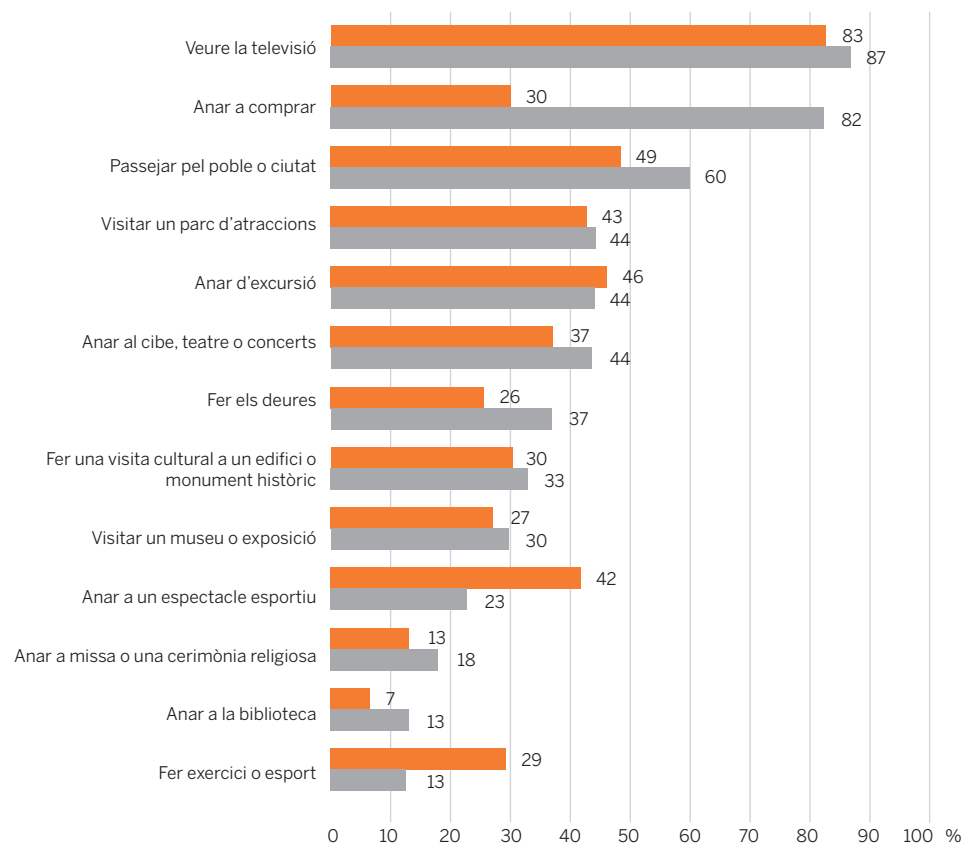
b) Activitats compartides i seguiment dels fills i filles adolescents

L'adolescència és un període crucial en la vida de les persones. Durant aquesta etapa del cicle vital, les experiències viscudes i les decisions preses poden afectar de forma transcendental la resta del curs biogràfic. Per exemple, el fracàs escolar, un embaràs prematur, l'abús de substàncies psicoactives o altres comportaments de risc poden tenir implicacions indesitjades que s'arrossegueu durant molt de temps. Com ha posat de manifest una llarga tradició de recerca empírica, un dels millors antidòts contra els problemes que afloren a l'adolescència és el temps «de qualitat»

que mares i pares dediquen als seus fills/es, la qual cosa implica la realització d'activitats amb ells i elles, la supervisió del que fan i la incentivació de certs comportaments, com l'estudi. És important, per tant, conèixer en quines activitats els pares i mares comparteixen temps amb els seus fills/es i quines qüestions de la seva vida són matèria de diàleg intergeneracional i de vigilància per part dels progenitors.

L'entramat familiar troba en les activitats compartides entre mares, pares i fills/es un dels nexes d'unió i una forma de reforçar la correspondència entre els valors que els progenitors volen transmetre als seus fills/es i aquells que els i les adolescents acaben fent seus i conformen la seva identitat. Al gràfic 5, obtingut a partir de les respostes dels nois i noies al qüestionari del Pànel, es mostren algunes de les activitats més habituals que pares, mares i fills/es duen a terme conjuntament. En destaca, per damunt de qualsevol altra, veure la televisió, la qual cosa dóna una idea de la seva importància en l'articulació de relacions dins la llar. El 86% dels nois i noies han vist la televisió amb la seva mare durant l'últim mes, i el 83% ho han fet amb el seu pare. Altres activitats més puntuals que els adolescents fan tant amb el pare com amb la mare són anar al parc d'atraccions, anar d'excursió i visitar monuments. Pel que fa a la resta, hi ha un predomini d'activitats quotidianes que es fan amb la mare. Anar a comprar, passejar pel poble o la ciutat, ajudar a fer els deures o fer

Gràfic 5. Activitats que l'adolescent fa amb la mare i el pare en el darrer mes. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006. ■ Mare ■ Pare

activitats de tipus cultural, com anar al cinema, al teatre o a concerts, anar a museus o exposicions, a la biblioteca, etc. són activitats en les quals la mare és l'acompanyant més habitual. El pare adquireix protagonisme en les activitats relacionades amb l'esport. El 29% dels joves entrevistats (el 38% dels nois i el 23% de les noies) fan exercici físic o esport amb el seu pare, davant del 13% (10% dels nois i 14% de noies) que

en fan amb la mare. El pare és també qui més sovint acompanya els fills/es a espectacles esportius. D'altra banda, les diferències de gènere detectades en el tipus d'activitats que fan mares, pares i filles i fills evidencien que es mantenen amb una certa intensitat models referencials de socialització específics per a nois i noies (Subirats i Brullet, 1988). En aquest sentit, mentre les activitats compartides amb les mares estan distribuï-

des de forma bastant equitativa entre fills i filles, la dedicació dels pares està molt més focalitzada en els fills.

Els resultats de la nostra anàlisi sobre les activitats que pares i mares tenen amb els seus fills/es adolescents confirma, a grans trets, el que ja havíem vist en estudiar el paper dels pares i mares amb fills i/o filles petites: la rellevància explicativa de la «doble presència». Les mares continuen sent el pilar fonamental sobre el qual se sosté l'edifici familiar i, en particular, els processos de socialització dels fills/es, a través tant del nombre brut d'hores que dediquen a tasques d'atenció i cura dels infants com del temps de «qualitat» que inverteixen en la interacció quotidiana, en activitats compartides, i el seguiment de les seves activitats escolars i extraescolars.

3. El temps dels nois i noies

L'adolescència constitueix un interessant punt d'inflexió en l'ús que les persones fan del seu temps al llarg del cicle vital. En contrast amb els infants de menys edat, el temps dels quals està totalment controlat per les persones adultes, els i les adolescents disposen d'un marge de maniobra, cada cop més gran, per fer un ús discrecional del seu temps. Tot i que sis hores del seu temps diari continuen programades fins als 16 anys —el temps que passen a l'escola—, les regulacions respecte a l'ús de la resta del seu temps es relaxen. L'adolescència és un període d'«exploració» en els usos del temps, no exempt de tensions

i contradiccions, en què el jove descobreix un ampli ventall d'activitats a les quals pot dedicar el seu creixent «temps lliure». Fins i tot a l'escola, el marge de discreció sobre l'ús que els i les adolescents fan del temps augmenta. Generalment, el nombre d'assignatures optatives s'incrementa, com també el nivell de tolerància respecte a «saltar-se classes».

La llibertat creixent que tenen els i les adolescents provoca que els usos que fan del temps hagin estat sovint motiu de preocupació, tant per part de mares i pares com de la societat en general. Allò que més amoïna són les «males companyies», és a dir, els cercles d'amistat on no arriba la capacitat de vigilància de les persones adultes i no regeixen, o ho fan només parcialment, els seus principis i codis de conducta. D'altra banda, l'aparició de noves tecnologies de comunicació i entreteniment, com la televisió, en primer lloc, i internet, el mòbil o la consola de joc després, han estat vistes amb inquietud perquè podien restar temps a usos més productius del temps. Rere aquestes inquietuds hi ha una concepció de l'adolescència com una etapa d'exposició a riscos «evitables», amb una supervisió adequada de les seves activitats, en la qual els i les joves són susceptibles de caure en hàbits i comportaments que afectin negativament el seu benestar i les seves oportunitats vitals futures.

Amb la desaparició del model de família tradicional, derivada fonamentalment de la incorporació de les dones

al mercat laboral formal i del nombre creixent de famílies monoparentals, s'ha estès l'opinió que s'han multiplicat els riscos associats a la manca de temps de convivència intergeneracional. S'ha generalitzat la percepció que «pujar» els fills i filles és una tasca cada vegada més difícil, per a la qual no valen les receptes heretades. Això es tradueix sovint en un sentiment d'impotència. Molts pares arriben a pensar que facin el que facin «al final els fills, surten com volen» (Meil, 2006: 110). Aquest sentiment s'intensifica davant la multiplicació d'influències a les quals estan exposats els i les adolescents —a l'escola, al carrer, a casa davant de la televisió o a la seva habitació, amb la proliferació de tecnologies de la comunicació i l'entreteniment— i amb les quals els pares i mares senten que han de competir o, fins i tot, contra les quals han de «lluitar» pel bé del seu fill o filla. En aquest epígraf ens concentrarem exclusivament en els usos del temps per part dels i les adolescents en relació amb les noves tecnologies pel fet que aquestes han estat sovint presentades com una de les principals distorsions sobre les pautes de relació intergeneracional dins de la llar.

3.1 Temps d'oci i noves tecnologies

Bona part dels i les adolescents han convertit les seves habitacions en llocs d'oci i esbarjo amb l'aquiescència del pare i la mare. Coincidint amb el reforçament de la cultura de consum centrada en la llar, els processos de globalització i

la creixent sofisticació de les tecnologies de la comunicació han imposat un horitzó sociocultural nou que hom ha anomenat «digitalisme», en el qual noves possibilitats de comunicació electrònica creen formes noves de sociabilitat, basades en la desterritorialització i desmaterialització dels vincles —deixen d'estar ancorades a relacions de proximitat física i d'expressar-se en una forma orgànica o presencial (Feixa, García i Recio, CIIMU, 2004: 351). Com posen de manifest les dades estadístiques que es tenen sobre aquest tema, els i les grans protagonistes d'aquesta nova cultura digital són adolescents i joves (Castells *et al.*, 2003). Aquests processos han alterat de forma notable els hàbits de lleure adolescent. Entre setmana i durant el curs acadèmic, les pràctiques d'oci domèstic ocupen un lloc preeminent en els usos del temps dels i les nostres adolescents. La immensa majoria veuen la televisió habitualment, molts tant abans com després de sopar. Un percentatge igualment alt diu que escolta música. En comparació amb aquestes pràctiques d'oci més tradicional, l'ús de les noves tecnologies de comunicació i entreteniment està menys estès, encara que l'accés s'hi està generalitzant molt ràpidament. Prop de nou de cada deu adolescents reconeix que navega algun cop a la setmana per internet, i el 39% ho fa diàriament; aproximadament set de cada deu truquen o envien missatges SMS pel mòbil, i el 21% ho fa cada dia; percentatges similars juguen amb la consola de joc o amb l'ordinador.

Val la pena aturar-se en la relació de l'ús de tecnologies digitals de la comunicació i l'entreteniment amb el grau d'interacció social que l'adolescent manté amb altres persones. És evident que, en principi, noves tecnologies com internet o el telèfon mòbil obren noves oportunitats de comunicació i transmissió d'informació entre persones distanciadades en l'espai. La qüestió que ha intrigat molts estudiosos del fenomen és fins a quin punt aquests nous fluxos d'informació contribueixen a sostenir relacions socials significatives i duradores. Les postures entorn d'aquesta qüestió són molt variades i de vegades contradictòries. Alguns autors i autores han subratllat trets específics de les noves formes de sociabilitat creades al voltant de les noves tecnologies de la informació que ajuden a crear i reforçar vincles socials, com és el fet que permetin generar espais virtuals que integren persones amb gustos, estils de vida o interessos comuns o que contribueixin a mantenir vives relacions entre persones que no es poden veure amb la freqüència que desitjarien. A aquests aspectes s'han d'afegir altres elements que incrementen l'atractiu de les tecnologies digitals com a eines per crear relacions socials sòlides. Així, en els espais virtuals regeixen codis d'interacció diferents dels que seguim habitualment en les trobades cara a cara, molt més horitzontals i igualitaris, i molt més propicis a l'expressió sincera d'idees i emocions (Wellman *et al.*, 1996; Wellman, 2001).

Davant d'aquestes visions, se situen altres autors/es que hi veuen limitacions, quan no perills, associades a les noves tecnologies. Segons una imatge

bastant estesa, sovint evocada i comentada pels mitjans de comunicació i alguns professionals de la psicologia —aran de l'aparició de notícies puntuals—,

Taula 2. Pautes de comunicació amb la mare segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

Activitats que du a terme l'adolescent entre setmana	Parla amb la mare diàriament o gairebé diàriament		
	De l'escola i els seus professors/es	Del que fa amb els amics/gues	De les coses que passen al món
Jugar a la videoconsola i/o ordinador			
Mai	51,0	37,3	28,1
1 o 2 cops	39,2	27,7	26,2
3 o 4 cops	40,4	26,2	26,7
Cada dia	40,9	27,8	23,8
Escoltar música			
Mai	45,9	23,8	23,3
1 o 2 cops	34,7	28,4	21,7
3 o 4 cops	38,3	25,6	23,7
Cada dia	46,4	32,4	28,6
Navegar per internet			
Mai	48,1	31,3	23,9
1 o 2 cops	42,4	31,9	28,7
3 o 4 cops	42,9	28,6	25,2
Cada dia	42,6	29,5	26,7
Mirar la televisió abans de sopar			
Mai	48,6	36,9	31,7
1 o 2 cops	38,1	27,2	21,9
3 o 4 cops	42,1	29,1	25,8
Cada dia	43,2	28,9	26,5
Mirar la televisió després de sopar			
Mai	45,6	34,6	28,9
1 o 2 cops	41,2	31,5	24,6
3 o 4 cops	43,7	29,7	26,8
Cada dia	43,6	29,4	26,7
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues			
Mai	40,2	27,5	27,8
1 o 2 cops	41,8	29,6	24,6
3 o 4 cops	43,2	29,5	26,3
Cada dia	49,6	35,8	28,5

En percentatges.
Font: Panel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

els usos lúdics i comunicatius de les noves tecnologies digitals comportarien riscos d'aïllament associats a malestars infantils i juvenils.⁴ Des d'aquest punt de vista, els i les adolescents tancats en les seves «habitacions digitals» perden les seves habilitats socials i deixen de comunicar-se i interactuar amb les persones que els envolten —tant familiars com amics o amigues— per submergir-se en un món paral·lel, en el qual les persones més properes no tenen cabuda.

Doncs bé, aquesta imatge de reclusió de l'adolescent no apareix confirmada per les dades. Els resultats de la nostra anàlisi deixen entreveure que hi ha una relació feble entre les pautes de comunicació dels i les adolescents amb el seu pare i mare i la freqüència en què fan ús de tecnologies digitals, escolten música o veuen la televisió. A les taules 2 i 3 es pot observar que el percentatge d'adolescents que declara que comenta qüestions escolars amb el seu pare i mare diàriament o gairebé, o que parlen sobre els seus amics i amigues o sobre notícies i coses que passen al món, varia poc en funció de l'ús que fan de la consola de joc, el mòbil, internet o la freqüència amb què escolten música i veuen la televisió. La comunicació intergeneracional se'n ressent una mica amb l'ús freqüent de

la consola de joc, però gairebé no es veu afectada per altres tecnologies.

Més significativa és la relació entre les pautes d'interacció amb amics i

amigues i l'ús de tecnologies d'informació i entreteniment. A la taula 4 es pot observar clarament que els adolescents que fan ús freqüent del mòbil o de

Taula 3. Pautes de comunicació amb el pare segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

Activitats que du a terme l'adolescent entre setmana	Parla amb el pare diàriament o gairebé diàriament		
	De l'escola i els seus professors/es	Del que fa amb els amics/gues	De les coses que passen al món
Jugar a la videoconsola i/o ordinador			
Mai	34,0	19,5	27,0
1 o 2 cops	22,4	17,4	22,9
3 o 4 cops	23,3	16,5	24,2
Cada dia	24,3	16,2	23,3
Escoltar música			
Mai	21,8	11,0	21,0
1 o 2 cops	23,0	16,6	22,6
3 o 4 cops	23,1	14,7	24,3
Cada dia	28,0	19,0	25,1
Navegar per internet			
Mai	25,5	15,5	21,0
1 o 2 cops	27,3	18,1	27,5
3 o 4 cops	24,5	18,0	24,1
Cada dia	27,1	17,4	23,8
Mirar la televisió abans de sopar			
Mai	34,1	23,1	30,3
1 o 2 cops	26,0	26,6	18,5
3 o 4 cops	23,2	15,5	23,7
Cada dia	24,4	16,3	24,6
Mirar la televisió després de sopar			
Mai	30,8	19,2	25,6
1 o 2 cops	25,4	18,5	21,5
3 o 4 cops	27,4	17,3	25,8
Cada dia	25,8	17,1	24,5
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues			
Mai	23,1	17,6	25,5
1 o 2 cops	26,0	16,6	24,1
3 o 4 cops	28,7	17,9	24,9
Cada dia	28,8	18,8	23,0

En percentatges.

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

4. Un exemple extrem d'aquests tipus de notícies són les que es refereixen als hikikomori japonesos, joves que es tanquen a les seves habitacions digitals durant llargues temporades i suspnen qualsevol contacte amb l'exterior.

Taula 4. Pautes d'interacció amb amics i amigues segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

	Passa temps amb amics/gues	
	Entre setmana ^a	Caps de setmana ^b
Jugar a la videoconsola i/o ordinador		
Mai o gairebé mai	37,4	62,1
Algun cop	39,3	60,1
Sovint	48,8	62,2
Molt sovint	55,9	69,9
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues		
Mai o gairebé mai	29,5	—
Algun cop	39,3	—
Sovint	51,8	—
Molt sovint	63,0	—
Navegar per internet		
Mai o gairebé mai	32,6	48,0
Algun cop	34,0	51,9
Sovint	42,8	63,5
Molt sovint	54,8	75,3
Escoltar música		
Mai o gairebé mai	20,7	43,4
Algun cop	30,6	40,9
Sovint	37,1	58,5
Molt sovint	50,4	71,3
Mirar la televisió abans de sopar^c		
Mai o gairebé mai	33,5	56,2
Algun cop	41,0	62,0
Sovint	41,5	60,4
Molt sovint	49,7	67,0
Mirar la televisió després de sopar		
Mai o gairebé mai	27,9	—
Algun cop	39,0	—
Sovint	40,4	—
Molt sovint	49,2	—

En percentatges.

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

a: El percentatge correspon a adolescents que passen temps amb els seus amics/gues de tres a cinc dies entre setmana.

b: El percentatge correspon a adolescents que queden amb els seus amics/gues de "sovint" a "molt sovint" els caps de setmana.

c: Mirar la televisió durant tot el cap de setmana.

la consola de joc o que naveguen per internet, escolten música i veuen més televisió, tendeixen a mantenir contac-

tes més freqüents amb els seus amics i amigues, tant de dilluns a divendres, com durant el cap de setmana. Lluny

d'aïllar socialment, l'evidència suggereix que aquestes tecnologies reforcen els vincles amb el grup d'iguals. Els missatges SMS, el correu electrònic o el MSM Messenger obren oportunitats inèdites d'ampliar el temps que es passa —en aquest cas, virtualment— al costat dels amics i amigues, en ocasions fins a altes hores de la nit. Al marge de la intensificació de la comunicació entre adolescents que propicien aquests dispositius, internet o la mateixa televisió es converteixen en agents de socialització, que fan emergir autèntiques comunitats d'aprenentatge on els i les joves comparteixen referents i construeixen les seves identitats col·lectives.

4. Temps compartits entre pares i fills: clau de l'èxit escolar?

Les famílies ocupen un paper cabdal en l'educació dels fills/es, ja sigui per acció o per omissió. En el curs del que es coneix com a «socialització familiar», els infants interioritzen coneixements i desenvolupen valors i actituds davant de la vida. Aquests coneixements, valors i actituds són el producte d'estímul múltiples. Els emissors principals d'aquests estímuls són els pares i mares. Els seus comportaments, gestos i posats són observats i imitats. Els pares i mares transmeten també bona part de la informació que els nens i nenes necessiten per desenvolupar-se en el món. A través de comentaris, opinions o respostes a preguntes que fan els mateixos infants, els pares i mares presenten als seus fills/es determinades visions de

la realitat, conviccions i expectatives, que solen acceptar de manera bastant acrítica. A través de premis i càstigs, els infants aprenen a reconèixer els valors als quals pares i mares concedeixen més importància.

Cada família és un món i té característiques individuals que la fan diferent a totes les altres. Les formes d'educar i treure endavant els fills i filles són molt variades, perquè les circumstàncies socials de cada família i la situació vital de les persones que la integren són específiques, la qual cosa propicia una heterogeneïtat considerable. La tasca de la sociologia, no obstant això, és reduir la complexitat que ofereix la realitat social per fer-la comprensible. Amb aquesta finalitat, des de la sociologia s'han desenvolupat conceptes per analitzar les relacions entre les persones que formen part de les comunitats humanes —en aquest cas, la família—. Un dels conceptes més utilitzats és el de «capital social». Es tracta d'aquelles dimensions de les relacions socials que faciliten l'execució d'accions cooperatives amb l'objecte d'afavorir l'assoliment de resultats desitjables (Grannoveter, 1973 i 1985; Coleman, 1988; Putnam, Leonardi i Nanetti, 1993). La literatura sociològica i econòmica que ha examinat el efectes beneficiosos del «capital social» és extensa i sovint poc precisa respecte als aspectes i les propietats dels vincles socials (expectatives, normes, capacitat de control sobre les accions d'altres, suport) que promouen accions cooperatives. En aquest apartat ens centrarem

exclusivament en una dimensió concreta: el seguiment que pares i mares fan de les activitats escolars dels fills i filles. El nostre propòsit és analitzar en quina mesura aquest seguiment contribueix a orientar les expectatives dels fills i filles respecte a l'educació i afavoreix el seu assoliment educatiu. El nostre treball entronca amb una tradició llarga i fructífera d'estudis que han destacat la importància del capital social en la creació de capital humà dins de la família.

La variable utilitzada per mesurar el capital social utilitza dues preguntes del Pànel de Famílies i Infància, en les quals s'interroga els i les adolescents sobre la freqüència amb la qual parlen amb la seva mare i el seu pare sobre l'escola i els professors i professores. Amb aquestes preguntes s'ha construït un indicador de seguiment que pot adquirir tres valors: baix, mitjà i alt. El seguiment que els pares i mares fan de les activitats escolars dels seus fills i filles, a més d'un bon detector del grau de comunicació entre mares, pares i fills i filles, és un indicador correlacionat amb altres dimensions de la relació intergeneracional, com ara el control familiar —a través del qual els pares i mares es proposen detectar, i si escau corregir a temps, comportaments que encaminen els fills i filles cap a una direcció inadequada— i el suport per a l'assoliment d'uns resultats educatius que, a ulls de la majoria de mares i pares, serien desitjables.

La investigació arrenca a partir d'una sèrie d'intuïcions teòriques i

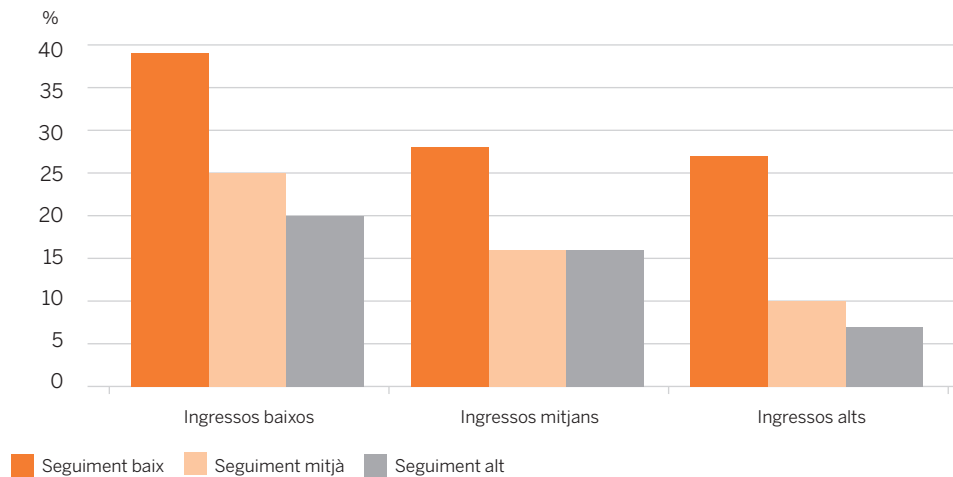
d'evidències empíriques. El primer punt de partida de l'anàlisi són una sèrie d'hipòtesis teòriques investigades en altres contextos —per exemple, per la sociologia britànica i nord-americana—, que relacionen pràctiques i estils educatius dels pares i mares amb els rendiments educatius dels seus fills i filles. El pioner d'aquests estudis és James S. Coleman, un dels pares de les concepcions contemporànies de capital social. En un dels seus articles més coneguts posava de manifest com l'atenció que pares i mares dediquen als seus fills/es i les expectatives respecte a la seva educació són els principals determinants del risc d'abandó prematur dels estudis (Coleman, 1988).

Un altre estudi prou il·lustratiu que treballa en aquesta línia és la investigació de Kim (2002) sobre l'èxit escolar dels estudiants coreans a Amèrica del Nord. La conclusió que aquest investigador extreu de la seva recerca és que la clau per entendre els bons resultats d'aquests estudiants en un entorn que, a primera vista, podria semblar hostil per a adolescents immigrants, cal buscar-la en les formes que tenen els seus pares i mares d'educar i portar els seus fills i filles endavant. A diferència dels i les adolescents procedents d'altres grups, els estudiants coreans es beneficien de pràctiques familiars que combinen alts nivells de comunicació i confiança mútua entre mares, pares i fills i filles amb un grau alt d'implicació dels pares i mares en l'educació dels fills i filles, tant pel que fa a la supervisió del

seu treball com a la transmissió d'una ètica d'autoexigència.

Un segon punt de partida és l'evidència, prou coneguda i acreditada per molts estudis, que ens indica que, tot i la universalització de l'accés a l'educació i la millora de la qualitat del sistema educatiu, es mantenen desigualtats notables en els rendiments educatius d'estudiants d'origens socials diferents. Els fills i filles de famílies benestants solen treure millors notes que els nois i noies d'origen més humil, solen fracassar menys en els seus estudis i solen tenir expectatives més optimistes pel que fa al seu assoliment educatiu futur. Diversos mecanismes contribueixen a explicar aquestes pautes de reproducció de la desigualtat. Un primer corrent teòric i d'investigació posa l'èmfasi en la capacitat de les famílies de rendes més altes de mobilitzar més recursos econòmics per activar les capacitats i aptituds educatives dels seus fills i filles: ordinadors, classes de reforç, cursos a l'estranger, etc. Un segon bloc d'explicacions posa l'accent en les concepcions i expectatives diferenciades que es tenen en diferents entorns socials. Des d'aquest punt de vista, els progenitors de rendes més altes estan més familiaritzats amb els hàbits i valors que propicien l'assoliment educatiu —generalment, perquè ells mateixos han passat més anys dins del sistema educatiu— i això afavoriria el fet que ho puguin transmetre de forma més efectiva als seus fills i filles. El nostre propòsit en aquesta secció és examinar

Gràfic 6. Proporció d'adolescents que treuen de nota mitjana «suspès» segons el nivell d'ingressos i el seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

com es relaciona el seguiment que fan els pares de l'activitat escolar dels seus fills/es amb les pautes de reproducció de la desigualtat.

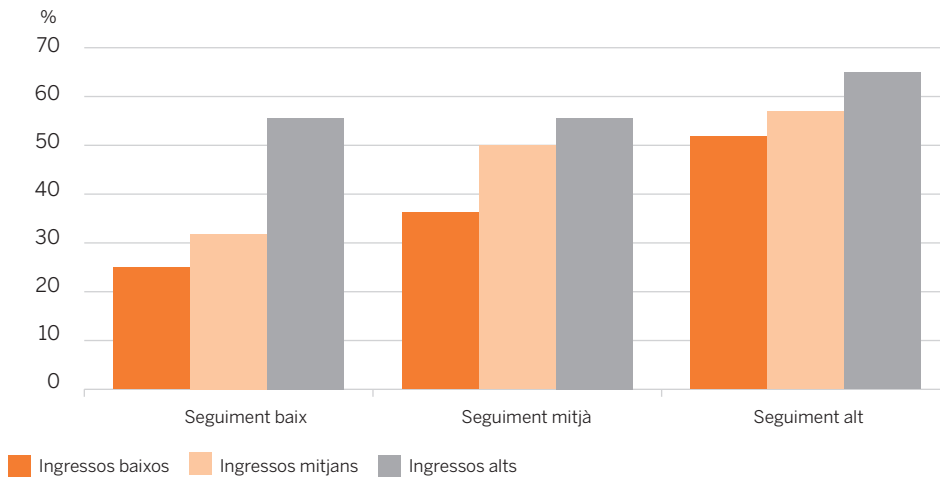
Els gràfics 6, 7 i 8 evidencien allò que apunten els estudis internacionals. El seguiment que fan els pares i mares de l'activitat escolar dels fills i filles influeix sobre els seus rendiments educatius i expectatives d'assoliment educatiu futur.⁵ Tal com es pot observar, la proporció de nois i noies amb una nota mitjana de suspès és considerablement superior quan el seguiment familiar és baix. Aquesta proporció disminueix a mesura que augmenta el seguiment familiar, sigui quin sigui el nivell de renda. Dit d'una altra manera, hi ha una relació positiva entre el seguiment que fan els progenitors i la probabilitat que el fill i/o filla aprovi. També és evident que hi ha una associació

estadística entre la probabilitat d'obtenir una nota mitjana alta —notable o excel·lent— i el seguiment familiar, que regeix igualment en tots els nivells de renda. Finalment, en la mateixa línia, la proporció de nois i noies que creuen que estudiaran una carrera universitària s'incrementa quan el nivell de seguiment familiar augmenta.

Els resultats són inequívocs. Els pares i mares poden exercir una influència positiva sobre el rendiment i les expectatives educatives dels seus fills i filles si s'interessen per allò que els passa a l'escola i per les seves relacions amb el professorat. Aquesta influència

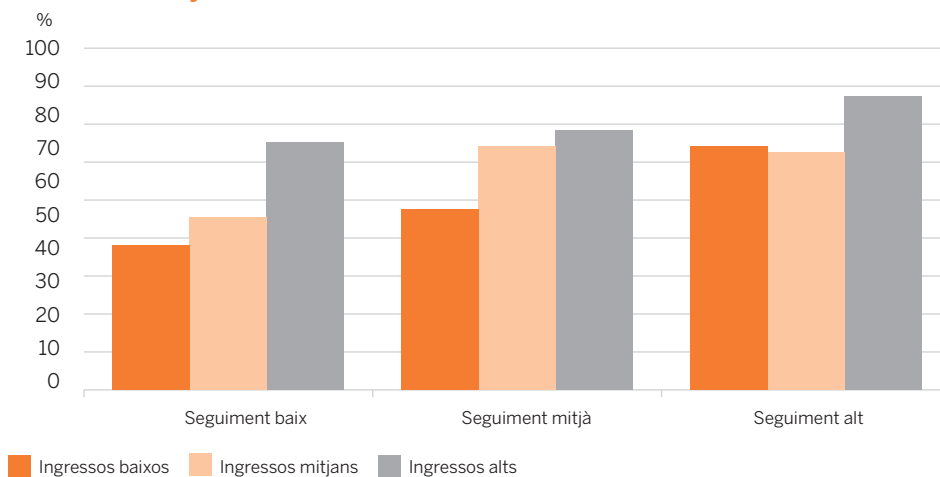
5. Les notes examinades són les obtingudes en la darrera avaluació (segons el testimoni dels mateixos adolescents). La nota mitjana inclou les notes en cinc assignatures troncales: llengua i literatura catalana, llengua i literatura castellana, matemàtiques, ciències naturals i ciències socials.

Gràfic 7. Proporció d'adolescents que treuen de nota mitjana «notable-excel·lent» segons el nivell d'ingressos i el seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

Gràfic 8. Proporció d'adolescents que creuen que estudiaran una carrera universitària segons el nivell d'ingressos i el seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

és evident en tot tipus de famílies, però, com també es pot observar, la seva magnitud varia en funció del nivell de renda. Els fills i filles de famílies més benes-

tants —ingressos alts i mitjans— treuen menys partit al seguiment familiar que els fills i filles de famílies més humils—. En altres paraules, el «progrés» en els

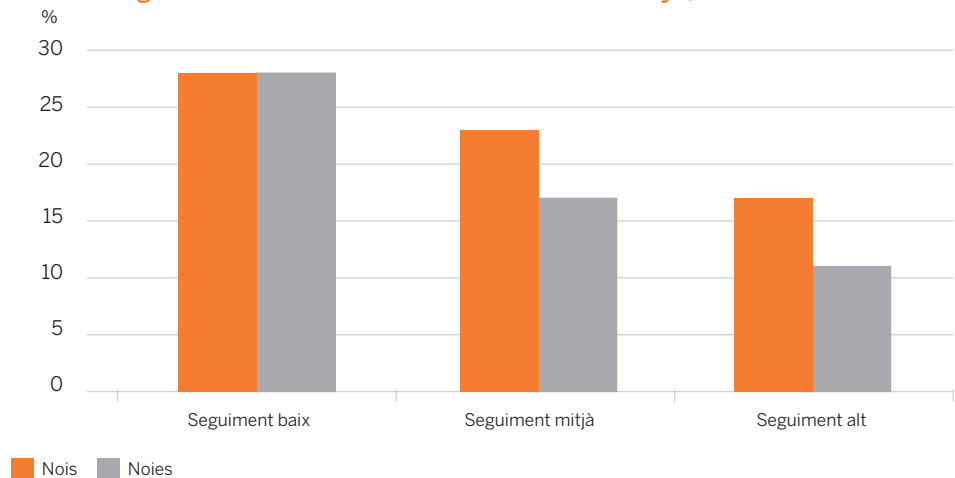
rendiments que propicia el seguiment familiar és més alt per als fills i filles de famílies de nivells de renda més baixa que per als altres, la qual cosa contribueix a corregir l'efecte de classe sobre els rendiments educatius. El mateix s'esdevé amb les expectatives educatives, quan el seguiment familiar és alt. Tres de cada quatre fills i filles de famílies amb nivells baixos d'ingrés i un seguiment alt per part dels progenitors confien estudiar una carrera universitària —un percentatge similar al dels fills i filles de famílies amb un nivell d'ingressos mitjà—. El «progrés» dels fills i filles de les famílies menys benestants es reflecteix clarament als gràfics 6, 7 i 8. A mesura que augmenta el seguiment familiar desapareixen bona part de les bretxes originals que s'observen entre les columnes que representen rendiments i expectatives educatives diferenciades de cada grup de renda.

Els pares i mares que dediquen temps als seus fills i filles no només afavoreixen el seu rendiment educatiu, sinó que també contribueixen, si escau, a compensar els desavantatges del seu origen social. Fomentar el seguiment de l'activitat escolar per part dels pares i mares, aparentment, és una bona inversió social, que incrementa les oportunitats dels sectors socials desfavorits per arribar als nivells d'assoliment educatiu que es corresponen amb el seu talent i esforç. Ara bé, els efectes del seguiment familiar sobre l'assoliment educatiu no actuen sempre en el sentit de reduir les desigualtats educatives.

Els gràfics 9, 10 i 11 posen de manifest una altra cara del seguiment familiar: el seu efecte diferencial per sexes. Les noies es beneficien més del seguiment que fan pares i mares i, com a conseqüència, obtenen millors resultats i desenvolupen expectatives més favorables per a l'estudi. La imatge gràfica és clara. A nivells alts de seguiment familiar, la bretxa en notes i expectatives entre nois i noies s'eixampla. Les noies no només obtenen millors resultats que els nois quan existeix aquest seguiment, sinó que el seu avantatge s'incrementa.

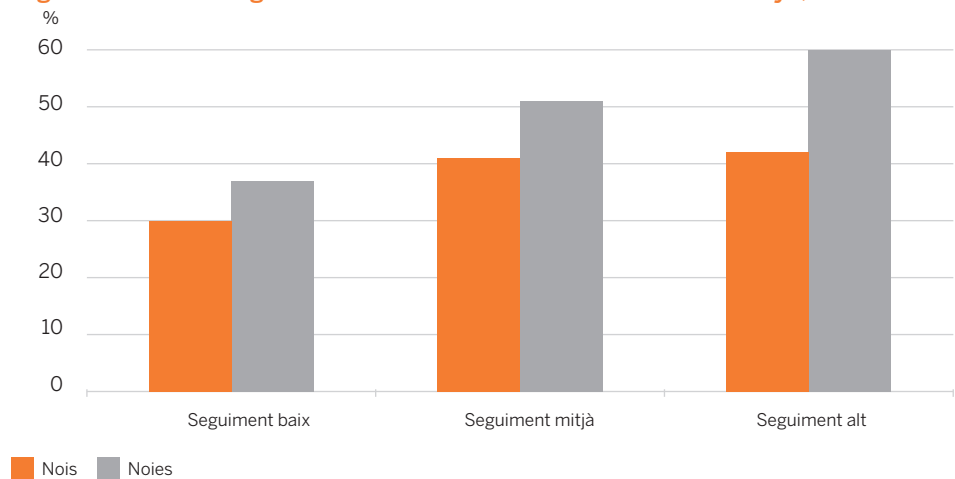
Com es preveia, els pares i mares que vigilen i controlen l'estudi dels seus fills i filles contribueixen a prevenir el fracàs escolar i a promoure l'excel·lència educativa. El que aporten de nou les dades és que posen al descobert que no tots els adolescents es beneficien de la mateixa manera dels estils educatius que posen en pràctica els progenitors. Els grups més desfavorits econòmicament i les noies en surten més beneficiats. Des d'un punt de vista normatiu que afavoreix la igualació d'oportunitats vitals, aquesta és una bona notícia. El seguiment familiar de l'activitat escolar pot ser un mecanisme corrector de desigualtats socioeconòmiques i de gènere, encara presents en les nostres societats. Els nois i noies que obtenen millors notes gràcies a l'esforç que fan els seus pares i mares, en la majoria dels casos, pertanyen a grups socials en què si no hi hagués aquesta intervenció es viurien situacions de desavantatge més acusades que en altres

Gràfic 9. Proporció de nois i noies amb una nota mitjana de «suspès» segons el nivell de seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

Gràfic 10. Proporció de nois i noies amb una nota mitjana de «notable-excel·lent» segons el nivell de seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

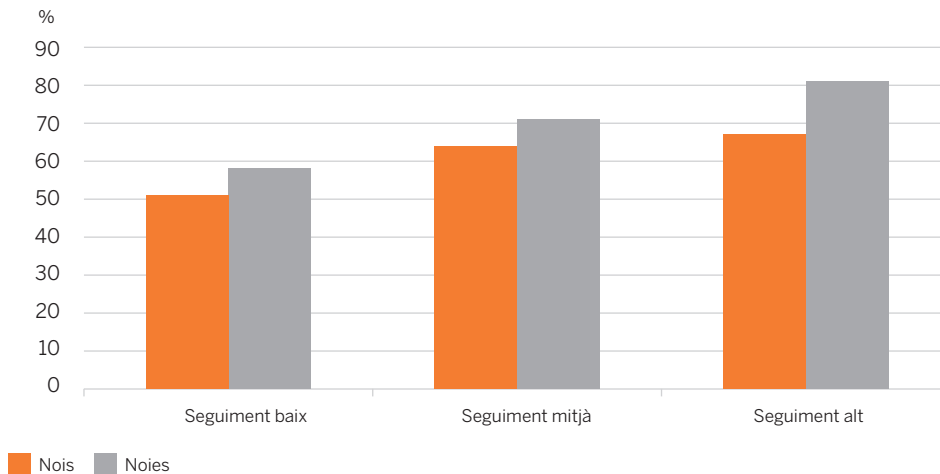
Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

esferes de la societat.

No hi ha una recepta única per educar i portar els fills i filles endavant. Cada família mobilitza els recursos disponibles i hi dedica temps i esforç com millor pot i sap. Els resultats examinats

en aquesta secció evidencien que el temps i l'esforç que els progenitors inverteixen a fer un seguiment de les activitats escolars dels seus fills i filles són per a ells un capital molt important, que pot compensar altres desavantatges.

Gràfic 11. Proporció de nois i noies que creuen que estudiaran una carrera universitària segons el nivell de seguiment familiar de l'activitat escolar. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

L'evidència presentada corrobora les tesis d'aquells autors i autores que, sense negar la importància que té la capacitat econòmica de les famílies, sostenen que la comunicació intergeneracional sobre qüestions escolars, el control i el suport a l'estudi tenen una influència molt notable sobre els resultats acadèmics dels adolescents. Lluitar contra els baixos rendiments escolars i fomentar l'èxit escolar comporta necessàriament enfrontar-se a les traves que impedeixen que els pares i les mares s'impliquin activament en l'educació formal dels fills i filles, o que es desanimin.

5. Conclusions: nous reptes d'organització del temps

La societat catalana és testimoni de la transició d'un model familiar amb un suport econòmic principal, i sovint únic —el pare de família—, a un nou

model en què els dos membres de la parella tenen una feina remunerada. Aquesta transició s'esdevé a una velocitat inusitada, impulsada per les exigències competitives del sistema econòmic i promocionada des dels mateixos estats —i entitats supranacionals, com l'OCDE o la UE—. El que no està canviant tan ràpidament són les assumpcions culturals i ideològiques en què es basava el model del «guanyador del pa». Continuen impregnant les regulacions formals i informals del mercat laboral certes expectatives que mantenen els empresaris respecte a la dedicació dels seus empleats i empleades i les mateixes concepcions que homes i dones assumeixen en relació amb el seu paper dins de la família. Malgrat els progressos evidents en la participació de les dones en el mercat de treball formal, el món laboral continua tractant dones i

homes de forma desigual. Persisteixen alts nivells de segmentació per gènere, amb les dones sobrerrepresentades en feines mal remunerades, amb contractes temporals i jornades més curtes. El treball remunerat de les dones es tendeix a veure com a subsidiari del de la seva parella. Això afecta el seu «poder negociador» dins de la llar i, en particular, la seva capacitat per aconseguir una distribució equitativa de tasques domèstiques amb la seva parella. En aquestes condicions, les pressions creixents per conciliar la vida laboral i la familiar recauen fonamentalment sobre les dones.

Ara bé, les dades examinades en aquest article posen de manifest que és exagerat pensar que els dèficits de poder negociador de les dones a la llar ho expliquen tot. S'hauria de posar també l'èmfasi en la situació professional dels homes. La recerca sociològica internacional sobre paternitat i masculinitat suggereix que hi ha un nombre creixent d'homes que desitjarien tenir una vida personal més equilibrada, que els permetés una implicació més gran en l'atenció i el seguiment dels seus fills i filles (Kimmel, 2000; Hobson i Morgan, 2002). L'esclatxa entre desitjos i pràctiques seria producte, d'una banda, de les condicions de treball dels homes —amb jornades laborals més llargues i nivells de responsabilitat més alts— i de l'altra, de certs avantatges de les seves feines remunerades —salarials, oportunitats de promoció— que les famílies no estan disposades a arriscar o a sacrificar

en benefici de més temps familiar. De fet, certes dades del Pànel apunten en aquesta direcció. Els pares que més hores dediquen a la llar són els assalariats del sector públic, que previsiblement gaudeixen de les millors condicions per conciliar la seva vida laboral i familiar. Per exemple, dediquen a les tasques domèstiques gairebé quatre hores més que els empresaris.

Un primer repte de les «polítiques de conciliació» és establir les bases per a una responsabilitat compartida de les tasques domèstiques. Aquest objectiu no s'aconsegueix si els problemes de conciliació es veuen com un «assumpte» que només afecta les dones. L'agenda política i empresarial més sensibilitzada amb aquestes qüestions massa sovint s'ha centrat en la creació de condicions de flexibilitat que permetin a les mares participar en el mercat laboral i continuar assumint de forma predominant les obligacions domèstiques i familiars. Mentre passa això, les cultures empresarials continuen recompensant els empleats que es poden comportar com si no tinguessin responsabilitats addicionals a la vida. En aquestes condicions, les pràctiques de flexibilitat aparentment destinades a afavorir les «preferències» de les dones contribueixen a perpetuar la segregació per gènere i reforcen la idea que les dones ni volen ni poden ocupar les feines remunerades més feixugues, que demanen implicacions personals més importants. El gran repte de les noves polítiques de conciliació és crear condicions propi-

cies per a la coresponsabilització d'homes i dones, combatre tota forma de discriminació laboral per raó de gènere i «normalitzar» les jornades inferiors a les 45 hores entre els homes,⁶ els permisos de paternitat independents dels permisos maternals, les excedències paternes i les pràctiques de reorganització del temps de treball per fer-lo compatible amb necessitats familiars.

Un segon gran repte de les «polítiques de conciliació» és reconèixer la perspectiva dels infants. D'acord amb les estipulacions de la Convenció dels Drets de la Infància de 1989, els Estats tenen l'obligació de protegir la responsabilitat primària dels pares i mares de proveir atencions i fer un seguiment dels seus fills i filles i d'ajudar-los en aquestes tasques amb iniciatives i programes específics, per promoure els interessos dels infants. La Convenció també estableix que els infants tenen el dret a expressar els seus punts de vista i que siguin tinguts en compte. Això significa que governs i òrgans legislatius estan obligats a plantejar-se fins a quin punt les lleis i les regulacions adoptades en relació amb qüestions més generals que poden afectar directament o indirecta els infants resolen problemes i donen resposta a les seves demandes i necessitats.

La vida dels infants ha canviat de forma profunda en els darrers anys. Molts d'aquests canvis estan vinculats a la decadència del model familiar de sustentador únic, encara que no és l'únic factor que els ha precipitat. El grup d'iguals, els mitjans de comunica-

ció i la publicitat i les noves tecnologies s'han convertit en agents socialitzadors poderosos, al costat de la família i l'escola —amb les quals de vegades entren en competència—. En aquest context, els pares i mares veuen amb certa «angoixa» les dificultats que tenen per compaginar el temps laboral amb el temps familiar i fer així un seguiment adequat dels seus fills i filles. Davant la multiplicació d'influències sobre els seus fills i filles i els constrenyiments d'horaris sobre les seves possibilitats de dedicació a ells i elles, n'hi ha que tenen la sensació que «facin el que facin, els fills i filles surten com volen».

En aquestes circumstàncies, és important preguntar-se quin és el «bé superior» de l'infant que les administracions públiques estan compromeses a perseguir. Atesa la seva rellevància social és important que, com passa en altres països, la resposta a aquesta pregunta es basi en la recerca social rigorosa sobre el món de les famílies i la infància. D'una banda, a partir d'abundant recerca internacional, sabem que la dedicació dels pares i mares als fills i filles és una inversió de primer ordre per afavorir el seu benestar present i el seu desenvolupament social i cognitiu. Com hem vist aquí, aquesta dedicació no significa necessàriament «quantitat de temps» —sinó que més aviat té a veure amb els usos que pares i mares fan

6. Un dels efectes de la reducció de la jornada laboral a 35 hores a França ha estat l'increment de la coresponsabilització (Letablier, 2006).

d'aquest temps—, però és evident que la dedicació és inviable quan les mares i pares estan «desbordats». El nostre article s'han centrat només en les implicacions de la dedicació familiar sobre els rendiments i les expectatives educatives. Les dades presentades avalen que el seguiment familiar de l'activitat escolar dels fills i filles exerceix una influència positiva sobre les notes mitjanes i les expectatives de fer estudis universitaris, especialment entre les famílies amb nivell de renda més baix —fet que contribueix a corregir efectes de classe social sobre els rendiments acadèmics—. Aquests resultats se sumen a moltes altres evidències acumulades en la recerca sociològica, que suggereixen que els dèficits en inversions familiars en temps dedicat als fills i filles afecten negativament la salut i el benestar dels infants i estan associats amb trastorns

emocionals, problemes de conducta i dificultats educatives.⁷

Una veritable política d'organització del temps és una política que fomenta usos òptims del temps compartit. Les formules assajades a diversos països són diverses, i algunes poden semblar èticament qüestionables. A Holanda o als països escandinaus, l'Administració ha optat per finançar campanyes en els mitjans de comunicació per animar els pares —homes— a incrementar el nivell de dedicació als seus fills i filles. A Austràlia, l'Administració ha desenvolupat serveis d'informació i suport a pares i mares que passen per períodes crítics de transició —com l'etapa perinatal i postnatal o l'etapa immediatament posterior a un divorci—, per afavorir l'adaptació als nous escenaris vitals i la implantació de «bones pràctiques familiars».⁸ En països com Finlàndia i

la Gran Bretanya s'ha obert un debat sobre si escau penalitzar la negligència familiar. A la Gran Bretanya, el govern de Tony Blair va arribar a l'extrem de condicionar el dret a percebre certes prestacions de famílies amb fills i filles implicats en comportaments «asocials» a la participació dels progenitors en cursos de bones pràctiques familiars. El que posen de manifest tots aquests exemples és que, amb independència del valor de cadascuna de les propostes i iniciatives específiques, Catalunya s'està incorporant a un debat obert a les societats desenvolupades. La recerca rigorosa a partir d'instruments complexos, com el Pànel de Famílies i Infància, ha de contribuir al fet que les aportacions que es puguin fer a aquest debat internacional estiguin a l'alçada d'allò que la nostra societat necessita i reclama.

7. Altres explotacions del Pànel, presentades en un altre lloc (*Informe final dels primers resultats del Pànel de famílies i infància 2007*: 101) posen en relleu, per exemple, que l'arribada de pares i mares a hores intempestives —abans de les nou del matí, després d'una jornada laboral nocturna o després de les deu de la nit— incideixen en la probabilitat que el fill/a tingui obesitat o sobrepès

8. El seguiment dels pares recentment divorciats per part d'aquests serveis de suport ha permès reduir significativament les taxes d'impagament de les pensions de manutenció (Burgess, 2005).

Bibliografia

ALBERDI, I.; ESCARIO, P. *Los hombres jóvenes y la paternidad*. Madrid: BBVA, 1997.

BRINES, J. «The exchange value of housework», *Rationality and Society* 5 (1993): 302-340.

BRULLET, C. *Anàlisi de l'organització i el repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre les parelles joves amb criatures petites en una ciutat industrial de Catalunya*. Tesi (doctorat). Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.

— «Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya». A: GINER, S. et al., *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Institut Català d'Estadística, 1998: 443-465.

BURGESS, A. «State intervention and parental responsibility: child support in Australia», *Public Policy Research* 12 (2005) 1.

CASTELLS, M.; TUBELLA, I.; SANGHO, T.; DIAZ, M. I.;

WELLMAN, B. *La societat xarxa a Catalunya*. Barcelona: Rosa dels Vents: UOC, 2003.

COLEMAN, J. S. «Social capital in the creation of human capital», *American Journal of Sociology* 94 (1988): S95-S120.

CIIMU. *Informe final dels primers resultats del Pànel de Famílies i Infància*. Barcelona, 2007.

— *Informe del CIIMU 2004. Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà, 2004.

— *Informe del CIIMU 2002. La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà, 2002.

CSIC. *El uso del tiempo en la vida cotidiana*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 2005.

FEIXA, C.; GARCÍA, I.; RECIO, C. «Estils de vida i cultura digital: la generació xarxa a Catalunya». A: GÓMEZ-GRANELL, C. et al. *Informe del CIIMU 2004. Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà, 2004.

GRANNOVETER, M. «The strength of weak ties», *American Journal of Sociology* 78 (1973) (5): 1360-1380.

— «Economic action and social structure: the problem of embeddedness», *American Journal of Sociology* 91 (1985) (3): 481-510.

HOBSON, B.; MORGAN, D. «Introduction: making men into fathers». A: HOBSON, B. [ed.]. *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

KIM, E. «The relationship between parental involvement and children's educational achievement in the Korean immigrant family», *Journal of Comparative Family Studies* 33 (2002) 4: 531-541.

KIMMEL, M. *What Do Men Want?* Cambridge, MA: Harvard Business School Press, 2000.

LETABLER, M. T. «Childcare in a changing world: policy responses to working time flexibility in France». A: LEWIS, J. [ed.]. *Children, Changing Families and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar, 2006.

MEIL, G. *Pares i fills a l'Espanya actual*. Barcelona: La Caixa, 2006.

PUTNAM, R. D.; LEONARDI, R.; NANETTI, R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

SUBIRATS, M.; BRULLET, C. *Rosa y azul; la transmisión de los géneros en la escuela mixta*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1988.

WELLMAN, B.; SALAFF, J.; DIMITROVA, D.;

GARTON, L.; GULLA, M.; HAYTHORNWAITE, C. «Computer networks as social networks: Collaborative work, telework, and virtual community», *Annual Review of Sociology* (1996) 22: 213-238.

WELLMAN, B. «Physical place and cyberplace: The rise of personalized networking» *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (2001) 2: 227-252.

Dossier

El tractament legal dels nous models familiars

Judith Solé. Departament de Dret Civil, Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

En els darrers temps la societat catalana, en la línia dels països del nostre entorn, ha evolucionat substancialment pel que fa a la configuració i l'estructura del seu nucli bàsic, la família. Així ho confirmen les darreres dades estadístiques disponibles: el nombre de matrimonis ha passat del 5,13 per cada mil habitants de l'any 1998, al 4,71 del 2004; l'any 2001 hi havia a Catalunya 129.400 parelles de fet, és a dir, més de 258.000 persones conviuen en aquest model familiar; el nombre de naixements fora del matrimoni igualment ha crescut de forma notable, fins al punt que l'any 2003 més del 20% dels naixements corresponien a mares no casades. El nombre de divorcis ha augmentat considerablement, gairebé el 70% més que fa deu anys, i també ha canviat el perfil de les crisis matrimonials, l'any 2005 més del 70% dels divorcis i les separacions van ser per mutu acord. Lògicament, l'augment dels divorcis i les separacions s'ha traduït en un augment significatiu de les llars familiars, en què viu només un dels progenitors amb els fills, i de les famílies reconstituïdes, és a dir, les formades per un progenitor, el seu cònjuge o parella, els fills d'almenys un d'ells i, si n'hi ha, els comuns (dades recollides a l'exposició de motius de l'Avantprojecte de llei del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família). Es constata, en definitiva, que l'existència de nous tipus de relacions de convivèn-

cia diferents de la família matrimonial va en augment.

Queda lluny el temps en el qual la família es definia com «el grup de persones compost pels qui es troben units en matrimoni i els fills que es troben sota llur potestat», i matrimoni significava «la unió legal d'un home i una dona, que s'encamina a l'establiment d'una plena comunitat de vida i funda la família» (Alabadalejo, 1987). Els nombrosos i importants canvis que afecten les relacions personals i l'estructura i la dinàmica de les famílies han obligat i obliguen a l'oportuna adaptació de l'ordenament jurídic que ha d'aportar noves solucions, o adaptar les solucions tradicionalment previstes a les noves situacions i als nous conflictes que plantegen.

A les línies que segueixen assenyalarem les reformes que s'han succeït en el dret positiu com a resultat de l'adaptació de l'ordenament jurídic als canvis socials, fent especial referència a les modificacions legislatives que incideixen directament en el reconeixement i la regulació de nous models familiars, com les unions estables de parella i el matrimoni homosexual. També plantejarem algunes qüestions noves, en referència a altres models familiars, que en aquests moments comencen a reclamar l'atenció del legislador.

L'adaptació del marc jurídic a la realitat social canviant

No es pot passar per alt que les modificacions legislatives més significatives

s'inicien amb l'adaptació de la legislació civil als principis recollits a la Constitució espanyola de 1978. El reconeixement dels drets a la igualtat i al lliure desenvolupament de la personalitat, i dels principis constitucionals de protecció de la família i dels menors van exigir canvis substancials en la regulació del matrimoni (especialment quant a l'equiparació dels drets de la dona casada als de l'home) i del contingut i l'exercici de la potestat del pare i la mare sobre els fills, a més del reconeixement dels drets dels menors. En aquest sentit són especialment rellevants, en l'àmbit estatal, la Llei 11/1981, de 13 de maig, de modificació del Codi civil en matèria de filiació, pàtria potestat i règim econòmic del matrimoni; la Llei 30/1981, de 7 de juliol, per la qual es modifica la regulació del matrimoni en el Codi civil i es determina el procediment que cal seguir en les causes de nul·litat, separació i divorci, que aprova el divorci; la Llei 11/1990, de 15 d'octubre, sobre reforma del Codi civil en aplicació del principi de no-discriminació per raó de sexe; la Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil; i la Llei 40/1999, de 5 de novembre, sobre nom i cognoms i ordre d'aquests. En tot cas, el legislador a hores d'ara segueix introduint reformes legislatives amb la voluntat d'evitar qualsevol forma de discriminació per raó de sexe, i reconeix que encara no s'ha aconseguit en

la pràctica una equiparació completa. En aquesta línia es troben la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, i la Llei orgànica 3/2007, de 23 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes.

En l'àmbit català les modificacions legislatives comencen amb l'aprovació de la Llei 113/1984, de 20 de març, que adaptava la Compilació del Dret civil de Catalunya als principis constitucionals d'igualtat jurídica dels cònjuges en el matrimoni, i d'equiparació jurídica dels fills dins i fora del matrimoni, i continuen amb l'aprovació de la Llei 8/1993, de 30 de setembre, de modificació de la Compilació en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges; i de diverses lleis especials sobre la matèria, com les lleis 7/1991, de 27 d'abril, de filiacions, 37/1991, de 30 de setembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció, 39/1991, de 30 de desembre, de la tutela i les institucions tutelars, 8/1995, de 27 de juliol, d'atenció i protecció dels infants i els adolescents, 12/1996, de 29 de juliol, de la potestat del pare i la mare, i 10/1996, de 29 de juliol, d'aliments entre parents. La major part d'aquesta normativa es va simplificar i sistematitzar a la Llei 15/1998, de 15 de juliol, del Codi de família de Catalunya. Recentment, al nostre país la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, continua perseguint l'efectiva igualtat entre homes i dones.

No cal dir que el nombre i l'abast de les normes esmentades constata un esforç important per part dels legisladors central i català per adaptar el marc jurídic a la realitat social canviant.

En aquest context, ens interessa remarcar, d'una banda, dues modificacions legislatives relacionades directament amb els canvis dels models familiars que darrerament s'han produït a la nostra societat, i que es concreten en la regulació de les unions estables de parella i altres relacions de convivència diferents del matrimoni, i en el reconeixement del matrimoni homosexual, de l'altra. En aquesta línia es pot afirmar que el nostre ordenament ha seguit la Recomanació del Parlament Europeu, de 16 de març de 2000, que apel·la als estats membres perquè «s'iniciï ràpidament una reflexió per aconseguir el reconeixement mutu a la UE d'aquestes diferents formes legals de convivència no matrimonials, així com del matrimoni legal entre persones del mateix sexe». D'altra banda, cal posar de manifest que queden encara algunes qüestions per solucionar. Així, cal encaixar degudament les diferents relacions personals considerades a la llei, en algun cas fins i tot potser replantejar-ne la regulació vigent, i també resta pendent el repte del tractament de les famílies reconstituïdes i de les famílies monoparentals, entre d'altres. A continuació tractarem amb més detall totes aquestes qüestions.

La regulació de les unions estables de parella

La Llei catalana 10/1998, de 15 de juliol, d'unions estables de parella va ser la primera que es va ocupar d'aquesta matèria arreu de l'Estat espanyol, i va suposar un punt de referència en l'elaboració d'altres lleis que es van anar aprovant després a moltes altres comunitat autònomes sobre aquesta qüestió (Aragó, Navarra, Balears, País Basc, Cantàbria, Madrid, Astúries, Andalusia, Extremadura i Canàries). Cal apuntar que mai no ha existit, en canvi, una llei sobre unions estables de parella d'àmbit estatal.

La Llei catalana 10/1998, tot i ser coetània a la del Codi de família de Catalunya, es va tramitar de forma separada per tal que la matèria es contingués en una llei especial, al marge del Codi de família. I és que en aquell moment les relacions estables de parella no es consideraven obertament com una família. En aquest sentit resulta significatiu que la paraula «família» o algun dels seus derivats no apareguin ni un sol cop en el text de la llei. És més endavant que la Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar, reconeix implícitament el caràcter familiar a les unions estables de parella quan els permet instar la mediació familiar per resoldre els conflictes que plantegen i, en darrer terme, la Llei 18/2003, de 4 de juliol, de suport a les famílies, reconeix expressament com a destinataris de les mesures de suport les famílies

sorgides d'aquestes unions i, així, els atorga caràcter familiar.

La regulació de la unió estable homosexual respon a una demanda social per part dels col·lectius de gais i lesbianes, que reclamaven que se'ls permetés contraure matrimoni. Davant la passivitat de l'Estat, Catalunya i altres comunitats autònomes, limitades per raó de la competència exclusiva en matèria de formes del matrimoni, que correspon a l'Estat, van optar per regular una institució similar a la matrimonial a la qual poguessin accedir les parelles homosexuals.

En un altre ordre d'idees se situa la regulació de les parelles de fet heterosexuals. Es tracta d'un model de convivència que tradicionalment ha significat una opció per a aquelles persones que no volen contraure matrimoni. En la majoria dels casos, els convivents tracten d'evitar la normativa matrimonial, de manera que una regulació anàloga d'aquesta institució, que atribueixi a la unió estable de parella heterosexual efectes similars als del matrimoni, requereix motius jurídics que justifiquin la seva raó de ser. I és en aquest sentit que els qui defensen l'oportunitat de l'establiment de règims jurídics propis que proporcionen una regulació completa d'aquesta institució es fonamenten en la necessitat d'exigir responsabilitats als components de la unió que opten per un sistema de vida en comú, malgrat que formalment descarten el matrimoni.

Però la legislació autonòmica vigent no ha pres en consideració la realitat social exposada, ja que un primer grup de normes autonòmiques —entre les quals es troba la catalana— atorguen importants efectes jurídics a les unions estables de parella, de manera que es configura un règim jurídic paramatrimonial amb independència de l'orientació sexual, mentre que l'altre grup de normes opta per descartar la configuració d'un règim jurídic específic d'aquestes unions, també amb independència de l'orientació sexual. Tot plegat sens perjudici que, expressament o tàcitament, la majoria de les lleis autonòmiques reconeixen com a principal objectiu la regulació de les unions homosexuals malgrat que cap d'elles exclou del seu objecte les unions heterosexuals.

La Llei 19/1998 s'estructura en dos capítols i estableix un règim jurídic diferent per a les unions estables heterosexuals i les homosexuals. Parteix de la base (avui superada) que cadascuna d'elles presenta característiques pròpies que justifiquen la diferència de tracte. Adverteix que «la parella heterosexual que viu maritalment si no es casa és per voluntat pròpia. La parella homosexual no pot casar-se encara que ho vulgui. La primera és capaç d'engendrar descendència biològica, la segona no». Malgrat tot les normes que regulen les unions heterosexuals i les homosexuals són en molts casos idèntiques. A més, cal

destacar que posteriors reformes d'aquesta llei precisament han acabat d'identificar els règims jurídics d'ambdós tipus de relacions.

En un primer moment, la Llei 10/1998 reconeixia els efectes legals següents a les unions heterosexuals i homosexuals:

- Pel que fa als efectes mentre la unió és vigent:
 - possibilitat de pactar les relacions personals i patrimonials entre els convivents i preveure els efectes de la ruptura;
 - obligació de contribuir a les càrregues comunes, responsabilitat solidària dels convivents per les despeses comunes;
 - necessitat del consentiment del convivent no titular per a la disposició de l'habitatge habitual, i
 - possibilitat d'adopció conjunta solament per a les parelles heterosexuals (que amb posterioritat s'estén també a les parelles homosexuals).
- Pel que fa als efectes en cas de ruptura de la relació:
 - pensió periòdica a favor d'un dels convivents quan la necessita per a la seva sustentació, i l'estat de necessitat en el qual es troba deriva precisament, directament o indirectament, de la mateixa existència de la convivència, i
 - compensació econòmica per raó del treball prestat que pot reclamar aquell dels convivents que ha treballat, vigent la unió, per a la llar comuna o per a l'altre convivent, sense retribució o amb retribució insuficient.

- Pel que fa als efectes en cas d'extinció de la relació per causa de mort d'un dels convivents:

- el supervivent té la propietat de les robes, el mobiliari i els estris de la llar, i el dret a viure a l'habitatge comú i a ésser alimentat durant un any a càrrec del patrimoni del premort (aquest darrer dret no s'estén a les unions homosexuals).

- solament el convivent homosexual tindrà drets a l'herència intestada i testada, essent en molts casos de pitjor condició que el cònjuge vidu.

Però la Llei 10/998 ha tingut dues reformes importants: la primera, com a conseqüència de les modificacions introduïdes per la Llei 3/2005, de 8 d'abril, de modificació de la Llei d'unions estables de parella, el Codi de família i el Codi de successions, que permet adoptar de forma conjunta també a les parelles homosexuals; i la segona, introduïda per la Llei 10/2008, de 10 de juliol, del llibre quart del Codi civil de Catalunya, relatiu a les successions, que equipara els drets successoris dels convivents, amb independència de la seva orientació sexual, amb els drets successoris dels cònjuges.

Les noves tendències legislatives en la matèria se situen, a Catalunya, en la línia d'unificar la regulació d'ambdós tipus de parelles —homosexuals i heterosexuals— i incloure-la en el futur llibre segon, de persona i família, del Codi civil de Catalunya.

Però no es pot perdre de vista que des de l'aprovació de la Llei 10/1998

s'han produït canvis importants que reclamen un replantejament a fons de la matèria. Ens referim a l'aprovació de la Llei estatal 13/2005, d'1 de juliol, per la qual es modifica el Codi civil en matèria de dret a contraure matrimoni, que possibilita el matrimoni entre persones del mateix sexe i li reconeix idèntics efectes que al matrimoni heterosexual (aquesta qüestió és objecte d'anàlisi en un apartat proper). És clar que aquesta llei no incideix en l'àmbit de vigència i aplicació de la llei catalana que ens ocupa, però no hi ha dubte que afecta la seva oportunitat —raó de ser— i la seva aplicació pràctica. En tot cas, en aquests moments poden coexistir a Catalunya diverses situacions de convivència amb regulació diversa que en essència poden resultar pràcticament iguals, però a les quals es reconeixen —o no— efectes jurídics diferents. Així, els matrimonis heterosexuals i els homosexuals, les unions estables de parella heterosexuals i les homosexuals que es troben en l'àmbit d'aplicació objectiva de la Llei 10/1998 i aquelles altres relacions de fet, homosexuals i heterosexuals, pel fet que no compleixen els requisits formals i/o personals reclamats a la norma estan mancades de regulació legal.

La regulació d'altres relacions de convivència diferents del matrimoni

Les societats actuals presenten una sèrie de característiques derivades de l'aparició de noves necessitats de les persones que en altre temps no s'havi-

en posat de manifest, probablement perquè l'organització familiar era diferent, els nuclis familiars eren més amplis i donaven cabuda a persones de diverses generacions, de manera que en el seu si les necessitats d'uns eren cobertes pels altres membres de la família. Amb el pas de la família extensa a la nuclear, quan els fills marxen de casa els pares s'acostumen a quedar sols fins a edats molt avançades. En la mateixa situació es troben les persones que mai no han format una família pròpia o quan aquesta s'ha dissolt precipitadament.

La constatació de l'existència d'un nombre creixent de formes de convivència diferents a les derivades de la família nuclear que, sense implicar relacions de parella, serveixen per afrontar problemes quotidians, econòmics i afectius que permeten millorar la qualitat de vida de les persones soles d'edat avançada, justifica, segons el legislador català, la regulació tant de les situacions convivencials d'ajuda mútua com del pacte d'acolliment de persones grans. En aquesta línia, el preàmbul de les lleis 19/1998 i 22/2000 diu que: «En la situació actual d'envelliment progressiu de la població com a conseqüència de la prolongació de la vida i de la reducció de la natalitat, una regulació legal de signe proteccionista que estructurari aquest tipus de convivència pot solucionar el benestar general de les persones grans que s'hi acullin, resoldre'ls les dificultats econòmiques i socials i ésser una opció

més a l'ingrés d'aquestes en institucions geriàtriques».

Les relacions de convivència regulades per la Llei 19/1998, de 28 de desembre, sobre situacions convivencials d'ajuda mútua són les de «dues persones o més en un mateix habitatge habitual que, sense constituir una família nuclear, comparteixen, amb voluntat de permanència i d'ajuda mútua, les despeses comunes o el treball domèstic, o ambdues coses, tant si la distribució és igual com desigual i tant si la càrrega econòmica només és assumida per algun com si ho és per alguns dels convivents, i la del treball per l'altre o els altres» (article 1).

Així definit, aquest tipus de relació de convivència pot presentar molts continguts i molt diversos. Malgrat que el preàmbul de la llei reconeix expressament la gran diversitat de modalitats i de continguts que poden presentar aquestes relacions, el legislador pensa en un cas molt concret que necessita una atenció especial: el dels germans grans que conviuen en un mateix habitatge.

Els principals efectes legals d'aquest tipus de relació de convivència es preveuen per al supòsit de la seva extinció:

- Quan l'extinció de la relació es produeix en vida dels convivents:
 - La llei tracta de garantir que, qualsevol que sigui el règim a partir del qual es gaudeixi de l'habitatge i qualsevulla que sigui la seva titularitat, a partir del moment de l'extinció de la

relació els convivents tindran un termini de temps raonable per abandonar-lo.

– El convivent que ha treballat per als altres sense la deguda contraprestació té dret a reclamar per aquesta raó una compensació econòmica que eviti l'enriquiment injust.

- Quan l'extinció es produeix per causa de mort:

– El convivent supervivent té dret a obtenir una pensió periòdica per a un termini màxim de tres anys, quan la necessita per a la seva adequada sustentació, a càrrec de l'herència del premort.

L'Avantprojecte del llibre segon de Codi civil de Catalunya integra aquesta llei i hi introdueix algunes modificacions, com l'eliminació del dret a la compensació econòmica per raó del treball prestat i del dret a atribuir l'ús de l'habitatge de titularitat conjunta a algun dels cotitulars sense limitació temporal, però respectant el concepte i l'essència d'aquesta situació convivencial.

D'altra banda, la Llei 22/2000, de 29 de desembre, d'acolliment de persones grans, regula el pacte d'acolliment de persones grans que defineix com el que «consisteix en la vinculació d'una persona, una parella casada o unida de manera estable, o una família monoparental, per raó de l'edat o bé d'una incapacitat, a una persona o a una parella casada o unida de manera estable, que han d'ésser més joves si l'acolliment és per raó d'edat, que els accepten en condicions semblants a les

relacions de parentiu i a canvi d'una contraprestació. El pacte d'acolliment permet que la persona o persones acollidores solament puguin acollir una persona, excepte en els supòsits que les persones acollides siguin una parella casada o unida de manera estable o tinguin relació de parentiu fins al segon grau de consanguinitat o adopció. En aquest cas, l'acolliment abasta totes dues persones. El pacte d'acolliment no inclou l'administració legal dels béns ni la representació legal de les persones acollides per les acollidores» (article 1).

Amb la regulació del pacte d'acolliment, la Llei 22/2000 persegueix que les persones grans siguin ateses per particulars en condicions semblants a les relacions entre ascendents i descendents, però a canvi d'una contraprestació. En virtut d'aquest pacte, acollidors i acollits viuran en un mateix habitatge habitual, que pot ser el dels acollidors o el dels acollits, i les persones acollidores estan obligades a tenir cura de les acollides, a donar-los aliments, a prestar-los assistència, a procurar-los benestar general i a atendre-les en situació de malaltia. També hauran de promoure la constitució de la tutela si les persones acollides estan en situació de ser sotmeses a ella. Les persones acollides, a canvi, hauran de fer efectiva la contraprestació pactada, amb la cessió de béns mobles o immobles o en diners.

La llei atribueix alguns efectes en el moment de l'extinció del pacte d'acolliment:

- Quan l'extinció es produeix en vida de tots els convivents:

- Es preveu uns terminis mínims perquè els convivents no titulars de l'habitatge l'abandonin.

- Es considera la possibilitat que alguna de les parts reclami una indemnització per enriquiment injust.

- Es faculta les persones acollides a revocar les donacions fetes a favor de les acollidores si aquestes han deixat de complir alguna de les condicions imposades.

- Es faculta les persones o entitats públiques o privades que com a conseqüència de l'extinció de l'acolliment hagin prestat aliments a la part acollida, a subrogar-se en les accions que aquesta tingui contra la part acollidora, per l'import dels aliments prestats.

- Quan l'extinció es produeix per la defunció d'algun dels convivents, es preveuen els efectes legals següents:

- Es preveu uns terminis mínims perquè els convivents no titulars de l'habitatge l'abandonin.

- S'atorga, a les persones acollidores que han conviscut durant un període mínim de quatre anys amb les acollides, el dret a un valor de l'herència intestada de les acollides que oscil·la entre la quarta part de l'herència, quan concorren amb descendents, cònjuge, ascendents o col·laterals fins al segon grau de l'acollit, i la totalitat de l'herència quan no existeixin aquestes persones.

- En la successió testada dels acollits, els acollidors que han conviscut un mínim de quatre anys anteriors a la mort dels acollits tenen dret a una quarta part de l'herència.

En darrer terme cal assenyalar que la llei estableix un requisit de forma per constituir el pacte d'acolliment de persones grans, que s'haurà d'efectuar en escriptura pública i inscriure's en el registre corresponent. És clar que una conseqüència immediata de l'exigència d'aquest requisit és que tots els pactes d'assistència de persones grans que no el compleixin queden al marge de l'aplicació de la llei o, el que és el mateix, mancats de la protecció legal que pretenia garantir la norma.

Tampoc passa desapercbut que la Llei 22/2000 queda lluny d'aconseguir el propòsit de solucionar les dificultats socials i econòmiques de les persones grans. Aquesta és una tasca que en un estat del benestar ha d'anar a càrrec del sector públic.

El reconeixement del matrimoni homosexual

Espanya fou el quart país al món a permetre el matrimoni entre persones del mateix sexe, després d'Holanda, Bèlgica i Canadà. Avui també es reconeix a la República de Sud-àfrica i en alguns estats dels Estats Units, com el de Massachusetts.

Val a dir que l'Informe, de 21 de juny de 2001, sobre la situació dels drets fonamentals a la Unió Europea, de la Comissió de Llibertats i Drets dels Ciutadans,

Justícia i Afers Interns del Parlament Europeu, sol·licita als estats membres «el reconeixement legal dels matrimonis homosexuals per reduir la discriminació entre els matrimonis heterossexuals i les parelles homosexuals».

La norma que possibilita el matrimoni homosexual a Espanya és la Llei 13/2005, d'1 de juliol, per la qual es modifica el Codi civil en matèria de dret a contraure matrimoni. Es tracta d'una llei molt breu que es caracteritza per l'evident simplicitat en la tècnica legislativa que utilitza. Conté un únic article en el qual modifica el Codi civil en matèria de dret a contraure matrimoni. A l'exposició de motius s'explica la voluntat del legislador, que és la de «donar satisfacció a una realitat palpable amb canvis assumits per la societat espanyola, amb la contribució dels col·lectius que han vingut defensant la seva orientació sexual, una realitat que requereix un marc que determini els drets i les obligacions de tots els que formalitzen la seva relació de parella».

La mateixa exposició de motius afirma que la Constitució espanyola no exclou el model de matrimoni que proposa la reforma, i assenta el seu fonament constitucional en la promoció de la igualtat efectiva dels ciutadans, en el desenvolupament lliure de la seva personalitat, la preservació de la llibertat d'elecció de les formes de convivència i la instauració d'un marc d'igualtat real sense discriminació.

La Llei 13/2005 regula el matrimoni entre persones del mateix sexe amb

plenitud i igualtat de drets i obligacions que el celebrat entre persones de diferent sexe. Possibilita així, entre altres coses, que també en aquests matrimonis ambdós cònjuges adoptin conjuntament o successivament una persona, i també que un cònjuge adopti de forma individual el fill de la seva parella. El resultat és que l'adoptat queda lligat pel vincle de la filiació —adoptiva en ambdós casos, o natural respecte a un progenitor i adoptiva respecte a la seva parella— amb dues persones del mateix sexe; i essent així, l'adoptat no té un pare i una mare, sinó que té dos pares o dues mares.

Aquest efecte es produeix sense necessitat que la Llei 13/2005 introduïxi cap referència expressa a la possibilitat de l'adopció per part de parelles casades homosexuals, sinó com a mera conseqüència de l'equiparació a tots els efectes dels matrimonis de persones del mateix sexe. En aquest sentit, el preàmbul de la llei diu que «els efectes del matrimoni, que es mantenen en la seva integritat respectant la configuració objectiva de la institució, seran únics en tots els àmbits amb independència del sexe dels contraents: entre d'altres, tant els referits a drets i prestacions socials com a la possibilitat de ser part en procediments d'adopció».

Els nous reptes de futur

L'Avantprojecte de llei del llibre segon del Codi civil de Catalunya proposa la següent definició legal de família, que

reconeix l'heterogeneïtat del fet familiar a l'article 231.1:

«1. El nucli primari de convivència integrat per mares, pares, fills i filles constitueix la família. En el seu sentit extens, la família comprèn les relacions naturals entre ascendents, descendents, col·laterals per naturalesa, adopció i afinitat.

2. La família gaudeix de la protecció jurídica determinada en la llei, que empara sense discriminació les relacions familiars derivades del matrimoni, de la convivència estable en parella i de les realitats familiars configurades partint d'una estructura monoparental. Les famílies constituïdes a l'empara d'altres legislacions gaudeixen de la mateixa protecció, sempre que no siguin contràries a l'ordre públic constitucional.

3. Especialment, i amb els efectes que es determinin legalment, es reconeixen com a membres de la família els fills de cada un dels progenitors que visquin en el mateix nucli familiar, com a conseqüència de la reconstitució de noves famílies després del divorci o les crisis de la parella».

De la lletra d'aquest precepte es pot deduir que les principals preocupacions del legislador pel que fa a la regulació dels nous models familiars, i en tant que temes pendents per resoldre, se centren ara, d'una banda, a aconseguir una protecció adequada per a les famílies monoparentals, protecció que en bona mesura excedeix les possibilitats del dret de família i

s'haurà de proporcionar des de les institucions de dret públic amb ajuts específics; i d'una altra banda, en reconèixer i regular el nou model de convivència que anomena «famílies reconstituïdes», que presenta unes necessitats de especials.

La qüestió de les famílies reconstituïdes

L'Avantprojecte de llei del llibre segon del Codi civil de Catalunya incorpora un seguit de previsions que pretenen donar resposta a les noves necessitats que es plantegen en les anomenades famílies recompostes o reconstituïdes, que són les integrades per parelles que tenen al seu càrrec fills no comuns. Fins ara, l'adopció del fill de la parella era l'única via que permetia al cònjuge o convivent del progenitor biològic intervenir en la potestat sobre els fills menors d'aquest.

L'article 236.14 de l'Avantprojecte preveu facultar el no-progenitor perquè pugui intervenir en les qüestions relatives a l'educació, l'atenció de les necessitats ordinàries i altres temes que afecten el menor en les quals sovint es troba involucrat. En aquesta línia es legitima el cònjuge o parella de fet del progenitor perquè desenvolupi actes de la vida ordinària en interès del fill de l'altre, durant la convivència, i es possibilita perquè, en el supòsit de mort del progenitor, el seu company o el vidu o vídua pugui obtenir judicialment la guarda dels menors amb qui vivia i exercir sobre aquests les fun-

cions parentals, sense haver de privar necessàriament de la potestat l'altre progenitor.

En el moment de la crisi de la convivència es podria plantejar també la possibilitat d'establir un règim de visites a favor de la parella del progenitor amb qui ha conviscut el menor i, fins i tot, dels pares d'aquesta parella, que poden haver actuat com a avis del menor.

Val a dir que aquesta perspectiva és cada cop més necessària en la societat actual, on augmenten dia a dia aquest tipus de situacions convivencials, però que també pot comportar conflictes, especialment quan a banda del progenitor un menor hagi conviscut al llarg del temps amb més d'una parella del seu pare/mare. Caldrà seguir de prop les necessitats que plantegen les famílies reconstituïdes i donar-ne la resposta més oportuna des de la perspectiva legal, sempre d'acord amb

el principi de l'interès superior del menor.

Conclusions

No es pot perdre de vista que el punt de partida, i sovint també d'arribada, és necessàriament el canvi del concepte tradicional de família. Fins ara, sense una definició legal de família, el concepte jurídic s'adaptava a la realitat social canviant. És clar que avui les relacions personals s'estructuren de forma diferent de com ho feien en els temps en què la família es regia pel *pater familias*, a qui corresponien tots els poders, i s'originava exclusivament en el matrimoni, amb la funció principal de la reproducció.

S'han superat, en definitiva, els elements de la maritalitat i l'heterosexualitat, i la finalitat de la procreació biològica que definien en un altre temps la família. Més complex resulta

determinar quin són els elements que actualment la identifiquen a la nostra societat: potser es troben entre les notes de la convivència i la voluntarietat, la permanència, l'estabilitat i l'exclusivitat de la relació personal o l'existència de parentiu. Identificar la família és necessari per determinar quins nuclis de convivència són objecte d'especial protecció per part dels poders públics com a conseqüència del mandat constitucional.

Però en tot cas, hi ha una evidència clara: l'avanç en el reconeixement dels drets fonamentals de la persona com a individu, i molt especialment dels drets a la igualtat i al lliure desenvolupament de la personalitat (de la dona, del menor i dels fills, de les persones grans, dels homosexuals...), afecta necessàriament els models i els continguts de les relacions personals que es coneixen com a relacions familiars. 🔑

Bibliografia

ALBALADEJO GARCÍA, Manuel. *Curso de derecho civil. T. IV: Derecho de familia* [3a ed.]. Barcelona: Bosch, 1987.

CABALLERO GEA, José-Alfredo. *Matrimonio. Contrayentes del mismo o diferente sexo. Separación y divorcio. Unión de hecho. Acogimiento y adopción. Violencia de género, pensión impagada*. Madrid: Dykinson, 2005.

CARRASCO PERERA, Ángel. *Derecho de familia. Casos. Reglas. Argumentos*. Madrid: Dilex, 2007.

CATALÀ RUBIO, Santiago [coord.]. *Evolución del derecho de familia en Occidente*. Murcia: Servicio de Publicaciones de Castilla - la Mancha, 2006.

GETE-ALONSO Y CALERA, Mari Carmen; SOLÉ RESINA, Judith; YSAS SOLANES, Maria. *Derecho de familia vigente en Cataluña*. València: Tirant lo Blanc, 2007.

— *Uniones estables de pareja homosexuales y heterosexuales. Situaciones de convivencia de ayuda mutua. Acogimiento de personas mayores*. Mataró: Cálamo, 2004.

— *Derecho de familia*. Colección Manuales Básicos [2a ed.]. Mataró: Cálamo, 2005.

GONZÁLEZ POVEDA, Pedro; GONZÁLEZ VICENTE, Pilar [coord.]. *Tratado de derecho de familia. Aspectos sustantivos y procesales*. Madrid: Sepín Editorial Jurídica, 2005.

MARTÍNEZ-CALCERRADA, Luis. *La homosexualidad y el matrimonio (Ley 13/2005, de 1 de julio)*. Madrid: Ediciones Académicas, 2005.

VELA SÁNCHEZ, Antonio J. *Las familias monoparentales. Su regulación genérica actual y su tratamiento jurisprudencial. Hacia su consideración jurídica unitaria y su protección integral*. Granada: Comares, 2005.

Dossier

Polítiques de protecció a la família en xifres. Catalunya, Espanya i Europa

Maria Cubel, Cristina de Gispert. Universitat de Barcelona

La protecció familiar a Espanya ha passat per diverses etapes. Amb el franquisme, aquest objectiu es va centrar a potenciar la família tradicional, per raons polítiques, però amb limitats ajuts econòmics a la pràctica. Amb la nova democràcia la política de família pren un caire de tipus assistencial que explica, en part, el fet que en l'actualitat Espanya ocupi una de les posicions finals en el desenvolupament i la quantia dels ajuts familiars. Tanmateix, sembla que des dels anys noranta s'obre una tendència nova que es concreta en l'ampliació i la millora de la protecció familiar a Espanya a través de l'aprovació de les diferents normes que regulen les prestacions públiques en aquest àmbit.

En aquest article es presenta una panoràmica de les principals polítiques de protecció a la família que en l'actualitat es desenvolupen a Catalunya i Espanya, i també es fa una anàlisi comparativa d'aquestes en relació amb els països de la Unió Europea (UE). La importància d'aquest tema rau en els efectes que aquestes polítiques tenen sobre aspectes com la redistribució de la renda entre generacions i persones, la creació d'ocupació en la mesura que es facilita la conciliació de la vida familiar i laboral, o la decisió sobre el nombre de fills en el si de la unitat familiar.

A continuació, com a introducció al tema, es mostra quina és la importància de la política de protecció a la família dintre de la política de protecció social, tant a Catalunya com a

Espanya i en comparació amb la UE. Seguidament es tracten les principals prestacions familiars vigents a Espanya i a Catalunya si escau. Aquestes prestacions es materialitzen principalment en ajuts monetaris relacionats amb els fills, el tractament fiscal que s'atorga a la família en els principals impostos, com l'impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF), la política de conciliació de la vida laboral i familiar, i finalment, la provisió de l'educació infantil. Tot seguit s'aborda l'anàlisi comparativa d'aquests mateixos eixos de la política de família en el context de la UE, incidint en aquells trets que diferencien més la situació de Catalunya i Espanya dels altres països membres. Les principals conclusions que s'extreuen de l'anàlisi descriptiva així com una

valoració de l'estat de la política de protecció familiar a casa nostra es recullen a continuació.

1. La despesa social: Catalunya i Espanya en el context de la UE

La protecció de la família com a objectiu de la política pública s'inscriu en l'àmbit més general de l'anomenada política de protecció social.¹ La importància d'aquesta política dóna una idea de fins a quin punt es prioritza la redistribució dels recursos per part del sector públic dels diferents països. L'any

1. Segons la classificació de la UE, aquestes polítiques socials engloben: assistència sanitària, prestacions d'invalidesa, pensions de jubilació, pensions de viduïtat i orfandat, prestacions familiars, prestacions per atur, subvencions a l'habitatge i ajuts per evitar l'exclusió social.

Taula 1. Despesa de protecció social i despeses en prestacions a la família. Catalunya, Espanya, Europa, 2005

	Despesa de protecció social				Despesa de prestacions familiars	
	% PIB	PPA per capita	% DPS	% PIB	PPA per capita	Taxa de creixement
	2005	2005	2005*	2005	2005	mitjana any 2000-05
Catalunya	17,4	4.725	4,6	0,8	218	
Espanya	20,3	4.664	5,6	1,1	261	7,7
UE-25	26,3	6.127	8,0	2,1	491	2,2
UE-15	26,7	6.738	8,0	2,2	542	2,2
Alemanya	28,4	7.275	11,2	3,2	814	1,2
França	29,6	7.563	8,5	2,5	644	1,9
Itàlia	25,5	6.009	4,4	1,1	264	5,4
Portugal**	23,0	3.731	5,3	1,2	198	5,1
Suècia	30,9	8.222	9,8	3,0	807	3,9
Regne Unit	26,3	7.043	6,3	1,7	442	1,5

* Pes de la despesa en prestacions familiars sobre el total de despesa en protecció social.

** Les dades per a Portugal són referides al 2004.

PIB: producte interior brut. PPA: paritat de poder adquisitiu. DPS: despesa pública social.

Font: Idescat. Cuentas de la protección social 2001-2005 i Eurostat-ESSPROS.

2005 (taula 1), la despesa en protecció social assolí el 26,3% del PIB per a la mitjana dels països de la UE-25, però cal tenir en compte que les diferències entre països són força pronunciades. En termes per capita i ajustat per paritat de poder adquisitiu (PPA)² s'observa un valor de 3.731 en el cas de Portugal, mentre que a Suècia s'assoleix un valor igual a 8.222. Espanya se situa, amb 4.664, per sota de la mitjana europea (EU-25: 6.127). Òbviament aquestes diferències s'expliquen en part pels diferents nivells de riquesa dels països però també a causa d'altres factors econòmics (tendències demogràfiques, taxa d'atur) i institucionals (característiques del sistema de protecció social).

Dins d'aquest context, les prestacions familiars suposen també en el 2005 aproximadament un 8% de les prestacions socials totals (el 2,1% del PIB) a la UE-25, mentre que per a Espanya aquests percentatges són del 5,6% i 1,1% en termes de PIB, i per a Catalunya del 4,6% i el 0,8% del PIB. Aquesta situació està relacionada amb el fet que en els països del sud d'Europa (Espanya, Itàlia i Portugal) les polítiques públiques familiars estan menys desenvolupades, en predominar un model que es fonamenta en els vincles familiars, on la família substitueix, en part, les funcions de l'Estat proveïdor de benestar.

Des d'un punt de vista temporal, la despesa en prestacions familiars es va incrementar en termes reals en un 2,2% entre els anys 2000 i 2005, en l'àmbit

de la UE-25, mentre la població menor de 19 anys disminuïa un 3,4% en el mateix període. Per tant, el creixement d'aquesta despesa no està relacionat amb un augment en el nombre d'infants, sinó que té a veure amb una millora en les condicions d'accés als ajuts, en l'import d'aquests, o amb la creació de nous beneficis per a la família, segons el país. A Espanya l'increment era del 7,7% en el mateix període, i se situava entre els països de més creixement, en un moment que coincidia amb l'aprovació del Pla integral de suport a la família 2001-2004, que impulsava el desenvolupament de les polítiques públiques corresponents.

2. La protecció de la família a Espanya i Catalunya

A continuació es revisen els principals eixos de la política de protecció familiar a Espanya vigents en l'actualitat. En concret, s'analitzen els ajuts econòmics a les famílies, el tractament fiscal de la família, les mesures de conciliació de la vida familiar i laboral, i l'educació infantil de primer i segon cicle. No es consideren en l'anàlisi altres polítiques que afecten el benestar de les famílies com, per exemple, aquelles destinades a combatre la pobresa i l'exclusió social, les polítiques d'habitatge, atenció a la gent gran, etc.³

2.1 Els ajuts econòmics a les famílies 2.1.1 Ajuts econòmics per fill a càrrec

Es tracta de prestacions que el govern central atorga de manera periòdica per

cada fill a càrrec, independentment de la seva naturalesa legal, sempre que sigui menor d'edat o tingui una discapacitat igual o superior al 65%. En un principi aquestes prestacions eren universals, però a partir de la Llei 26/1990 de prestacions socials no contributives només poden accedir a aquests ajuts les famílies que tinguin uns ingressos inferiors a un determinat llindar, tret dels pensionistes i els treballadors amb fills discapacitats a càrrec. Així mateix, les famílies nombroses reben un tractament especial, ja que el límit de recursos per accedir a aquestes ajudes és superior, en aquest cas. D'altra banda, el límit de renda aplicat augmenta amb el nombre de fills en un 15% per cada fill addicional, a partir del primer fill.⁴

La magnitud de la prestació per fill a càrrec varia en funció de si el fill és menor o major d'edat i de si pateix algun tipus de discapacitat. En concret, a Espanya l'any 2007 (taula 2) la prestació per un fill menor de 18 anys era de 24,25 euros mensuals i de 48,47 euros mensuals si el fill tenia una dis-

2. En economia, la paritat de poder adquisitiu (PPA) és un mètode utilitzat per calcular una taxa alternativa de canvi de monedes de dos o més països. És a dir, és una mesura de quant pot comprar una moneda, en termes d'un índex seleccionat, ja que els mateixos béns i serveis poden tenir diferents preus entre països. Ateses les diferències en preus i cost de la vida, l'ús del PPA fa més fiable la comparativa entre països.

3. Vegeu Flaquer (2000) per reflexionar sobre el concepte i els objectius de les polítiques de família.

4. El límit de renda per a famílies d'un fill corresponent a l'any 2008 és d'11.000 euros (vegeu la disposició final segona de la Llei 35/2007).

Taula 2. Prestacions econòmiques a les famílies. Espanya, 2007-2008

Prestació	Condicció	Quantia (€)	Pagament	Límit de renda
Per fill o menor acollit a càrrec	< 18 anys	24,25	Mensual	11.000 € (+ 15% 2n fill i s.)
	< 18 anys amb discapacitat > 33%	48,47		
	>18 anys amb discapacitat > 65%	312,43		
	> 18 anys amb discapacitat > 75%	468,65		
Per naixement o adopció d'un tercer fill o successius		450,76	Únic	
Per part o adopció múltiples	Part múltiple de 2 fills	2.282,40	Únic	Universal
	Part múltiple de 3 fills	4.564,80		
	Part múltiple de 4 fills o més	6.847,20		
Per naixement o adopció	Naixement o adopció	2.500	Únic	Universal
Paga dels «100 euros»	Mares treballadores i amb fills menors de 3 anys	100	Mensual	Universal

Font: elaboració pròpia a partir de: Institut de Polítiques Familiars (2007a i 2008b) i Llei 35/2007.

capacitat igual o superior al 33%. En el cas de fills majors d'edat la prestació era de 312,43 euros mensuals si el fill tenia una discapacitat igual o superior al 65% i de 468,65 euros mensuals si la discapacitat era igual o superior al 75%. Tanmateix, si s'analitza l'evolució temporal de les prestacions s'observa que s'ha produït un estancament en els últims anys ja que no s'han actualitzat des de l'any 2000. Això implica que en termes relatius ha disminuït la importància de les prestacions per fills a càrrec. En concret, si es calcula el pes que representa la prestació per un fill no discapacitat respecte al salari mínim interprofessional, s'observa que ha passat del 5,71% l'any 2000 al 4,73% l'any 2005. D'altra banda, la despesa pública destinada a prestacions per fills a càrrec ha augmentat en termes absoluts, passant de 703,78 milions d'euros l'any 2000 a 915,48 milions d'euros l'any 2006 (taula 3) (López *et al.*, 2006).

A causa de l'escassa rellevància de les ajudes directes a les famílies concedides pel govern central, les comunitats autònomes han desenvolupat polítiques específiques de família. Això fa que hi hagi una gran diversitat entre territoris tant pel tipus de polítiques implementades com per la quantitat de recursos destinats. De fet, no totes les comunitats autònomes ofereixen ajudes econòmiques directes a les famílies. En alguns

casos, les polítiques autonòmiques de família es limiten a les actuacions que es duen a terme a través del sistema fiscal, especialment a l'IRPF, i mitjançant l'aplicació de descomptes en determinats serveis públics. Respecte a la prestació per fill a càrrec, les comunitats que tenen aquesta modalitat de prestació són: Andalusia, Cantàbria, Castella i Lleó, Castella - la Manxa, Catalunya, Galícia i Navarra. Com s'ha comentat an-

Taula 3. Despesa en prestacions a la família. Espanya, 2000-2006

	Prestacions per fill a càrrec	Prestacions per naixement	Prestacions per part múltiple	Prestacions per maternitat	Prestacions per risc durant embaràs
2000	703,78	2,51	7,22	738,69	0,84
2001	820,29	4,01	10,11	844,28	3,25
2002	780,58	4,38	11,43	937,71	8,66
2003	798,67	4,24	12,80	1.070,96	9,95
2004	846,54	4,56	13,30	1.170,65	16,63
2005	911,32	5,09	15,38	1.219,90	15,04
2006	915,48	6,15	16,99	1.401,46	34,01

En milions d'euros.

Font: elaboració pròpia a partir de López *et al.* (2006).

teriorment, hi ha una elevada heterogeneïtat, així, per exemple, en termes de quantia les prestacions per fill a càrrec oscil·len entre els 360 euros anuals de Galícia i els 1.200 euros anuals de Cantàbria i Navarra. D'altra banda, només Catalunya ofereix la prestació de forma universal, mentre que la resta de comunitats autònomes (Cantàbria, Andalusia, Castella i Lleó, Castella - la Manxa, Galícia i Navarra) exigeixen un requisit de renda o d'altre tipus per tenir accés a la prestació. Finalment, cal remarcar que només Catalunya, Cantàbria i Galícia donen aquest tipus d'ajudes a partir del primer fill. En canvi, Andalusia i Castella - la Manxa ho fan a partir del tercer fill i Múrcia a partir del sisè fill (Instituto de Política Familiar, 2007b).

2.1.2 Ajuts per naixement de fills

Es tracta d'ajuts que normalment es donen de cop o a terminis quan es produeix el naixement, l'adopció o l'acolliment familiar d'un fill o menor. Actualment a Espanya hi ha tres tipus de prestacions relacionades amb el naixement: prestació per part múltiple, prestació per naixement a partir del tercer fill i, des de l'any 2007, prestació de 2.500 euros per naixement independentment del nombre de fills. Cal remarcar que la prestació rebuda a partir del tercer fill requereix un límit d'ingressos de la família, mentre que els altres dos tipus de prestacions no estableixen límit de recursos. A la taula 2 es mostren els valors i les característiques de les prestacions corresponents a l'any 2008.

En termes quantitius (taula 3), la despesa destinada a prestacions pel naixement de fills ha passat de 2,51 milions d'euros l'any 2000 a 6,15 milions l'any 2006. Així mateix, la prestació per part múltiple ha passat de 7,22 milions a 16,99 milions els mateixos anys (López, 2006).

A escala de comunitats autònomes, segons l'Institut de Política Familiar (2007) —d'àmbit estatal—, només tres de les disset comunitats autònomes disposen d'ajudes per al naixement o l'adopció del primer o segon fill. En particular, les que ofereixen aquestes ajudes són Castella i Lleó, Madrid i el País Basc. Navarra també ofereix aquest tipus d'ajut però a partir del tercer fill. Respecte a la quantia de les ajudes, varien molt entre comunitats autònomes i oscil·len entre els 100 € de la de Madrid i els 1.983,34 € de Navarra. Així mateix, aquestes ajudes són universals a Madrid, Navarra i el País Basc, i condicionades a la resta de comunitats autònomes. Quant a les prestacions per part múltiple, les que ofereixen aquesta prestació de forma condicionada són Andalusia, Aragó, Canàries, Castella i Lleó i Balears. En canvi, a Catalunya, Navarra, País Basc i Múrcia són universals.

D'altra banda, Castella - la Manxa i Catalunya ofereixen ajudes específiques per adopció. En particular, a Castella - la Manxa l'ajuda oscil·la entre 500 euros i 4.000 euros, segons el nombre de fills i la renda de la família; i a Catalunya es donen 2.300 euros en el

cas d'adopcions internacionals i sota requisit d'ingressos.

2.2 Tractament fiscal de la família

2.2.1 Impost sobre la renda de les persones físiques

La figura impositiva que manté una relació més directa amb la família és l'impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF). En aquest cas, les mesures estan orientades a disminuir el tractament discriminatori que venia patint la família en aquest impost, ja que no s'ajustava prou bé la seva capacitat de pagament. Entre els elements de l'IRPF que afecten o es veuen afectats per la situació familiar del contribuïent en destaquem els següents.

Elecció del subjecte passiu: tributació individual i tributació conjunta

La normativa de l'impost espanyol opta per la tributació individual, encara que deixa voluntàriament a les unitats familiars l'opció de tributar conjuntament.⁵ En aquest darrer cas, però, s'apliquen les mateixes escales de gravamen (general i autonòmica o complementària) que per a la tributació individual i, en general, no s'amplia cap dels límits que afecten determinades partides deduïbles. La tributació individual

5. El Tribunal Constitucional es va pronunciar a través de la Sentència 45/1989, de 20 de febrer, sobre la constitucionalitat de la normativa fiscal espanyola que obligava en aquell moment les famílies a tributar de manera conjunta, i va declarar-ne la inconstitucionalitat. Arran de la sentència, Espanya abandona la tributació conjunta el 1992.

permet que la d'un cònjuge no es vegi afectada per les rendes que obté l'altre, i que la decisió sobre l'estat civil no tingui conseqüències fiscals i així s'adapti millor a la realitat social.

Mínims

Els mínims són partides deduïbles que permeten ajustar la capacitat de pagament dels individus d'acord amb la seva situació personal i familiar. La novetat en el cas espanyol, tenint en compte la darrera reforma de l'impost,⁶ és que els mínims deixen d'aplicar-se sobre la base imposable, com en l'anterior legislació, per integrar-se en la base liquidable.⁷ El *mínim personal i familiar* constitueix la part de la base liquidable que, pel fet que es destina a satisfer les necessitats bàsiques personals i familiars del contribuïent, no se sotmet a tributació. En concret, el mínim personal i familiar de cada contribuïent està format per la suma del *mínim per contribuïent* i els *mínims per descendents, ascendents i persones amb discapacitat* (vegeu la taula 4). Aleshores, si la base liquidable general és superior a l'import del mínim personal i familiar, es redueix en la seva totalitat de la base liquidable general; si la base liquidable general és inferior a l'import del mínim, el romanent s'aplicarà a la base liquidable de l'estalvi.

Tot i repercutir formalment en la base, l'aplicació pràctica dels mínims es produeix en la quota, ja que la deducció es limita al tipus marginal inferior de la tarifa. És a dir, per raons

d'equitat s'ha considerat oportú que l'estalvi efectiu pels mínims personal i familiar sigui el mateix per a tots els contribuïents, amb independència dels seus nivells de renda.⁸

Deduccions per maternitat

La Llei de l'IRPF regula dos tipus de deduccions fiscals de suport a les famílies amb fills: la *deducció per maternitat* per fills menors de 3 anys (de fins a 1.200 euros anuals per cadascun) i la *deducció per naixement o adopció* de fills per l'import únic de 2.500 euros per cada fill

nascut o adoptat en territori espanyol a partir del dia 1 de juliol de 2007.⁹

Quant a l'aplicació de la primera deducció, cal que les mares tinguin dret a l'aplicació del mínim per descendents, desenvolupin una activitat per compte propi o d'altri, i estiguin donades d'alta en el règim corresponent de la Seguretat Social o mutualitat. D'altra banda, aquesta deducció minora la quota diferencial en la declaració anual de l'impost o també es pot fer efectiva de forma anticipada, de manera que representa un ingrés mensual de 100 euros

Taula 4. Mínims a l'IRPF del 2007. Adaptació a les circumstàncies personals i familiars

Mínim personal i familiar	€/any	
Contribuent		
General	5.050	
>65 anys	+900	
>75 anys	+1.100	
Descendents		
Primer	1.800	
Segon	2.000	
Tercer	3.600	
Quart i successius	4.100	
<3 anys	+2.200	
Ascendents		
>65 anys	900	
Discapacitat	900	
>75 anys	+1.100	
Discapacitat*		
Contribuent	Grau de discapacitat (%)	
	2.270	≥33 i <65
	6.900	>65
Descendent/ascendent	Grau de discapacitat (%)	
	2.270	≥33 i <65
	6.900	>65

*Pot venir incrementat si s'acredita la necessitat d'ajut de tercers en concepte de despeses d'assistència.

Font: Agència Tributària. Ministeri d'Economia i Hisenda.

6. Llei 35/2006, de 28 de novembre.

7. La base imposable està integrada per la suma de les diferents rendes subjectes a gravamen i percebudes durant el període impositiu pel subjecte passiu o contribuïent. La base liquidable s'obté mitjançant unes reduccions concretes de la base imposable que depenen de la legislació vigent en cada moment. Ambdós conceptes, base imposable i base liquidable, es determinen en l'actualitat per al cas general (components de la renda excepte els rendiments de l'estalvi) i per la renda de l'estalvi, respectivament.

8. Si el mínim del contribuïent es fixa en 5.050 euros i el tipus marginal inferior total és del 24%, seria més lògic parlar directament d'una deducció general en la quota de 1.212 euros.

9. D'altra banda, la Llei general de la Seguretat Social estableix una prestació econòmica no contributiva per naixement o adopció de fills per import únic de 2.500 euros per cada fill nascut o adoptat en territori espanyol a partir del dia 1 de juliol de 2007. Aquesta prestació és compatible amb altres prestacions familiars de la Seguretat Social però és incompatible amb les deduccions en l'IRPF esmentades en el text.

per cada fill. Aquesta mesura està relacionada òbviament amb la conciliació de la vida laboral i familiar i és especialment important el fet que la quantia de l'ajut permeti la permanència de la dona en el treball mentre té fills en l'edat que requereixen més atenció.

Per tenir dret a la deducció per naixement o adopció cal que la persona beneficiària, que ha d'estar donada d'alta a la Seguretat Social o mutualitat, hagi residit de forma legal, efectiva i continuada en territori espanyol durant almenys els dos anys immediatament anteriors al naixement o l'adopció. En aquest cas, també es pot sol·licitar la percepció de la deducció de forma anticipada.

Deduccions autonòmiques per circumstàncies personals i familiars

A partir de l'any 1997, l'IRPF és un tribut compartit amb les comunitats autònomes a través de la cessió parcial (equivalent a un 33% aproximadament del total) per l'Estat a les comunitats, que els atribueix capacitat perquè aquestes puguin afegir noves deduccions i puguin variar la tarifa pròpia. És per aquesta raó que cal conèixer l'actuació que les comunitats autònomes han tingut pel que fa a la introducció de tractaments específics a la família a través de l'aprovació de deduccions pròpies, per tenir-ne una visió global.

Mentre que la possibilitat de modificar la tarifa complementària només

l'ha aplicat la Comunitat de Madrid per a l'exercici de 2007, la introducció de deduccions específiques ha estat una pràctica generalitzada a totes les comunitats autònomes, principalment de naturalesa familiar i relatives a l'habitatge habitual. Cal assenyalar que les deduccions són molt variades fins i tot dintre d'un mateix tipus de deducció, tan pel que fa als imports deduïbles com a la configuració específica de la deducció a cada comunitat.

En síntesi, les deduccions autonòmiques de naturalesa familiar regulades l'any 2007 fan referència principalment a les circumstàncies següents (vegeu la taula 5): naixement o adopció de fills, acolliment de menors o de majors de

Taula 5. Deduccions autonòmiques en l'IRPF per motius familiars. Espanya, 2007

	Naixement / adopció de fills	Acolliment		Atenció de familiar		Despeses d'escolaritat*	Discapacitat unitat familiar**	Famílies	
		Menors	> 65 anys	Menors	Ascendents			Nombroses	Monoparentals
Andalusia	x						x		x
Aragó	x			x	x		x		
Astúries			x						
Balears	x					x	x		
Canàries	x						x	x	
Cantàbria		x		x	x		x		
Castella - la Manxa	x				x		x		
Castella i Lleó	x			x			x	x	
Catalunya	x								
Extremadura		x					x		
Galícia	x			x			x	x	
Madrid	x	x	x						
Múrcia						x			
La Rioja	x								
València	x			x			x	x	

* Inclou diverses despeses: llibres de text, escoles bressol, estudis fora del territori insular.

** Pot considerar estrictament el fet que el contribuïent o els ascendents/descendents tinguin discapacitat o atendre a la necessitat d'assistència envers aquestes persones.

Font: Agència Tributària, Ministeri d'Economia i Hisenda i elaboració pròpia.

65 anys, atenció a familiars, despeses de guarderia, discapacitat dels contribuents o dels familiars, famílies monoparentals i famílies nombroses. En concret, en el cas de Catalunya està vigent una deducció per naixement o adopció de 300 euros per fill en declaració conjunta dels progenitors i de 150 euros en declaració individual de cadascun d'ells, així com una deducció per als contribuents que queden vidus de 150 euros o de 300 euros si té un o més descendents al seu càrrec.

2.2.2 Tributs locals

2.2.2.1 Impost sobre béns immobles

A aquest tractament fiscal de la família diferenciat a escala autonòmica a través de l'IRPF, cal afegir les diferències que es produeixen a causa del diferent tractament fiscal que alguns ajuntaments donen a la família en impostos com el de béns immobles (IBI), el més important de l'àmbit local. En aquest impost i, a partir de la reforma de la Llei reguladora de les hisendes locals,¹⁰ hi ha unes bonificacions d'aplicació obligatòria per part dels ajuntaments i unes altres d'aplicació voluntària. Entre aquestes últimes, hi ha la possibilitat de regular una bonificació de fins al 90% de la quota íntegra de l'impost a favor d'aquells subjectes passius amb la condició de titulars de família nombrosa.

Aquesta bonificació permet al municipi exercir la seva autonomia ja que, mitjançant ordenança fiscal, pot decidir el seu disseny quant al tipus, la durada, la quantia anual i altres

aspectes formals. A grans trets, les modalitats observades en la configuració de la bonificació es poden resumir en tres: capitació o quota fixa, percentatge fix i percentatge variable (per trams). En la primera modalitat, la bonificació consisteix en un import fix que no varia en funció de cap concepte. En aquest cas, la seva aplicació pot ser universal o només per a qui compleix un determinat llindar en termes de valor cadastral, nombre de fills o nivell de renda. En la segona modalitat s'estableix un percentatge fix de bonificació sobre la quota íntegra¹¹ igual per a tothom, i la seva aplicació també pot ser universal o estar condicionada al compliment d'un llindar determinat. Finalment, la bonificació pot venir definida per un percentatge que varia, per trams, d'acord amb una combinació de les variables de valor cadastral, nombre de fills, nivells de renda o d'altres.

Sota la modalitat de quota fixa, és obvi que a més nivell de renda la proporció que representa la bonificació disminueix, i s'obté probablement un efecte redistributiu progressiu.¹² Aquest seria el cas del municipi de Barcelona, on l'import de la bonificació és de 80 euros i, a més, s'està introduint un factor addicional de redistribució donant un import superior de bonificació (100 euros) per a aquelles famílies amb membres discapacitats, sempre que es respecti el límit màxim del 90% de la quota íntegra.

El disseny de la bonificació com a percentatge fix equival a parlar d'una

tarifa proporcional amb la quota íntegra. Si s'introdueix un llindar que, per exemple, exclou les famílies propietàries d'immobles que superen un cert valor cadastral, la tarifa continua sent proporcional però l'efecte redistributiu augmenta en excloure els més rics.

La modalitat de percentatge variable és la que permet generar un impacte, *a priori*, clarament redistributiu si el percentatge de bonificació disminueix en augmentar el nivell de renda i el valor cadastral.

2.2.2.2 Taxes i preus públics

Els municipis són hisendes bàsicament subministradores de serveis públics, el finançament dels quals no sempre es cobreix mitjançant impostos. Quan aquests serveis no tenen un caràcter explícitament redistributiu pot ser adequat que el finançament es fonamenti a traslladar el cost (total o parcial) sobre l'usuari del servei, de forma similar al funcionament dels preus en el sector privat. Aquesta és l'opció de les taxes i els preus públics, un instrument que representa entorn el 20% dels ingressos corrents dels municipis i que compor-

10. El Reial decret legislatiu 2/2004, de 5 de març, aprova el text refós de la Llei reguladora de les hisendes locals.

11. La quota íntegra és aquella quantitat monetària que representa l'impost. En general, és el resultat de multiplicar el tipus de gravamen per la base liquidable.

12. Si es compleixen dos supòsits: primer, que el valor cadastral està directament relacionat amb la renda, i segon, que les famílies nombroses es distribueixen de manera uniforme amb el nivell de renda.

ta un grau d'autonomia important a l'hora de decidir tant la seva existència com la configuració o el disseny del tribut.

En aquest sentit, la Llei 40/2003, de 18 de novembre, de protecció a les famílies nombroses i el seu reglament de desenvolupament¹³ consideren la necessitat que les administracions públiques competents estableixin un règim d'exempcions i bonificacions per als membres de les famílies nombroses en relació amb les taxes i els preus per la prestació de serveis o el desenvolupament d'activitats de la seva competència. Els àmbits concrets a què es fa referència són: educació, transport, accés als serveis socials, culturals, esportius i d'oci.

2.3 Conciliació de la vida laboral i familiar

Dins d'aquest apartat distingim els permisos de maternitat i paternitat, i els permisos paternals destinats a fer-se càrrec dels fills o altres familiars dependents.

Pel que fa als permisos per maternitat, es tracta d'un descans laboral concedit als empleats que cotitzen a la Seguretat Social o que es troben en situació assimilada, en cas de part, adopció o acolliment familiar (permanent o preadoptiu). Per ser beneficiari del permís s'ha d'haver cotitzat un mínim de 180 dies durant els cinc anys precedents al part, l'adopció o l'acolliment. El permís té una duració màxima de setze setmanes ampliable en dues setmanes per fill en el cas de parts múl-

tiples i a partir del segon fill. Durant aquest període es té dret a rebre una prestació econòmica equivalent al 100% de la base reguladora de la cotització a la Seguretat Social. En el cas de part múltiple i adopció o acollida de més d'un menor, de forma simultània, es concedeix un subsidi complementari per cada fill a partir del segon. Les treballadores que no han cotitzat el període mínim establert reben una prestació igual al 100% de l'indicador públic de renda d'efectes múltiples,¹⁴ tret que la base reguladora de la cotització sigui una quantitat inferior. La duració d'aquesta prestació no contributiva és de 42 dies naturals des del moment del part. El permís per maternitat es fa extensible als casos d'adopció de menor de sis anys o amb discapacitat. D'altra banda, el pare pot sol·licitar fins a deu setmanes de la duració del permís en el període posterior al part.

En termes quantitius (taula 3), la despesa destinada al subsidi per maternitat ha augmentat progressivament. En concret, s'ha passat d'un total de 738,69 milions d'euros l'any 2000 a gastar 1.401,46 milions l'any 2006 (López *et al.*, 2006).

D'altra banda, quan les característiques del lloc de treball o del tipus de feina desenvolupada poden afectar negativament la salut de la dona o del fetus durant l'embaràs, la dona té dret a canviar el seu lloc de treball per un altre de compatible amb el seu estat. En el cas que aquest canvi no sigui viable, es té dret a rebre el permís per risc du-

rant l'embaràs, que està retribuït amb el 75% de la base reguladora establerta per la prestació d'incapacitat temporal derivada de contingències comunes.

Durant els últims anys s'ha produït un augment constant de la quantia destinada a aquesta prestació i del nombre de beneficiaris, cosa que ha comportat, per tant, un augment progressiu de la partida de despesa corresponent (taula 3). En concret, s'ha passat de gastar 0,84 milions d'euros l'any 2000 a 34 milions a l'any 2006. No obstant això, el percentatge que representa aquesta partida respecte a la despesa total de Seguretat Social continua sent baix. Si considerem conjuntament la despesa destinada al subsidi de maternitat i al subsidi per risc durant l'embaràs, es constata que han passat de ser el 0,83% del total de la despesa de Seguretat Social l'any 2000 a ser l'1,47% l'any 2006 (López *et al.*, 2006).

Respecte al permís de paternitat, té una duració de tretze dies ampliables en dos dies per cada fill, a partir del segon fill, en el cas de part, adopció o acolliment familiar múltiple. La prestació corresponent es calcula com el 100% de la base reguladora d'incapacitat temporal per contingències comunes (article 48 bis de l'Estatut del treballadors).

13. És amb el Reial decret 1621/2005, de 30 de desembre, que s'aprova el reglament de l'esmentada llei.

14. L'indicador públic de renda d'efectes múltiples (IPREM) és l'index de referència que s'utilitza a Espanya per calcular el llistat d'ingressos a l'hora de decidir si es concedeix o no una prestació com, per exemple, el subsidi d'atur, beques, ajudes a l'habitatge, etc.

Adicionalment, els pares poden demanar reduccions de la jornada laboral o excedències per fer-se càrrec dels fills o familiars dependents. En concret, a Espanya hi ha les possibilitats següents:

- Reducció de la jornada laboral d'una hora per tenir cura dels fills menors de nou mesos o reducció de la jornada laboral per lactància.
- Excedència de fins a un màxim de tres anys per fer-se càrrec dels fills menors de tres anys.
- Permís de dos dies en cas d'hospitalització d'un familiar.
- Excedència d'un any per tenir cura de familiars directes dependents.

2.4 Educació infantil de primer i segon cycle

En aquesta secció s'analitzen els serveis destinats a l'atenció a la infància i a l'educació prèvia a primària. Per portar a terme l'anàlisi es fa servir la classificació estàndard entre serveis educatius de primer cycle, dirigits als infants que tenen entre els 0 i els 3 anys, i serveis educatius de segon cycle, per a infants amb edats compreses entre els 4 i els 6 anys. En particular, els serveis dirigits a l'atenció dels infants menors de tres anys poden ser de diferent tipus: escoles bressol, ludoteques, casals infantils i serveis educatius d'àmbit rural.

El percentatge de nens i nenes escolaritzats a Espanya ha augmentat progressivament des dels anys vuitanta. Aquest augment és especialment rellevant en el grup d'infants de 3 anys, que passa d'una taxa d'escolaritat del

Taula 6. Evolució de les taxes d'escolaritat per grups d'edat. Espanya, 1987-2006

Cursos	1987-88	1993-94	1998-99	2000-01	2003-04	2005-06
Menys de 3 anys		5,2	7,3	8,7	12,1	15,6
3 anys	18,1	53,4	80,4	89,7	98	95,9
4 i 5 anys	95	100	100	100	100	100

Font: López *et al.*, 2006.

Taula 7. Taxes netes d'escolaritat en 0, 1 i 2 anys i distribució percentual de l'alumnat per titularitat del centre.¹ Comunitats autònomes, curs 2005-2006

	Taxa neta d'escolaritat				% d'alumnat de primer cycle	
	0-2 anys	0 anys	1 any	2 anys	Centres públics	Centres privats
Total	16,60	4,30	15,80	29,90	43,20	56,80
Andalusia	2,80	—	—	8,50	2,10	97,90
Aragó	28,80	6,10	28,50	51,80	36,80	63,20
Astúries	7,30	2,70	6,80	12,20	70,10	29,90
Balears	9,00	2,20	9,60	15,70	44,90	55,10
Canàries	—	—	—	—	—	—
Cantàbria	11,70	2,70	5,60	26,50	56,20	43,80
Castella - la Manxa	2,70	0,80	2,60	4,80	24,90	75,10
Castella i Lleó	11,90	2,90	11,90	20,80	44,90	55,10
Catalunya	31,30	7,60	33,40	52,90	44,40	55,60
Extremadura	2,20	0,60	1,90	4,30	20,80	79,20
Galícia	16,20	5,60	15,70	27,30	73,90	26,10
Madrid	28,60	9,80	29,40	46,90	33,90	66,10
Múrcia	13,70	1,90	14,50	25,00	60,10	39,90
Navarra ²	22,30	5,70	21,40	40,00	100,00	—
País Basc	46,20	14,90	32,90	89,50	52,50	47,50
La Rioja	4,30	1,10	5,50	6,30	—	100,00
València	10,20	1,10	10,10	19,50	36,80	63,20

1. En centres autoritzats per l'Administració educativa.

2. S'ha estimat la distribució per edat de l'alumnat de 0 a 2 anys segons la distribució de la resta de comunitats autònomes.
Font: Ministeri d'Educació, Política Social i Esport.

18,1% en el període 1987-88 a una taxa del 95,9% al període 2005-06. Com argumenta López *et al.* (2006), aquest increment és degut a la reforma educativa de la LOGSE i ens apropa als objectius de qualitat fixats per la UE l'any 1996, que especifiquen que el grau de cobertura de places públiques ha de ser com

a mínim del 90% per als infants de 3 a 6 anys i del 20% per als menors de 3 anys. En aquest sentit, Espanya supera l'objectiu fixat per al segon cycle d'educació infantil però no compleix l'objectiu de cobertura referent al primer cycle (taula 6). En l'àmbit de les comunitats autònomes, segons les dades publica-

des pel Ministeri d'Educació, Política Social i Esport¹⁵ referents al curs 2005-2006, les taxes netes d'escolaritat dels nens menors de 3 anys (0-2 anys) només són superiors al 20% en el cas d'Aragó (28,8%), Catalunya (31,3%), Madrid (28,6%), Navarra (22,3%) i el País Basc (46,2%) (taula 7).

3. La protecció de la família a la UE

A tots els estats membres de la UE hi ha prestacions monetàries o en espècie dirigides a ajudar les famílies a sufragar els costos associats al manteniment i l'educació dels fills. No obstant això, la manera com es porta a terme és molt diversa entre els països. Seguint l'esquema emprat als apartats anteriors, ens centrarem a analitzar quatre tipus d'intervencions: els ajuts monetaris a les famílies, el tractament fiscal de la família, les mesures de conciliació de la vida laboral i familiar i, finalment, les polítiques d'educació preprimària.

3.1 Els ajuts monetaris a les famílies

3.1.1 Ajuts monetaris per fills a càrrec

Es tracta de prestacions periòdiques que es donen en funció de l'edat del fill i altres requisits addicionals, com per exemple la renda familiar, el nombre de fills, l'edat del fill, etc. En concret, els països que imposen un límit de recursos per rebre les prestacions són Espanya, Itàlia, Polònia, Portugal i la República Txeca. A la resta de països són prestacions universals que en alguns casos (Alemanya, Irlanda, Suècia i

Taula 8. Despesa en ajudes monetàries a la família en PPA per habitant. Europa 2005

	Prestació per maternitat	Prestació parental	Prestació per fill	Prestació per naixement	Atenció a la infància	Prestació per habitatge
EU-27	35	17	263	2	62	15
EU-15	40	16	306	2	73	18
EU-13	35	20	311	3	62	10
Bèlgica	40	—	411	10	19	9
Bulgària	6	22	41	2	7	—
República Txeca	27	73	65	5	—	25
Dinamarca	152	—	273	—	440	139
Alemanya	27	36	514	—	111	—
Estònia	68	23	83	4	—	9
Irlanda	26	—	441	—	—	82
Grècia	37	14	119	8	37	10
Espanya	35	—	52	1	101	19
França	40	41	425	9	—	—
Itàlia	42	—	99	—	36	18
Xipre	24	3	228	4	1	1
Letònia	19	34	52	7	11	12
Lituània	13	23	44	5	10	15
Luxemburg	139	106	1.188	27	233	9
Hongria	18	76	167	4	14	25
Malta	6	—	113	—	—	7
Holanda	—	—	185	—	33	—
Àustria	41	1	627	—	105	33
Polònia	5	20	61	2	—	—
Portugal*	31	—	79	—	54	7
Romania	5	40	45	1	11	1
Eslovènia	29	68	163	—	106	4
Eslovàquia	11	59	157	2	—	11
Finlàndia	113	58	232	2	240	52
Suècia	181	—	214	—	241	83
Regne Unit	31	—	298	—	60	32

* Les dades de Portugal fan referència al 2004.

PPA: paritat de poder adquisitiu.

Font: Petrasova, 2008.

Polònia) augmenten a mesura que augmenta el nombre de fills.

Dins de la despesa social corresponent a polítiques de família, la partida més rellevant, per al conjunt de països de la UE, és precisament la destinada a

les ajudes per fill a càrrec. No obstant això, la quantitat de recursos destinats a aquest tipus d'ajuda varia molt entre

15. Per obtenir més informació podeu consultar: www.mepsyd.es.

països. Així, segons les dades publicades per l'Eurostat (Petrasova, 2008) per a l'any 2005, expressades en unitats de PPA, els països que presenten una despesa per capita més elevada, en aquesta política són Luxemburg, Àustria, Alemanya i França (1.188, 627, 514 i 425, respectivament). Espanya, en canvi, presenta una despesa per habitant de 52 PPA i és, per tant, el país que menys gasta de la UE-15, i el tercer país que menys gasta de la UE-27¹⁶ (taula 8).

Quan es compara la magnitud de les prestacions entre països, s'observa que Espanya és un dels països de la UE amb la prestació per fills a càrrec més baixa. En concret, amb dades de l'any 2007 obtingudes de l'Institut de Política Familiar (2008a), Espanya presenta la tercera prestació més baixa (24 euros/mes) de la UE-15, només per davant de Portugal (20 euros/mes) i Grècia (8 euros/mes), i en referència a la UE-27 es troba al mateix nivell que Romania. Espanya, per tant, se situa per sota de la mitjana europea (UE-27), que és de 125 euros/mes. Aquesta divergència respecte a la mitjana europea augmenta a mesura que creix el nombre de fills, a causa que la prestació a Espanya es manté constant, a diferència del que s'esdevé en la majoria de països, on les prestacions s'incrementen amb el nombre de fills.¹⁷

Finalment cal remarcar que la posició relativa d'Espanya a la UE-27 podria fins i tot empitjorar, perquè no s'ha incrementat el valor de la prestació des de l'any 2000. En canvi, països com Polònia i Letònia, i en menor mesura

Lituània i Eslovàquia, presenten increments notables de la prestació, com es constata en comparar els valors de l'any 2007 respecte al 2006. En concret, entre aquests dos anys, Polònia ha augmentat les seves ajudes en un 47%, Letònia en un 40% per al primer fill i en un 28% per al segon fill, Lituània en un 28% i, finalment, Eslovàquia en un 14%.

3.1.2 Ajuts per naixement de fills

En general, per al conjunt de països que integren la UE, dins de la despesa destinada a la família, els ajuts per naixement de fills tenen un pes relatiu poc important (taula 8). Pel que fa a Espanya, per a l'any 2005 la despesa (expressada en PPA) realitzada per aquest concepte és d'una unitat per habitant, quantitat que és inferior a la mitjana de la UE-15, situada en dues unitats per habitant. De fet, si comparem entre països, Espanya es troba entre els estats membres que gasten menys en ajuts per naixement de fills, molt per sota dels nivells de despesa de Luxemburg (27 PPA/hab.), Bèlgica (10 PPA/hab.) i França (9 PPA/hab.), però també per sota d'alguns països incorporats recentment a la Unió, com per exemple, Letònia (7 PPA/hab.), Lituània (5 PPA/hab.) i la República Txeca (5 PPA/hab.) (Petrasova, 2008). No obstant això, s'ha de tenir present que la posició relativa actual d'Espanya hauria de millorar substancialment a causa de la reforma impulsada l'any 2007, que introdueix una prestació universal de 2.500 euros per naixement.

Respecte als valors específics d'aquesta prestació per països, cal destacar l'existència d'una gran dispersió tant en la modalitat com en la magnitud de les prestacions. En el cas particular d'Espanya, fins a la reforma de l'any 2007 només hi havia les prestacions per naixement de fills a partir del tercer fill, o en el cas de parts o adopcions múltiples. Ara bé, avui la prestació universal de 2.500 euros per naixement és la segona més elevada de la UE-15 després de Dinamarca, que concedeix un pagament únic de 4.104 euros per l'adopció d'infants a l'estranger.

3.1.3 Prestacions per a famílies monoparentals i prestacions complementàries

En alguns països de la UE hi ha prestacions específiques per a les famílies monoparentals. D'altra banda, les famílies poden rebre prestacions complementàries destinades principalment, encara

16. Quan es considera la UE-27, només Lituània (44) i Romania (45) presenten una despesa per habitant inferior a l'espanyola (52), expressada en PPA.

17. Així, per exemple, una família amb un fill a càrrec, sense límit de recursos, rebria a Luxemburg 216 euros/mes, a Alemanya 154 euros/mes, a Irlanda 150 euros/mes, etc. En canvi, a Espanya, amb límit de recursos, es rebria una prestació de 24 euros/mes, de 20 euros/mes a Portugal, de 18 euros/mes a la República Txeca, de 16 euros/mes a Polònia, etc. D'altra banda, una família amb dos fills rebria una prestació de 471 euros/mes a Luxemburg, de 308 euros/mes a Alemanya, de 300 euros/mes a Irlanda, de 48 euros/mes a Espanya, de 40 euros/mes a Portugal, de 37 euros/mes a la República Txeca, de 32 euros/mes a Polònia, etc.

que no exclusivament, a l'educació dels fills després de finalitzar la baixa maternal. En general, els països que ofereixen aquest tipus de prestacions complementàries (per exemple, Alemanya, Àustria, Bèlgica, Dinamarca, Finlàndia, França, Grècia i Irlanda) exigeixen algun requisit d'ingressos o limiten les prestacions als col·lectius més necessitats, com els aturats i els pensionistes. Les quanties i característiques de les prestacions varien molt entre països. Cal destacar que Espanya, juntament, per exemple, amb Itàlia, Portugal o el Regne Unit, es trobava fins a l'any 2007 entre els països que no oferien aquests tipus de prestacions.¹⁸ Tanmateix, mitjançant la disposició segona de la Llei 35/2007, de 15 de novembre, es modifica la Llei general de la Seguretat Social (1/1994, de 20 de juny) i es defineixen prestacions específiques per a famílies nombroses, famílies monoparentals i mares amb discapacitat.

3.2 Tractament fiscal de la família

El tractament fiscal de la família en el context de la UE varia considerablement d'un país a un altre i, fins i tot, dintre del propi territori en el cas dels països amb un sector públic descentralitzat. A continuació es comenten els principals trets del tractament fiscal de la família en el context de l'IRPF.

A Alemanya la tributació és separada, encara que els contribuents poden optar a la conjunta perquè hi ha un sistema de doble tarifa (bàsica i conjunta). A més, es combina l'existència de

mínims personals amb una desgravació fiscal per fills, que es pot triar que s'apliqui a la base imposable o com a crèdit fiscal variable en funció del nombre de fills. També hi ha deduccions a la quota per fills, destinades a llars monoparentals i a famílies amb més de dos fills.

A França, tant les unitats familiars tradicionals (cònjuges amb fills dependents) com les famílies monoparentals tributen de forma conjunta sota l'anomenat sistema del *quocient familiar*. En el càlcul de la quota, la ponderació que reben els diferents membres de la unitat familiar s'estableix d'acord amb uns paràmetres.¹⁹ La reducció de l'impost que resulta de l'aplicació del quocient familiar es troba limitada per als contribuents de rendes elevades. Entre les desgravacions fiscals, destaca una deducció per tenir cura de fills menors de set anys aplicable quan ambdós cònjuges treballen.

A Itàlia, des de 1976 la tributació en l'IRPF és separada i pel que fa a les rendes derivades del patrimoni comú s'atribueixen al 50% a cada cònjuge. A més, es poden compensar pèrdues, deduccions i crèdits fiscals entre els cònjuges. En el cas de famílies monoparentals, les quanties de les deduccions per fills es dupliquen.

A Portugal s'utilitza de forma obligatòria la tributació conjunta, per corregir així el problema d'acumulació de rendes mitjançant *splitting*.²⁰ Els beneficis fiscals a la família s'inclouen tant a la base com a la quota, i en aquest darrer cas són de tipus general,

de maternitat, de fill dependent i, en determinats supòsits, per ascendents dependents.

Al Regne Unit, des de 1990, la tributació dels membres de la unitat familiar és separada per totes les rendes, tenint en compte que els guanys de capital tributen en un impost diferent al de la renda personal. Entre els beneficis fiscals, els generats per fills a càrrec han sofert molts canvis al llarg dels últims deu anys. En els anys 2003-2004 van entrar en vigor el Working Tax Credit i el Child Tax Credit, que van substituir els beneficis fiscals anteriors. Ambdós són pagats directament, de manera setmanal, als pares, i la seva quantia depèn de la seva renda i del nombre de fills.

Dintre d'un context d'imposició dual, la tributació en l'IRPF a Suècia és separada i, a més, els contribuents estan sotmesos a un impost estatal sobre la renda així com també a un impost municipal sobre la renda. No hi ha beneficis fiscals per a la família perquè, com succeeix en altres països nòrdics, la política familiar s'implementa per la via de la despesa pública.

18. Vegeu Sanz *et al.* (2008) per obtenir informació comparada dels diferents sistemes de prestacions als països de la UE-15.

19. Per exemple, el paràmetre per a «solter, divorciat o vidu sense fill a càrrec» és 1; «solter amb un fill menor de divuit anys a càrrec» és 1,5; «casat sense fills i solter amb un fill més gran de divuita anys» és 2, etc.

20. Concepte fiscal que suma les rendes dels dos cònjuges i les divideix entre dos perquè ambdós paguin el mateix tipus.

3.3 Conciliació de la vida familiar i laboral

La regulació corresponent als permisos per maternitat és bastant similar entre els països que integren la UE-15. En línies generals, en tots els casos, tret d'Itàlia i els Països Baixos, hi ha el requisit d'haver cotitzat a la Seguretat Social durant un període mínim que oscil·la entre els 10 mesos de França i les 12 setmanes d'Alemanya. En el cas particular d'Espanya, per rebre la prestació és obligatori cotitzar 180 dies, que és un període similar als sis mesos de la majoria de països de la UE-15. Quant a la duració del permís, considerant els països que integren la UE-27, com a mitjana el permís dura 23 setmanes. Això no obstant, 18 dels 27 països que integren la UE ampliada (el 66%) estan per sota d'aquest valor. En concret, els països que ofereixen permisos de maternitat superiors a les 23 setmanes són Suècia, Dinamarca, Bulgària, Finlàndia, la República Txeca, Eslovàquia i el Regne Unit. Addicionalment, França i Polònia també superen les 23 setmanes si es tenen en compte les extensions existents en situacions particulars, com per exemple famílies nombroses, parts múltiples, etc. La resta de països tenen permisos de maternitat de duració inferior a les 23 setmanes. En particular, a Espanya el permís és de 16 o 18 setmanes, amb ampliacions d'aquest període en el cas de part múltiple. Si considerem que només quatre països (Bèlgica, Eslovènia, Alemanya i Malta) tenen permisos de duració inferior, i que cinc

països (França, Àustria, Luxemburg, Holanda i Letònia) tenen permisos base similars (sense tenir en compte les possibles ampliacions), podem afirmar que el permís de maternitat a Espanya està localitzat a la cua inferior, molt distanciat dels estàndards de Suècia i Dinamarca, on el permís dura més de 70 i 50 setmanes respectivament. Però també estan per sota dels estàndards d'alguns dels països de recent incorporació a la UE com, per exemple, Bulgària (més de 40 setmanes), la República Txeca i Eslovàquia (més de 23 setmanes).

Durant el permís de maternitat es té dret a rebre una prestació econòmica equivalent al 100% del salari a Alemanya, Àustria, Dinamarca, França, Grècia, Luxemburg, Països Baixos i Portugal. En el cas d'Espanya, la prestació es defineix com el 100% de la base reguladora de cotització a la Seguretat Social, i a la resta de països és inferior al salari en un 20% (Bèlgica, Suècia, Finlàndia i Itàlia) o en un 30% (Irlanda) (Sanz *et al.*, 2008).

En termes quantitius (taula 8), les dades proporcionades per Eurostat (Petrosova, 2008) sobre la despesa social per habitant corresponent a prestacions per maternitat (expressades en PPA) referents a l'any 2005 mostren que Espanya té una despesa per capita de 35, valor que està per sota de la mitjana europea UE-15 (40) però al nivell de la mitjana de la UE-27 (35). Els països de la UE-27 que presenten una despesa per capita superior en prestacions per maternitat són els nòrdics (Suècia,

Dinamarca i Finlàndia) i Luxemburg, amb una despesa de 181, 152, 113 i 139 unitats de PPA per habitant, respectivament. A la cua inferior, molt per sota de la mitjana de la UE-27, es troben alguns països de l'Est, com per exemple, Romania, Polònia i Bulgària, amb una despesa per càpita de 5, 5 i 6 unitats de PPA, respectivament.

3.4 Educació infantil de primer i segon cicle

Abans de comentar les xifres de despesa en educació infantil de primer i segon cicle és important tenir presents les taxes d'escolarització corresponents a cada cicle. En concret, segons dades de l'OCDE²¹ (taula 9), la taxa d'escolarització a Espanya corresponent a educació infantil de primer cicle (infants de 0 a 2 anys) és del 20,7%, molt inferior al percentatge de segon cicle (infants de 3 a 6 anys), que arriba pràcticament al 100%. Si comparem aquests valors amb els corresponents als països de la UE-15, veiem que Espanya és dels països que presenta un dels graus d'escolarització de segon cicle més elevats, per sobre fins i tot de Dinamarca i Suècia, que presenten un percentatge d'escolarització inferior al 90%. En canvi, la taxa d'escolarització dels nens i nenes menors de tres anys a Espanya estaria localitzada en un terme mitjà, lleugerament per sota de Finlàndia (22,4%) i Portugal (23,5%), per sobre, per exem-

21. OECD Family and Education databases (<www.oecd.org>).

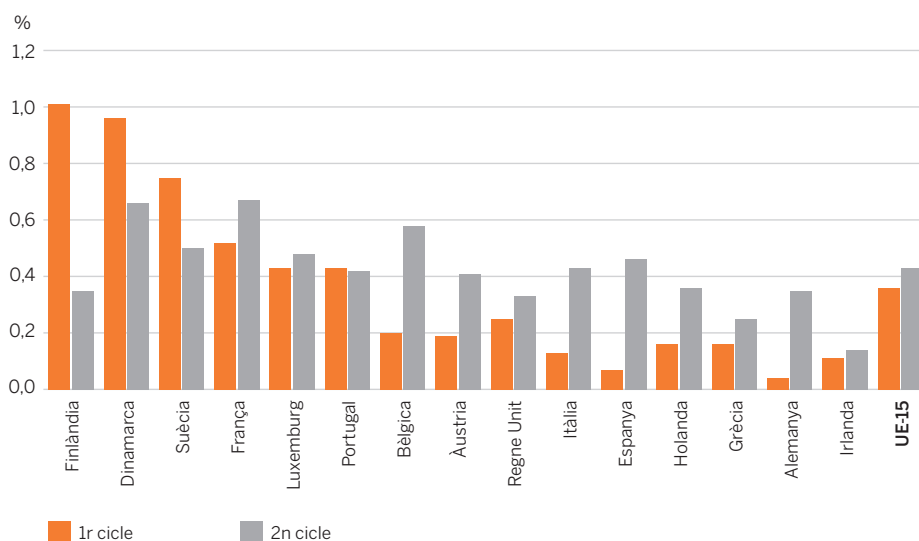
Taula 9. Taxa d'escolarització en educació infantil de primer i segon cycle. UE-15, 2004

	0-2 anys	3 anys	4 anys	5 anys
Àustria	4,10	45,90	82,10	93,10
Bèlgica	38,50	99,30	99,90	99,70
Dinamarca (2005)	61,70	81,80	93,40	93,90
Finlàndia (2003)	22,40	37,70	46,10	54,60
França (2002)	26,00	100,00	100,00	100,00
Alemanya (2001)	9,00	69,50	84,30	86,70
Grècia (2003)	7,00	—	57,20	84,10
Irlanda (2000)	15,00	48,00	46,60	100,00
Itàlia (2000)	6,30	98,70	100,00	100,00
Luxemburg (2003)	14,00	37,90	83,50	96,90
Holanda	29,50	32,30	74,00	98,40
Portugal	23,50	63,90	79,90	90,20
Espanya	20,70	95,90	100,00	100,00
Suècia	39,50	82,50	87,70	89,70
Regne Unit	25,80	50,20	92,00	98,20

En percentatges.

Font: OECD Family and Education Databases.

Gràfic 1. Despesa pública en educació infantil de primer i segon cycle sobre el PIB. Europa, 2003.

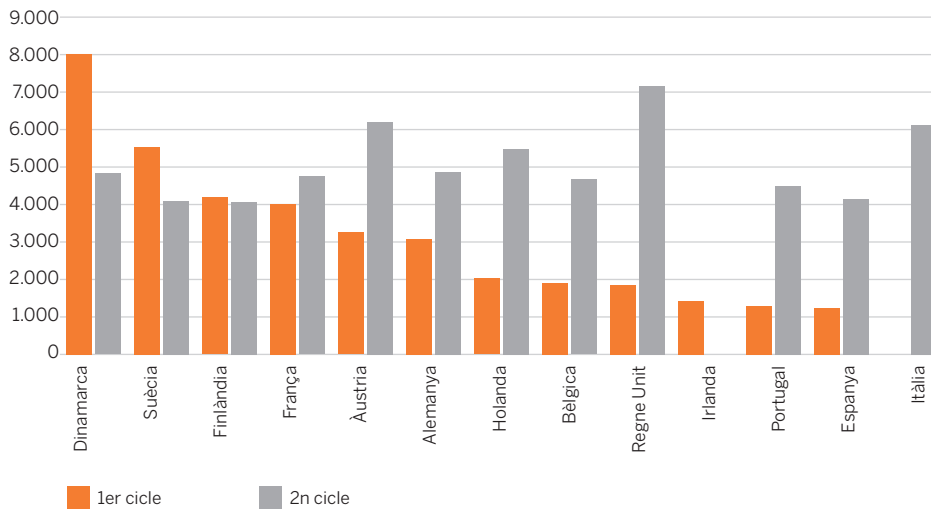

Font: elaboració pròpia a partir d'OECD (2007), Social Expenditure Database 1980-2003.

ple, d'Irlanda (15%), Luxemburg (14%), Alemanya (9%), Grècia (7%) i Itàlia (6,3%), però lluny de Dinamarca (61,7%) i Suècia (39,5%).

El percentatge que representa la despesa en educació infantil sobre el PIB ens informa de la importància relativa que té aquesta política en l'economia de cada país. En particular, les dades de l'OCDE (2007) (gràfic 1) mostren que per al conjunt de la UE-15 el total de la despesa en educació infantil representa només el 0,78% del PIB l'any 2003. Així mateix, la despesa destinada a l'educació infantil de primer cycle representa el 0,36% del PIB, i la despesa corresponent al segon cycle és del 0,43% del PIB, respectivament. Espanya, en particular, es troba molt per sota de la mitjana europea quant a la despesa en educació infantil de primer cycle (el 0,07% en comparació al 0,36%) i quant a la despesa total en educació infantil (el 0,53% respecte al 0,78%). En canvi, la despesa que Espanya destina al segon cycle d'educació infantil representa el 0,46% del PIB, que és lleugerament superior al 0,43% de la UE-15. Es posa de manifest, per tant, l'existència a Espanya d'un gran desequilibri entre els recursos destinats al primer cycle i al segon cycle de l'educació infantil.

Un altre indicador interessant és el de la despesa en educació infantil per criatura expressada en PPA (gràfic 2). Per a l'any 2003 s'observa que Espanya gasta per cada infant en educació infantil de primer cycle (de 0 a 2 anys) 1.234 unitats de PPA, i 4.151 unitats de

Gràfic 2. Despesa pública en educació infantil per nen en dòlars USA (PPA). 2003

PPA: paritat de poder adquisitiu.

Font: OECD (2007), Social Expenditure Database 1980-2003, OECD Education Database.

PPA per cada infant de segon cicle (de 3 a 6 anys). De nou, quan es comparen aquests valors amb els corresponents a la resta de països de la UE-15, s'observa que la gran diferència entre Espanya i els altres països es troba en la despesa destinada al primer cicle. Per exemple, els valors màxims corresponen a Dinamarca, Noruega i Suècia, amb una despesa per nen (entre 0 i 2 anys) de 8.009, 6.085 i 5.530 PPA respectivament. Espanya en canvi, es troba en la cua inferior (per sota de Portugal i Irlanda) amb una despesa per nen (entre 0 i 2 anys) de 1.234, 1.289 i 1.430 PPA, respectivament.

Si s'analitzen les dades proporcionades per l'Eurostat (Petrosova, 2008) sobre la despesa per capita (sobre el total de la població) d'atenció a la infància, corresponents a l'any 2005, s'observa

que Espanya presenta una despesa per capita (expressada en PPA) de 101, que és superior a la mitjana de la UE-15, de 73, i també superior a la mitjana de la UE-27, que és 62. No obstant això, tot i estar per sobre de la mitjana europea, Espanya encara és molt lluny dels nivells de despesa de Dinamarca (440 PPA/hab.) i Luxemburg (233 PPA/hab.). De fet, Espanya presenta una despesa per càpita similar a la d'Àustria (105 PPA/hab.), lleugerament per sota de la d'Alemanya (111 PPA/hab.) i molt per sobre de la dels països que s'han incorporat recentment a la UE, com per exemple Bulgària (7 PPA/hab.), Lituània (10 PPA/hab.) o Letònia (11 PPA/hab.) (taula 8).

4. Discussió i conclusions

Els principis protectors de la família estan garantits per la Constitució espa-

nyola, l'article 39 de la qual estableix que els poders públics han d'assegurar una protecció adequada a la família en els àmbits social, econòmic i jurídic. Aquests drets estan també explicitats a escala europea a la Carta dels Drets Fonamentals de la UE i a la Carta Social Europea. Responent a aquest deure de protegir la família, tots els països europeus han desenvolupat polítiques específiques per ajudar les famílies a suportar els costos associats a l'educació i l'atenció dels fills al mateix temps que es pretén incentivar la natalitat, compatibilitzar la vida familiar i la laboral, i facilitar la incorporació de la dona al mercat laboral.

En aquest treball es descriuen les principals polítiques de família existents a Espanya i a la UE. En particular, s'han considerat les ajudes monetàries a la família, el tractament fiscal de la família, les mesures de conciliació entre la vida familiar i laboral, i l'educació infantil de primer i segon cicle. L'objectiu de l'estudi ha estat, en primer terme, descriure les polítiques de família que du a terme el govern central espanyol parant atenció en la seva evolució al llarg del temps i fent referència, quan ha estat possible, a la despesa destinada a cada política, el nombre de beneficiaris i la quantia de les prestacions. En segon terme, l'anàlisi s'ha complementat amb informació desagregada per comunitats autònomes i amb una comparativa amb els països integrants de la UE. L'anàlisi d'aquesta informació ens ha permès

valorar la situació d'Espanya, i en particular de Catalunya, en els contextos europeu i espanyol.

Com s'ha indicat anteriorment, la despesa que Espanya destina a protecció social és inferior a la mitjana europea (EU-25 i EU-27) tant en percentatge del PIB com en valors per habitant expressats en PPA. En concret, l'any 2005 Espanya destina a protecció social 6,6 (6,4) punts menys sobre el PIB que la UE-25 (UE-27). Així mateix, Espanya gasta 4.776 euros per persona en protecció social, un 25% (22%) menys que la mitjana de la UE-25 (UE-27). Si comparem la despesa social destinada a protecció de les famílies el resultat és similar. Espanya destina a les famílies el 5,6% del total de la despesa social i l'1,1% del PIB, en canvi, la UE-25 i la UE-27 gasten en polítiques de família el 8% de la despesa social total i el 2,1% del PIB, respectivament.

Si s'analitza la informació disponible sobre les polítiques específiques de família considerades en aquest treball, les conclusions principals que es poden extreure van en la mateixa direcció, amb algunes excepcions en polítiques concretes.

A continuació es comenten els elements que considerem més destacats. En referència a les ajudes monetàries destinades a les famílies, cal remarcar que les ajudes per fill a càrrec procedents del govern central espanyol són inferiors respecte als estàndards de la majoria de països de la UE-27 (24 euros/mes a Espanya respecte 125 euros/mes

a la UE-27). D'altra banda, cal destacar que no són universals, sinó que la família ha de tenir uns ingressos inferiors a un determinat llindar per rebre l'ajut, i finalment, un detall rellevant és que no s'han actualitzat des de l'any 2000, cosa que fa que en termes reals siguin cada any menys importants.

En el tractament fiscal a la família destaca per la seva importància la configuració de l'IRPF. La normativa de l'impost espanyol opta per la tributació individual, com en el cas d'Alemanya, Itàlia o el Regne Unit. A més, es combina l'existència de mínims personals amb deduccions per fills i altres circumstàncies familiars. Destaca el fet que són les comunitats autònomes les que fent ús de la seva capacitat normativa han anat aprovant diverses deduccions que incorporen tractaments específics a la família. Per tant, es pot afirmar que aquesta forma de protecció no és homogènia entre els diferents territoris. D'altra banda, les famílies nombroses gaudeixen d'altres beneficis fiscals en tributs locals com l'IBI i les taxes i preus de serveis educatius, serveis socials i transport, entre d'altres.

Respecte a les mesures de conciliació de la vida familiar i laboral, la regulació dels permisos de maternitat i de paternitat i del permís corresponent a situacions de risc durant l'embaràs, semblen coincidir bastant amb l'experiència de la majoria de països europeus (EU-27). No obstant això, en el cas concret del permís de maternitat cal remarcar que a Espanya aquest permís

té una duració de 16 setmanes. Podem afirmar, doncs, que malgrat que són 11 els països de la UE-27 que tenen un permís de la mateixa duració o inferior, Espanya es troba en el grup de països que tenen els permisos més curts. Això significa que s'està molt lluny dels estàndards de Suècia i Dinamarca, on el permís dura més de 70 i 50 setmanes, respectivament. Però també som per sota de Bulgària, la República Txeca, Eslovàquia, Hongria, Estònia, Romania, Polònia, Lituània i Portugal.

Quant a l'educació infantil el percentatge de nens escolaritzats a Espanya ha augmentat progressivament des dels anys vuitanta. Aquest augment és especialment rellevant en el grup d'infants de 3 anys. Així s'observa que el grau d'escolarització dels infants de segon cicle és superior al corresponent al primer cicle, en particular per al curs 2005-2006 els percentatges són del 15,6% per als de 0 a 2 anys, i pràcticament del 100% per als de 3 a 6 anys (taula 6). Cal destacar que respecte a les taxes d'escolarització de primer cicle, hi ha gran disparitat entre comunitats autònomes. En particular, Catalunya és la segona amb la taxa d'escolaritat de primer cicle més alta, amb un percentatge del 31,3%, només per sota del País Basc (46,2%) i molt per sobre de la mitjana espanyola (16,6%) (taula 7).

La base de dades sobre família de l'OCDE ens permet fer comparacions a escala europea. Així s'observa que Espanya és dels països de la UE que presenta un dels graus d'escolarització de segon

cicle més elevats. En canvi, la taxa d'escolarització dels infants menors de 3 anys a Espanya estaria localitzada en un terme mitjà. D'altra banda, en termes de despesa (gràfic 1), l'any 2003 Espanya es troba molt per sota de la mitjana europea (EU-15), quant a la despesa en educació infantil de primer cicle (el 0,07% del PIB en comparació al 0,36% del PIB) i quant a la despesa total en educació infantil (el 0,53% del PIB respecte al 0,78% del PIB). En canvi, la despesa que Espanya destina al segon cicle d'educació infantil representa el 0,46% del PIB, que és lleugerament superior al 0,43% de la UE-15. Es posa de manifest, per tant, l'existència a Espanya d'un gran desequilibri entre els recursos destinats al primer cicle i al segon cicle de l'educació infantil. Finalment, resultats similars s'obtenen quan es compara la despesa en educació infantil per criatura, expressada en PPA (gràfic 2), corresponent a l'any 2003. De nou, s'observa que la gran diferència entre Espanya i els altres països de la UE-15 es troba en la despesa destinada al primer cicle. De fet, Espanya és el país de la UE-15 que té la menor despesa, per infant, de primer cicle.²²

A partir de les dades analitzades s'observa que Espanya es troba en molts aspectes per sota dels nivells de despesa i cobertura de la UE. No obstant això, el creixent envelliment de la població i la baixa natalitat existent a Espanya han fet que les polítiques destinades a incentivar la natalitat passin a tenir major rellevància ja que

és un problema que preocupa els estaments polítics. En aquest sentit, l'any 2007, mitjançant la disposició segona de la Llei 35/2007, de 15 de novembre, es va modificar la Llei general de la Seguretat Social (1/1994, de 20 de juny) de manera que s'ampliaven les ajudes monetàries a les famílies i s'introduïen mesures per millorar la conciliació de la vida laboral i familiar. En particular, es va introduir una prestació universal de 2.500 euros per naixement independentment del nombre de fills i de les condicions econòmiques de la família. Així mateix, es van definir prestacions específiques per a famílies nombroses, famílies monoparentals i mares amb discapacitat, i es va augmentar el permís de paternitat en tretze dies. Això, malgrat representar un avanç interessant en la potenciació de les polítiques de protecció de la família, resulta encara insuficient. Si comparem amb la resta de la UE-27 s'observa que els temes pendents que necessiten ser revisats són, en general, la quantitat total de recursos destinats a les polítiques de protecció a la família i, en particular, fonamentalment les ajudes per fill a càrrec, l'atenció a la infància o l'educació infantil de primer cicle i la duració dels permisos de maternitat.

Al marge de fer una anàlisi purament comparativa de les dades existents, cal reflexionar sobre les implicacions reals dels dèficits constatats. En aquest sentit, l'estudi de Flaquer (2007a) posa de manifest que a Europa hi ha una correlació negativa elevada

($r = -0,77$) entre la despesa social destinada a polítiques de família (mesurada en percentatge del PIB) i el risc de pobresa infantil. En particular, segons aquest estudi, a Espanya, juntament amb Itàlia i Portugal, hi ha una associació entre un percentatge baix de despesa social (en relació amb el PIB) i taxes altes de pobresa infantil. Així mateix, s'ha de valorar el fet que Espanya sigui un dels països de la UE que té una de les taxes d'escolaritat, entre els infants de 0 a 2 anys, més baixes. Es podria pensar que això es correspon amb les preferències de les famílies que opten per encarregar-se personalment de tenir cura i educar els fills. Aquesta opció, però, implicaria no treballar o deixar la feina que es tenia abans de ser mare/pare, ja que els permisos retribuïts de maternitat i paternitat no permeten absentar-se del lloc de treball durant un període gaire llarg. Tanmateix, es constata que hi ha una mancança d'oferta de serveis, tant en el sector públic com en el privat, que finalment s'acaba suplint des de la mateixa família. Aquest fet té un impacte negatiu en la incorporació de la dona al mercat laboral i afavoreix tant la desigualtat de gènere com la desigualtat entre classes socials,²³ ja que no totes les famílies tenen la mateixa capacitat econòmica per accedir a l'educació infantil.

22. De fet, a Flaquer (2002) ja es va posar de manifest aquest problema.

23. Vegeu González (2003, 2004 i 2005).

D'altra banda, un factor addicional que cal tenir present és el fet que és d'interès general²⁴ assegurar que els nens i nenes reben els serveis i l'educació necessaris per garantir, d'una banda, la igualtat d'oportunitats en la vida,²⁵ i de l'altra, la formació de capital humà i social adients per facilitar i estimular el creixement econòmic i la disminució de desigualtats i de conflicte social.²⁶ Finalment potser caldria també recordar que els nens i nenes tenen el dret de ser educats i protegits, i que una de les tasques de la societat i dels governs és precisament vetllar per

aquests drets.²⁷ Això implica la necessitat de fer que els infants participin explícitament de l'estat del benestar, i per a això cal potenciar especialment aquells ajuts directament orientats a la infància com, per exemple, els ajuts per fill a càrrec.

24. Per aprofundir en la percepció de l'educació infantil com un bé públic amb externalitats positives similars a l'educació primària vegeu Cleveland and Frashinsky (2003) i Leseman (2002).

25. Els estudis certifiquen que l'educació preprimària facilita el desenvolupament de la capacitat d'aprenentatge dels infants, condiciona, en gran

mesura, els resultats que puguin obtenir en el futur i això condiona, per tant, les possibles rendes futures. Vegeu, per exemple, Calero (2006) i Danziger i Waldfogel (2000). Per a una anàlisi exhaustiva de les diferents interpretacions del principi d'igualtat d'oportunitats consulteu Fleurbaey (2005 i 1995), Peragine (1999) i Roemer (1998).

26. Per analitzar en detall els arguments que relacionen la inversió en educació infantil amb l'acumulació de capital humà vegeu Cunha *et al.* (2005). Un resum dels principals estudis que aporten evidència a favor de la inversió en educació infantil es pot consultar a OCDE (2006). Vegeu Esteban i Ray (1999) per explorar la relació entre desigualtat i conflicte social. I vegeu Bénabou (1996a, b i c) per analitzar la relació entre desigualtat, polarització i creixement econòmic.

27. Vegeu Flaquer (2007b) per a una anàlisi completa sobre els drets dels infants com a ciutadans.

Referències bibliogràfiques

BÉNABOU, R. «Equity and efficiency in human capital investment: the local connection». *Review of Economic Studies*, 63 (2) (1996a): 237-264.

— «Heterogeneity, stratification and growth». *American Economic Review*, 86 (1996b): 584-609.

— «Inequality and Growth». *NBER Macroeconomics Annual* (1996c): 11-74.

CALERO, J. *Equity in education. Country analytical report. Spain*. París: OECD, 2006. <www.OECD.org>.

CLEVELAND, G.; KRASHINSKY M. *Financing ECED services in OECD countries*. París: OECD, 2003. <www.OECD.org>.

CUNHA, F.; HECKMAN, J.; LOCHNER, L.; MASTEROV, D. V. «Interpreting the evidence of life-cycle skill formation». IZA Discussion Paper Series, núm. 1575. Germany: Institute for the Study of Labour, 2005.

DANZIGER, S.; WALDFOGEL, J. «Investing in Children: What Do We Know? What Should We Do?». A: DANZIGER, S. [ed.]; WALDFOGEL, J. [ed.]. *Securing the Future: Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation, 2000: 1-15.

ESTEBAN, J.; RAY, D. «Conflict and distribution». *Journal of Economic Theory*, 87 (1999): 379-415.

FLAQUER, L. «Family change and child poverty in comparative perspective». *WELLCHI Working Paper*, 1, 2007a.

— «How can we orientate the reform of childhood policies?» *Challenges, dilemmas and proposals. WELLCHI Working Paper*, 8, 2007b.

— «Un análisis comparado en las políticas familiares en la Unión Europea: conciliación entre vida laboral y familiar». A: *La evolución demográfica: impacto en el sistema económico y social*. Federación de Cajas de Ahorro Vasco-Navarras, 2002: 273-286.

— *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Col·lecció Estudis Socials, núm. 3. Barcelona: Fundació la Caixa, 2000.

FLEURBAEY, M. *Four approaches to equal opportunity*, 2005. Mimeo.

— «Equal opportunity or equal social outcome». *Economics and Philosophy*, 11 (1) 1995: 25-56.

GONZÁLEZ, M. J. «Where do I leave my children?». *Demo-Soc Working Paper*, 2. Universitat Pompeu Fabra, 2005.

— «La escolarización de la primera infancia en España: desequilibrios territoriales y socioeconómicos en el acceso a los servicios». A: NAVARRO, V. [coord.]. *El estado de bienestar en España*. Madrid: Tecnos, 2004.

— «Servicios de atención a la infancia en España». *Documento de Trabajo*, 1/2003. Fundación Alternativas, 2003.

INSTITUTO DE POLÍTICA FAMILIAR. *Informe: evolución de la familia en Europa, 2008* [obtingut el juliol de 2008 a: <<http://www.ipfe.org>>], 2008a.

— *Informe: evolución de la familia en España, 2007* [obtingut el juliol de 2008 a: <<http://www.ipfe.org>>], 2008b.

— *Informe: ayudas a los hijos en España, 2007*. IPF serie monogràfica, 2007a [obtingut el juliol del 2008 a: <<http://www.ipfe.org>>].

— *Informe 2007 sobre las ayudas a las familias de las comunidades autónomas españolas, 2007b* [obtingut el juliol del 2008 a: <<http://www.ipfe.org>>].

LESEMAN, P. *Early childhood education and care for children from low-income or minority backgrounds*. París: OCDE, 2002.

LÓPEZ, M. T.; UTRILLA DE LA HOZ, A.; VALIÑO, A. *Políticas públicas y familia. Análisis de la situación en España*. Madrid: Cinca, 2006.

OCDE. *Starting strong II. Early childhood education and care*. París: OCDE, 2006.

PERAGINE, V. «The distribution and redistribution of opportunity». *Journal of Economic Surveys*, 13 (1) 1999: 37-69.

PETRASOVA, A. «Social protection in the European Union». *Eurostat: Population and Social Conditions, Statistics in Focus*, 46 (2008).

ROEMER, J. E. *Equality of opportunity*. Londres: Harvard University Press, 1998.

SANZ, J. F.; ROMERO, D.; ÁLVAREZ, S. *La protección de la familia en la Unión Europea. Análisis comparado y simulación de reformas aplicadas en España*. Bilbao: Fundación BBVA, 2008.

Monografies

D'Equador a Catalunya: la gestió de la vida quotidiana de les famílies migrants

Claudia Pedone. Grupo Interdisciplinario de Investigador@s Migrantes (GIIM). Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU), Àrea d'Immigració

Els fluxos migratoris cap a l'Estat espanyol que han experimentat un procés més clar d'acceleració i feminització procedeixen avui d'Amèrica Llatina, i particularment d'Equador.¹ Aquest procés doble —acceleració i feminització— té, al seu torn, un doble impacte transformador en les estructures familiars. Com a conseqüència del context migratori i de les seves característiques específiques, es produeix una recomodació de les relacions de gènere i les relacions generacionals als vincles afectius i de poder del grup domèstic que els protagonitza, com es pot constatar en les modalitats de reagrupament familiar i en les experiències dels fills i filles de les famílies migrants, tant als llocs d'origen com als de destinació. Així, la família es revela com un espai de conflicte i negociació. En aquest sentit, les famílies migrants equatorianes estan encarant desafiaments nous. L'estructura i la dinàmica dels grups domèstics, els patrons conjugals i les pràctiques de criança, així com els processos d'independència i individuació dels seus fills i filles es veuen transformats seriosament, per això cal replantejar l'abordatge de les relacions familiars en un context transnacional.

L'any 1999, un moment en què el flux migratori equatorià cap a l'exterior s'accelerà, més del 60% de les persones que van migrar van deixar fills i filles menors (Herrera, 2002). L'any 2001 es calculava que el 5% de la població de nens, nenes i adolescents tenien els pares fora del país (SIISE, 2001).

A partir del 2002 l'augment de nens i nenes equatorians en el sistema educatiu català evidenciava l'acceleració en els processos de reagrupament familiar a partir de la marcada feminització del moviment migratori equatorià. No obstant això, a causa de la complexa trama de situacions familiars i el context socioeconòmic, els reagrupaments familiars no sempre han estat harmoniosos; al contrari, un nombre significatiu de dones i homes equatorians ha portat els seus fills i filles als llocs de destinació sense disposar de les condicions socioeconòmiques adequades (Pedone, 2004).

Dins d'aquest context transnacional, aquest article té com a objectiu analitzar algunes de les transformacions que s'han donat en les relacions familiars de la població equatoriana a partir de la feminització del flux migratori cap a l'Estat espanyol, i específicament cap a Catalunya, les modalitats de reagrupament familiar, l'organització de les noves xarxes de cura i les estratègies migratòries familiars en els nous contextos de migració transnacionals.

Una dècada de recerca

Alguns dels resultats que es presenten aquí són fruit d'un treball ininterromput de recerca durant l'última dècada. Al final del 1998, enfocar l'anàlisi del flux migratori equatorià des del punt de vista teoricometodològic de les cadenes i les xarxes migratòries va comportar analitzar un procés col·lectiu

que involucrava diverses generacions del grup domèstic, en el qual les decisions estaven condicionades tant per elements materials com simbòlics. Aquestes primeres decisions originen les cadenes migratòries, que al nostre estudi estan limitades a l'àmbit del grup domèstic, un àmbit que, al seu torn, transcendeix la unitat residencial. Les relacions de parentiu, amistat i veïnatge, els vincles comunitaris previs i la preexistència de xarxes socials tant en la societat d'origen com la seva formació en la de destinació configuren estructures socials superiors: les xarxes migratòries.

L'ús d'estratègies metodològiques qualitatives —principalment entrevistes en profunditat i l'observació participativa— em va permetre aproximar-me als vincles del parentiu, a les aliances i les relacions personals. Al seu torn, aquesta perspectiva metodològica considerava les persones immigrants com a subjectes capaços de crear i tirar endavant estratègies

1. L'inici de segle XXI marca el començament d'una nova fase. La població immigrant d'Amèrica Llatina documentada ha passat dels 61.000 efectius de l'any 1991 als 514.485 del final del 2003, que representen el 31,2% de la immigració regularitzada. La comunitat llatinoamericana és la més nombrosa, amb més de 1.310.000 habitants; els immigrants equatorians que viuen a Espanya són 497.799, a continuació, per lloc d'origen hi ha els de Colòmbia (271.239), Argentina (152.975), Bolívia (97.947), Perú (85.029), Brasil (54.115), Veneçuela (49.206), la República Dominicana (57.134) i Cuba (45.009). En síntesi, entre els anys 2000 i 2005 la immigració llatinoamericana a Espanya ha experimentat un creixement del 663% (Gil Araujo, 2008, en premsa).

migratòries per moure's entre contextos microestructurals i macroestructurals en l'actual fase del capitalisme. Vaig fer 86 entrevistes en profunditat; a Totana, 26 entrevistes: 15 a homes i 11 a dones; a Barcelona, 23 entrevistes: 15 a dones i 8 a homes; a Madrid, 27 entrevistes: 15 a homes i 12 a dones. Un cop fetes les entrevistes en profunditat a les tres àrees d'estudi proposades a l'Estat espanyol, i analitzades les dades recollides, era imprescindible continuar el treball de camp als llocs d'origen. D'aquesta manera vaig incorporar com a àrees d'estudi alguns llocs d'Equador. En efecte, entre el setembre i l'octubre de l'any 2001 vaig treballar a Quito, Santo Domingo de los Colorados, Baños del Tungurahua, Cuenca, Loja i El Pindal. En síntesi, el treball de camp es va desenvolupar en diverses etapes entre 1999 i 2002; a més de les entrevistes en profunditat esmentades vaig parlar amb diversos actors que conformaven les xarxes estudiades tant en origen com en destinació, vaig mantenir i mantinc contactes periòdics amb els i les líders de les cadenes i xarxes, i finalment vaig organitzar grups de discussió amb àvies i docents en origen (Pedone, 2003, 2006a).

Des de l'any 2003 fins avui, la meua investigació s'ha centrat específicament en els canvis produïts en les pràctiques de criança de les famílies equatorianes, i les renegociacions de les relacions de gènere i generacionals en aquest nou context migratori internacional, i de quina manera els siste-

mes educatius d'Equador i Catalunya afronten els desafiaments que suposa la presència del fet migratori dins les aules (Pedone, 2006b, 2006c). En aquest context, a més d'incorporar noves famílies migrants a la investigació, he continuat les entrevistes periòdiques a membres de famílies migrants equatorianes que es van revelar, en un principi, com a líders de les xarxes migratòries, a fi de conèixer les resignificacions del projecte migratori, els canvis d'estratègies, les modalitats de reagrupament familiar i les relectures de les idees d'assentament definitiu i de retorn travessades pel gènere i les generacions.

Les dones equatorianes com a primera baula de les cadenes migratòries i l'exercici de la maternitat transnacional

Els fluxos migratoris internacionals no són un fenomen recent per a l'Equador. A la serralada del sud d'Equador, la crisi de l'economia local va generar el primer moviment migratori cap als Estats Units en la dècada de 1950. Segons algunes autores, des de la dècada de 1970 més de 150.000 persones de les províncies de Cañar i Azuay han migrat a la ciutat de Nova York (Borrego Vega i Vega Ugalde, 1995). Tot i això, és realment en la dècada de 1980 que aquestes províncies es converteixen en pols importants d'emigració internacional, fins al punt que es podria considerar una de les zones d'Amèrica del Sud amb més

sortida d'emigrants (Jokisch, 2001). Ara bé, sempre ha estat una migració amb predomini masculí, amb escassos processos de reagrupament familiar en destinació.

A partir de l'any 1999, l'agudització de la crisi socioeconòmica equatoriana juntament amb una demanda superior de mà d'obra femenina a les grans ciutats de l'Estat espanyol va provocar un canvi en les trajectòries migratòries travessades pel gènere; així, la dona es va convertir en la primera baula de la cadena migratòria. La participació determinant de la dona en el desplaçament de la població equatoriana cap al servei domèstic a ciutats com Madrid i Barcelona va generar un reacomodament en les relacions de gènere i entre les generacions. Per això, la visibilització de les dones i els nens dins del grup domèstic i com a part decisiva en el joc de les relacions de poder ha permès centrar l'anàlisi de la família com un lloc de conflicte i negociació.

Aquest canvi ha comportat una ruptura envers la idea de l'home viatger i aventurer que empenia un perillós viatge cap als Estats Units que asseguraria el benestar de les dones, els infants i els ancians de l'origen. La sortida de les dones no solament ha produït un reacomodament en les relacions de gènere i generacionals a l'interior del seu grup domèstic, sinó que ha situat la societat equatoriana davant de les transformacions estructurals familiars, socials i culturals producte de la

denominada «estampida de la població equatoriana».²

L'opció de la migració femenina cap als Estats Units ha constituït des dels inicis un perill per a la integritat física i emocional de les dones, com ho corroboren alguns informes de la Comissió de Drets Humans de l'any 2002, on es denuncia l'abús sexual i la mort de dones equatorianes que intentaven arribar al país del Nord, per tant, la feminització cap a aquesta destinació ha estat molt gradual. Per això, podem afirmar que és la sortida massiva de dones equatorianes cap a Europa, primer cap a l'Estat espanyol i posteriorment cap a Itàlia, la que ha disparat l'alarma social al país andí. En aquest context, s'ha construït una visió homogènia i estigmatitzant de «les dones de la migració». Fins i tot, les institucions compromeses amb el treball de base en el fet migratori han reafirmat aquesta visió, i han posat l'èmfasi en els perills que corre la dona en migrar i el consegüent abandonament de la llar i per tant dels seus fills i filles (Pedone, 2008).

Aquesta lectura parcial dels processos migratoris ha contribuït a emascarar l'organització familiar en aquests nous escenaris socioeconòmics, on la migració constitueix una resposta familiar i, actualment, femenina per fer front a la crisi socioeconòmica. En aquest sentit, la preponderant presència femenina en les migracions contemporànies cap a Europa ha comportat trencar amb una representació social molt consolidada, tant en els

llocs d'origen com de destinació, en relació amb l'organització i l'execució dels projectes migratoris internacionals com una decisió eminentment masculina.

Dins del context migratori, nombrosos elements han contribuït a la construcció d'una maternitat transnacional. D'aquesta manera, la feminització de la pobresa juntament amb la demanda laboral dels països centrals de mà d'obra femenina de països perifèrics, particularment per al servei domèstic, són condicions que han forjat nous desafiaments i significats de la maternitat. Aquesta maternitat transnacional contradiu els models de maternitat de la classe mitjana dels països europeus i més encara les nocions ideològiques de la maternitat a Amèrica Llatina (Hondg-neu-Sotelo i Àvila, 1997).

En aquest sentit, a començament del segle XXI les mares transnacionals equatorianes i les seves famílies estan construint espais nous, expandint límits nacionals i improvisant estratègies de maternitat, fet que es presenta com una veritable odissea amb costos alts. Les dones entrevistades que passaven per la situació d'haver deixat els seus fills molt petits al lloc d'origen, a l'hora d'avaluar l'abast de la seva migració inclinaven la balança cap a aquest cost emocional i al temor, la majoria de les vegades fonamentat, del desdibuixament del seu rol com a mares (Pedone, 2006a; Pedone i Gil Araujo, 2008). La renegociació d'aquests rols els darrers anys s'ha desenvolupat

en un context moltes vegades advers per a les dones migrants. Malgrat que en l'àmbit econòmic s'accepta que la transferència transnacional del treball reproductiu —un procés també denominat «la globalització de les cures»— és conseqüència de la nova estratificació del mercat de treball a escala mundial, i genera una demanda de mà d'obra femenina que ha accelerat els moviments Nord-Sud, la paradoxa ens remet al fet que les dones migrants deixen el seu rol d'assistent en origen per migrar a cuidar nens, ancians i llars a canvi d'un salari al «Primer Món».

Així, per exemple, alhora que es feminitza el mercat laboral també es feminitza la supervivència al món. De fet, les llars i les comunitats depenen cada vegada més dels recursos socials de les dones i de les activitats generadores de les remeses de les dones migrants (Sassen, 2003).

Ara bé, aquesta «naturalització» femenina de la reproducció social ens ha conduït a llançar més ombres que llums sobre el tema de la paternitat. Per això, creiem que cal abordar la paternitat com un procés que es pot reconstruir dins del projecte migratori internacional. Els homes equatorians, de vegades, contraposen la figura paterna que ells van tenir

2. Per entendre millor des de la perspectiva d'origen com s'han configurat en els darrers anys el mapa de l'emigració equatoriana i els espais socials transnacionals, podeu consultar Ramírez Gallegos i Ramírez (2005).

de «pare estricte i sever» a la figura construïda en el context migratori de «pare modern» encara que, certament, aquesta figura no constitueix per si mateixa una transformació de rols i no necessàriament es pot prendre com un procés d'equitat creixent³ (Pedone, 2003). Un dels canvis més notoris és l'assumpció per part dels pares de la relació família/escola, papers que no han estat fàcils d'acceptar ja que és una tasca que, en general a l'origen, forma part del treball reproductiu de les dones. En els seus testimonis alguns homes alludeixen al fet que han hagut d'eliminar les reticències i prejudicis per acudir a l'escola i, a més, han canviat d'opinió en observar la predisposició i l'actitud oberta dels docents perquè es vinculin a l'escola tant als llocs d'origen com als de destinació.

Per això, la consolidació del projecte migratori a escala transnacional i la permanència prolongada de les dones als llocs de destinació han transformat la gestió de la vida quotidiana tant a l'origen com a la destinació. Els processos migratoris transnacionals no solament han generat canvis estructurals en l'exercici de la maternitat i la paternitat, sinó que, a més, han donat lloc a formes noves de convivència que comporten la transformació dels vincles i els papers familiars a partir de la fragmentació produïda per la migració i els posteriors processos de reagrupament familiar a la destinació, com analitzarem a continuació.

Els dilemes del reagrupament i l'espai transnacional de la família

Des d'alguns àmbits polítics, mediàtics i socioeducatius, tant als llocs d'origen com als de destinació, els últims anys s'ha elaborat un discurs que col·loca el procés migratori com a causa principal de la desintegració familiar i estigmatitza els fills i filles de les famílies migrants.

Moltes vegades, aquest discurs no es fonamenta en bases sòlides de coneixement sobre les profundes transformacions que implica la migració en les relacions familiars. En aquest sentit, es confonen i s'utilitzen com a sinònims diferents processos com són la fragmentació i la desintegració familiar; més encara, no es consideren les ruptures familiars precedents, en les quals el fet migratori només es revela com un desencadenant i no com la causa principal. Finalment, encara són molt escassos els estudis que aborden el tema dels reagrupaments familiars en la complexitat i la dinàmica dels grups domèstics involucrats en la migració transnacional.

Podem afirmar que, en el 90% de les famílies equatorianes estudiades, la decisió de reagrupar els fills i filles s'ha pres una vegada instal·lats als llocs de destinació, i constitueix una de les resignificacions més importants del projecte migratori inicial. Quan la família està establerta en la destinació, comença el procés llarg i conflictiu que es resol en l'assentament definitiu o el retorn, on novament es posen en joc les

quotes de poder que han anat guanyant o perdent els membres del grup domèstic migrant. A causa de la complexa trama de situacions familiars i el context socioeconòmic, els reagrupaments familiars no són sempre harmoniosos. Els testimonis de les dones que han encapçalat la migració fan referència al fet que elles se senten més responsables del reagrupament dels seus fills i filles que els homes.

Entre els anys 2005 i 2007 les sol·licituds d'informes d'habitatge —un requisit imprescindible per iniciar els tràmits de reagrupament familiar— presentades per persones equatorianes a l'Ajuntament de Barcelona representaven entre el 30% i el 25% del total, i aquestes peticions les feien sobretot dones d'aquest col·lectiu (56,7%, 64,9% i 66% per als tres anys considerats, respectivament) (Ajuntament de Barcelona, 2008).

No obstant això, en un període curt de temps les estratègies per dur a terme aquests reagrupaments a l'Estat

3. Jason Priblisky (2002) en la seva investigació sobre els efectes psicològics en els nens i nenes de la migració dels pares als Estats Units des de la serralada del sud de l'Equador, descriu com la paternitat dels pares migrants és reconstruïda sota el model de l'home de classe mitjana *íony* (nord-americà) a través de les imatges de la televisió que presenta els pares com a homes d'acció i alhora amb rols de marits i pares. D'altra banda, P. Hondgneu-Sotelo i M. Messner (1994) analitzen com «l'home nou» i «pare proveïdor», la imatge construïda per la televisió americana i la seva publicitat, influeix en els homes migrants mexicans; totes són construccions socials que, per la seva banda, també fa la televisió espanyola actualment.

espanyol han tingut dificultats per diferents motius, com les últimes restriccions jurídiques per viure en família, les escasses vies de migració regular, l'extensió de la permanència de les dones en el servei domèstic intern, les dificultats per accedir a l'habitatge i l'estigmatització gradual de la «joventut llatina» en la societat espanyola.

Si tenim en compte els canvis estructurals que ha sofert en molt pocs anys, en aquest cas, el flux migratori equatorià cap a Catalunya, podrem distingir diverses estratègies de reagrupament segons les diferents etapes del desplaçament. Una de les primeres estratègies van ser els reagrupaments familiars esglaonats: en primer lloc arribaven els fills i les filles més grans per agilitar els tràmits de regularització jurídica, i en una etapa posterior es reunificava els fills i filles menors.

Ara bé, hi ha diverses causes per a aquests canvis de rumb en les estratègies de reunificació en destinació. En primer lloc, la precarietat jurídica, laboral i residencial de les mares i pares equatorians als llocs de destinació ha prolongat el temps de separació que es va tenir en compte en el disseny del projecte migratori inicial. En segon lloc, davant l'estigmatització en destinació i la complexitat en els processos de reagrupament familiar ja posats en marxa, algunes famílies han consolidat els processos de transnacionalisme en decidir que els fills i filles grans continuïn els estudis a l'origen i només projecten reagrupar els menors.

Tanmateix, hi ha famílies que van més enllà i han decidit que tots els seus fills i filles romanguin a l'origen. Aquest procés no és nou a l'Equador, encara que sí que introdueix una variant en les pràctiques transnacionals de les famílies que han migrat cap a Europa.

Davant d'aquests canvis en les pràctiques familiars observem que la manera de gestionar la vida quotidiana començarà a tenir trets similars a las de les famílies migrants involucrades en el desplaçament cap als Estats Units, on el temps de separació entre pares i fills és d'una mitjana de deu anys. Tot i això, a partir de la feminització dels fluxos migratoris, aquestes pràctiques s'han posat en dubte des del punt de vista social, ja que quan el reagrupament familiar no es concreta la crítica recau, principalment, en les mares migrants.

Aquestes estigmatitzacions i generalitzacions estan encobrint situacions familiars complexes, on les àrdues negociacions afectives dificulten l'exercici de la maternitat transnacional i l'organització d'un probable reagrupament. Tanmateix, les precàries condicions socioeconòmiques trobades als llocs de destinació fan que tant els fills i les filles que romanen en origen com les seves mares migrants valorin positivament la conveniència de construir vincles familiars en un context transnacional, aprofitant la solidesa de les xarxes socials en origen, una realitat molt difícil de construir als llocs d'arribada. Experiències prèvies de les famílies

migrants pioneres generen un temor generalitzat sobre els inconvenients del reagrupament familiar quan no hi ha una xarxa de cures en la destinació prou estesa.

Durant els últims anys és habitual trobar retorns de nens, nenes i adolescents a l'origen pel fet que els processos de reagrupament familiar en destinació no han donat els resultats esperats. Aquest fet es produeix perquè hi ha nombrosos obstacles que impedeixen una reunificació reeixida. A més de les precàries condicions jurídiques, laborals i residencials ja esmentades, l'existència d'una xarxa social molt feble que dificulta organitzar les tasques de cura i criança en destinació té un efecte contrari a l'esperat. Dins d'aquest context, les estratègies han experimentat un nou canvi, moltes famílies han decidit no reagrupar-se i consolidar així els processos de transnacionalisme familiar, i en altres casos han decidit reagrupar àvies i besties perquè continuïn complint el rol fonamental d'articular la xarxa de cura als llocs d'arribada.

L'arribada gradual de les àvies està relacionada amb les diverses modalitats de reagrupament familiar de les famílies migrants llatinoamericanes, encara que els inconvenients continuen amb les restriccions jurídiques, que no sempre atenen aquestes demandes dels migrants, ja que el requisit és que les persones grans tinguin més de 65 anys i hagin depès (tramesa de remeses) i depenguin de les persones migrants.

En definitiva, les lleis continuen sense considerar l'organització familiar de la població migrant i, en última instància, continuen limitant i restringint el dret a viure en família.

A tall de conclusió

Les famílies migrants equatorianes, en el seu desplaçament cap a l'Estat espanyol en general, i cap a Catalunya en particular, han transformat les seves estructures, han redefinit rols i han construït estratègies per gestionar la vida quotidiana en contextos transnacionals. La feminització del flux migratori ha disparat l'alarma social en relació amb els canvis generats en les estructures socials. Canvis i transformacions que encara no han estat explorats en profunditat i on han prevalgut els discursos estigmatitzants que associen la migració femenina a l'abandonament dels fills i filles. Aquestes mirades esbiaixades i estereotipades no permeten comprendre la multidimensionalitat dels processos migratoris, que tanquen una sèrie d'estratègies, negociacions, canvis i apropiació de rols familiars que involucren totes les generacions dels grups domèstics relacionats amb aquesta problemàtica.

L'èmfasi posat en la responsabilitat exclusiva de les dones en els processos

de desintegració familiar —amb la seva «partida» o la seva «absència» com a causa principal de les crisis en els grups domèstics— té efectes culpabilitzadors tant en origen com en destinació. En origen, a través dels testimonis reunits hem pogut observar que se sol partir del supòsit de l'abandonament per part de les dones d'un rol «essencialment» femení, i això obliga a una reestructuració de les relacions i l'organització del grup domèstic «abandonat» per poder suplir qui ha deixat de complir les seves obligacions i responsabilitats.

El recorregut de la nostra recerca durant l'última dècada, a través de diferents etapes dels projectes migratoris de les famílies equatorianes, ens ha portat a centrar-nos en les opinions, els interessos i les expectatives dels nens, nenes i adolescents com a part fonamental en les negociacions familiars en els contextos migratoris transnacionals. Els fills i filles de la migració també resulten doblement estigmatitzats i discriminats en les pràctiques discursives i institucionals. En efecte, tant en origen com en destinació apareixen com a «portadors de diferents problemàtiques».

Al llarg de la infantesa i l'adolescència han hagut d'afrontar el fet de separar-se dels pares, han traslladat el

seu afecte a les seves àvies, avis, ties i oncles; sovint, aquest afecte s'ha convertit en moneda de canvi en la negociació dels papers familiars, han viscut el reagrupament en destinació, retorns a l'origen o promeses no complertes de viatges o tornades dels seus pares. Totes, situacions familiars i personals no exemptes de contradiccions i conflictes on s'ha emprat una gran varietat d'estratègies per consensuar nous rols negociats a través de la distància. Una distància espacial i temporal que s'ha vist reforçada per la nova estratificació del mercat de treball a escala planetària, per les restriccions jurídiques que limiten el moviment lliure de les persones migrants i retallen el dret a viure en família.

Aquests canvis no solament han afectat les famílies involucrades, sinó que més aviat es tracta d'un fenomen social, polític, econòmic i cultural que impacta tant als llocs d'origen com als de destinació. Més enllà de posicionaments ideològics i polítics als estats emissors i als receptors, són les famílies migrants, amb les seves estratègies transnacionals, les que estan interpel·lant els sectors acadèmics, polítics, socials, educatius i sanitaris a propòsit de l'eficient o la ineficient gestió de l'actual fet migratori.

Bibliografia

BORRERO VEGA, Alicia; VEGA UGALDE, Silvia. *Mujer y migración: alcances de un fenómeno nacional y regional*. Quito: Abya Yala, 1995.

NACIONES UNIDAS. COMISSIÓ DE DRETS HUMANS. *Derechos humanos de los migrantes. Informe de la relatora especial, Sra. Gabriela Rodríguez Pizarro, presentado en cumplimiento de la resolución 2001/52. Misión al Ecuador*. Washington: Consell Econòmic i Social, Naciones Unidas, 2002.

GIL ARAUJO, Sandra. «Periféricos a la conquista de la metrópolis. Panorámica sobre las (in)migraciones latinoamericanas en España». *Revista de Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 2008 (en premsa).

HERRERA, Gioconda. *Migración y familia: una mirada desde el género* [inèdit]. Quito: Investigación del Programa de Género FLACSO con el auspicio de la Embajada de Holanda, 2002.

HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette; AVILA, Ernestine. «“I’m here but I’m there”: The meanings of latina transnational motherhood». *Gender and Society*, vol. 11, 5 (1997): 548-571.

HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette; MESSNER, Michael. «Gender Display and Man’s Power: The “new man” and the mexican immigrant man» (200-218). A: BROD, [ed.]; KAUFMAN, M. [ed.]. *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1994.

JOKISCH, Brad. «Desde Nueva York a Madrid: tendencias en la migración ecuatoriana». *Ecuador Debate*, 54 (2001): 59-84.

PEDONE, Claudia. «Tú siempre jalas a los tuyos». *Cadenas y redes migratorias de las familias ecuatorianas hacia España*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi (doctorat), 2003.

— *Las familias ecuatorianas y el papel de la educación en Cataluña*. [Inèdit]. Recerca finançada per la Fundació Jaume Bofill. Barcelona, 2004.

— *Estrategias migratorias y poder: «Tú siempre jalas a los tuyos»*. Quito: Abya-Yala, PMCD-AECI, 2006a.

— *De l'Equador a Catalunya: el paper de la família i les xarxes migratòries*. Barcelona: Mediterrània, 2006b.

— «Los cambios familiares y educativos en los actuales contextos migratorios ecuatorianos: una perspectiva transatlántica». *Athenea Digita, Revista de Pensamiento de Investigación Social*, 10 (2006c): 154-171.

— «“Varones aventureros” vs. “Madres que abandonan”: reconstrucción de las relaciones familiares a partir de la migración ecuatoriana». *Revista REHMU*, any xvi, 30 (2008): 45-64.

PEDONE, Claudia; GIL ARAUJO, Sandra. «Maternidades transnacionales entre América Latina y el Estado español. El impacto de las políticas migratorias en las estrategias de reagrupación familiar». Ponència presentada al Simposi Internacional «Nous reptes

del transnacionalisme en l'estudi de les migracions», organitzat pel Grup d'Estudis d'Immigració i Minories Ètniques (GEDIME) i el Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2008.

PRIBILSKY, Jason. «Los niños de las remesas y traumas de la globalización». *Ecuador Debate*, 54 (2001): 127-154.

PROGRAMA D'IMMIGRACIÓ DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Informes sobre habitatge*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008.

RAMÍREZ GALLEGOS, Franklin; RAMÍREZ, Jacques. *La estampida migratoria ecuatoriana. Crisis, redes transnacionales y repertorios de acción migratoria*. Quito: Abya Yala: Centro de investigaciones Ciudad: ALISEI: UNESCO, 2006.

SASSEN, Saskia. *Contra geografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*. Madrid: Traficantes de sueños-Mapas, 2003.

SISTEMA INTEGRADO DE INDICADORES SOCIALES DEL ECUADOR (SIISE). *Los niños y niñas, ahora! Una selección de indicadores de su situación a inicios de la nueva década*. Quito: INEC: SIISE: INNEA: CEPAR: PNUD: UNFPA: UNICEF, 2001.

Les noves dinàmiques familiars i les implicacions per a les polítiques de suport a la família

Pau Miret. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics

Aquest article s'inscriu en l'anàlisi de les dinàmiques familiars a Catalunya avui dia i de com les polítiques poden reforçar els punts on cal més protecció. Per abordar aquesta problemàtica, en primer lloc es pretén descriure l'estructura de les llars i inferir-ne les dinàmiques familiars subjacents i l'etapa vital en què es troben els seus protagonistes (els membres de la llar). En segon lloc, es busca destriar les noves dinàmiques familiars en relació amb els comportaments de generacions més antigues i diferenciar-les respecte al que es pot considerar dinàmiques «clàssiques» o «tradicionals». Els nostre tercer objectiu és fer un recorregut per algunes de les polítiques centrades a ajudar i protegir aquelles posicions o transicions familiars que suposen un alt grau de dependència. Per això presentem un article amb dos apartats i una conclusió: una primera part descriu l'estructura de les llars des de la perspectiva individual dels membres de la llar, i una segona enuncia algunes polítiques que podrien reforçar els punts més febles d'aquesta estructura; les conclusions combinaran els dos apartats.

La dinàmica familiar a Catalunya

Començarem descrivint una fotografia de la família catalana avui (taula 1), i des d'aquesta instantània, que es correspon a la situació de convivència al principi del 2008, inferirem quines són algunes de les característiques de les dinàmiques familiars a la Catalunya contemporània: distingirem les que són

d'aparició recent i ens preguntarem a continuació quines serien les polítiques públiques de suport més adients —si més no, segons el nostre modest entendre— per a cadascun del tipus de família trobats.

Abans d'enfilat aquesta descripció hem d'introduir la diferència entre els conceptes «família» i «llar», ja que mentre que en el primer cas estem parlant de la xarxa de relacions de parentiu d'un individu, en el cas de la llar fixem l'atenció només en les relacions de convivència. Així, una llar pot ser familiar (si es conviu amb els pares, amb la parella, amb els fills o amb altres familiars) o no familiar (com pot ser la convivència amb companys o en una llar unipersonal). Fer servir la llar com a objecte d'estudi en l'anàlisi de polítiques públiques és molt útil, ja que normalment en aquesta entitat es gaudeixen i es pateixen en comú les vicissituds quotidianes. Tanmateix, cal tenir en compte que les xarxes familiars sovint depassen els murs de les llars, no només perquè hi ha llars físicament separades però molt properes en l'espai (fills que viuen en el mateix carrer o edifici que els pares, per exemple) que de fet funcionen com una mateixa unitat, sinó també perquè les llars allunyades s'intercanvien sovint béns i serveis de manera habitual (només cal pensar, per exemple, en les àvies que tenen cura dels néts mentre els pares estan treballant).

A més, extreure de l'observació de l'estructura de les llars alguna conclusió sobre la dinàmica de les famílies

suposa inferir des d'aquella estructura el curs de vida familiar que hi ha al darrere, una inferència que haurà d'estar basada en els coneixements que tenim sobre els processos familiars. Això suposa retornar a l'anàlisi de les etapes del curs vital (infantesa, joventut, adultesa i vellesa) i reconstruir la manera com aquestes s'expressen en la dinàmica familiar, és a dir, com estan emmarcades en el grup social que anomenem família.

Veiem així que una de cada tres persones a Catalunya conviu amb la parella i els fills (taula 1), una de cada quatre amb el pare i la mare (només en

Taula 1. Situacions de convivència. Catalunya, 2008

Amb qui es conviu	%	% acumulat
Parella + fills	33,1	33,1
Pares	24,5	57,7
Parella	19,8	77,5
En solitari	6,8	84,2
Mare	4,8	89,0
Fills	4,4	93,4
Companys de pis	3,8	97,1
Pare	1,0	98,1
Mare, parella, fills	0,6	98,7
Mare, parella	0,3	99,0
Mare, fills	0,3	99,2
Pares, parella, fills	0,2	99,5
Pares, fills	0,2	99,7
Pares i parella	0,1	99,8
Pare, parella, fills	0,1	99,9
Pare i parella	0,1	100,0
Pare i fills	0,0	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre de 2008

la posició de fill sense cap altre paper dins la llar: ni tenen parella coresident ni fills) i una de cada cinc només amb la parella. En definitiva, un 77,5% de la població catalana viu en una estructura clàssica de família nuclear (un xic més de les tres quartes parts), i el 22,5% restant escapen a aquest esquema. Això ens remet per a la majoria de la població a l'esquema tradicional de cicle familiar, en què es passa de la situació de fill a la de nucli conjugal mitjançant el matrimoni (o la formació d'una unió consensual, en cas de les parelles de fet), a continuació es tenen els fills i més endavant aquests fills se'n van de casa i es crea allò que s'anomena un *niu buit*.

No obstant això, hi ha llars força presents en el nostre entorn que s'escapen d'aquest esquema, com pot ser viure en solitud (6,8%), en una família monoparental, ja sigui amb la mare (4,8%) o sense parella i amb els fills o filles (4,4%), o en un grup de companys amb els quals no es té cap relació familiar ni de parella (3,8%). Ja no tenim tan clara la dinàmica familiar subjacent a aquesta estructura: per exemple, ¿els que viuen en solitud són persones joves que s'acaben d'emancipar, adultes que s'han divorciat, o persones grans que han quedat vídues? Tot això ho intentarem esbrinar més endavant situant cada individu en l'edat que li correspon.

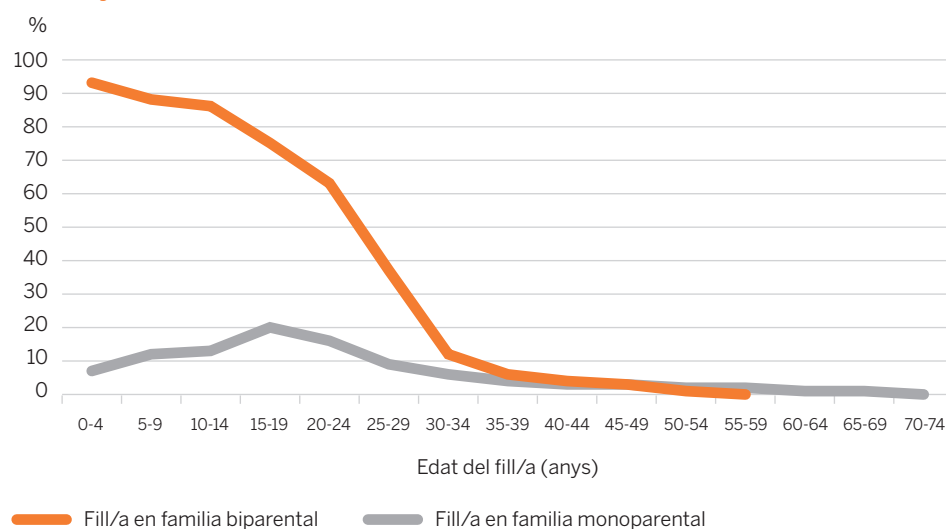
En definitiva, podem dir que la «nuclearitat» encara regeix les pautes de la família a Catalunya, si més no si ens

atenem a la forma externa de les llars, tot i que hi ha una presència significativa de formacions no familiars o que no s'ajusten a l'esquema de la família nuclear completa (pare, mare i fills). Per vincular les estructures de les llars amb els processos familiars presentem a continuació aquestes tipologies encruades amb l'edat i/o el sexe (segons si aquesta darrera variable és important), de manera que ens serà fàcil establir l'etapa del curs familiar en què s'està a partir del moment biogràfic del tipus de convivència, tal com pretenen mostrar de manera gràfica les properes cinc distribucions.

Així, per exemple, si considerem l'edat del fill/a en funció del nucli parental (gràfic 1) apareix una realitat familiar a la qual no estem gaire avesats

en les darreres dècades: la família monoparental, on un fill o una filla conviu únicament amb la seva mare (o amb el seu pare) fruit molt probablement, si s'ha de jutjar per l'edat del fill, d'una separació o divorci (coneixíem aquest tipus de família fonamentalment per viduitat, en especial per la mortalitat masculina en la Guerra Civil, com podeu veure a Fernández Cordón i Tobio, 1998). D'aquesta manera, per llançar la dada més punyent al respecte, veiem que un 20% de la població catalana de 15 a 19 anys (un de cada cinc) viu en posició de fill/a en una família monoparental, un de cada cinc joves en aquest grup d'edat, davant d'un 75% (un de cada quatre) que en la mateixa posició ho fa en una família biparental (gràfic 1). De fet, si només incloem qui està en

Gràfic 1. Convivència en posició de fill segons el tipus de nucli parental. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

posició de fill/a (sense considerar els joves ja emancipats) i té menys de 30 anys, ens adonem que els infants i joves catalans no emancipats resideixen en una llar monoparental en un 15% de les ocasions, i que aquesta proporció s'incrementa amb l'edat fins arribar al màxim a partir dels 15 anys, de manera que mentre que entre els infants menors de 5 anys és d'un 7%, entre els 15 i els 29 anys és d'un 20%: un de cada cinc joves no emancipats conviu només amb la mare o amb el pare, però no amb ambdós.

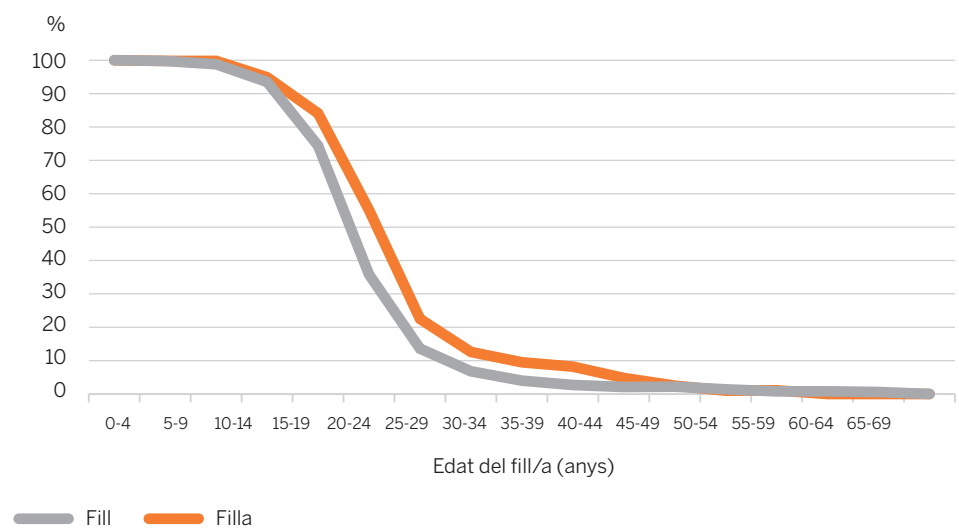
Si sumem una proporció i l'altra (fills en família biparental i en monoparental) obtenim el percentatge de població no emancipada, que encara conviu amb els pares, tot i que aquí sí que és interessant dividir la població per sexes, per inferir les pautes d'emancipació segons el gènere (gràfic 2). En tractar-se d'una fotografia transversal de la situació de convivència l'any 2008, no podem saber d'entre les proporcions de població que conviu amb els pares quants mai no havien sortit de casa i quants havien retornat després de passar un temps fora (per exemple, havien retornat en acabar els estudis universitaris o després d'un divorci o separació). Aquest indicador és del 100% abans dels 15 anys (pràcticament tothom abans d'aquesta edat es troba en posició de fill o filla en una llar familiar), però cau amb celeritat a partir d'aquesta edat. Això marca el ritme de l'emancipació juvenil, i aleshores es distingeix la cadència idiosincràtica

dels homes i les dones, ja que aquestes s'emancipen clarament abans i es pot inferir que tenen unes dinàmiques de retorn a casa dels pares després de l'emancipació juvenil menors que els homes: així, als 20-24 anys les dones estan emancipades deu punts percentuals més que els homes (en concret, ho estan un 26% de les dones de 20-24 anys i un 16% dels homes d'aquesta edat), i als 25-29 anys vint punts més (un 64% les dones davant un 45% els homes).

Per construir les taxes d'emancipació restem el percentatge de persones emancipades a una edat donada respecte al grup d'edat següent: els resultats es poden observar al gràfic 3. La taxa d'emancipació comença a ser significativa entre els 10-14 anys i els 15-19 anys (al voltant del 5%) i deixa de ser-ho als

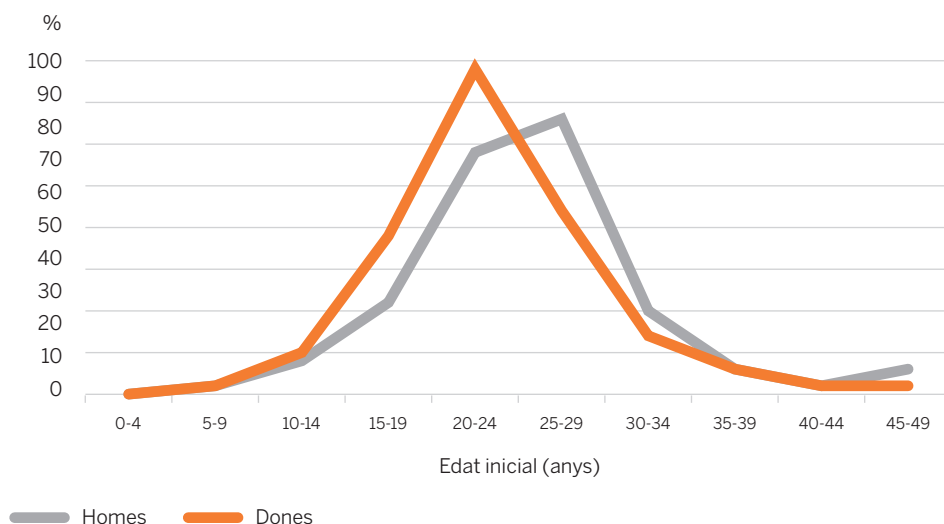
40 anys, és a dir, la distribució del fenomen de l'emancipació juvenil abasta dels 15 als 40 anys. També tornem a percebre que la pauta masculina és més tardana que la femenina, ja que mentre que la màxima taxa d'emancipació entre les dones es troba entre els 20-24 i els 25-29 anys (39%), entre els homes s'observa entre els 25-29 i els 30-34 anys (33%). En síntesi, si una cohort deixés de viure amb els pares com ho han fet els joves homes i dones a Catalunya el 2008, un 11% dels homes i un 5% de les dones mai no s'emanciparien, i entre els i les que sí deixen de conviure amb els pares, l'edat mitjana a l'emancipació seria de 27,4 anys i 25,8 anys respectivament: en definitiva, les dones s'emancipen 5,5 punts percentuals més que els homes i 1,6 anys abans.

Gràfic 2. Convivència en posició de fill per grups d'edat segons el sexe. Catalunya, 2008

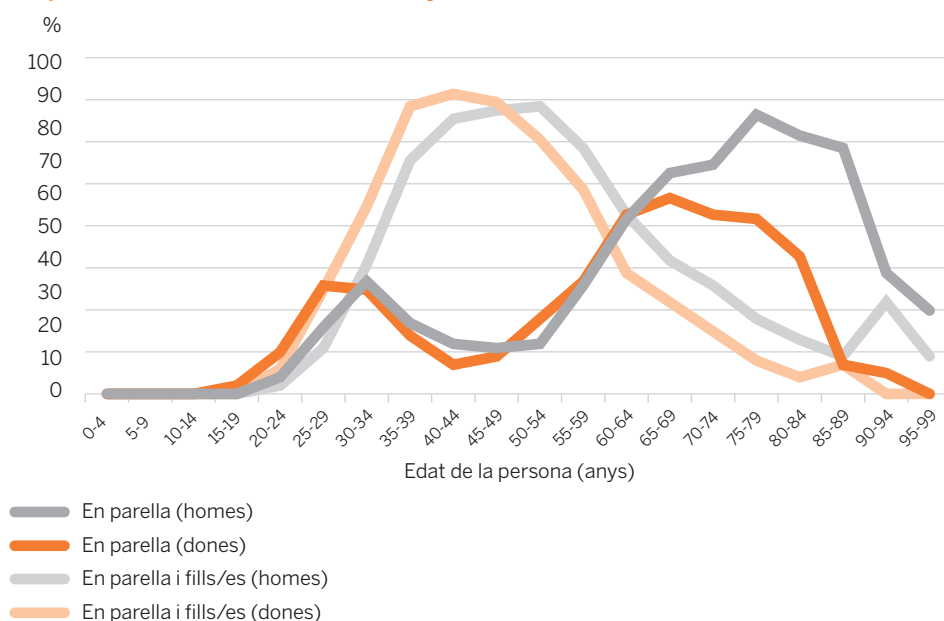
Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

Gràfic 3. Taxes d'emancipació per grups quinquennals d'edat segons el sexe. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

Gràfic 4. Convivència en parella per grup quinquennal d'edat, segons el sexe i la presència de fills a la llar. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

Pot semblar estrany que es pugui parlar de la política d'emancipació juvenil com a política familiar, però com han demostrat altres estudis (Baizán, Aassve i Billari, 2003), el curs biogràfic té els diferents esdeveniments concatenats uns als altres, i una emancipació tardana condueix a una pauta familiar tardana en les etapes successives (i, cal afegir, a una baixa fecunditat). De tota manera, que més de la meitat dels homes de 25 a 29 anys i quasi un 40% de les dones en aquesta mateixa edat encara estiguin convivint amb els pares dibuixa una realitat social amb un problema substancial que les polítiques públiques haurien d'afrontar: l'emancipació de les persones joves és extraordinàriament tardana i això les obliga a enfrontar-se al món adult amb un clar dèficit en el seu haver com a futurs ciutadans i ciutadanes.

Com veiem, la situació de convivència més habitual és la de parella amb fills, un tipus de llar que podem assumir que ve precedit per la de convivència en parella sense fills. Al gràfic 4 s'observa la distribució d'aquestes dues categories segons el grup d'edat i el sexe de l'individu. Viure en parella i sense fills ens remet a dues etapes distants en el curs biogràfic dels individus: la de formació de la parella i la de niu buit, on tots els fills/es (si se'n van tenir) ja han volat. La primera està intrínsecament relacionada amb l'emancipació juvenil, ja que formar parella és la via fonamental en la constitució d'una nova llar: un de cada quatre joves d'en-

tre 25 i 34 anys, independentment del seu sexe, conviuen amb la seva parella sense fills a la llar, qui sap si esperant temps propicis per tenir fills: de fet, aquestes parelles són potencials responsables a qualsevol política de foment de la natalitat, ja que són joves però no tant i conviuen amb una parella estable.

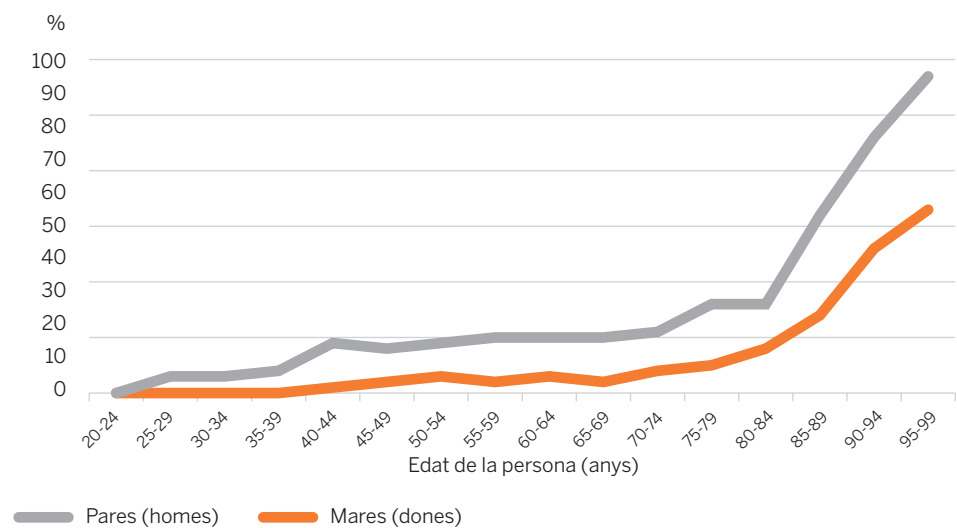
Més enllà dels 30 anys un altre tipus de família s'imposa a les llars catalanes, ens referim a la família nuclear composta per un nucli conjugal més els seus fills: amb un calendari més jove entre les dones, un 70% de les quals tenen entre 35 i 50 anys i la mateixa quantitat entre els homes de 40 a 55 anys, resideixen en una llar amb la parella i si més no un dels fills. Es tracta, doncs, de la família més habitual entre la població adulta. En la mateixa franja d'edat, 35-55 anys, tanmateix, hi ha també un 10% que conviu només amb la parella, sense fills, en una de les noves formes familiars d'avui dia, els *dinkys* (*double income no kids yet*, 'doble renda i encara sense fills'). En definitiva, un 80% de la població adulta d'entre els 30 i els 50 anys conviu amb la parella, amb o sense fills, i la resta entre aquestes edats conviu en un altre tipus de llar: hi ha, en aquest sentit, una important diferència entre sexes.

Si ens fixem en la distribució de la població que conviu només amb la parella (gràfic 4), advertim que el màxim s'observa més enllà dels 65 anys. De fet, aquesta estructura de la llar és cada cop més important a partir dels 50

anys, que és quan els fills —si se n'han tingut— ja han abandonat el niu familiar. La major supervivència femenina en relació amb la masculina fa que aquesta fase de niu buit s'estengui en el temps biogràfic personal més entre els homes que entre les dones, i així, el màxim en aquells s'observa als 75-79 anys (quan quasi un 70% dels homes viuen només amb la seva parella), però als 65-69 anys en elles (quan aquesta proporció arriba pràcticament en les dones a un 50%). En definitiva, conviure només amb la parella és el tipus de llar majoritària entre la població major de 65 anys (podem suposar que ja jubilada), i així conviuen fins que la mort del cònjuge els porta a altres formes de convivència, a les quals farem referència a continuació.

La presència a la llar de fills sense cònjuge o parella ens porta a les llars monoparentals, on trobem clares diferències per gènere, ja que les proporcions de llars monoparentals encapçalades per una dona ens contenen una història diferent que les encapçalades per un home (gràfic 5). Així, entre les dones, cal distingir la monoparentalitat de les mares entre 25 i 40 anys (d'un relativament reduït 3%), de la registrada per a les mares de 40 a 75 anys (un 10% de les dones d'aquesta edat conviuen amb el/s seu/s fill/s sense parella): tot sembla indicar que la separació conjugal incrementa les proporcions de monoparentalitat en 7 punts percentuals al voltant dels 40 anys. En contrast, entre els homes menors de 40 anys la monoparentalitat és inexistente, i entre els

Gràfic 5. Pare o mare en llar monoparental per grup d'edat quinquennal segons el sexe. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

major de 40 i menors de 70 anys mai no arriba al 3%: la custòdia del pare o la custòdia compartida per ambdós cònjuges (en què el fill o filla apareixeria la meitat del temps a casa del pare i la meitat a la de la mare) sembla molt minoritària a Catalunya l'any 2008.

En definitiva, ara per ara no podem parlar a Catalunya de mares adolescents que viuen només amb el seu fill com un fenomen en expansió, ja que la monoparentalitat abans dels 25 anys és pràcticament inexistent, però sí d'un fenomen cada cop més important entre les dones adultes, a causa fonamentalment de l'increment del divorci.

Però, certament, qui viu més en nuclis monoparentals són les persones majors de 80 anys i, molt en especial, les dones majors de 85 (gràfic 5). Això no vol dir que visquin només amb la filla o fill, sinó que conviuen sense la seva parella i amb, si més no, un dels fills, i hi pot haver també a la llar el seu gendre, nora o néts. Seria molt interessant aprofundir en la composició d'aquestes llars de les persones grans, però aquí no hi ha espai. Només voldríem destacar que un 18% de les dones de 75-84 anys conviu amb un fill/a, i que aquesta proporció s'incrementa acceleradament per a les dones a partir dels 85 anys, fins arribar als 95-99 anys en què s'observa quasi un 60% de llars compostes per un nucli d'una mare molt gran i una de les seves filles o fills (que, al seu torn, pot haver constituït una família pròpia, i viu amb la seva parella i fills: són llars amb diverses generacions al seu si).

D'altra banda, l'evolució de les llars on viu la població masculina és molt similar: supera el 30% per als majors de 95 anys, una proporció que és la meitat que la femenina, ja que la longevitat superior de les dones fa que la família dels homes molt grans estigui formada fonamentalment per la seva muller, com hem vist anteriorment. En definitiva, la família continua sent un recurs àmpliament utilitzat en la vellesa quan hom deixa de ser prou autònom.

De manera complementària, podem observar les llars compostes per famílies extenses —és a dir, per tres generacions de persones—, que no s'han extingit, sinó que estan força presents a Catalunya (taula 1): així, veiem aquelles en què conviuen la mare, la parella i els fills (0,6%), o sense la presència de la parella (0,3%) o amb dos nuclis complets, el propi i el dels pares (0,2%), per citar les més habituals.

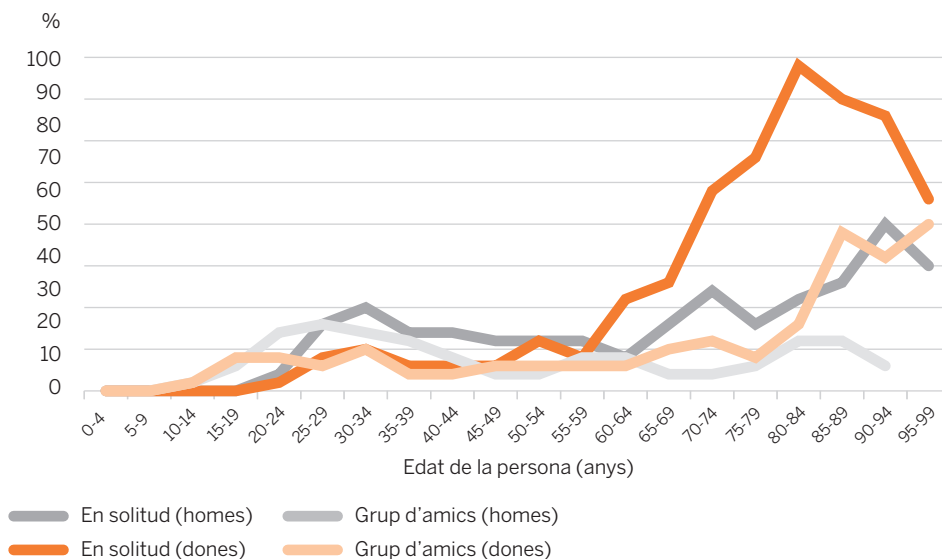
Finalment s'observen les llars no familiars, formades per persones que viuen soles o en grups d'amics (gràfic 6), darrere les quals es poden amagar situacions molt diverses, com la de vies alternatives d'emancipació fora de la parella o situacions sobrevingudes davant la mort del cònjuge o la separació d'aquest. Un altre cop considerarem que aquestes estructures de llar entre els joves es donen per una transició al món adult, i entre els adults i la gent gran per una etapa familiar ulterior a la de la família nuclear clàssica.

D'aquesta manera, destaca en primer lloc la distribució dels homes més

joves que resideixen en grups d'amics, que era cada cop més gran des dels 15-19 anys fins arribar a un màxim als 25-29 anys del 8%, i partir d'aquest edat cada cop menys important fins a esdevenir una situació de convivència extingida als 45-49 anys. Podem inferir d'aquestes dades una dinàmica subjacent en què hi ha un procés d'emancipació juvenil que condueix a aquest tipus de llars però no com una solució definitiva, sinó d'autonomia parcial i temporal molt relacionada amb els estudis superiors (ja que finançament depenen sovint encara dels pares, encara que no visquin amb ells quotidianament).

Un tipus de distribució similar és el que es descobreix entre els homes joves que viuen sols, amb una distinció i particularitat: si bé les proporcions d'homes que viuen sols comencen als 20-24 anys a ser superiors a zero, a partir d'aquesta edat aquest tipus de llars es manté per sobre del 5%, una proporció que indica que viure sol és un tipus de llar molt important en la biografia juvenil dels homes i en la seva transició a l'adulthood. Certament, entre els joves, el màxim s'abasta als 30-34 anys, amb un 10% de solitaris, cosa que ens fa pensar que el viure sol s'ha convertit en un objectiu factible per a un substancial conjunt de joves. De fet, no podem distingir si aquest és un efecte de l'edat o de la generació, és a dir, si es tracta que les cohorts que vénen cada cop viuen més soles, o si la caiguda en aquestes proporcions entre els 30-34 anys i les

Gràfic 6. Persones que conviuen en llars no familiars per edat segons el sexe. Catalunya. Catalunya, 2008

Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de la població activa corresponent al segon trimestre del 2008.

edats més grans es deu al fet que molts dels joves que viuen sols canvien més endavant a un altre tipus de llar.

Si disposéssim d'una enquesta longitudinal podríem analitzar quin tipus de llar conformen els i les joves en emancipar-se, però amb aquestes dades transversals ens hem de contentar amb imaginar-nos-ho. Tanmateix, sembla clar a partir d'aquestes fotografies que el camí d'emancipació més habitual és el de la formació de la parella (gràfic 3).

La mortalitat diferencial entre sexes fa que a partir dels 60 anys comenci a augmentar el nombre de dones que viuen soles, i que arribi fins a un màxim del 40% als 80-84 anys: una proporció que disminueix a partir dels 85 anys

però no gaire, ja que entre els 85 i els 95 anys un 35% de les dones viuen soles a casa seva. Aquesta realitat també és present entre els homes grans, però molt menys, ja que a partir dels 65 anys el nombre dels que viuen sols va augmentant fins arribar al 20% entre els majors de 90 anys.

També es veu que l'estratègia de convivència de la gent gran té un component important de grups no emparentats, i així les dones d'entre 65 i 85 anys conviuen en grups en un 5%, una proporció que s'incrementa fins al 20% més enllà dels 85 anys; els homes grans, per la seva part, es troben en aquests tipus de llar en molta menor proporció, i aquesta només comença a ser rellevant a partir dels 80 anys, en

què un 5% dels homes viuen amb altres persones amb les quals no estan emparentades.

Per acabar, voldríem analitzar les llars compostes per famílies extenses, és a dir, per tres generacions de persones, que no s'han extingit sinó que estan força presents a Catalunya (taula 1): així, veiem aquelles en què conviuen la mare, la parella i els fills (0,6%), o sense la presència de la parella (0,3%) o amb dos nuclis complets, el propi i el dels pares (0,2%), per citar les més habituals.

Les polítiques de suport a la família

Les polítiques públiques s'emmarquen a Europa en l'àmplia estructura de l'estat del benestar. Aquest s'expressa de forma diversa, i en destaquen tres grans tipus: el socialdemòcrata, el liberal i el conservador (Esping-Andersen, 1993), als quals caldria afegir un quart grup compost pels anomenats «règims rudimentaris del sistema del benestar» (Leibfried, 1993). El punt de partença d'aquesta classificació rau en fins on els diferents estats del benestar han erosionat la vinculació a l'estatus laboral, és a dir, fins on els individus són independents de vendre en el mercat la seva força de treball. Els indicadors que s'empren es refereixen al nivell de transferències de renda per a diferents partides, en especial, per a malaltia, atur o pensions (totes, doncs, relacionades amb el mercat de treball), però també hi entrarien totes les transferències per motius familiars (emancipació, maternitat, ajuts a la dependència, etc.).

Els estats del benestar socialdemòcrates busquen la igualtat als més alts estàndards per a tothom, sense diferències de cap tipus. El mercat deixa de tenir importància per assolir aquest benestar, tot i que l'alt nivell impositiu necessari per finançar-los fa imprescindible que tota la població adulta pugui participar activament en el mercat de treball i, consegüentment, contribueixi al sistema de seguretat social. És l'aplicat als països nòrdics.

D'altra banda, un exemple clar de sistema liberal és el Regne Unit (també els Estats Units), on el mercat laboral és la font de benestar i la política pública actua quan el vincle amb aquest s'interromp i sempre a través de procediments *means tested* ('comprovació de mitjans'): es mira si la llar on viu l'individu no té mitjans materials i aleshores s'actua, de manera que si algú viu amb els seus pares i aquests tenen mitjans suficients per mantenir-lo o conviu amb la seva parella i aquesta guanya un sou suficient no té dret a ajuts públics, ja que se suposa que els altres membres de la llar ja l'ajuden. En definitiva, la política social és usada per donar suport al mercat i les normes tradicionals en relació amb l'ètica del treball, amb ajudes modestes centrades en un grup residual i estigmatitzat.

En tercer lloc, el model conservador o corporativista s'aplica a l'Europa central continental. Aquí, l'Estat també intervé de manera fortament reguladora, però aquesta intervenció té a veure fonamentalment amb el manteniment

de les diferències d'estatus. Els drets socials estan relacionats amb la classe social, guiats pel principi de subsidiarietat inspirat en el catolicisme: l'Estat només pot donar suport —mai reemplaçar— les institucions socials existents, com són la família i l'empresa, en la provisió de benestar.

D'altra banda, potser l'aportació més important que s'ha fet des dels països mediterranis a aquesta tipologia dels estats del benestar hagi estat el concepte de «familisme». Sarraceno (1995) entén aquest terme com a una confiança permanent en la família, en la seva solidaritat intergeneracional i en la seva estructura tradicional de gènere, com a proveïdora de serveis de treball i serveis assistencials i com a integradora de mesures inadequades de suport als ingressos. Aquí estaria situada Catalunya (amb tot el sud d'Europa). El desenvolupament de l'estat en aquestes zones (en comparació amb les anteriors) és molt rudimentari i encara subsisteixen molts elements de l'economia de subsistència basada en la llar, així com un fort sector informal i organitzacions de caritat no governamentals, que proveeixen tots ells benestar i fins i tot feina.

Qualsevol transició en la dinàmica familiar implica una necessitat extraordinària de recursos. Les grans institucions socials que envolten l'individu (la família, el mercat i l'estat) han de contribuir a donar-hi suport en cada pas: l'emancipació juvenil no n'hauria de ser una excepció. Tal com

ens assenyalen les dades que acabem de mostrar, no sembla que l'empenta a l'emancipació juvenil a Catalunya sigui gaire efectiva, però potser aquest és un cas particular en què l'estat «s'inhibeix» a favor de les altres dues institucions (el mercat i la família). És coneguda la importància de la família d'origen a l'hora de transferir recursos al jove que s'emancipa, així com ho és la del mercat per proveir-li'n: així, per exemple, l'any 2000 quasi tres de cada quatre joves emancipats tenien el seu salari com a font principal per pagar l'habitatge on residien, un 14,3% rebien ajuts dels pares o de la família i ningú no afirmava rebre ajuts de l'Administració pública (Institut DEP i Carme Trilla, 2000). Certament les coses han millorat d'aleshores ençà amb la «renda bàsica d'emancipació», ajudes al lloguer que poden cobrar els joves de 22 a 29 anys que no superin els 22.000 euros bruts anuals i que hagin estat treballant com a mínim els darrers sis mesos. O també les diferents promocions d'habitatge públic per a joves, tot i que aquests puguin ser una gota d'aigua a l'oceà i estiguin, segons la nostra opinió, mal dirigits envers pisos petits per a ús individual, en una etapa del curs de la vida en què la convivència amb companys pot reportar grans avantatges per a la preparació per al món adult.

Des d'un punt de vista familiar, tothom que té en exclusiva la posició de fill o filla a la llar és una persona dependent, i com a tal necessita la protecció d'alguna de les institucions socials que

l'envolten, ja sigui la família o l'estat. Tanmateix, mentre que la dependència és completa en l'etapa de la infància, és parcial en la joventut, i no és fàcil establir els límits socials entre una i altra etapa vital. De fet, mentre que durant la infància l'administració ha d'acudir prestament a ajudar qualsevol que hagi perdut la protecció familiar, la joventut és —des d'una perspectiva social— una preparació per a l'ingrés al món adult, una transició que la Constitució espanyola inclou com un dels «drets potencials» del ciutadà, tot i que no s'ha traduït gaire en un «dret factual» a través de polítiques públiques, amb l'excepció recent dels anomenats «ajuts a l'emancipació» per al lloguer de un pis.

La forma de llar coneguda com a pis compartit està relacionada quasi exclusivament a un tipus d'autonomia parcial dels joves lligada als estudis i que no té vocació de ser definitiva. Personalment, crec que els poders públics haurien de potenciar aquesta forma de llar, en especial en la franja d'edat al voltant dels vint anys. Tanmateix, en situacions de crisi econòmica els i les joves veuen com es retiren els ajuts públics a l'emancipació, ja que calen tots els recursos per a altres menesters. Sempre es té la idea que els problemes de la joventut s'arreglen amb el temps, i s'oblida completament que les experiències i els ensenyaments durant la joventut determinen a bastament la vida adulta, i sovint les mancances d'aleshores són difícilment cobertes en el món adult.

Per contrast, un tipus de llar sorgeix com si es volgués mantenir entre els joves més grans: es tracta dels solitaris. No creiem que calgui cap tipus de política específica per als joves que viuen sols (de fet, han de tenir un bon nivell de renda per poder-s'ho permetre, o si més no haver rebut una herència familiar en forma de pis: un altre cop elements de un sistema *familista*).

Detectar les situacions familiars que puguin representar una dificultat afegida pel fet de la situació en si mateixa és l'objectiu de la política familiar. En el cas de les famílies amb fills, actualment caldria que això se centrés fonamentalment en la compatibilització de la vida laboral i la vida familiar, en especial en l'accés a guarderies públiques. Una atenció singular mereixen les famílies monoparentals, ja que l'absència a la llar d'una parella fa que sovint la tensió sobre el membre parental que conviu amb les criatures sigui superior: només cal recordar que a Catalunya un 10% de les dones majors de 40 anys són mares soles.

De fet, sovint la població adulta no se la considera *escollible* per a una política familiar. Com que són adults se'ls suposa que ja poden trobar tots els recursos que necessiten en el mercat privat i no els calen ajudes més enllà de situacions desesperades. Com hem vist, un 70% de les persones adultes a Catalunya viuen en parella amb els seus fills, una etapa familiar àmpliament majoritària i —si em permeteu el qualificatiu— també tradicional.

Si bé el «dret potencial» a l'emancipació juvenil sense tensions irresolubles que la Constitució recull no ha tingut una plasmació gaire evident en la legislació i en les polítiques públiques consegüents, el dret de la gent gran a viure una vida financerament autònoma sí que l'ha tingut gràcies a la política de jubilacions, malgrat que aquesta està intensament relacionada amb la cotització a la Seguretat Social. Això motiva que les dones grans es poden permetre una autonomia financera en menor mesura que els seus cònjuges, i a la mort d'aquests accedeixen sovint a una pensió de viduïtat, que és la meitat del que cobrava el marit per jubilació. I és que gràcies a la independència financera que donen les pensions i al fet que moltes persones grans ja tenen la casa pagada, la parella es pot permetre continuar molts anys residint en una llar autònoma, tot i que això no és tan fàcil si s'està sol.

Òbviament, una política familiar focalitzada envers l'ajuda als fills no té sentit per al 10% de la població adulta que conviu amb la seva parella però no té fills a casa. Tanmateix, cal tenir en compte que la proporció de parelles sense fills és significativa més enllà dels 65 anys, és a dir, és un tipus de llar formada majoritàriament per pensionistes.

En aquest mateix sentit, la quantitat d'homes i dones majors de 85 anys que viuen amb un dels seus fills/es ens dona fe un altre cop de la importància dels vincles familiars de primer grau

quan es tracta de la cura d'una persona molt gran amb un grau intens de dependència. Aquestes situacions tiben molt l'estructura familiar, en especial davant l'espectacular augment de la longevitat en les darreres dècades. Es tracta sens dubte d'una nova forma familiar —ja que la gent mai no havia viscut tant de temps— en què una persona deixa de viure sola perquè ja no pot fer-ho i reclama l'ajuda dels seus fills si en té i es troben en disposició d'ofrir-li'n: les dades indiquen que aquest ajut es presta en gran mesura i també és aquesta una circumstància que en si requeriria més atenció per part dels poders públics. La Llei de dependència pretén omplir aquesta mancança, tot i que sembla que ha nascut desbordada per la realitat social.

Un cas particular són les llars de gent gran que viu sola, una proporció més elevada com més gran és la persona: tot sembla indicar que la gent gran es manté a la casa pròpia mentre pot fer-ho.

Conclusions

La forma exterior de les llars catalanes ens permet inferir la dinàmica familiar subjacent. De fet, sovint la política pública no es dirigeix a l'individu, sinó al grup familiar, que també té un desenvolupament similar a les etapes vitals dels individus que la formen, passant per la infantesa, la joventut, l'adulthood i la vellesa. Així, la immensa majoria dels infants neixen i es crien en el si d'una família nuclear, amb un

nucli parental format per una parella. Tanmateix, s'ha comprovat que en la infantesa cada cop és més present la família monoparental, que arriba al màxim amb la adolescència, en què un de cada cinc individus conviu en un nucli d'aquest tipus. En principi, les llars monoparentals no necessiten ajudes especials davant les biparentals, però tot depèn de la implicació en la cura dels fills i filles per part del membre que no hi conviu. De fet, les polítiques familiars en aquesta etapa primerenca del desenvolupament de la llar s'haurien de centrar a ajudar a fer perfectament compatible la vida familiar i la laboral, en especial donant accés ampli i assequible a les llars d'infants per a tots els pares i mares que ho necessiten. Creiem que és excessivament habitual el fet que el naixement dels fills suposa la interrupció de la relació amb el mercat laboral del membre femení de la parella, de forma més o menys temporal i de manera total o amb el pas a jornada parcial, a més de la demanda d'ajuda als avis.

Després de la infantesa, la joventut és la següent etapa, amb demandes específiques per a les polítiques públiques, centrades a afavorir uns processos d'emancipació juvenil cada cop més endarrerits. Entre les persones més joves, noves formes a la llar reclamen la nostra atenció, com poden ser viure en soledat o en un grup de companys o amics. Tot sembla indicar que mentre la primera és una forma de vida voluntària que es manté per a la població

adulta, viure en grup és una solució temporal lligada a l'etapa d'instrucció universitària, que pot ajudar de manera important al desenvolupament personal i que —al nostre entendre— caldria que fos potenciada des dels poders públics. De moment, sovint és la família la que potencia econòmicament aquesta forma de llar, ja que sovint els recursos propis són insuficients. Amb tot, l'emancipació juvenil té com a forma principal la formació de la parella, com ho ha estat històricament (com podeu veure a Miret, 2005) i condueix tard o d'hora al naixement de fills (com s'ha mostrat en un altre lloc, la grandària familiar més habitual, fins i tot per a les generacions més joves, és la de dos fills: Miret, 2008). Però això ja forma part plenament de la dinàmica familiar pròpia de la vida adulta.

L'increment de la longevitat ha fet que ens trobem amb un fet radicalment nou en la dinàmica familiar: la supervivència en un mateix moment de diverses generacions, i no només del nucli familiar compost pel pare i/o la mare i els fills i filles. Això ens col·loca en primer pla el paper de la gent gran en la dinàmica familiar, que en un sistema *familista* com el nostre és de vital importància i normalment proveeix de serveis en la cura dels néts mentre es té salut i força per fer-ho, fins a edats actualment molt avançades. Aleshores, quant ja s'és molt gran, la família torna a sorgir amb força davant la migradesa de la resposta pública: el pare o la mare de seguida que tenen una edat molt

avançada deixen de viure en parella o en solitud per demanar la solidaritat familiar dels seus fills/es; una ajuda a la qual —un altre cop— la família respon però sempre amb el crit d'auxili amb demanda de residències o centres de dia per a la tercera edat, també assequi-

bles per a la butxaca mitjana (tenint en compte, però, que mentre els i les joves sovint són financerament dependents, les persones grans tenen habitualment una aportació econòmica de l'estat i en moltes ocasions un habitatge totalment pagat).

En definitiva, els tres puntals en les polítiques públiques serien l'ampli i ple desenvolupament de la Llei d'ajudes a l'emancipació i la Llei de dependència, i un marc jurídic i provisió de serveis que permetessin compatibilitzar la vida familiar i la laboral.

Referències bibliogràfiques

BAIZÁN, Pau; AASSVE, Ansley; BILLARI, Francesco. «Cohabitation, marriage, and first birth. The interrelationship of family formation events in Spain», *European Journal of Population*, 19 (2003): 147-169.

ESPING-ANDERSEN, Gosta. *Los tres mundos del estado de bienestar*. València: Alfons el Magnànim, 1993.

FERNÁNDEZ CORDÓN, Juan Antonio; TOBÍO SOLER, Constanza. «Las familias monoparentales en España». *Reis: Revista española de investigaciones sociológicas*, 83 (1998): 52-85.

LEIBFRIED, S. «Towards a European welfare state?». A: JONES, C [ed.]. *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. Londres: Routledge, 1993.

MIRET, Pau. «¿Han cambiado los comportamientos respecto al tamaño de la familia en España? Análisis de la fecundidad por orden de nacimiento de 1975 a 2005», *Sistema, Revista de Ciencias Sociales*, 202 (1/2008).

— «¿Son diferentes las uniones consensuales a los matrimonios? Una comparación entre 1991 y 2001», *Revista Internacional de Sociología (RIS)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), vol. LXV, 48 (setembre-desembre 2007): 55-74.

— «Irse de casa: análisis longitudinal de la emancipación residencial en España durante el siglo XX», *Revista de Demografía Histórica* (XXIII, II, 2005): 111-137.

TRILLA, Carme; INSTITUT DEP. *Els joves catalans i l'habitatge*. Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Secretaria General de Joventut, 2000 (col·lecció «Estudis», núm. 3).

Per què és necessària l'atenció a les famílies

Carmina Català. Àrea d'Acció Social i Ciutadania, Ajuntament de Barcelona

Avui dia el concepte «famílies» té un valor social positiu, tothom parla de les famílies d'una manera o una altra. La posada en marxa de polítiques de suport a les famílies és ja des de fa temps una prioritat a tot l'Europa occidental, i els últims anys també a casa nostra. Tot i que cal dir que algunes persones encara parlen només de «la família», és a dir, de la família composta pel pare, la mare i els fills. Aquest tipus de família considerada la nuclear clàssica ja és prou important, però també cal tenir en compte tota la gran diversitat de grups familiars que hi ha.

Actualment solament el 50% de les llars a Barcelona estan formades per la parella nuclear i els fills. La resta de llars a Barcelona contenen altres tipus de famílies: monoparentals dones amb fills petits, monoparentals amb fills adults, monoparentals homes amb fills, famílies reconstituïdes, extenses amb avis... o fins i tot llars sense família ja siguin unipersonals o multipersonals.

Tradicionalment, en la nostra societat la família ha desenvolupat un paper fonamental en el benestar de les persones. Els canvis socials actuals i les tendències emergents més que configurar realitats alternatives a la família l'han portat a diversificar-la i consolidar-la en noves formes de convivència. El model tradicional, basat en la conjugalitat heterosexual, ha deixat de ser el model únic de referència. La família s'ha pluralitzat, s'ha diversificat però no hi ha cap dubte que les famílies continuen sent un punt de referència

clau per al benestar de les persones. En aquesta última etapa, a partir de la dècada de 1990, hem passat del procés de nuclearització de la família al de diversificació dels grups familiars. Les noves formes familiars són el resultat dinàmic d'adaptacions, opcions, projectes i interessos personals i col·lectius.

El model familiar mediterrani o del sud d'Europa té algunes particularitats i es caracteritza per una solidaritat interpersonal intensa, on el sistema familiar s'articula a partir d'uns lligams relacionals de proximitat que possibiliten l'automanteniment a l'interior de la família. Aquests lligams i la cohesió entre els membres de la família en sentit extens afavoreixen que siguin els mateixos membres de la família els que donen resposta a les diferents necessitats que sorgeixen al llarg de la vida. Aquest model, que tendeix a reproduir-se de generació en generació, discrimina molt encara ara les dones, sobre les quals recau (tot i la seva incorporació plena al mercat laboral) la cria dels fills, la cura dels membres en situació de dependència i les tasques d'organització de la llar.

Què entenem per famílies

Watzlavick defineix la família, a partir de la teoria de la comunicació, com un grup de persones que funcionen com un sistema sociocultural obert cap a l'exterior (intercanvien informació amb la comunitat, la societat, els mitjans...) i cap a l'interior (individu), que s'auto-regula buscant sempre l'equilibri, que

evoluciona en el temps amb un objectiu que és garantir la supervivència i el creixement dels membres de la família. La família té sentit, per tant, mentre serveixi a les necessitats individuals. És un joc d'interaccions, on l'individu forma part d'un tot però alhora es diferencia buscant la seva identitat.

Ens podem acollir també a una definició més asèptica de família des de la sociologia. La família és, així, un grup de persones que resideixen en un mateix habitatge i estan vinculades per lligams de parentiu ja siguin de sang o polítics. D'aquesta manera es conceben també llars que no tenen família, denominades unipersonals i multipersonals.

Tanmateix, en el Grup del Consell de Benestar Social de Famílies de l'Ajuntament de Barcelona (on conflueix una representació ciutadana de diferents grups vinculats al món de les famílies de Barcelona) —amb el qual vam estar treballant recentment—, després de debatre el concepte de família vam arribar a un consens que centrava la definició de família en l'anàlisi de les funcions que desenvolupen les famílies, qualsevol que sigui el nucli de convivència que constitueixen o les relacions afectives que es comprometen en el projecte de vida en comú. Bàsicament es van definir les famílies d'una forma àmplia com un grup de persones amb vincles que es donen suport mutu.

Les transformacions familiars porten a noves construccions de grups familiars, a nous vincles familiars, i a considerar noves maneres de viure la

família segons cada subjecte. L'emergència de nous rols i formes familiars ens obliga a considerar formes de familiaritat noves i maneres de «ser família» noves i diferents.

La família com a base de la construcció de la persona

L'individu creix i se socialitza en un context social. Sempre s'ha admès de forma implícita i òbvia el reconeixement de la influència de l'entorn en l'individu. L'entorn més proper a l'individu és el seu grup familiar. És el context adult familiar que li aporta suport, afecte i referències socials bàsiques. La família és un sistema en el qual l'individu es conforma com a subjecte. L'estructura de la personalitat depèn de la qualitat i la intensitat dels vincles que s'estableixen en els primers anys de vida.

No obstant això, una mena de corrent individualista en les ciències de la salut i humanes ha portat fins fa poc a treballar solament amb el subjecte. És a dir, els tractaments, les psicoteràpies, les prestacions socials s'havien concebut a títol individual. És a partir del corrent de pensament que es basa en la teoria general dels sistemes que apareix en la dècada de 1970 i pren èmfasi en la de 1980 a Europa, que es comença a parlar del sistema familiar com a «conjunt d'acció». Aquesta visió qualla ràpidament en l'àmbit de la salut mental (a partir de la divulgació de les teories del «doble vincle» de Bateson arran de l'estudi del vincle maternofili-

al en pacients esquizofrènics), i es promou amb força a l'Escola de Palo Alto a Nord-Amèrica. Apareixen i creixen les diferents escoles de teràpia familiar i l'abordatge de la família es consolida en els àmbits psicoterapèutics. La família es configura així com a font de problemes però també com a font de solució i com a objecte de treball. En l'àmbit de la salut mental es posa èmfasi en els processos interactius de la família i la funció del símptoma es passa a analitzar des d'una perspectiva individual i familiar, i també en el marc del context social i cultural al qual pertany el nucli familiar.

Aquesta perspectiva sistèmica de la família arriba més tard a l'àmbit de l'atenció social. Encara ara la dicotomia usuari/família forma part del llenguatge dels serveis socials. Preguntes com ara, qui es portador del problema?, qui fa la demanda?, qui és l'usuari?, qui és el beneficiari de la prestació? es compaginen amb mesures, programes i plans de millora familiars. Les polítiques socials europees de suport a la famílies parteixen de la concepció de la família com una unitat bàsica i ofereixen un ventall de mesures destinades a «aportar recursos, serveis i temps a les persones que tenen o volen assumir responsabilitats familiars...», ja sigui mesures de redistribució de la renda, de conciliació del temps o de suport a l'atenció i la criança dels fills i filles, principalment.

Si bé és cert que l'individu és una unitat, o un tot (*holon*), sí que podem

dir que l'individu forma part sempre d'un sistema més ampli, en aquest cas el sistema familiar. Cal considerar, però, que un grup familiar és més que la suma dels seus membres (com a individus), perquè de forma conjunta tots el membres de la família i les relacions que estableixen entre ells componen una nova unitat: el sistema familiar. Aquest sistema té particularitats ja que està cohesionat per l'afecte, s'autoregula com un tot, es relaciona amb els altres sistemes de l'entorn (altres famílies, la comunitat, els serveis de l'administració...) i té la seva pròpia organització, la qual cosa és comuna a totes les famílies. Vegem algunes característiques que ens ajudaran a entendre el que és comú de totes les famílies.

- **Les famílies tenen una estructura**, és a dir, estan dividides en subsistemes: subsistema filial, subsistema conjugal, subsistema parental... Hi ha límits o fronteres entre els sistemes (que poden ser mes o menys clars o difusos), i una distribució de la jerarquia, que comporta un equilibri del poder que regula la relació entre els membres i el funcionament quotidià.

- **Les famílies tenen les seves regles** o normes de funcionament. Són patrons de comportament que s'han anat adquirint a còpia de repetició i s'han instaurat com regles de relació més o menys explícites (qui du a terme les tasques domèstiques, la freqüència de relació amb la família d'origen, qui porta un determinat rol a la família, com es cuiden les persones malaltes...). A

vegades aquestes regles són críptiques i formen part de secrets familiars, o es donen sobreentesos respecte a maneres d'actuar que no es parlen.

- **Les famílies tenen un procés**, és a dir, evolucionen en el temps a través d'etapes que anomenarem cicle vital familiar. Per entendre el funcionament d'una família cal que ens remetem a la història familiar, la qual cosa ens porta a pensar sempre en un procés de tres generacions.

- **Les famílies tenen un sistema de creences**, una manera d'entendre el món i de donar significat i interpretar els fets quotidians, d'utilitzar el llenguatge, de celebrar les festes, de fer els dols..., és a dir, un sistema de creences compartit. Aquesta visió del món particular i compartida es va modificant i reconstruint per la influència cultural de l'entorn més ampli (els mitjans de comunicació, per exemple) i pels diferents esdeveniments familiars, però constitueix la lent bàsica a través de la qual la família i cada un dels seus membres llegirà la realitat

Les famílies transiten de diferents maneres pel cicle vital familiar

Una família, un grup familiar és funcional per als seus membres si la família els permet a cadascun respondre adequadament i evolucionar segons les necessitats de cada etapa evolutiva en la qual es troben. Les famílies i els seus membres evolucionen al llarg del cicle vital familiar passant per etapes que denominarem naturals, lligades

al *cronos* biològic i social. Comentarem alguns d'aquests trànsits amb les seves vicissituds més habituals.

Des de *l'emancipació de l'individu de la llar familiar*, que comporta la diferenciació com a individu de la família d'origen, fins a la constitució de la parella (si és el cas). No cal recordar les dificultats actuals existents per a aquesta emancipació dels nostres joves, ja sigui per factors econòmics (laborals i d'habitatge) però també per un grau d'acomodació important dels joves que allarguen l'estada a la llar dels pares, cosa que comporta de vegades dinàmiques complicades per a la parella parental però també un allargament d'una posició adolescent i dependent dels fills i filles respecte a la llar familiar, que impedeix sovint un desenvolupament personal dels joves adults.

L'inici de la formació de la parella. És un període que demana acomodació i flexibilitat. L'inici de la convivència propicia una negociació constant de les regles de funcionament (que cada cònjuge porta en la seva motxilla personal procedent de la seva particular història familiar) i un reposicionament dels rols en la relació de parella. Tot i que sovint l'emancipació de l'individu de la llar familiar és un pas previ i independent de la constitució de la parella, és encara ara, en la majoria de casos, un objectiu primordial la delimitació del terreny de la parella davant les famílies d'origen.

El naixement o adopció i l'etapa de cria-
ça de fills petits marca un canvi de fase en una relació de parella. En aquest

moment tots els aspectes de lligam amb l'infant són clau per al seu desenvolupament psicosocial posterior, però també es produeixen importants desequilibris en la parella. Es presenta en aquesta etapa la dificultat de compatibilitzar els rols de parella conjugal i la funció de pare o mare. Amb el primer fill apareix el primer triangle, i això afecta no solament la parella nuclear home i dona, sinó també les parelles del mateix sexe, i fins i tot les famílies monoparentals, on el que es posa en joc és la funció paterna i la funció materna independentment del gènere de qui desenvolupa el rol, i on l'aparició del tercer facilita la individuació de l'infant i contribueix a la construcció del subjecte com a persona.

Després vénen *les etapes de cria-*
ça educativa, on el tercer és la institució escolar. La relació que els progenitors tenen amb l'escola té un paper important ja que es posen de relleu les diferències i les superposicions entre la funció educativa d'aprenentatge, la funció educativa de guia i la funció educativa de model, que han de desenvolupar la família, l'escola i tots els agents educatius referencials. Algunes famílies desplacen en aquesta etapa les seves dificultats internes cap a la institució externa (escolar o altra).

L'etapa de cria-
ça de fills adolescents posa sovint els progenitors en crisi, ja que els obliga a col·locar-se en una altra posició: saber i reconèixer (cosa que no sempre és fàcil) que el pare i la mare no són els amics del fill per molt

«bon rotllo» que tinguin, i que quan cal marcar límits s'ha de fer. De la mateixa manera que quan són petits se'ls ha marcat en qüestions bàsiques com ara l'alimentació, el son i el control d'esfínters, ara també necessiten unes marques i uns límits en els horaris, en els hàbits de lleure, en els consums i en les relacions. Aquesta és una etapa particularment difícil per a la família, perquè l'autoritat patriarcal actualment està qüestionada com a tal. L'exercici d'aquesta autoritat ja no és ni ha de ser autoritària, sinó justament negociada i dialogada. Però no perquè la figura paterna clàssica que representava la llei i l'ordre ha estat superada, la funció paterna com a tal s'hagi de deixar d'exercir o s'hagi de defugir. La família ha d'assumir la funció paterna (representada pels progenitors i familiars) com un rol de referència bàsic per a l'adolescent, per orientar-lo en el pas a la vida adulta. Els pares han de ser capaços de representar l'autoritat de la funció parental de manera democràtica.

Quan els fills s'emancipen i se'n van de la llar familiar, que coincideix amb l'etapa familiar de la parella madura, és un període en què cal adaptar-se una altra vegada a ser parella. Si fins ara s'havia fet de pare i de mare, ara les relacions conjugals postposades s'han de tornar a posar en joc. Moltes separacions conjugals apareixen en aquesta etapa, quan a partir de la crisi que suposa la marxa dels fills es presenta la dissolució de la parella conjugal com la solució més saludable per a ambdós adults.

Ara ens volem aturar per introduir un trànsit que afecta cada cop més famílies, com són *les separacions conjugals*. Concebem la separació com una transformació familiar que ha de permetre una nova organització per continuar l'exercici de la parentalitat per part dels progenitors i membres de la família que desenvolupen aquest rol. Parlem de preservar l'exercici de la coparentalitat, desvinculada de la parella conjugal, que deixa d'existir. La dissolució de la parella conjugal, no obstant, té conseqüències emocionals i socials no solament per als cònjuges que se separen, sinó també per a tot el sistema familiar, especialment per als fills, a qui afecta de manera diferent en funció de l'edat. La crisi que comporta tot procés de separació genera estrès i canvis que necessiten processos d'elaboració i adaptació. El processos emocionals de separació i divorci més funcionals duren entorn de dos anys, des de la presa de decisió de la separació fins a la resolució funcional del dol per la pèrdua de la relació. El processos de separació confrontats, litigants i/o judicialitzats poden es perpetuar durant més temps encara, i estancar-se, ja que les posicions es polaritzen. En aquests casos els fills s'instrumentalitzen com a elements de poder per guanyar o perdre en el conflicte que continua obert tot i que la separació s'hagi produït.

En tota separació l'objectiu entre els cònjuges ha de ser arribar al màxim d'acords per cooperar en l'exercici de la parentalitat i disminuir el risc

psicològic i social dels fills. En aquest sentit l'assessorament psicològic i la mediació familiar són recursos professionals de suport a les famílies que poden facilitar l'adaptació a la nova situació, minorar els costos emocionals i prevenir sofriments i simptomatologies greus dels fills

Les famílies passen finalment per una etapa en què la vellesa, la dependència i/o la malaltia i la mort d'algun dels cònjuges marca els nuclis de convivència. Aquestes canvis coincideixen a l'Europa mediterrània amb més relació de la segona generació amb les persones grans, on les funcions de cura i suport dels pares grans han estat fins ara en mans de la mateixa família, i ha estat la dona qui essencialment prenia aquesta funció. Aquests moviments comporten nous equilibris entre les relacions fraternals i filials i alguna disfuncionalitat en les relacions familiars. Les xarxes socials tant de lleure com assistencials hi tenen un paper essencial de suport en aquesta etapa en la nostra societat.

Per aquestes etapes generals transita qualsevol grup familiar. Tot i que són cicles naturals requereixen una contínua reestructuració i adaptació del grup familiar en conjunt i de cada un dels seu membres. Cal afegir, a més, marcadors socials com poden ser la pèrdua o l'inici d'una etapa laboral, un canvi de domicili o canvis d'estructura en la família, com la separació de la parella conjugal, l'inici d'una nova relació de parella i reconstitució de les famílies, o marcadors naturals a vega-

des accidentals importants com la mort prematura d'algun membre de la família, un accident o una malaltia greu, etc. Totes aquestes situacions marquen una bifurcació en l'esdevenir familiar que col·loquen el grup en una situació de crisi de manera periòdica.

Algunes particularitats familiars

Les famílies migrants experimenten de manera particular aquests trànsits. La immigració o canvi de país i de context sociocultural, amb la consegüent pèrdua de xarxa familiar i social separa les famílies (a vegades durant molt de temps) i posa en crisis afectes i relacions. Així, els reagrupaments familiars a vegades són, alhora que esperats, períodes d'adaptació intrafamiliar molt difícils per a les famílies i cada un dels seus membres, i sovint es produeixen dissonàncies en les expectatives mútues.

Aquestes i altres transicions familiars són fases del cicle vital familiar que generen canvis que afecten de manera diferent cada membre de la família. Per tant, totes les famílies transiten per cicles i afronten crisis que comporten canvis. El que diferencia les famílies és com els membres i el conjunt de la família supera i/o afronta aquestes situacions, sobretot tenint en compte que sovint les crisis creen una angoixa i/o tensió familiar que de vegades impedeix afrontar-les de manera constructiva i avançar.

Abans hem dit que les famílies —com qualsevol sistema— tendeixen a recobrar l'equilibri, per tant, excepte

en algun determinat tipus que s'estanca en la crisi (amb greu perill per als seus membres), totes tendiran a buscar mecanismes per superar la situació i/o per retornar a l'homeòstasi inicial. És determinant la resposta que les famílies prenen en cada una d'aquestes situacions, ja que és possible —i de fet passa sovint— que per tal de recuperar l'equilibri inicial adoptin solucions simptomàtiques o disfuncionals, almenys un membre de la família.

La sobrecàrrega familiar, tant de funcions com de tasques, la manca de temps per desenvolupar els diferents rols familiars, especialment en etapes de criança dels fills o de dependència d'algun membre de la família, és un tema habitual en les dinàmiques familiars que crea greus disfuncions i desajustos personals. Ens referim, per exemple, a la sobrecàrrega de funcions que es produeix quan coincideixen en una mateixa persona —sovint en una dona— la criança d'un fill petit amb la cura per malaltia d'un pare gran o d'un altre membre de la família i alhora una funció laboral externa; i aquesta situació s'agreuja en un nucli monoparental. És fàcil —seguint l'exemple— compensar o paliar la sobrecàrrega delegant funcions en la filla/fill adolescent (perquè ajudi en les tasques domèstiques...), o a l'inrevés, que la filla/fill adolescent que no vol saber res d'aquesta llar tan sobrecarregada iniciï conductes externes de risc per mantenir-se'n allunyada i que així, tot posant-se en risc, requereixi l'atenció de la mare.

En un altre sentit, també volem considerar dimensió emocional de la sobrecàrrega familiar. Per exemple, la sobrecàrrega emocional de la parella quan els seus components hi dipositen totes les expectatives de vinculació i afecte, i no conserven les seves relacions d'amistat o familiars originals, d'aquesta manera ofeguen la funció de la parella. També considerem un exemple de sobrecàrrega emocional l'excessiva la protecció d'un fill per part d'un progenitor, ja que el vincle paternofamiliar li impedeix adquirir comportaments autònoms i es fomenta així una dependència que no li permet créixer.

Totes aquestes situacions, algunes més habituals que d'altres, formen part de com les famílies s'autorregulen i s'adapten a situacions noves o difícils. En general, les més aglutinades tendiran a buscar els suports a l'interior, entre els membres de la família. Tot queda casa. Les més deslligades trobaran els mecanismes i les ajudes externes en la seva xarxa social. D'altres, en diferents situacions necessitaran l'assistència social i el suport psicosocial i/o terapèutic de forma conjuntural, però també sabem que algunes situacions desemboquen en una dependència crònica dels serveis, i aquests serveis passen a formar part del seu equilibri familiar disfuncional i dependent.

La prevenció i la higienització familiar

La finalitat del grup familiar és proporcionar als seus membres els vincles

necessaris perquè desenvolupin els processos d'autonomia i socialització. La família és la base per al creixement psicosocial i educatiu dels subjectes, però també de vegades és font de conflictes. El malestar de les famílies es correlaciona amb la fragilitat psíquica dels seus individus. L'evolució de l'ésser humà depèn dels vincles establerts en la primera infantesa, dels lligams familiars.

La famílies són font de relacions afectives sobre les quals s'estableixen lligams, vinculacions, lleialtats i dependències. L'individu aprèn amb la seva família a afrontar conflictes, superar crisis i tolerar la frustració. Aprèn i adopta rituals, costums, valors, mites, llenguatges... i, en definitiva, el significat que s'atribueix a les coses i als comportaments. Amb la família l'individu es configura d'una determinada manera de «ser» en el món, i a partir d'aquesta visió del món l'individu se socialitza i s'estructura com a persona.

Per tant, estem en condicions d'afirmar que educar és prevenir. I això com es fa? es pregunten algunes famílies. Doncs no es tracta de dir als fills «Hem de parlar», tot i que de vegades no en queda més remei. Ens volem referir aquí a la transmissió familiar de models: el model educatiu, el model familiar, el model de parella... Hi ha certa desorientació familiar respecte a «com» transmetre valors i pautes. Coneixedors d'això, volem posar de relleu *la necessitat de promoure els programes de suport a les competències parentals*, de formació i informació, però també d'acompanya-

ment i de suport o de consulta per a les famílies, per a la funció de pare i mare. Aquests programes en diferents formats són de gran ajuda per a totes les famílies, en especial per a aquelles que estan en situació de més fragilitat o vulnerabilitat, ja sigui per qüestions socioeconòmiques, psicosocials, de salut o d'altres. Treballar les competències parentals implica incidir, d'una banda, en les capacitats parentals fonamentals —emocionals, cognitives i conductuals— per desenvolupar les funcions paterna i materna, que inclou de forma imprescindible i mínima la capacitat d'establir un vincle efectiu amb l'infant, i de l'altra, en les habilitats parentals per donar les respostes adequades, les quals es poden treballar i adquirir.

En la família es vehiculen vincles associats a sentiments i interessos. Per fer una comparació, és com una olla en ebullició on conflueixen diferents necessitats i on de vegades es confronten posicions. Els conflictes apareixen sovint com a expressió de diferents necessitats degudes a evolucions individuals, de vegades com una lluita de poder en sistema familiar, per això parlem habitualment de conflictes generacionals, conflictes de parella... Tots els conflictes generen confrontació i una certa tensió, però això no és necessàriament negatiu. La confrontació cal considerar-la, però, com l'escenari de diàleg necessari per intercanviar opinions, interessos i necessitats de cada un dels membres de la família, en definitiva, com una oportunitat per al creixement i la trans-

formació del conjunt familiar i de cada un dels seus membres.

No obstant això, a vegades els conflictes familiars es llegeixen com a diferències irreconciliables i antagòniques, com un «o tu, o jo»; els discursos de l'altre s'interpreten com a malintencionats o incompatibles. S'instal·len en les dinàmiques familiars pautes de relació de competència on l'escalada simètrica entre els membres és el patró de relació habitual. Les posicions esdevenen, així, antagòniques, i és aleshores quan poden aparèixer comportaments violents, ja sigui verbals o físics, que poden ser ocasionals, associats a situacions de crisi, o es poden convertir en patró de comportament habitual. La violència verbal i de vegades física passa a formar part de la vida quotidiana d'algunes famílies, amb el corresponent deteriorament de la vida familiar i les repercussions per als membres més dèbils de la família.

En general, a més de les situacions de conflictes familiars explícits, *la fragilitat i la vulnerabilitat familiar* és quelcom que cal considerar en determinats períodes del cicle vital familiar, sobretot en aquelles famílies que tenen menys possibilitats d'adaptació i reestructuració o de canvi familiar. És a dir, famílies amb patrons familiars i/o educatius més rígids o estructures de més risc, o amb pocs recursos personals, o amb manca de recursos bàsics. Cal també assenyalar com un factor de fragilitat a tots els nivells les situacions de pobresa familiar o/i exclusió social greu.

És necessari atendre les famílies perquè, des d'un pensament estrictament preventiu, *invertir en famílies és una prevenció de conflictes i disfuncions familiars i individuals*. Atendre i donar suport a les famílies és assegurador d'una infància protegida, ja que a més possibilita la detecció de situacions de fragilitat en la infància que es poden convertir en maltractament i/o negligència greu.

Podem considerar *actuacions familiars preventives* totes aquelles accions que contribueixen a afavorir l'autonomia dels seus membres (segons l'edat i la situació de cadascun) i també a oferir competències en diferents temes, és a dir, a capacitar per afrontar les noves situacions i utilitzar els recursos a l'abast segons el rol de cada membre de la família.

Parlem, doncs, de la funció preventiva i de suport que desenvolupen un conjunt de *programes i espais d'higienització familiar* en diversos àmbits: el lleure sociocultural de la família, la conciliació familiar i laboral, el suport a la sobrecàrrega, els grups d'ajuda mútua, els grups de suport, les escoles de pares, el suport maternoinfantil en l'etapa de desenvolupament primerenca; però també volem remarcar la necessitat de crear *espais d'orientació i consulta familiar especialitzada*. És una funció primordial dels professionals de l'àmbit social, psicològic, de la salut i educatiu conèixer aquestes etapes tan importants per a les transicions familiars i atendre-les per higienitzar el grup familiar i també per prevenir

situacions de més risc o dificultat, segons la situació de cada família. Sabem que els contextos de vulnerabilitat i els factors de fragilitat, ja sigui per motius socioeconòmics, de salut, socials o estructurals, afavoreixen el risc de disfuncions, de negligències, de maltractaments i d'aparició de trastorns de salut mental. Una intervenció preventiva és aquella que pren en consideració el context.

L'atenció psicosocial a les famílies que es du a terme des dels serveis socials té una funció clarament preventiva per ajudar l'individu a subjectivar allò que li passa i posar en marxa les potencialitats i els recursos propis de la família per superar crisis i adaptar-se a noves situacions de forma saludable i funcional per a cada un dels seus membres, i així evitar i detectar situacions de risc superior. L'atenció psicosocial permet atendre la persona des de les tres perspectives: la perspectiva individual, és a dir, acompanyant el subjecte en el seu itinerari vital; com a nucli familiar, és a dir, fent una anàlisi de la funció del problema en seu grup familiar, i en el seu context social i comunitari, aprofitant al màxim les potencialitats de la xarxa de suport comunitària.

Volem destacar, finalment, que algunes d'aquestes situacions necessiten de manera específica un *tractament familiar*, ja sigui de contenció o de suport de situacions que generen angoixa i sofriments, que sovint es poden abordar des de l'atenció psicosocial, però també en determinades situacions està específica-

ment indicada la utilització de serveis terapèutics que ajudin a identificar les relacions disfuncionals, i permetin elaborar i no repetir les conductes simptomàtiques per evitar la cronificació de situacions familiars més greus.

El Programa municipal per a les famílies: un marc per a l'atenció a les famílies

El Programa municipal per a les famílies és producte d'un procés de treball tècnic, rigorós i participatiu, que ha conjugat l'aportació dels diferents àmbits implicats en l'atenció a les persones a la ciutat de Barcelona. És un programa transversal amb una concepció global de ciutat que implica de manera funcional tots els àmbits municipals d'atenció a les persones. La construcció del Programa es fonamenta en:

1. La diagnosi de la realitat de les famílies a Barcelona, a partir de l'estudi encarregat per l'Ajuntament de Barcelona titulat *Evolució i tendències de les llars, les famílies i les persones a la ciutat de Barcelona*,¹ tant pel que fa a les dinàmiques demogràfiques, a la composició de les llars així com a les característiques i la situació de les persones que les componen, que ens reporta els canvis estructurals i evolutius més importants dels darrers anys a Barcelona:

1. Cristina López Villanueva. *Evolució i tendències de les llars, les famílies i les persones a la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, novembre de 2006.

- Augmenta el nombre de llars a Barcelona (però disminueix el nombre de persones que les componen). El nombre mitjà de persones per llar és cada vegada menor.

- Les llars a Barcelona fan el seu procés de nuclearització entre 1981 i 1991, i a partir d'aquí es diversifiquen.

- La forma majoritària de residència continua essent la llar composta per parelles amb fills, però amb matisos i canvis respecte a la dècada anterior.

- Augment espectacular de les llars unipersonals (persones solteres o procedents d'un divorci, i sobretot dones vídues que estan soles).

- Els nuclis de parelles sense fills presenten un lleu increment com a producte de l'envelliment de les parelles grans.

- Nupcialitat: pocs matrimonis i tardans. Lleuger increment de separacions i divorcis.

- Augment de les llars monoparentals (famílies amb un sol progenitor). Hi ha una certa polarització: d'una banda, dones grans i vídues amb fills grans, i de l'altra, dones més joves amb fills petits. Es dona un lleuger augment de llars monoparentals d'homes.

- Disminució de les llars familiars i augment de les llars no familiars a causa de la particular dinàmica immigratòria (llars no familiars de persones estrangeres) i emigratòria (les parelles joves marxen fora de Barcelona per fer la seva llar familiar).

- Important presència de llars estrangeres (més nombroses i menys familiars).

2. La referència marc de les tendències i pautes evolutives de les polítiques de suport a les famílies en els països europeus, les quals estan prenent un important protagonisme així com el coneixement d'experiències concretes de diferents territoris, que ens assenyalen una situació i un camí per a la nostra ciutat.

3. Es valoren també com a marc referencial i de contrast les propostes aportades pel Grup de Famílies del Consell Municipal de Benestar Social, en la mesura que es tracta d'un espai de participació d'àmbit de ciutat de grups, entitats i associacions vinculats al món de les famílies de Barcelona.

4. L'avaluació del Programa municipal per a les famílies anterior i l'anàlisi dels serveis i recursos adreçats a famílies a la ciutat de Barcelona en l'actualitat.

En síntesi, les fonamentacions normatives de les polítiques municipals de suport a les famílies es poden resumir en quatre idees bàsiques:

- Les famílies s'han diversificat i totes les formes familiars han de poder desenvolupar el seu projecte vital potencial en igualtat de condicions.

- Les famílies, en tota la seva gamma de modalitats, continuen desplegant papers bàsics de solidaritat material, afectiva i emocional. Cal donar suport públic a aquestes funcions.

- Les discriminacions de gènere a l'interior de les famílies persisteixen. Les noves polítiques familiars han d'incorporar sempre els valors de la igualtat entre els homes i les dones.

- Les desigualtats socials travessen el món de les famílies. Cal tenir en compte les necessitats específiques dels grups familiars subjectes a dinàmiques i factors de risc i exclusió social.

Articulació del Programa municipal per a les famílies

El Programa municipal per a les famílies aborda l'atenció a les famílies a partir de cinc grans dimensions que identifiquen i assenyalen els temes clau, que corresponen a les cinc grans línies estratègiques, desenvolupades en setze objectius operatius i que es concreten en 52 accions:

1. La família des de la diversitat estructural i cultural existent, així com les repercussions dels canvis socials en els grups familiars

«Línia estratègica 1. Promoure el coneixement i el reconeixement social de la diversitat d'estructures i cultures familiars que, com a resultat de les dinàmiques de canvi social, conviuen a Barcelona. Atendre de forma adequada la diversitat de les seves necessitats.»

Les principals accions que cal destacar, entre d'altres, són: la promoció d'un programa públic de recàrrega adreçat a famílies sobrecarregades per raó de la seva estructura (monoparentals, etc.), la definició d'un conjunt de beneficis i mesures en matèria de fiscalitat i preus públics, i la promoció del programa de mediació intercultural per a famílies nouvingudes.

2. Les diferents transicions familiars i les dificultats que generen, i l'atenció especial al desenvolupament

personal de cada un dels membres en el si de la família

«Línia estratègica 2. Oferir suport integral i de caràcter universal a les famílies en tant que espais de desenvolupament personal dels seus membres. Atendre de manera prioritària les famílies en aquelles funcions, situacions i fases del cicle familiar de més vulnerabilitat, sobrecàrrega o crisi.»

Les principals accions que cal destacar són la creació d'un espai d'informació, orientació i assessorament especialitzat per a les famílies, els protocols d'atenció psicosocial a famílies dels serveis socials, la mediació familiar com a prevenció de la cronificació dels conflictes familiars, els serveis de suport per accedir a l'habitatge, el desenvolupament del servei d'acolliment familiar temporal (com a concepte de famílies que ajuden famílies), i el suport a persones que tenen cura de persones dependents, o mesures dirigides a facilitar l'emancipació dels joves.

3. La capacitat dels progenitors per al desenvolupament de les funcions parentals en les famílies amb fills

«Línia estratègica 3. Atendre i donar suport a les necessitats de les famílies en les seves tasques i funcions parentals de criança, cura, socialització i educació dels fills.»

Les principals accions que cal destacar són, entre d'altres, els suport maternoinfantil especialment en la franja de 0 a 3 anys, projectes de vinculació escola-família, grups de suport social i

psicoeducatiu per facilitar capacitats i habilitats parentals en totes les edats, però especialment en l'adolescència, i la posada en marxa del model familiar i socieducatiu de l'atenció domiciliària.

4. La conciliació de temps i rols familiars amb la vida quotidiana

«Línia estratègica 4. Afavorir que totes les persones que integren els diversos grups familiars puguin conciliar els seus temps i rols familiars amb la resta d'espais i activitats de la vida quotidiana: personals, laborals i de participació en la comunitat.»

Les principals accions que cal destacar són els plans d'igualtat a les empreses de la ciutat, el desplegament de mesures per a la conciliació de la vida familiar i laboral en l'àmbit del mateix Ajuntament, l'impuls a estratègies d'adaptació del horaris dels serveis a les famílies, i la promoció de programes a la comunitat d'intercanvi de serveis, de camins escolars i de col·laboració i solidaritat veïnal.

5. Les situacions de fragilitat familiar o d'exclusió social

«Línia estratègica 5. Prevenir, detectar i atendre situacions i famílies d'elevada vulnerabilitat: infants en alt risc social, dinàmiques de violència intrafamiliar i famílies en situació d'exclusió greu.»

Les principals accions que cal destacar són la millora del model integrat d'atenció a la infància en risc que permeti fer un abordatge socieducatiu i terapèutic d'aquelles famílies que ho necessitin, el reforç als programes de

detecció i atenció a les situacions de violència intrafamiliar: tant de violència de gènere com maltractaments a infants, a persones grans o discapacitades, i l'atenció a famílies amb necessitats bàsiques no cobertes, sense sostre, itinerants o en situació de precarietat greu.

Bibliografia de referència

- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Programa municipal per a les famílies 2006-2010*.
- AUSLOOS, G. *Las capacidades de la familia*. Barcelona: Herder, 1998.
- BARUDY, J.; DANTAGNAN, M. *Evaluación de las competencias parentales y protección infantil*, 2002.
- FRANK S.; PITTMAN III. *Momentos decisivos. Tratamiento de familias en situaciones de crisis*. Barcelona: Paidós, 1990.
- FRIED SCHINITMAN, F. *Nuevos paradigmas, cultura y subjetividad*. Barcelona, 1994.
- LOPEZ, T.; VALIÑO, A. *Conciliación familiar y laboral en la Unión Europea. Valoración de las políticas públicas*. Ministerio de Asuntos Sociales. CES, 2003.
- SUÁREZ, T.; ROJERO, C. F. [coord.]. *Paradigma sistémico y terapia familiar*. Madrid, 1980.
- WATZLAWICK. *Teoría de la comunicación humana*. Barcelona: Herder, 1983.

El reagrupament familiar a la ciutat de Barcelona

Ramon Sanahuja, Gloria Elena Rendón. Direcció d'Immigració, Ajuntament de Barcelona

L'arribada de persones per reagrupament familiar s'ha convertit en la principal font d'entrada d'estrangers amb permís de residència a la ciutat de Barcelona. L'any 2007 la Delegació del Govern va atorgar 8.369 autoritzacions per reagrupar al municipi de Barcelona.¹ El reagrupament familiar és el procés que inicia una persona estrangera amb permís de residència per reunir-se amb les persones del nucli familiar bàsic que es troben en un país extracomunitari. El procés legal per portar membres del nucli familiar s'inicia generalment en un moment de més estabilitat econòmica i administrativa per part de la persona immigrada, i aquest projecte migratori familiar implica una aposta a llarg termini per viure en la societat d'acolliment. El reagrupament familiar esdevé, doncs, un element clau per generar cohesió social, un objectiu important pel que fa a les polítiques públiques.

El reagrupament familiar és un dret reconegut tant a la normativa europea com a l'estatal. En l'àmbit europeu, el 22 de setembre de 2003 es va aprovar la Directiva 2003/86 sobre el dret al reagrupament familiar, que reconeix la importància de protegir la família i respectar la vida familiar. Aquesta directiva afirma que «el reagrupament familiar és necessari per a la vida en família. Contribueix a la creació d'una estabilitat sociocultural que facilita la integració dels nacionals de tercers països (...), cosa que permet, d'altra banda, promoure la cohesió econòmica i social».

Així doncs, és reconegut com un procés clau per a la persona immigrant i el seu projecte migratori i per a les societats d'acolliment.

Des de l'any 2005 els municipis ens trobem involucrats parcialment en la gestió d'aquest flux migratori a través de l'emissió d'informes de disponibilitat d'habitatges per a reagrupants familiars.² L'Ajuntament de Barcelona ha utilitzat aquesta nova competència com a eina per gestionar millor la immigració en diferents aspectes: coneixement de la realitat migratòria i el seu assentament a la ciutat, coneixement del perfil sociodemogràfic dels familiars reagrupats, coneixement de les condicions dels habitatges dels immigrants que reagrupen i facilitar la seva acollida i inserció a través del programa d'acompanyament a nuclis familiars que es reagrupen.

Aquest article s'inicia amb una breu descripció del marc normatiu que regula el reagrupament familiar, tant en l'àmbit europeu com en l'estatal, i explica també les noves competències municipals al respecte. Posteriorment, a l'apartat tercer, s'abordan exemples concrets d'aplicació de les noves competències com a eines d'informació i gestió de la immigració. Finalment, a l'apartat quart s'explicarà com la gestió dels informes de disponibilitat d'habitatge han estat bàsics per dissenyar i implementar el programa d'acompanyament a nuclis familiars reagrupants. A partir d'aquesta experiència, conclourem amb una aproximació qua-

litativa al procés de reagrupament familiar des d'una òptica local.

1. Marc normatiu del reagrupament familiar

1.1 La Directiva 2003/86/CE

Com a resultat d'un procés lent i difícil de negociació entre els estats membres va sorgir la Directiva 2003/86, de 22 de setembre de 2003, sobre el dret al reagrupament familiar. El seu objectiu principal és «fixar les condicions en les quals s'exerceix el dret al reagrupament familiar de què disposen les persones nacionals de tercers països que resideixen legalment en el territori dels estats membres». Aquesta normativa és de mínims i es troba subjecta a excepcions en funció de cada estat membre (el termini de transposició va finalitzar el 3 d'octubre del 2005).

1.2 La normativa estatal

El dret al reagrupament familiar actualment està recollit als articles 16 i 17 de la Llei orgànica 4/2000 sobre drets i llibertats de les persones estrangeres a Espanya i la seva integració social,

1. Dades publicades per la Delegació de Govern en les Jornades «Instruments per a la gestió de la immigració en l'àmbit Local», 27 de juny de 2008, Institut Nacional de Seguretat i Higiene en el Treball.

2. El Decret 2393/2004 obliga totes les persones que volen fer el procés de reagrupament familiar a sol·licitar als ajuntaments un informe de disponibilitat d'un habitatge adequat tant per a la persona reagrupant com per a la seva família. En aquest informe es constata la idoneïtat o no de l'habitatge.

modificada parcialment, i el seu Decret reglamentari 2393/2004. Els principals requisits establerts per reagrupar són els següents:

Requisits per iniciar el procés

Cal que la persona reagrupant hagi residit de manera legal durant un any a Espanya i hagi renovat la seva autorització (o bé estigui en tràmit de renovació), i disposi d'un habitatge adequat i prou recursos econòmics per atendre la seva subsistència i la de la seva família un cop reagrupada.

Persones susceptibles de ser reagrupades

- El cònjuge (no parelles de fet), que arribarà amb una autorització per residir, però no per treballar.
- Els fills, inclosos els adoptats, quan siguin menors de 18 anys o estiguin incapacitats.
- Els ascendents, quan depenguin del reagrupant i hi hagi raons que justifiquin la necessitat d'autoritzar la seva residència a Espanya. També s'hi poden incloure els ascendents del cònjuge.

1.3 Competències de les administracions locals

El Reial decret 2393/2004 obliga les corporacions locals d'Espanya a emetre un informe de disponibilitat d'habitatge per a totes les persones immigrants que vulguin reagrupar un familiar. El reglament preveu que subsidiàriament la persona reagrupant podrà justificar aquest requisit presentant una acta

notarial mixta de presència i manifestacions si l'Ajuntament no ha emès i notificat l'informe en un període de quinze dies naturals. Cal tenir en compte que l'Ajuntament de Barcelona emet l'informe de forma gratuïta, mentre que anar al notari pot comportar una despesa econòmica important.

A l'informe de disponibilitat d'habitatge ha de constar la informació següent: el títol que habilita el reagrupant a ocupar l'habitatge (títol de propietat, de lloguer o altres circumstàncies), el nombre de persones que viuen a l'habitatge, el nombre d'estances així com l'ús que se'n fa, les condicions d'habitabilitat i equipament, la disponibilitat de serveis (aigua, gas, electricitat, etc.). Aquest informe es fa arribar tant a la persona reagrupant com a l'autoritat competent per autoritzar el reagrupament.

A Barcelona, la sol·licitud d'informe d'habitatge es pot presentar a qualsevol oficina d'atenció al ciutadà. Un cop rebuda la sol·licitud la Direcció d'Immigració s'encarrega de fer la tramitació.

2. La gestió dels informes d'habitatge a l'Ajuntament de Barcelona: una eina de gestió local de la immigració

Per fer aquest informe l'Ajuntament de Barcelona du a terme inspeccions domiciliàries *in situ* a tots els habitatges de les persones sol·licitants. Aquest fet és clau per poder valorar acuradament l'adequació o no de l'habitatge per al reagrupament.

A banda de la inspecció domiciliària l'Ajuntament de Barcelona considera altres elements importants, com la comprovació del nombre de persones empadronades al domicili, la disponibilitat mitjançant contracte dels subministraments de serveis bàsics, la disponibilitat d'un títol de lloguer o propietat.

Des del moment de l'entrada en vigor del nou reglament d'estrangeria (febrer del 2005), l'Ajuntament de Barcelona ha posat en marxa els recursos humans i materials per donar resposta a aquest nou servei obligatori per a l'Administració local (taula 1).

Així doncs, l'evolució del nombre de sol·licituds ha estat creixent des de l'any 2005, amb tendència a estabilitzar-se durant el primer semestre del 2008.

És important tenir en compte que la informació en la qual es basa aquest article correspon als informes de disponibilitat d'habitatge per reagrupar familiars. Aquest fet és important atès que la competència per concedir el permís de residència correspon a l'Estat a través de la Delegació del Govern a Barcelona. Això vol dir que no tots els informes positius d'habitatge corresponen a resolucions positives de reagrupament, ja que hi ha altres requisits, com per exemple els certificats d'antecedents penals, que a vegades poden comportar la resolució negativa del reagrupament.

Des de l'Ajuntament de Barcelona s'ha entomat aquesta nova competència des del primer instant no només com un procediment administratiu nou,

Taula 1. Evolució de les sol·licituds d'informe de disponibilitat d'habitatge. Barcelona, 2005-2008

	2005	2006	2007	2008*
Instàncies rebudes	4.459	5.764	6.943	3.557
Notificacions notarials rebudes	576	114	705	437
Informes positius enviats	3.576	5.346	5.117	3.124
Expedients arxivats i negatius	151	249	497	281

* De gener a juny.
Font: elaboració pròpia.

sinó com una oportunitat per gestionar la realitat migratòria a la nostra ciutat. La implicació de l'Administració local en aquest procés implica disposar d'una important eina de planificació dels processos d'integració amb la societat d'acollida. A continuació s'exposaran tres tipus d'informacions que es poden obtenir per conèixer millor la realitat migratòria, i així poder-la gestionar:

1. Les tendències d'assentament territorial de les persones residents immigrants.

2. El perfil sociodemogràfic de les persones immigrants que reagrupen familiars.

3. Les condicions dels habitatges de les persones immigrants reagrupants.

2.1 Pautes i tendència d'assentament territorial de les persones residents immigrants

L'anàlisi de les sol·licituds d'informe de disponibilitat d'habitatge per reagrupar familiars ens aporta informació sobre les pautes d'assentament de les persones novingudes a Barcelona. Es tracta —com ja hem dit— de residents no comunitaris amb permís de resi-

dència que han de complir un conjunt de requisits, com ara disposar d'un habitatge en condicions, un contracte de treball i uns ingressos suficients per poder garantir el manteniment dels familiars que desitja reagrupar.

Es tracta d'un grup de població la major part del qual ja fa uns quants anys que viu a la nostra ciutat, persones que han decidit fer una aposta important en el seu projecte de vida personal

per establir-se a la nostra ciutat i, per tant, portar des del país d'origen els seus familiars més propers. Per tant estem parlant de residents en procés d'integració i segurament amb lligams intensos amb la nostra ciutat.

En aquest sentit, un aspecte important que cal tenir en compte és el districte de residència de les famílies reagrupants. L'anàlisi del lloc de residència i la comparació amb el lloc de residència de la població empadronada estrangera a Barcelona ens pot aportar informació valuosa sobre les pautes d'assentament de la immigració a la ciutat (taula 2).

En aquest tres anys el districte que ha presentat més sol·licituds ha estat Nou Barris, seguit de Sants-Montjuïc, Ciutat Vella i Sant Martí. Aquesta distribució territorial de les sol·licituds

Taula 2. Evolució de les sol·licituds segons els districtes de residència. Barcelona, 2005-2007

Districte	2005	2006	2007	Total 2005-2007	% de variació (2005/2007)
Ciutat Vella	626	847	1.034	2.507	65,18
Eixample	580	667	822	2.069	41,72
Sants-Montjuïc	703	924	1.159	2.786	64,86
Les Corts	76	95	115	286	51,32
Sarrià - Sant Gervasi	84	107	104	295	23,81
Gràcia	193	245	280	718	45,08
Horta-Guinardó	452	512	634	1.598	40,27
Nou Barris	734	940	1.143	2.817	55,72
Sant Andreu	402	572	666	1.640	65,67
Sant Martí	590	841	980	2.411	66,10
No disponible	19	14	6	39	-89,47
Total	4.459	5.764	6.943	17.216	55,62

Font: elaboració pròpia.

indica les pautes del futur assentament territorial dels familiars reagrupats. En aquest sentit, mostra una tendència a la distribució de les persones residents d'origen immigrant cap a districtes com Nou Barris, Sants-Montjuïc i Sant Martí, a més de Ciutat Vella, tradicionalment relacionat amb la immigració. També participarien d'aquesta dinàmica els districtes de Sant Andreu, l'Eixample i Horta-Guinardó.

Si comparem el nombre de sol·licituds de reagrupament rebudes l'any 2007 amb el nombre de persones residents empadronades a cada districte l'1 de gener de 2008, podem construir un indicador que hem definit com la «taxa de sol·licituds de reagrupament familiar per cada 100 persones residents estrangeres» (nombre de sol·licituds d'informe de reagrupament / nombre de residents estrangers \times 100).

Aquesta taxa relaciona les famílies que volen reagrupar amb les persones residents a cada districte, i ens pot donar orientació sobre els districtes que tenen residents estrangers que tendeixen a reagrupar més. Els resultats mostren diferències substancials. Nou Barris és el que presenta una taxa més elevada: el 4,2% dels seus residents estrangers volien reagrupar familiars durant l'any 2007. En canvi, Sarrià - Sant Gervasi, les Corts i Gràcia presentaven taxes molt més baixes (taula 3).

L'anàlisi d'aquestes dades podria indicar que s'està produint un assentament més equilibrat entre tots els districtes de la ciutat. Tanmateix, no se-

Taula 3. Taxa de sol·licitud de reagrupament per cada 100 persones residents estrangeres. Barcelona, 2007

Districte	Sol·licitants	Persones residents estrangeres*	Taxa de sol·licitud per 100 persones residents estrangeres
Ciutat Vella	1.034	41.572	2,5
Eixample	822	45.825	1,8
Sants-Montjuïc	1.159	34.546	3,4
Les Corts	115	9.165	1,3
Sarrià - Sant Gervasi	104	16.244	0,6
Gràcia	280	18.108	1,5
Horta-Guinardó	634	21.166	3,0
Nou Barris	1.143	26.953	4,2
Sant Andreu	666	18.546	3,6
Sant Martí	980	33.296	2,9
No disponible	6	15.396	—
Total	6.943	280.817	2,5

A 1 de gener de 2008.

Font: elaboració pròpia a partir del padró municipal d'habitants.

guirien aquestes pautes els districtes de Sarrià - Sant Gervasi, les Corts i Gràcia.

2.2 Perfil de les persones sol·licitants de reagrupament familiar

De l'anàlisi i explotació de les sol·licituds d'informe d'habitatge per al reagrupament familiar es pot extreure informació força interessant sobre el seu perfil sociodemogràfic. A continuació descriurem breument algunes de les variables que es poden explotar: sexe i edat, nombre de persones per

reagrupar, principals nacionalitats i parentiu dels familiars per reagrupar.

a) Sexe i edat

La primera variable és saber el sexe de les persones sol·licitants. Aquesta és una variable molt important per entendre els patrons i les pautes migratòries dels diferents col·lectius presents a la ciutat.

Durant l'any 2007, el 52,4% de les sol·licituds corresponien a homes, davant dels 47,6% de dones (taula 4).

Taula 4. Sexe i edat de les persones sol·licitants. Barcelona, 2007

Sexe	Total	%	Mitjana d'edat
Dona	3.300	47,56	36,5
Home	3.639	52,44	37,0
Nd	4		
Total	6.943	100	36,8

Font: elaboració pròpia.

Tanmateix, hi ha diferències importants pel que fa al sexe per nacionalitats. Els països del sud-est asiàtic, en especial Pakistan, són el més masculinitzats. En el cas de Pakistan el 98% de les sol·licituds de reagrupament les van fer homes. En canvi, els 70% de les sol·licituds fetes per persones nacionals de la República Dominicana eren de dones.

En aquest sentit, el reagrupament de cònjuges i filles i fills té un paper clau per normalitzar la proporció de sexes entre homes i dones dels col·lectius immigrants més masculinitzats o feminitzats residents a Barcelona.

Per exemple, a la ciutat de Barcelona, segons les dades de padró a 1 de gener de 2008, el 88% dels 15.966 residents amb nacionalitat pakistanesa són homes. En la mesura que reagrupessin els seus familiars aquesta proporció tendria a normalitzar-se. Aquest fet té implicacions importants en les pautes i el comportament individual de les persones immigrants, que afecten aspectes tan rellevants com l'habitatge, el treball, l'ús de l'espai públic, l'oci, etc. També podria explicar en part la percepció que té de determinats col·lectius el conjunt de la ciutadania; per exemple la pakistanesa és vista com una comunitat amb poca presència de les dones a l'espai públic.

b) El nombre de persones per reagrupar

El 55% de les sol·licituds pretenen reagrupar només un familiar. En un 24,7% de les sol·licituds es pretenia reagrupar

per dos familiars, i en el 10,13%, tres (taula 5, gràfic 1). El nombre mitjà de persones que es vol reagrupar per cada sol·licitud és d'1,69. D'altra banda, cal tenir en compte la possibilitat que un mateix sol·licitant podria fer una nova petició de reagrupament en el futur per incorporar altres familiars directes.

c) Principal nacionalitat dels sol·licitants. Evolució 2005-2007

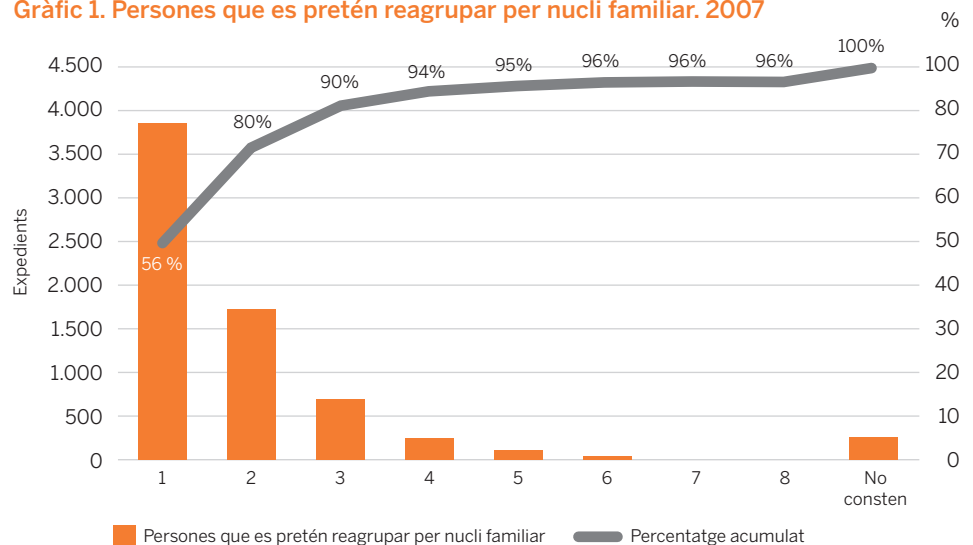
Des de que va entrar en vigor la normativa d'estrangeria, l'any 2005, la principal nacionalitat que ha sol·licitat informes d'habitatge per reagrupar ha estat l'equatoriana. En aquests tres anys hi ha hagut variacions rellevants.

Taula 5. Nombre de persones que es pretén reagrupar per nucli familiar. Barcelona, 2007

Persones per reagrupar/expedient	Expedients	%	Total persones per reagrupar
1	3.854	55,54	3.854
2	1.719	24,77	3.438
3	703	10,13	2.109
4	247	3,56	988
5	107	1,54	535
6	47	0,68	282
7	7	0,10	49
8	5	0,07	40
No consten	254	3,60	—
Total	6.943	100	11.295

Font: elaboració pròpia.

Gràfic 1. Persones que es pretén reagrupar per nucli familiar. 2007

Mentre que les sol·licituds de nacionals d'Equador s'han mantingut estables, cal destacar l'important increment de les corresponents a persones residents xineses, pakistaneses i bolivianes.

Les nacionalitats que més han sol·licitat reagrupar l'any 2007 són Equador, Xina, Perú i Pakistan.

La llei preveu també la possibilitat de reagrupar, en el cas de persones espanyoles casades amb estrangers, els sogres de nacionalitat estrangera. Per aquesta raó la població espanyola és la desena nacionalitat més nombrosa en sol·licituds (taula 6, gràfic 2).

Si comparem les nacionalitats dels principals col·lectius de reagrupants amb les dades disponibles sobre la població estrangera empadronada a la ciutat, podem veure que presenten dues tendències diferents. D'acord amb aquestes xifres, podríem dir que, a Barcelona i en el moment actual, les nacionalitats que, proporcionalment, estan reagrupant més són la xinesa, la dominicana i l'equatoriana, mentre que l'argentina, la boliviana i la marroquina estarien generant pocs reagrupaments (taula 7).

d) Relació de parentiu

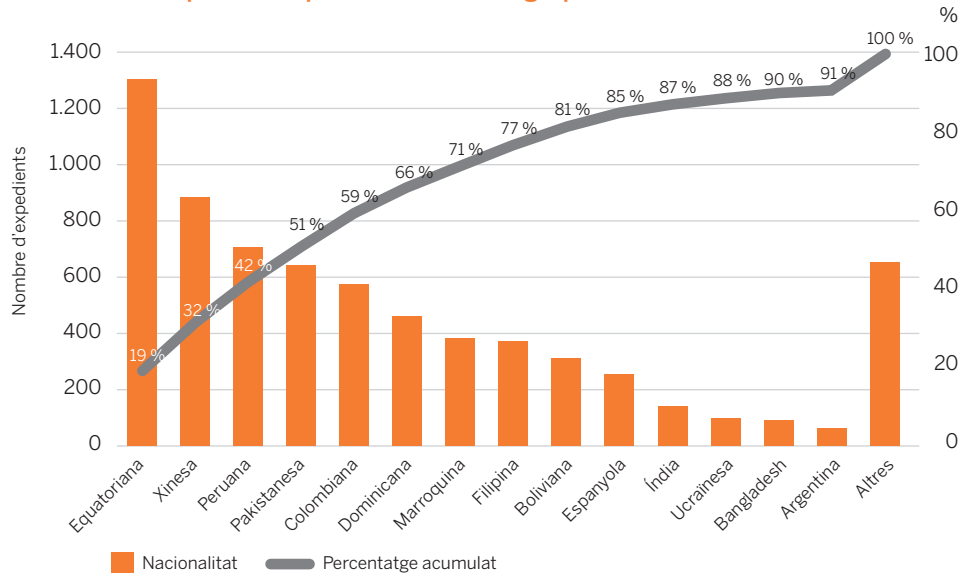
El reglament d'estrangeria estableix que els familiars susceptibles de ser reagrupats són els fills i filles, els cònjuges i els ascendents (taula 8). Aquest és també un aspecte molt important per l'impacte del reagrupament a la societat d'acollida i en concret sobre determinats serveis públics. El cas més

Taula 6. Nacionalitat de les persones que sol·liciten el reagrupament familiar. Barcelona, 2005-2007

	2005	2006	2007	% de variació 2005-2007
Equatoriana	1.247	1.449	1.309	5,0
Xinesa	295	488	885	200,0
Peruana	506	633	703	38,9
Pakistanesa	280	470	639	128,2
Colombiana	405	545	573	41,5
Dominicana	306	357	461	50,7
Marroquina	251	286	380	51,4
Filipina	184	316	372	102,2
Boliviana	80	183	313	291,3
Espanyola	147	107	257	74,8
Índia	65	65	142	118,5
Ucraïnesa	50	84	99	98,0
Bangladesh	60	92	94	56,7
Argentina	85	63	63	-25,9
Altres	498	626	653	30,1
Total	4.459	5.764	6.943	55,6

Font: elaboració pròpia.

Gràfic 2. de les persones que sol·liciten el reagrupament familiar. Barcelona 2007

Taula 7. Nacionalitat dels principals col·lectius de reagrupants i distribució de la població estrangera empadronada. Barcelona, 2007

Principals nacionalitats de les persones reagrupants	Persones sol·licitants de reagrupament durant l'any	Persones empadronades*	% de persones sol·licitants de reagrupament sobre el total d'empadronades
Equatoriana	1.309	22.943	5,7
Xinesa	885	12.938	6,8
Peruana	703	15.240	4,6
Pakistanesa	639	15.966	4,0
Colombiana	573	13.032	4,4
Dominicana	461	7.101	6,5
Marroquina	380	13.998	2,7
Filipina	372	7.023	5,3
Boliviana	313	18.759	1,7
Índia	142	4.329	3,3
Ucraïnesa	99	2.629	3,8
Bangladesh	94	1.976	4,8
Argentina	63	9.922	0,6
Altres	648	134.961	0,5
Total	6.938	280.817	2,5

* 1 de gener de 2008.

Font: elaboració pròpia a partir del padró municipal d'habitants.

Taula 8. Parentiu dels familiars per reagrupar. Barcelona, 2007

Parentiu	Persones	% de sol·licituds
Descendents	2.412	34,8
Cònjuges	1.672	24,1
Ascendents	814	11,7
Descendents/cònjuges	1.504	21,7
Ascendents/descendents	92	1,3
Ascendents/cònjuges	48	0,7
Ascendents/descendents/cònjuges	21	0,3
No disponible	379	5,4
Total	6.943	100

Font: elaboració pròpia.

paradigmàtic és el dels fills i filles de fins a 16 anys reagrupats i el seu encaix en el sistema educatiu des del moment de l'arribada (taula 8).

La principal relació de parentiu amb els familiars que es vol reagrupar és la de descendents. En el 34,8% de les sol·licituds es pretén reagrupar només

els fills i filles, mentre que en un 21,7% addicional es vol reagrupar a la vegada descendents i cònjuge.

Aquestes xifres posen de manifest l'important impacte en nombres absoluts que tenen les reagrupacions de menors fins a 16 anys i que, per tant, han de ser escolaritzats. Cal esmentar que les arribades dels menors són difícilment planificables i es produeixen un cop s'han obtingut els permisos corresponents després d'innombrables tràmits administratius tant a Espanya com amb les ambaixades espanyoles en el país d'origen. Per tant els menors arriben quan obtenen l'autorització, sovint un cop ja s'ha iniciat el curs escolar.

En aquest sentit, el programa d'acompanyament a nuclis familiars reagrupants —que s'explicarà en els apartats següents— té com a objectiu, entre d'altres, facilitar el trànsit dels menors reagrupats cap al sistema educatiu.

El segon gran grup de familiars reagrupats són els cònjuges, en un 24,1% de les sol·licituds, a les quals cal sumar el 21,7% de les sol·licituds anteriorment esmentades en què es vol reagrupar a la vegada el cònjuge i els fills i filles.

En aquest sentit, cal tenir en compte que els cònjuges reagrupats un cop arribin disposaran del permís de residència però no de treball. Només podran accedir al món del treball si aconseguen una oferta de treball d'un any a temps complet, un cop hagin arribat a la nostra ciutat.

Finalment, en un 11,7% de les sol·licituds es pretenia reagrupar els ascen-

dents. Cal esmentar que la nacionalitat que més sol·licituds ha presentat per fer-ho ha estat l'espanyola.

2.3 Les condicions dels habitatges dels reagrupants familiars

Per emetre l'informe de disponibilitat d'habitatge, l'Ajuntament de Barcelona du a terme una inspecció domiciliària a tots els sol·licitants. Per exemple, l'any 2007 l'Ajuntament va inspeccionar 5.515 habitatges.

En aquesta inspecció es comprova l'existència de subministraments de serveis (aigua, llum, gas), el nombre d'estances, l'estat general de l'habitatge, el nombre de llits, l'existència d'indicis de sobreocupació o utilització mercantil de l'habitatge, així com altres aspectes que puguin ajudar a decidir sobre el seu estat.

a) Les condicions de l'habitatge

En aquest sentit cal destacar que la majoria dels habitatges inspeccionats es troben en bones condicions, davant de 245 en condicions deficientes i 8 en condicions molt deficientes. Cal recordar també que alguns habitatges inspeccionats en bones condicions poden haver finalment obtingut un informe negatiu per altres raons, com per exemple no demostrar prou el títol de propietat o lloguer, o l'existència d'excessives persones empadronades (taula 9).

b) La propietat de l'habitatge

Entre la documentació que l'Ajuntament sol·licita destaca el document re-

latiu al tipus de tinença de l'habitatge (contracte de lloguer o de propietat). De l'explotació d'aquesta informació podem destacar que el 16,3% de les persones sol·licitants (l'any 2007) disposaven d'un pis en propietat. Ara bé, el més habitual és disposar d'un pis de lloguer (taula 10).

La disponibilitat d'un títol de propietat és molt rellevant, atès que ens indica aquells immigrants que han pogut assolir un nivell de renda prou important per accedir al mercat immobiliari de propietat a la ciutat de Barcelona, que és una de les més cares d'Espanya. El fet que població immigrant comenci a accedir a habitatge de propietat s'hauria de començar percebre com un fet normal i com

un indicador d'integració, atès que coincideix amb les aspiracions que té la immensa majoria de la població autòctona.

Així doncs, es tracta, per tant, de persones immigrants amb un gran compromís amb el seus projectes de vida a la nostra ciutat. Per això és interessant conèixer els districtes i els barris on la població immigrant reagrupant accedeix a l'habitatge en propietat.

Si analitzem exclusivament els districtes de residència de les persones immigrants reagrupants que aporten un títol de propietat, la situació és la que reflecteix la taula 11.

És especialment destacable que el districte de Nou Barris (30%) és el que

Taula 9. Condicions dels habitatges inspeccionats. Barcelona, 2007

Condicions	Habitatges	%
Bones	5.262	95,41
Deficients	245	4,44
Molt deficientes	8	0,15
Total inspeccionats	5.515	100
Pendents de valoració al principi del 2008	1.428	
Total	6.943	

Font: elaboració pròpia.

Taula 10. Tinença de l'habitatge per part de la persona reagrupant segons el tipus de contracte aportat. Barcelona, 2007

Vinculació amb l'habitatge	Nombre	%
Arrendatari/ària	4.844	69,81
Propietari/ària	1.132	16,31
Altres situacions	930	13,40
No consta	37	0,48
Total	6.943	100

Font: elaboració pròpia.

Taula 11. Sol·licituds de reagrupament que inclouen títol de propietat de l'habitatge per districtes. Barcelona, 2007

Districte	Sol·licituds amb títol de propietat de l'habitatge	Total sol·licituds	% de sol·licituds amb títol de propietat
Ciutat Vella	212	1.034	20,5
Eixample	35	822	4,3
Sants-Montjuïc	161	1.159	13,9
Les Corts	0	115	0,0
Sarrià - Sant Gervasi	2	104	1,9
Gràcia	14	280	5,0
Horta-Guinardó	74	634	11,7
Nou Barris	343	1.143	30,0
Sant Andreu	117	666	17,6
Sant Martí	174	980	17,8
No disponible		7	0,0
Total	1.132	6.943	16,3

Font: elaboració pròpia.

presenta un nombre més alt de sol·licituds amb títol de propietat, tant en nombres absoluts com en percentatge sobre el total de sol·licituds. Segueixen per sobre de la mitjana de la ciutat els districtes de Ciutat Vella i Sant Martí. Per contra, destaquen per l'escàs pes dels títols de propietat els districtes de Sarrià, les Corts i Gràcia.

c) Mitjana de persones empadronades

Una altra variable sobre les condicions de vida dels habitatges de les persones immigrants reagrupants és el nombre d'empadronaments als domicilis. Abans d'emetre l'informe es comprova el nombre de persones empadronades, i aquest és un element clau perquè sigui favorable o desfavorable.

La mitjana de persones empadronades per habitatge (abans del reagrupament) és de 3,24. En la majoria dels

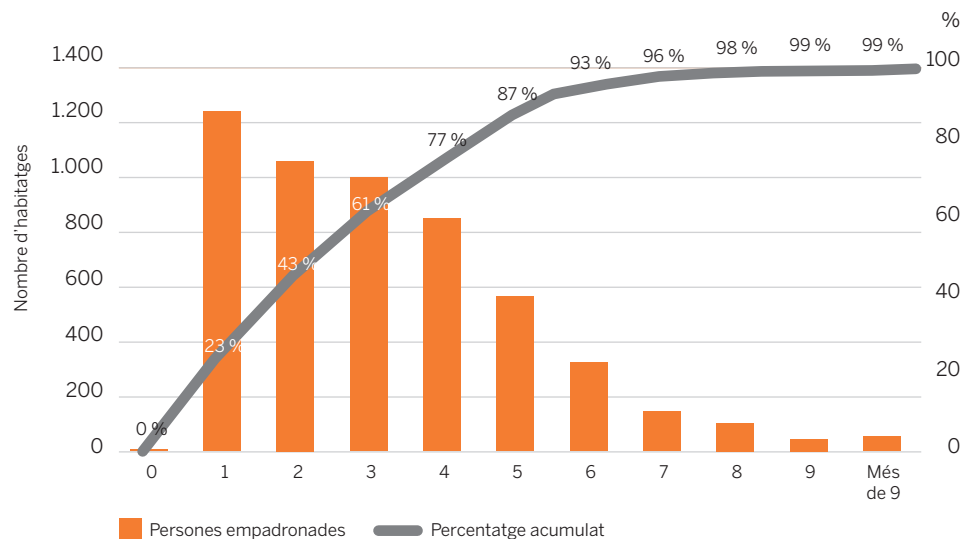
habitatges n'hi ha una, dues o tres. En alguns casos s'ha detectat més de deu persones empadronades, però, com es veu a la taula 12, es tracta de casos puntuals (gràfic 3).

Taula 12. Persones empadronades als habitatges dels reagrupants. Barcelona, 2007

Persones	Habitatges	%
0	5	0,1
1	1.241	22,9
2	1.063	19,6
3	1.001	18,5
4	853	15,8
5	568	10,5
6	328	6,1
7	146	2,7
8	104	1,9
9	46	0,8
10	18	0,3
11	13	0,2
12	13	0,2
13	5	0,1
14	2	0,0
15	5	0,1
16	1	0,0
18	2	0,0
Total	5.414	
Pendants	1.529	
Total	6.943	

Font: elaboració pròpia.

Gràfic 3. Persones empadronades als habitatges dels reagrupaments familiars. Barcelona, 2007

d) Mitjana de dormitoris per habitatge segons el districte

Finalment, un altre indicador de les condicions dels habitatges de les persones immigrants reagrupants és el nombre mitjà de dormitoris per habitatge. Aquest és un indicador indirecte de la mida del pis. En aquest sentit podem afirmar que hi ha diferències substancials. El districte de l'Eixample és el que disposa d'habitatges amb més dormitoris, mentre que Ciutat Vella és el que presenta el nombre més baix de dormitoris per habitatge (taula 13).

Per a quan es detecten senyals que evidencien deficiències (per exemple, sobreocupació o activitats no autoritzades) s'ha establert un canal de comunicació amb els districtes per tal que els diferents serveis d'inspecció puguin actuar-hi.

Taula 13. Mitjana de dormitoris per habitatge de la població immigrant reagrupant. Barcelona, 2007

Districte	Dormitoris per habitatge
Ciutat Vella	2,77
Eixample	3,21
Sants-Montjuïc	2,98
Les Corts	2,98
Sarrià - Sant Gervasi	2,91
Gràcia	2,87
Horta-Guinardó	2,96
Nou Barris	2,92
Sant Andreu	3,08
Sant Martí	3,00
No disponible	
Total	2,97

Font: elaboració pròpia.

3. Programa d'acompanyament a nuclis familiars reagrupants de l'Ajuntament de Barcelona

El Programa d'acompanyament a nuclis familiars reagrupants va sorgir com una iniciativa conjunta de la Direcció d'Immigració de l'Ajuntament de Barcelona i Serveis Personals del Districte d'Horta-Guinardó en el marc del seu Pla de ciutadania, convivència i immigració, que tenien, paral·lelament, la voluntat d'aprofitar la informació obtinguda mitjançant els informes d'habitatge.

Durant l'any 2006 es va crear una comissió de treball amb la participació de serveis, entitats i persones a títol individual. L'objectiu d'aquesta comissió era formular i implementar una proposta de treball que ajudés a preparar i minimitzar els impactes negatius, i potenciar els impactes positius de la retrobada familiar en un nou context administratiu, econòmic, social i cultural.

Tot i que que no es coneixien projectes semblants, de manera col·lectiva i durant vuit mesos, a partir de les diverses aportacions de les persones que formaven part de la comissió i de desenvolupar enquestes, grups de discussió i entrevistes a persones adultes i joves reagrupants, es va concretar la proposta d'actuació que preveia l'arribada d'una persona reagrupada a la ciutat, des de la mateixa societat d'origen, i definia com a grups prioritaris d'actuació les dones i els joves.

Al febrer de l'any 2007 es va implementar el projecte pilot a Horta-Guinardó i, impulsat per la Direcció

d'Immigració de l'Ajuntament, es troba en fase d'ampliació a la resta de districtes de la ciutat.

3.1 Una política pública local proactiva

El programa constitueix un pas endavant en l'anàlisi i la construcció de polítiques locals adreçades a abordar la diversitat relacionada amb les realitats migratòries, i incorpora criteris poc utilitzats en el disseny de polítiques migratòries en l'àmbit local:

- **Visió transnacional.** La migració familiar ha fet visibles les estratègies que uneixen les societats d'origen i de destí, estratègies d'organització familiar davant la migració, i processos i estratègies per a la retrobada en les societats de destí.

- **L'anticipació i la planificació.** El coneixement de les persones que aniran a viure a cadascun dels barris de la ciutat ens permet fer planificació i prevenció al voltant de diversos temes: demandes educatives, convivència, formació laboral, coneixement de la ciutat.

- **Adequació dels serveis a les demandes des de la proximitat.** A través del treball dut a terme es poden implementar respostes adequades als canvis i les necessitats dels barris de la ciutat, fomentant la participació i la cohesió social.

- **Normalització i atenció integral.** Promou l'autonomia mitjançant el coneixement del funcionament de la societat d'acollida i la participació en els serveis adreçats a tota la ciutadania.

- **La cooperació entre els diversos agents socials presents a la ciutat.** Impulsa i optimitza els recursos existents mitjançant l'impuls de xarxes socials, culturals i familiars.

Els objectius generals del programa han estat els següents:

- Facilitar l'acollida i la inserció de les famílies reagrupades a la ciutat de Barcelona.
- Potenciar aspectes positius del retrobament familiar i ajudar a minimitzar els negatius.
- Potenciar l'adequació mútua a la diversitat social i cultural del territori.

3.2 Descripció del programa

Les metodologies participatives han estat una constant, tant en la fase de planificació com en la d'implementació i seguiment, per la qual cosa hem definit un marc general i el seu contingut, i s'han anat adaptant i incorporant noves accions d'acord amb les diverses realitats i demandes de l'entorn.

El marc general de treball és el següent:

a) **Acompanyament a les famílies abans del reagrupament familiar**

En aquesta primera fase es treballa amb la persona reagrupant per preparar la retrobada amb la seva família després de un període de temps, normalment llarg, de viure separats físicament.

El procés s'inicia amb una trucada a totes les persones del districte que han rebut un informe positiu d'ha-

bitatge. A les persones que tenen la família al país d'origen se'ls invita a participar en una reunió grupal. El contacte telefònic, a més de la invitació personalitzada, és clau per generar confiança, per a motivar a participar, i en moltes ocasions per donar respostes a demandes, majoritàriament d'orientació en el funcionament de l'Administració i d'estrangeria; també per identificar situacions que possiblement requeriran seguiment. En general, el fet que l'Ajuntament es posi en contacte telefònic amb les persones reagrupants genera un predisposició positiva que és manifestada de manera explícita, tant pel mateix programa com pel fet de sentir-se visibles, des de una vessant positiva. És un primer moment de creació de xarxes. Tant a les persones que s'han contactat telefònicament com a les que no se'ls envia una carta d'invitació.

Hi ha un grup de persones que no participen de les reunions grupals, entre altres raons perquè la família ja està vivint a la ciutat, i per tant l'informe d'habitatge ha estat un tràmit per regularitzar la seva situació. En aquests casos s'ofereix informació individual. Els horaris de convocatòria de les reunions s'han adaptat a les possibilitats dels assistents (dissabtes a la tarda i tardes/vespres/nits).

En aquestes reunions grupals participen diversos agents: la persona coordinadora del programa i tècnics de suport, com ara assessors legals, de l'àmbit educatiu, de serveis socials, de

suport psicològic i d'acompanyament. S'hi aborden aspectes importants que cal tenir en compte abans i després del reagrupament familiar: temes legals, administratius, educatius, de convivència, oci i temps lliure, entre d'altres. A tall d'exemple, es parla de la importància que les persones majors de 16 anys arribin a la ciutat amb la documentació dels estudis amb els segells reglamentaris, o que des d'origen coneguin el català i també tinguin recursos per aprendre'l.

En una segona part de la reunió es dona més veu als reagrupants i es parla d'aspectes més personals al voltant del procés (pors, il·lusions, expectatives...). És aquí on s'ha fet visible la importància de treballar l'acompanyament i el suport psicològic, tant a les persones reagrupants com al nucli familiar. Dins dels reagrupants, les dones iniciadores dels processos migratoris, majoritàriament originàries d'Amèrica Central o del Sud, són les que han manifestat més dubtes sobre la retrobada amb els fills.

S'ofereix continuïtat d'aquest espai en dos àmbits:

- Una orientació individual personalitzada: aquest servei és per aclarir dubtes i/o derivar a recursos existents. La demanda se centra en temes educatius, legals, d'activitats extraescolars i d'oci i en formació ocupacional.

- A demanda de persones que volen reagrupar fills i filles, es van engegar els tallers de mares i pares. Aquests tallers tenen l'objectiu de preparar les

mares i/o pares per a la retrobada i per fer l'acompanyament als seus fills i filles en el procés d'inserció a la ciutat.

b) Acompanyament i seguiment de la família en el procés de retrobada i d'inserció a la ciutat

Aquesta fase es troba encara en procés d'implementació i consolidació. Fins ara, una vegada arriben els membres de la família reagrupada s'ofereix:

- Una orientació personalitzada: en aquest moment l'atenció se centra en el nucli familiar retrobat, que inclou la persona reagrupant i les persones reagrupades. S'ofereix informació sobre la ciutat i es fa derivació a altres recursos i/o serveis.

- Per als fills i filles hi ha l'opció de fer una orientació i/o acompanyament. Molts joves i dones que han arribat per reagrupament familiar han manifestat com a dificultat inicial la soledat i el desconeixement del funcionament administratiu de la ciutat. Per això es va engegar un petit circuit d'acollida de joves. També es reforça el paper de les mares i pares en el procés del coneixement de la ciutat i dels recursos existents, majoritàriament pel que fa a la inserció en el sistema educatiu (obligatori i de formació laboral) i en les activitats d'oci i de lleure.

c) Seguiment i avaluació

Des de la primera fase es fa seguiment en els casos en què es demani o bé en què s'hagin detectat situacions rellevants o de risc. Per adequar el progra-

ma a les demandes i necessitats que van sorgint es fa seguiment i avaluació en diversos moments del procés de reagrupament.

Tenint en compte la importància, la complexitat de la temàtica i el desconeixement d'experiències semblants, pensem que els principals reptes d'aquest programa es troben al voltant de l'adequació a les realitats dels diversos territoris de la ciutat, la cooperació i la implicació dels agents socials, que permetin tant treballar en xarxa com optimitzar els recursos existents.

D'altra banda, cal reconèixer les dificultats per abordar temes importants amb vista a impulsar la igualtat i l'accés normalitzat dels nuclis familiars reagrupats (reconeixement de títols, inserció en el mercat laboral, participació, etc.).

3.3 Una aproximació qualitativa al procés de reagrupament des de l'àmbit local

La majoria dels enfocaments sobre migracions s'han fet sobre el seu caràcter laboral i centrats en individus que han migrat, però el creixement significatiu del nombre de persones que arriben per reagrupament familiar ens planteja el repte d'abordar-les com a part d'una xarxa familiar, social i econòmica que lliga les societats d'origen i les d'arribada.

Les famílies reagrupades a més de compartir els canvis dels models familiars i de relacions intergeneracionals presents a la societat d'acollida, afegeixen els processos iniciats o accelerats

per la migració i les estratègies que han implementat per reconstituir-se com a família i la reelaboració dels rols dels seus membres: els que queden al lloc d'origen, els que es troben al país d'acollida i els que fan posteriorment la seva inserció.

Les reflexions d'aquest article es troben *limitades* per diversos aspectes: d'una banda, no totes les famílies transnacionals d'origen immigrant opten pel reagrupament en les societats d'acollida, per la qual cosa només parlem de les que sí que han decidit fer-ho, a partir de l'any 2006. D'altra banda, les migracions familiars i els processos de reagrupament familiar són temes poc coneguts i poc estudiats (fins ara l'anàlisi s'ha fet majoritàriament des de una perspectiva legal), per la qual cosa fem unes reflexions preliminars al voltant de l'experiència del treball desenvolupat, principalment amb famílies originàries d'Amèrica Central i del Sud.

A la taula 14 resumim, com una exploració, les principals fases i aspectes que condicionen el reagrupament familiar. Cada fase inclou dos grans àmbits, el primer té a veure amb qüestions legals, econòmiques i residencials, i el segon amb aspectes personals, familiars i socioculturals. Els aspectes descrits són complementaris i depenen de la situació del reagrupant, de l'origen, el gènere, les situacions de partida (legalitat, nivell de formació, etc.), les xarxes sociofamiliars, les expectatives individuals i/o familiars, entre altres, i poden tenir més pes uns que els altres.

Taula 14. Principals fases i aspectes condicionants del reagrupament familiar

Fases	Descripció
Abans de la sol·licitud de reagrupament: l'arribada i l'assentament al territori	<p>Aspectes legals econòmics i residencials Assoliment dels requisits exigits en el marc normatiu.</p> <p>Aspectes personals, familiars i socioculturals Canvis en els entorns familiars d'origen i arribada Canvis en les societats d'origen Xarxes migratòries o de veïnat i de treball</p>
Entre la presentació de la sol·licitud i la preparació de l'arribada: la incertesa i les expectatives	<p>Aspectes legals econòmics i residencials Procés legal al país d'origen Preparació de l'arribada</p> <p>Aspectes personals, familiars i socioculturals Canvis, expectatives i posició de la persona reagrupant Relacions amb la família nuclear i la família extensa Xarxes en origen i en destí</p>
Arribada i inserció de la família reagrupada: nous reptes	<p>Aspectes legals econòmics i residencials Ubicació laboral de la persona reagrupant Situació legal de les persones reagrupades Situació econòmica i residencial del nucli familiar</p> <p>Aspectes personals, familiars i socioculturals Temps de separació i tipus de relació amb el nucli familiar Acompanyament en l'arribada Reelaboració de rols, adaptació a les noves realitats Ampliació i/o consolidació de les xarxes Conflictes entre expectatives i realitats, nous contextos familiars. Coneixement de la ciutat i del seu funcionament</p>

Font: elaboració pròpia.

a) Identificació d'un procés previ al començament legal del reagrupament

Aspectes legals, econòmics i residencials

El primer repte que assoleixen les persones que arriben amb projectes de reagrupament familiar en destí és asso-

lir els requisits legals per donar inici al procés.

El període de residència legal demanat per la llei arriba per a moltes persones després de viure diversos anys en una situació d'irregularitat i de tenir uns ingressos que els permeten llogar

o comprar un habitatge, i a més, justificar que poden mantenir la seva família a la ciutat de destí. Les dificultats per assolir aquests requisits fan que en no poques ocasions s'hagi hagut d'endarrerir el reagrupament o s'hagin de cercar estratègies que són lluny ser les ideals per al nucli familiar. Per exemple, l'edat màxima per reagrupar fills fa que en la franja d'edat 16-17 s'accelerïn els reagrupaments, de manera que arriben a la ciutat sense haver acabat els seus estudis obligatoris, o que a causa dels recursos econòmics exigits s'esglaoni el reagrupament dels membres de la família o es porti el cònjuge encara que no es tingui una oferta de feina, entre d'altres.

Aconseguir un habitatge de lloguer o en propietat és una altra dificultat important; aquí tenen un paper important les xarxes socials i s'observen també diverses estratègies per aconseguir-ho, com el lloguer o la compra amb altres persones.

Aspectes personals, familiars i socioculturals

Un cop assolits els requisits legals mínims per reagrupar és el moment d'iniciar la sol·licitud. No s'ha de perdre de vista que paral·lelament a aquest inici legal es valoren molt altres aspectes individuals, familiars, culturals i socials, tant al país d'origen com al d'arribada que poden accelerar, aturar o endarrerir el reagrupament:

- Modificacions en els entorns familiars d'origen i d'arribada: la decisió de reagrupar és molt sensible a

modificacions familiars com el canvi de cuidadors/res dels fills i filles, el trencament de les parelles i/o la creació de noves relacions, el temps de separació, el tipus de relació que s'ha anat consolidant amb el nucli familiar en origen o la presència de nous fills i filles.

- Canvis en les societats d'origen: reagrupaments que no estaven pensats inicialment en destí s'inicien o s'acceleren per la percepció que es té que en les zones d'origen les condicions, ja sigui a escala econòmica, política o social, han empitjorat.

- Les xarxes de les persones reagrupants poden tenir un paper clau, és a dir, com més informació i més suport tingui la persona reagrupant, el procés de reagrupació serà d'una manera o una altra: les xarxes ètniques i les mixtes o amb persones de la societat d'acollida són complementàries i amb diverses funcions d'autoajuda, contenció i socialització d'informació. Les xarxes ètniques són importants en la decisió, en la manera de reagrupar i en el coneixement d'altres experiències, però les creades amb persones de la societat de destí ajuden a assolir els requisits per reagrupar i a un coneixement millor de la societat d'acollida.

Pel que fa al reagrupament d'ascendents, es du a terme per concloure un procés de reconstrucció de la xarxa familiar, ja sigui conseqüència d'una millora molt important de les condicions del reagrupant (sovint després d'obtenir la nacionalitat espanyola) i també en parelles joves o mares

monoparentals que reagrupen els fills i la mare per mantenir la xarxa de cura, a causa, justament de la manca d'una xarxa de suport. També és una estratègia per esquivar les dificultats per obtenir un visat de turista, per a ascendents que no tenen com a objectiu viure a la ciutat, sinó anar i tornar.

El col·lectiu de mares originàries de l'Amèrica Central o del Sud mereixen una atenció especial, ja que el seu procés és més lent: moltes treballen com a empleades de la llar amb sous baixos, amb una xarxa molt feble a la ciutat i per tant amb més dificultats per assolir els requisits tant per reagrupar com per transmetre informació acurada de la societat d'arribada. En alguns casos les mares continuen internes en les llars en què treballen quan la seva família ja ha arribat a la ciutat. D'altra banda, hi ha el sentiment de culpa per haver deixat els fills, i, si és el cas, també el reagrupament del marit, que arribarà sense autorització per treballar, és motiu de preocupació.

En termes generals, el procés de reagrupament genera més interès per conèixer i participar en la vida de la ciutat.

b) Assolit el procés previ es concreta la part legal del reagrupament i es prepara l'arribada del nucli familiar

Si bé la persona reagrupant porta alguns anys vivint a la ciutat, sovint la informació que té sobre el funcionament de la societat de destí està relacionada amb les necessitat bàsiques de la seva supervivència i manteniment: temes

laborals i d'habitatge majoritàriament. Altres informacions que podrien ajudar a una recepció i inserció millors de la seva família no són conegudes. En no gaires ocasions es pren com a referent el funcionament de la societat d'origen, per la qual cosa esdevé necessari iniciar un nou procés d'acollida que inclogui no només el nucli familiar reagrupat, sinó també la persona reagrupant. Per exemple, en molts països cal acabar el batxillerat per continuar altres estudis, i fins i tot per inserir-se en el mercat laboral, per la qual cosa es desconeix que hi pugui haver altres opcions formatives per als joves majors de 16 anys un cop finalitzada l'etapa obligatòria.

Aspectes legals, econòmics i residencials

En aquesta fase el Govern Civil fa arribar a la persona reagrupant l'acceptació o denegació de la sol·licitud. Podem trobar també situacions intermèdies, per exemple, que es concedeixi l'autorització només a una part del nucli familiar sol·licitat, la qual cosa obliga a canviar el projecte migratori sobre la marxa (aturar, cancel·lar o deixar part de la família a la societat d'origen).

Tradicionalment s'associa que en l'àmbit legal la fase més complexa és l'anterior, però el procés següent a l'acceptació del reagrupament a Espanya no assegura que es dugui a terme el reagrupament; és a dir, el paper de les ambaixades i els consolat espanyols és diferent d'un país a un altre, ja no

només en temporalitats i procediments per atorgar els visats, sinó perquè poden negar reagrupaments ja concedits per les delegacions del govern en destí.

Esmentem especialment les dones de l'Amèrica Central o del Sud que volen reagrupar els fills i filles però no el pare. En aquest cas han d'iniciar un procés de negociació per obtenir l'autorització de sortida dels menors que en ocasions acaba amb el no-reagrupament.

La documentació necessària per a les persones majors de 16 anys que vulguin continuar estudiant o per a l'homologació o convalidació de títols són temes tan importants com desconeguts.

Aspectes personals, familiars i socioculturals

Fins ara la prioritat ha estat assolir els requisits legals, però davant l'expectativa del reagrupament es fan més visibles altres aspectes. Quan es rep l'acceptació del reagrupament afloren i es manifesten altres temes relacionats amb el procés migratori i els vincles familiars transnacionals.

Cal tenir en compte les relacions amb la família en origen, si l'emigració ha estat viscuda a l'entorn d'origen com una estratègia de tota la família o, al contrari, com l'abandonament de les funcions assignades; en el cas de les dones, si el sentiment de culpa per haver deixat els fills i filles és agreujat per la criminalització de la família (i/o per membres de la societat de destí),

la reconstrucció del rol de mare i les relacions parentals tenen una alta probabilitat de quedar afectades negativament.

Per part de la persona reagrupant, en general es dona una barreja d'il·lusió, pors i incerteses relacionades amb l'èxit del projecte migratori familiar, en molts casos reals i en d'altres sobredimensionades, per exemple, sobre l'adaptació dels fills a la nova societat, la convivència intrafamiliar (possibles conflictes entre els models d'educació familiar en origen i en destí). És comú que es manifestin pors sobre «la possibilitat que perdin el sentit de respecte als adults», a pares i avis en especial, o sobre l'adopció de costums nous, com el consum de «drogues», o la posició com a mares/pares i fills després del temps sense conviure. També preocupa el desconeixement de la llengua i del sistema educatiu com a possible condicionant de l'èxit escolar, i en ocasions manifesten pors relacionades amb temes molts mediatitzats, com agressions xenòfobes o les «bandes llatines»; aquestes últimes pors també les ha manifestat la família al país d'origen.

La convivència intrafamiliar és també una preocupació manifestada per part de les persones que volen reagrupar els cònjuges després de viure quatre, cinc o sis anys separat, sobretot per les expectatives de la nova convivència i el rol que cadascú espera que l'altre assumeixi. En el cas de parelles noves, la por és l'adaptació dels fills i filles a la nova situació. Cal dir que al taller de

pares i mares per preparar la retrobada de vegades hi assisteixen no només mares i pares, sinó també parelles que volen ajudar el seu company o companya i els seus fills.

Amb els ascendents, les pors tenen més a veure amb la concreció de l'arribada arran de les negociacions tant a Espanya com a les ambaixades o consolats en els països d'origen, i l'adaptació a la nova vida.

Com en la primera fase, l'existència d'una xarxa forta redundarà en la fluïdesa i l'èxit del procés de retrobada familiar.

c) Finalment, acaba un procés i en comença altre amb l'arribada i la inserció de la família reagrupada

En aquesta fase cal impulsar l'autonomia de la família reagrupada prèvia orientació i en alguns casos previ acompanyament i seguiment.

Aspectes legals, econòmics i residencials

L'estatus socioeconòmic de la persona reagrupant és determinant en el procés d'inserció del nucli familiar; en termes generals, encara que el procés d'adaptació no és senzill, és més fàcil per a una família amb nivells educatius i socioeconòmics alts, que no pas, per exemple, per a la família d'una dona treballadora de la llar: a més de la precarietat dels ingressos, molt sovint el temps per crear xarxa, per compartir activitats o fer activitats de lleure, l'ha de dedicar a treballar.

Un primer factor potenciador de la inserció és que el nucli familiar es troba en situació de regularitat, però la situació de residència sense treball per a cònjuges i fills majors de 16 anys incrementa la fragilitat econòmica i residencial, i de vegades potencia conflictes. La inserció en el món laboral dels cònjuges és un factor desactivador tant de l'increment de la precarietat econòmica com de conflictes intrafamiliars.

La inserció en el sistema educatiu és un dels temes que interessen més els pares i mares reagrupants, però també els preocupen les dificultats i de vegades la desmotivació dels fills per continuar els estudis postobligatoris.

Aspectes personals, familiars i socioculturals

En general, la retrobada de la família ha estat un projecte desitjat i que afavoreix tant la cohesió familiar com la

participació en la vida de la ciutat. És freqüent que amb la retrobada es concreti un projecte de viure a més llarg termini a la ciutat i les persones reagrupants comencin a aprendre la llengua per fer de suport a la seva família i hi hagi més interès per conèixer altres aspectes de la vida de la ciutat.

Sovint les persones reagrupants han de treballar moltes més hores per assumir les despeses econòmiques, per la qual cosa el temps per acompanyar el seu nucli familiar en el procés inicial d'arribada no sigui el desitjat, i es aquí on la xarxa de suport entra a col·laborar en el procés, en els casos en que la persona reagrupant no pot acompanyar o la xarxa és molt feble, perquè coneguin els serveis i el funcionament de la societat de destí i puguin fer-ne un ús adequat.

La reelaboració dels rols, l'adaptació a les noves realitats i els conflictes

entre les expectatives i les realitats són part del procés de reacomodació de la família. Aquesta fase té a veure amb el temps de separació —com més temps hagi estat separada la família, més temps pot necessitar per adaptar-se a la convivència quotidiana—; la intensitat dels vincles durant el temps de separació; si ha hagut ruptures o conflictes no resolts en el procés migratori; el reagrupament o no de tot el nucli familiar; en el cas de fills, si ha estat voluntari o no el reagrupament en destí; el coneixement previ que es té de la ciutat i del seu funcionament, per exemple el coneixement de l'existència de les llengües.

L'arribada d'avis i àvies ha estat valorat com un factor molt positiu pel nucli familiar, ja que com en la societat d'acollida, fan una funció clau en el suport de cura dels fills i filles i en les tasques parentals.

Violència intrafamiliar i violència de gènere

Margarida Saiz. Direcció de Programes de Dones, Gerència d'Educació, Cultura i Benestar, Ajuntament de Barcelona

Tota relació violenta és una relació de domini, control i abús d'una persona sobre l'altra, i aquella que domina se sent legitimada per obligar l'altra a fer quelcom que no faria per pròpia voluntat i per agredir-la (en qualsevol de les seves manifestacions: física, psíquica i/o sexual) quan ho consideri oportú.

El maltractament implica sempre un patró psicològicament abusiu cap a la persona agredida.

Una de les violències intrafamiliars és la violència de gènere, encara que aquesta va molt més enllà de l'àmbit de la parella o de la família. També es manifesta en l'àmbit laboral i en l'àmbit social o comunitari.

De què parlem?

La Declaració de Beijing de 1995, en el marc de la IV Conferència Mundial de les Nacions Unides, estableix que «la violència contra les dones significa qualsevol acte de violència basada en el gènere que té com a resultat, o és probable que tingui com a resultat, uns danys o patiments físics, sexuals o psicològics per a les dones, incloent-hi les amenaces dels esmentats actes, la coacció o la privació arbitrària de la llibertat, tant a la vida pública com a la privada».

Segons el Pla municipal contra la violència vers les dones 2007-2009, «el gènere, com a concepte clau, és el contingut de creences, trets personals, actituds, sentiments, valors, conductes i activitats que diferencien homes i dones a través d'un procés de construcció

social. El sistema de gènere no només estableix diferències, sinó que construeix desigualtats simbòliques i materials. En haver-hi una jerarquizació dels rols i de les identitats de gènere que atorguen més valor a les masculines, es generen unes relacions de poder desiguals que determinen que les dones estiguin en una posició subordinada respecte dels homes».

I la Llei catalana 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, diu que «les violències exercides contra les dones han estat anomenades amb diferents termes: violència sexista, patriarcal, viril o violència de gènere entre d'altres. En tots els casos la terminologia indica que es tracta d'un fenomen amb característiques diferents a altres formes de violència. És una violència que pateixen les dones, pel sol fet de ser-ho, en el marc d'unes relacions de poder desiguals entre homes i dones».

La violència de gènere com a fenomen social

La violència de gènere és un fenomen social que traspasa fronteres i, com a tal, requereix un abordatge global en diversos fronts:

- Qui pateix la violència: les dones i els seus fills i filles, quan en té.
- Qui l'exerceix: majoritàriament l'home.
- En quin context social es produeix: actituds i creences socials dominants, legislació, iniciatives d'ajut i suport, etc.

La intervenció des del sistema de serveis socials, per ser efectiva, ha d'abastar tots tres fronts des de dues vessants:

- Preventiva: actuant sobre les creences i els valors socials que justifiquen la violència, i una prevenció secundària per evitar repeticions quan la violència ja s'ha esdevingut.
- Assistencial: garantint una atenció integral i protecció a les persones que pateixen la violència, i oferint atenció a aquells que l'exerceixen i volen modificar el seu comportament violent.

L'Ajuntament de Barcelona i la violència de gènere Els antecedents

L'Ajuntament de Barcelona ha demostrat sempre especial sensibilitat i compromís en la lluita contra la violència de gènere.

Fa ara vint-i-cinc anys que es va posar en marxa l'Equip d'Atenció a les Dones (1983), en fa vint-i-dos, la Casa d'Acollida de Barcelona (1986). Tots dos eren serveis de competència voluntària i finançats íntegrament pels pressupostos municipals, fet que s'ha mantingut al llarg de tots aquests anys.

L'existència d'aquests serveis va ser una opció política que s'ha mantingut al llarg dels diferents governs municipals i que respon a una sensibilitat política respecte a la responsabilitat de l'Administració d'actuar contra la violència de gènere.

La posada en marxa de l'Equip d'Atenció a les Dones va ser, a més, una

decisió pionera en el seu moment, ja que fa vint-i-cinc anys no existia al territori català cap servei ambulatori d'atenció específica a les dones, i als seus fills i filles, que patien violència de gènere.

Posteriorment, l'any 2001, es va potenciar la línia d'actuació preventiva de relacions abusives amb la posada en marxa dels tallers «Els paranys de l'amor», que es desenvolupen en els diferents espais d'educació formal i del lleure on hi ha adolescents i joves (instituts, casals de joves i similars).

L'any 2002 s'inicia el desplegament dels punts d'informació i atenció a les dones (PIAD), serveis generalistes d'atenció a les dones de la ciutat per a tots aquells temes que siguin del seu interès i inquietud, i que també incorporen en el seu encàrrec l'objectiu de detectar situacions de violència de gènere, fer una primera exploració i derivar les dones als serveis que puguin proporcionar-los l'atenció integral que requereixin.

Finalment, i conjuntament amb el Consorci Sanitari de Barcelona, l'any 2003 es va constituir el «Circuit Barcelona contra la violència vers les dones» i els deu circuits territorials de districte, integrats per representats de tots els serveis públics dels diferents sistemes de serveis implicats (serveis socials, salut, cossos policials, Departament de Justícia i món judicial, Fiscalia, educació) per tal de definir les condicions d'un treball en xarxa efectiu i de portar a terme actuacions integrades.

Al llarg d'aquests anys la prioritat va ser proporcionar una atenció integral, i protecció sempre que calgués, a les dones que patien violència.

Ampliant la mirada

L'any 2005 es produeix un canvi de mirada que va tenir conseqüències importants tant per la creació de serveis nous com pel reforçament d'altres que ja existien, i per la posada en marxa d'un procés de protocol·lització de la intervenció que cal dur a terme a partir de l'experiència acumulada al llarg més de vint anys.

En què va consistir aquest canvi de mirada?

Es va ampliar la perspectiva d'intervenció en el fenomen social de la violència de gènere, considerant també víctimes els fills i filles de les dones ateses, i obrint una nova línia d'intervenció amb els homes maltractadors que voluntàriament volien modificar el seu comportament violent.

El canvi de mirada amb els infants

Des de l'any 2005 els Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona es van posicionar amb el convenciment que els fills i filles de les dones que viuen o han viscut situacions de violència són també víctimes de la violència masculista. Perquè:

- La violència que es manifesta directament vers la dona també pot ser exercida directament contra l'infant. Segons l'estudi elaborat per la Generalitat de Catalunya sobre el maltractament

infantil (2000), en un 44,4% dels casos, en les famílies de fills i filles maltractats hi ha també algun altre maltractament, en aquest cas sobre un adult. En un percentatge molt elevat (76,7%) la víctima adulta dels maltractaments és la mare.

- L'infant és testimoni de la violència contra la mare. Tots els infants són testimonis perquè veuen o senten les agressions i/o les seves conseqüències encara que no les visquin en pròpia pell.

Aquest posicionament ha comportat:

- El compromís institucional pel qual els serveis socials municipals han de garantir una actuació proactiva d'exploració, detecció i atenció dels fills i filles de les dones que viuen o han viscut violència i que són ateses pels nostres serveis, tant els de caràcter ambulatori (Serveis Bàsics, Equip d'Atenció a les Dones, i Servei d'Atenció a les Nenes i Nens) com els residencials (Casa d'Acollida de l'Ajuntament de Barcelona).

És a dir, que cal explorar sempre l'impacte que la violència ha tingut en l'infant i no solament quan presenti símptomes dels danys produïts.

- La posada en marxa del Servei d'Atenció a Nenes i Nens (SAN) l'abril del 2005.

- La dotació a l'Equip d'Atenció a les Dones al gener del 2006 de professionals d'infància en les disciplines de treball social i psicologia, per primera vegada.

- Un procés de protocol·lització de la intervenció social en l'àmbit dels

serveis socials municipals que s'inicia l'any 2005 i finalitza al març del 2007 amb la publicació de les conclusions en el document *Pautes orientatives d'exploració i intervenció amb els fills i filles de les dones ateses per situacions de violència de gènere*. En aquesta tasca de protocol·lització intervenen tots els serveis municipals de caràcter ambulatori i residencial: Serveis Bàsics, Equip d'Atenció a les Dones, Servei d'Atenció a Nenes i Nens i Casa d'Acollida.

La incorporació dels homes maltractadors en la mirada de la intervenció

L'any 2005 es posa en marxa el Servei d'Atenció a Homes per a la promoció de relacions no violentes. Es pren aquesta decisió després de considerar que no es pot incidir en el fenomen de la violència de gènere sense incidir en aquell que l'exerceix.

Aquest servei es dirigeix a homes que exerceixen o han exercit violència (física, psicològica i/o sexual) cap a les seves parelles i que hi acudeixen voluntàriament amb l'objectiu de treballar per deixar d'utilitzar la violència.

La protocol·lització de la intervenció individualitzada i grupal amb les dones que pateixen violència masculista

Ja hem esmentat el treball de protocol·lització dut a terme en l'àmbit de la intervenció social amb els fills i filles de les dones ateses per situacions de violència.

Paral·lelament, l'any 2006 es va portar a terme la protocol·lització de la intervenció individualitzada i de la intervenció grupal amb les dones ateses pels serveis socials municipals.

Hi van participar tots els serveis socials implicats, tant d'àmbit ambulatori (Serveis Bàsics, punts d'informació i atenció a les dones i Equip d'Atenció a les Dones) com residencial (Casa d'Acollida).

El resultat d'aquest treball de protocol·lització es materialitza en dues publicacions,¹ en canvis en el model organitzatiu intern i en el Pla de formació (2008-2010) sobre intervenció social en situacions de violència masculista adreçat als professionals de treball social, educació social i psicologia dels centres de serveis socials de la ciutat.

Els serveis socials de l'Ajuntament de Barcelona que intervenen en situacions de violència de gènere

Els serveis socials municipals que intervenen en situacions de violència masculista són:

- Els centres de serveis socials (CSS)
- Els punts d'informació i atenció a les dones (PIAD)
- L'Equip d'Atenció a les Dones (EAD)
- La Casa d'Acollida
- El Servei d'Atenció a Nenes i Nens que han patit violència masculista
- El Servei d'Atenció a Homes per a la promoció de relacions no violentes

Vegem breument en què consisteix cada un d'ells.

Serveis bàsics:

els centres de serveis socials

Els centres de serveis socials tenen com a finalitat atendre les necessitats socials de les persones, els grups o els col·lectius d'un territori o de la ciutat per tal d'afavorir i potenciar la inclusió i la promoció social de la població, incidint especialment en les situacions i les dinàmiques socials que comporten discriminació o exclusió.

Els centres de serveis socials actuen sempre en la interacció entre la persona (entesa en sentit genèric: individus/famílies, grups o col·lectius de població) i el seu entorn.

Tenen caràcter polivalent i atenen situacions i problemàtiques socials de tot tipus, una de les quals és la violència de gènere.

Disposen de treballadors/es socials, educadors/es socials, psicòlegs/ogues i advocats/des, a més de la direcció del centre.

D'entre el conjunt de temàtiques i problemàtiques socials susceptibles d'intervenció social des dels centres de serveis socials es garanteix una atenció individualitzada a tothom que la demana, i es prioritza a quins sectors de població o temàtiques adreça la seva intervenció grupal i comunitària en funció de la realitat i la idiosincràsia de cada territori.

1. Protocol·lització de la intervenció individualitzada amb dones que viuen o han viscut violència de gènere, i Protocol·lització de la intervenció grupal amb dones que pateixen o han patit violència de gènere. Ajuntament de Barcelona, 2007.

En situacions de violència de gènere són funcions seves:²

- Impulsar i/o participar en projectes de prevenció i sensibilització sobre la violència de gènere així com de la resta de manifestacions de la violència.
- Detectar situacions de maltractament.
- Informar i orientar les dones sobre el procés de victimització i els recursos i les possibilitats existents.
- Atendre les situacions d'urgència que arriben als centres.
- Treballar la demanda amb les dones si apareixen indicis de convivència en entorns violents.
- Atendre i donar suport psicosocial a les dones, individualment o mitjançant grups (intervenció de tractament).
- Orientar i derivar als recursos existents que puguin ajudar al tractament de la problemàtica plantejada.

Els punts d'informació i atenció a les dones (PIAD)

Són uns serveis de proximitat i accés directe que ofereixen informació, formació i assessorament en tots aquells temes d'interès per a les dones, i que possibiliten accedir a diferents recursos de la ciutat de tipus laboral, associatiu, cultural i educatiu, entre d'altres.

Pel que fa a la violència de gènere, les seves funcions són la detecció, l'escolta, la contenció, la informació sobre el procés de victimització, l'avaluació de les demandes implícites i explícites, l'orientació i la derivació als serveis que puguin oferir a la dona una intervenció

de tractament, i l'activació, si cal, dels recursos específics que siguin pertinents a cada situació.

Disposa d'una responsable del punt, una advocada que ofereix assessorament jurídic i una psicòloga que ofereix assessorament psicològic.

Als punts d'informació i atenció a les dones es combina l'atenció individualitzada amb el treball grupal i comunitari.

L'Equip d'Atenció a les Dones (EAD)

L'Equip d'Atenció a les Dones és un servei públic municipal de caràcter ambulatori d'atenció específica a dones, i els seus fills i filles, que pateixen violència de gènere. Té dues vies d'accés: directa, de la mateixa dona que fa una demanda d'atenció, i per derivació d'altres serveis (serveis socials, Mossos d'Esquadra, hospitals, Departament de Justícia, etc.).

Disposa d'un equip multidisciplinari (integrat per professionals de les especialitats següents: treball social, educació social, psicologia i dret, a més d'una especialista en inserció laboral) que ofereix una atenció integral per tal de treballar els processos de recuperació de les dones ateses i els seus fills i filles, tinguin o no necessitat de recursos d'acollida.

L'Equip d'Atenció a les Dones (EAD) és la porta d'entrada a tot el dispositiu municipal d'atenció especialitzada per a l'atenció i la protecció de les dones, i els seus fills i filles, que pateixen violència de gènere.

L'atenció integral es concreta en un pla de treball adaptat a l'evolució de la situació mentre la dona i els seus fills i filles necessitin qualsevol dels recursos del dispositiu municipal especialitzat en violència de gènere. Aquest pla de treball és complementari i està articulat amb els diferents equips dels serveis d'acollida que la dona pugui necessitar.

L'Equip d'Atenció a les Dones actua en les situacions de violència de manera directa, atenent les dones i els seus fills i filles, i de manera indirecta, oferint assessorament i suport als professionals d'altres serveis que atenen la dona, siguin del sistema de serveis socials o d'altres. Intervé en els àmbits individual/familiar i grupal, tant amb les dones com amb els infants.

L'any 2007 es van atendre un total de 971 dones, i l'equip d'infància va atendre 136 unitats familiars i 99 infants.

Servei d'Atenció a Nenes i Nens que han patit violència de gènere (SAN)

Es tracta d'un servei públic municipal que consisteix a ajudar els fills i filles de famílies amb problemes de violència masclista a identificar i interioritzar un model parental alternatiu i positiu que permeti construir noves formes de relació, i evitar així el cicle repetitiu de la violència.

2. Els Serveis municipals i l'atenció a situacions de violència que pateixen les dones. Definició, protocols i circuits. Grup de treball. Ajuntament de Barcelona, 2003.

Les persones destinatàries del SAN són infants i adolescents que hagin viscut o estiguin vivint situacions de violència de gènere en l'àmbit familiar i que tinguin entre 4 i 18 anys. Al mateix temps, però, és imprescindible que participi en el servei una persona adulta referent d'aquests menors que no estigui exercint violència de forma sistemàtica sobre ells. En la gran majoria de casos aquesta persona adulta referent és la mare, que sol ser la cuidadora principal i que promou, en alguna mesura, la recuperació de les seves filles i fills.

El servei es desenvolupa en tres fases (acollida, intervenció i seguiment) conduïdes per psicòlegs/òlogues i per una educadora social, de manera que es garanteixin les figures femenines i masculines.

La fase d'intervenció és majoritàriament grupal, tot i que en qualsevol moment del procés es poden donar sessions individuals de suport tant amb la mare com amb els menors en els casos que ho requereixin.

La intervenció grupal amb els menors es fa per grups d'edat (entre 4 i 8 anys, entre 9 i 14 anys i entre 15 i 18 anys, aproximadament) i amb un nombre de participants d'entre vuit i deu menors per grup.

En aquests espais, on hi ha una figura masculina i una altra de femenina, a més de treballar els aspectes com la resolució de conflictes, la gestió d'emocions, etc., també es vol donar un model de persones adultes basat en la igualtat, el respecte i la confiança.

Quant a la intervenció grupal amb mares, es fa de forma paral·lela a la dels menors. Té un nombre de participants, també d'unes vuit persones, i persegueix uns objectius similars que els grups de menors. En el cas de les mares, però, també es fixa com a objectiu principal el seu empoderament per tal de donar suport a les seves filles i fills.

L'any 2007 s'hi van atendre 109 menors i 75 mares.

Servei d'Atenció a Homes per la promoció de relacions no violentes (SAH)

Tal com hem explicat abans, aquest servei es dirigeix a homes que exerceixen o han exercit violència (física, psicològica i/o sexual) cap a les seves parelles i que hi acudeixen voluntàriament amb l'objectiu de treballar per deixar d'utilitzar la violència. El SAH es divideix en tres fases: acollida, intervenció i seguiment.

1. Acollida i informació

En aquesta primera fase es fan de cinc a vuit visites individuals, s'acull la demanda inicial de l'home, se l'informa del servei i s'avalua la necessitat i la possibilitat d'iniciar-hi un treball psicossocial. El servei també es coordina amb els serveis que deriven i es contacta amb les parelles o exparelles (si elles hi accedeixen voluntàriament) per tal d'exposar-los el funcionament i els límits del servei. Al final de la fase d'acollida es proposa un pla de treball individual i/o grupal.

2. Treball psicossocial

La segona fase correspon al treball psicossocial individual i/o grupal.

El treball individual es porta a terme en sessions amb un dels psicòlegs i s'adapta en continguts, freqüència i duració a les necessitats de cada home.

El treball grupal es du a terme en sessions setmanals de grups semioberts d'entre sis i deu homes i dos facilitadors. Es procura combinar aspectes psicoeducatius amb dinàmiques i exercicis més experiencials que promoguin la presa de consciència i la reflexió crítica dels homes sobre l'ús de la violència en la seva pràctica de vida.

Tant en l'atenció individual com en la grupal s'acostuma treballar les àrees següents:

- Responsabilització plena dels seus comportaments violents.
- Anàlisi detallada dels episodis de violència en què s'identifiquen «els senyals d'alarma» que indiquen que poden estar a punt d'agredir, i d'altra banda, comprendre per què utilitzen la violència i quins sentiments o pensaments els porten a fer-ho.
- El concepte de masculinitat, amb la revisió dels valors, les creences i les actituds que porten els homes a emprar la violència.
- Un treball biogràfic sobre com han après la violència en les diferents etapes vitals i com l'han utilitzada en els diferents àmbits de la vida.
- Reconstrucció de formes alternatives de relacionar-se.

- Treball d'habilitats per establir relacions respectuoses, igualitàries i cariñoses amb les seves parelles i fills i filles.

3. Avaluació i seguiment

En finalitzar el treball psicosocial s'avaluen els resultats i es recopila el màxim d'informació possible (qüestionaris, informació de les parelles o exparelles i altres serveis, observacions pròpies, etc.) principalment en relació amb el desenvolupament de l'ús de la violència.

L'any 2007 s'hi van atendre 109 homes.

La Casa d'Acollida

La Casa d'Acollida de Barcelona és un servei residencial temporal que té com a objectiu oferir un espai d'acollida i convivència per a les dones i les seves filles i fills que han viscut situacions de violència i que no disposen d'una xarxa familiar i/o social de suport, o que no la poden fer servir per qüestions de seguretat, a més de proporcionar un entorn de seguretat físic i emocional i una atenció integral a les seves necessitats.

Des de la Casa d'Acollida es promou un treball d'elaboració de la problemàtica que ajudi a recuperar l'autonomia, l'autoestima, la valoració personal i una relació maternofamiliar satisfactòria. Intervé de manera conjunta i complementària amb l'Equip d'Atenció a les Dones i garanteix l'articulació amb els recursos de la comunitat i amb els diferents serveis que intervenen en la resolució de la problemàtica de les dones i de les seves filles i fills.

La Casa d'Acollida ofereix atenció permanent durant les 24 hores del dia dels 365 dies de l'any. Disposa de deu habitacions amb una capacitat màxima de 27 places.

Per poder proporcionar aquesta intervenció integral disposa d'un equip multidisciplinari de les següents especialitats: educació social, psicologia (psicòloga de dona, psicòloga d'infància) i treball familiar, a més de la direcció del centre. S'intervé en els àmbits individual, familiar i grupal (amb les dones, amb els infants i conjuntament les mares amb els seus fills i filles).

La via d'accés a la Casa d'Acollida de l'Ajuntament de Barcelona és l'Equip d'Atenció a les Dones.

L'any 2007 s'hi van acollir 23 dones i 26 fills i filles.

Escenari de futur

Volem acabar aquest article plantejant algunes de les línies d'acció prioritàries que definiran l'escenari de futur en els propers tres anys en el marc del Pla municipal contra la violència vers les dones 2007-2009 i dels acords amb tots els grups municipals per a la seva ampliació fins a l'any 2011.

- Aprofundir en la línia d'intervenció preventiva en el context del «Circuit Barcelona contra la violència vers les dones».

- Implementar i validar el *Protocol de valoració del risc que succeeixin actes violents*, elaborat i consensuat en el context del «Circuit Barcelona contra la violència vers les dones».

- Completar la dotació de serveis d'atenció específica amb:

- La posada en marxa d'un centre municipal d'acolliment d'urgències l'any 2011.

- La creació d'un parc de pisos pont d'acolliment temporal per a dones i els seus fills i filles que es troben en una fase del seu procés de recuperació prèvia a la plena autonomia. Està previst iniciar el servei l'any 2009 amb dos pisos en conveni amb el Patronat Municipal de l'Habitatge.

- Implementar, a partir de l'1 de setembre del 2009 en l'àmbit de la ciutat, el model organitzatiu acordat que, d'una banda, enforteix i homogeneïtza el paper dels centres de serveis socials en la intervenció en situacions de violència de gènere, i de l'altra, potencia la funció de suport i assessorament als professionals dels serveis bàsics per part dels serveis específics.

La implementació d'aquest model organitzatiu va acompanyada de:

- El Pla de formació 2008-2010, amb dos nivells formatius: bàsic i d'aprofundiment.

- Mesures de suport i assessorament a professionals dels centres de serveis socials per part dels serveis específics (EAD i PIAD) i de professionals dels Serveis Bàsics amb expertesa en el tema.

- Potenciar la línia d'intervenció amb els homes maltractadors incorporant tant la prevenció com l'assessorament als centres de serveis socials per detectar i establir estratègies d'inter-

venció quan no hi ha demanda expressa d'ajuda per part de l'home.

- Promoure, conjuntament amb el Patronat Municipal de l'Habitatge, me-

sures per facilitar l'accés a l'habitatge a aquelles dones que estan en la fase final del seu procés de recuperació i per a aquelles que han superat la situació de

violència viscuda i que no disposen dels recursos econòmics suficients per fer front als preus del mercat de lloguer de l'Àrea Metropolitana.

El Grup de Famílies del Consell Municipal de Benestar Social (2004-2008)

Teresa Montagut. Grup Famílies del Consell Municipal de Benestar Social, Ajuntament de Barcelona.
Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona

Introducció

El Consell Municipal de Benestar Social (CMBS) és l'òrgan consultiu i de participació del qual es va dotar l'Àmbit de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona el desembre de 1988, i té com a propòsits promoure una cultura de benestar social a la ciutat, validar les línies d'actuació en política social i fomentar la concertació entre els agents implicats. La composició del Consell garanteix la seva pluralitat, ja que hi estan representats els col·lectius següents: els grups polítics de l'Ajuntament, altres consells sectorials o participatius, les entitats socials de la ciutat, les associacions empresarials i sindicals, les universitats i els col·legis professionals vinculats a l'acció social, les obres socials de les caixes d'estalvi, la judicatura i la fiscalia, el Servei d'Ocupació de Catalunya, l'Arquebisbat de Barcelona, a més de diverses persones en qualitat d'expertes de prestigi reconegut dins del seu àmbit d'activitat.

El CMBS treballa en plenari, en comissió permanent i en grups de treball. L'objectiu dels grups és elaborar propostes d'actuació en cada un dels seus àmbits, que són sotmeses a votació al Consell Plenari i que un cop aprovades es traslladen als responsables de les instàncies que en tenen competència. En aquest context, al setembre del 2004 es va constituir el Grup de Famílies, la creació del qual havia estat plantejada des de feia ja temps per altres grups del Consell.

A continuació s'exposa la dinàmica de treball que ha seguit el grup durant els seus primers quatre anys, cosa que permet tenir una aproximació a la seva trajectòria, tant pel que fa a la seva composició com al treball i els temes i propostes que s'han plantejat.

Les entitats i organitzacions que han participat en el Grup de Famílies durant els quatre primers anys de treball han estat les que figuren al quadre 1.

El treball desenvolupat

El primer any

Engregar el grup de treball va representar un repte per a totes les persones que hi assistíem, tant amb vista a centrar el tema que calia analitzar i discutir, com per a la seva mateixa definició. Com ho delimitàvem?, què enteníem per família? En les primeres sessions es va plantejar trobar una definició de família que fos operativa, però els debats van evidenciar que no ens podíem quedar lligats a cap definició. Si bé des d'un punt de vista legal o normatiu és imprescindible establir els paràmetres que defineixen la constitució d'una família, què és o no és una família, des d'altres perspectives, i en especial per al treball que anàvem a dur a terme, passava tot el contrari, era més interessant (i fins i tot podríem dir que se'ns feia necessari) poder tenir més flexibilitat a l'hora de considerar la família o les famílies, així que vam deixar de banda la definició

Quadre 1. Organitzacions que han participat en el Grup de Famílies durant el període 2004-2008

Associació Benestar i Desenvolupament
Associació de Familiars d'Alzheimer de Barcelona
Associació de Famílies Monoparentals
Associació Catalana de Familiars, Usuaris i Col·laboradors de Centres Geriàtrics
Associació de Famílies Lesbianes i Gais
Associació Fons de Coneixements i Experiència
Càritas Diocesana de Barcelona
Col·legi de Doctors i Llicenciats en Ciències Polítiques i Sociologia de Catalunya
Col·legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya
Col·legi Oficial d'Infermeria de Barcelona
Consell Assessor de la Gent Gran de Barcelona
Cooperativa Escaler
CCOO
Creu Roja de Barcelona
Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona
Federació Catalana de Voluntariat Social
Fundació La Caixa
Fundació Viure i Conviure, Caixa de Catalunya
Grup municipal d'ERC
Grup municipal del PP
Grup municipal del PSC
INTRESS
Programa Infància i Família de la Diputació de Barcelona
Quetzal (Fundació Benèfica Privada)
Universitat Autònoma de Barcelona
Universitat de Barcelona
UGT

Tècnics i tècniques municipals de:

Consell Escolar de Catalunya
Consells de participació ciutadana
Consell del Poble Gitano de Barcelona
Consorti d'Educació de Barcelona
Direcció d'Acció Social
Direcció de Benestar Social
Direcció de la Dona
Direcció d'Immigració
Direcció de Joventut
Direcció d'Usos del Temps
Institut Municipal d'Educació
Sindicatura de Greuges

i ens vam centrar en l'anàlisi de les seves funcions, qualsevol que fos la seva constitució.

Les societats modernes són el fruit de les transformacions de les institucions que les componen i, en aquest sentit, la família, com una d'aquestes institucions, està en mudança contínua. Avui hem de parlar de diverses formes familiars que les persones dels diferents grups socials han constituït. La família forma part de l'engranatge de la societat i vehicula unes funcions específiques. D'una banda, s'espera que la família pugui cobrir unes determinades necessitats individuals, econòmiques, afectives, de relacions, d'aprenentatge, de suport, culturals o moltes altres, que s'incrementen quan som petits o quan som molt grans, si estem malalts o si patim qualsevol entrebanc. D'altra banda, el grup familiar té també la responsabilitat de socialitzar els seus fills i filles, és a dir, d'introduir els nous membres en un determinat grup social, i això vol dir transmetre les seves normes, els valors i els altres aspectes culturals que possibilitin la consolidació d'una societat. La ciutadania de Barcelona s'ha dotat de formes familiars molt diverses per constituir aquests nuclis de convivència o de relacions afectives en funció de les seves cultures, dels seus valors o de les seves opcions personals.

El grup tenia un gran avantatge, que calia aprofitar, i que eren les diverses procedències de les institucions,

associacions i persones que l'havíem constituït. Aquest conglomerat d'organitzacions que s'acosten al tema de la família, tant d'aquelles que es preocupen per alguna problemàtica en concret com d'aquelles altres que es constitueixen per a la defensa de la seva pròpia identitat, ho fan des de molt diverses perspectives i, per tant, el grup es va trobar amb la possibilitat de tenir una mirada molt àmplia i poder recollir la riquesa de matisos que això representava per a la comprensió de les ràpides mudances socials relacionades amb l'aparició i la consolidació de noves formes familiars. Aquesta diversitat d'organitzacions es pot observar en el quadre 1 i cal, a més, afegir la que aporten els diversos experts i les persones que participen de manera individual i que tenen, també, la seva visió particular.

Algunes de les problemàtiques detectades són de caire universal, és a dir, poden afectar totes les famílies en algun moment de la seva vida, sigui quina sigui la seva estructura o posició social, i d'altres són més particulars i estan relacionades amb mancances específiques. El primer any el grup es va centrar en aquelles necessitats que afecten o poden afectar de manera general tot grup familiar. Es va evidenciar un buit que repercuteix en totes les famílies, ja que si bé els serveis socials ofereixen determinats recursos per a les famílies «amb problemes», no n'hi ha d'altres per facilitar la resolució de moltes situacions del dia a dia

que totes les famílies han d'afrontar. Qualsevol que sigui la seva constitució, tot grup familiar ha d'encarar i resoldre conflictes o cobrir necessitats quotidianes,¹ i per tant vam parlar de «normalitzar» les necessitats familiars. Sigui quin sigui el nivell de renda, o la composició del grup, o els nivells culturals, o qualsevol altra variable, tot grup familiar necessita, en un moment donat, conèixer els serveis que hi ha al seu abast i les possibilitats d'accedir-hi. Cal informar dels recursos existents que facilitin les seves funcions.

Les famílies suporten la dificultat de fer compatibles la individualitat i el compromís. El treball productiu i el treball reproductiu. Les responsabilitats i la festa. L'educació i l'oci, o les necessitats personals i les familiars, per citar les més importants. En les diverses etapes de la vida es van plantejant dificultats que, a cops, tenen difícil solució. L'encaix de les necessitats relacionades amb els petits, els adolescents o els avis dins del grup van modificant les seves relacions i plantejant nous reptes. La dona dins la família és la que habitualment té cura dels seus membres, i és a ella a qui resulta més difícil fer compatible aquesta funció amb la de membre actiu dins del món social, polític o productiu. L'atenció de les càrregues familiars i la possibilitat de gaudir de la llibertat

1. Com més endavant s'esmenta, noves lleis en vigor en el moment d'escriure aquest article han de resoldre aquesta situació, però no era el cas l'any 2004.

personal —en especial de temps, però també en forma de recursos i d'espais— és el conflicte que avui sembla requerir més atenció de les polítiques públiques adreçades a les famílies. És per això que un objectiu prioritari de les polítiques familiars ha de ser facilitar la conciliació de la vida de les persones amb la vida del conjunt familiar. Es necessiten polítiques que permetin fer compatible el treball laboral, però no tan sols això, sinó també poder tenir espais de temps personal, d'esbarjo o per a qualsevol altre inquietud personal amb l'assumpció dels compromisos familiars. Per això, una mesura que pot permetre dedicar menys temps a la resolució de determinades situacions és la de fer més fàcil l'accés a qualsevol informació, gestió o servei que s'hagi de menester.

A banda d'aquest aspecte central, durant el primer any es van generar moltes reflexions i van sortir gran quantitat de noves mesures per proposar. Va ser difícil destriar i presentar-ne dues o tres i es va optar per fer unes consideracions generals de caire normatiu, una mena de *filosofia*, que, segons el grup, hauria d'impregnar la vida de la política adreçada a les famílies. En quatre grans apartats es van recollir les discussions i propostes, que vist amb la perspectiva d'avui, val a dir que estaven basades en discussions i reflexions d'una gran riquesa i que van marcar el treball que es va anar desenvolupant els anys següents. Alguns dels temes s'han

matissat, concretat o perfilat durant els anys següents i han donat peu a la concreció de noves propostes. El quadre 2 recull les mesures proposades en aquests quatre grans apartats vinculats a: les necessitats de tot grup familiar (era anterior a la nova Llei de serveis socials catalana), les necessitats relacionades amb la criança i l'educació dels fills, les necessitats relacionades amb els familiars dependents (encara no estava en vigor la Llei de la promoció individual de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència), i les necessitats relacionades amb famílies en situació de risc.

El segon any

Les famílies són un suport per resoldre necessitats quotidianes però alhora són també una font de conflicte, tant per elements interns que emergeixen de les relacions interpersonals, com per d'altres que hi incideixen i que provenen d'altres institucions o mecanismes socials. Com tot grup social, les relacions interpersonals moltes vegades són conflictives i encara ho són més quan el marc en què es donen no té prou estabilitat. Homes i dones hem estat socialitzats en uns determinats rols familiars i en un moment històric concret. Tot i que les societats sempre han estat dinàmiques i canviants, les mudances no s'havien produït mai d'una manera tan accelerada com en els darrers decennis. Canvis demogràfics,

econòmics i socials han comportat modificacions en els rols que homes i dones, avis i pares, amics i companys assumeixen en les noves estructures familiars i impliquen una necessària transformació i replantejament de les relacions de convivència. L'entrada de manera generalitzada de la dona al mercat laboral —l'anomenada *revolució silenciosa* del segle xx— ha estat un dels més significatius pel que fa a la seva incidència en aquestes noves formes familiars. En aquests «nous parentius» apareixen conflictes nous i en reapareixen de vells. Així es pot parlar de pares *desdibuixats*, de mares *ofegades* o d'avis —o més aviat d'àvies— *esclaves*, de menors *desatesos* o de persones *soles*, per citar algunes de les dificultats de nova aparició i a les quals es fa necessari donar alguna resposta.

D'altra banda, no tots els conflictes s'originen en el seu si, sinó que hi ha elements externs que també dificulten la vida familiar. Totes les contradiccions, mancances o mal funcionament del mercat laboral, del sistema educatiu, del sistema sanitari, o la manca habitatges, de serveis, o conflictes de la mateixa comunitat o del sistema polític hi conflueixen i són les famílies les que hauran de buscar solucions per pal·liar-les. Això representa que moltes de les dificultats que es plantegen en la vida quotidiana depenen de mesures o polítiques que necessàriament s'han de posar en funcionament en altres àmbits i per tant ens aboca a la necessària

Quadre 2. Tipus de necessitats i mesures proposades pel Grup de Famílies durant el curs 2004-2005

1. Necessitats generals de tot grup familiar

• Un servei d'informació a les famílies

Es proposa establir un punt d'informació, orientació i assessorament, a cada barri, sobre els recursos (ja siguin públics o privats) existents per a les famílies. Un servei adreçat a totes les famílies de la ciutat, i en aquest sentit (i constatant que els serveis socials són viscuts com a serveis per a persones o famílies amb problemàtiques específiques) es proposa que s'ubiquin en un espai diferenciat, que hauria de ser central a cada barri. Un punt de referència clar, d'accés fàcil i homogeni en tots els barris de la ciutat.

• Mediació familiar

Un recurs preventiu que pot ser molt eficaç és el de la mediació en els conflictes interpersonals que la família pateix —com qualsevol altre grup social—. Els conflictes intergeneracionals (amb els fills o amb els avis) o els conflictes de parella poden ser resoltos més fàcilment amb una ajuda externa a la família. Es proposa promoure la utilització de la mediació familiar. Facilitar l'accés al recurs. Que estigui a l'abast de totes les famílies de la ciutat, sense, per exemple, haver de passar per la via judicial o qualsevol altre protocol normatiu que dificulti l'accés al servei.

2. Necessitats relacionades amb la criança i l'educació dels fills i filles

• Serveis de mainaderes

Es proposa establir, potenciar o facilitar un servei de persones mainaderes que estigui regulat per l'Administració competent. Aquest servei s'hauria d'oferir en modalitats diverses: sigui per unes hores al domicili de la persona demandant, en petits grups al domicili de la mainadera, etc., amb l'objectiu de facilitar l'atenció de la primera infància a la llar, en aquells casos en què hi hagi una demanda, sigui per necessitat o per opció personal.

• Estendre els "espais familiars"

Es valora molt positivament les experiències dels espais familiars per a famílies amb petits de 0 a 3 anys. Caldria fer l'esforç d'ampliar el nombre d'aquests espais de trobada entre infants, pares i mares, avis i àvies, i altres educadors que en tenen cura.

• Formació per a la criança i l'educació dels fills i filles

Es proposa potenciar i donar suport a les xarxes de grups de pares i mares o de les AMPA per desenvolupar programes de formació adreçats a la criança dels fills i filles i a l'educació en valors i actituds cíviques.

• Activitats de lleure

Es valora molt positivament la feina dels grups de lleure i el complement que representa en l'educació i la socialització de nens i joves. Es proposa augmentar el suport a les associacions de lleure per tal d'ajudar a resoldre alguns dels problemes d'infraestructura (en especial s'han detectat problemes de locals) que alguns grups pateixen, per tal d'adequar les necessitats dels joves a tots aquells serveis d'oci de la ciutat.

3. Necessitats relacionades amb familiars dependents

Les famílies amb persones dependents requereixen d'una protecció especial ja que —com s'ha pogut comprovar en els darrers temps— hi ha un deteriorament de la qualitat de vida dels qui en tenen cura d'una manera molt preocupant. Pendants de la llei de la dependència, hi ha moltes esperances amb el que suposarà la seva aplicació. No obstant això es proposen dues mesures:

• Vinculació entre serveis

Es proposa estendre a tots els barris les bones pràctiques existents de vinculació entre els serveis sanitaris i els serveis socials.

• Suport del voluntariat a les famílies

Davant de la complexitat de l'actuació del voluntariat en el suport familiar, es proposa la coordinació de la xarxa de les entitats que hi treballen

4. Necessitats relacionades amb famílies en situació de risc

• Educador/a social familiar

Per a famílies en clara situació de risc social, es proposa establir un suport socioeducatiu temporal a domicili a través de la figura d'un educador de suport al grup familiar que ajudés a superar situacions puntuals difícils.

transversalitat que ha d'impregnar el disseny de les polítiques de qualsevol dels sectors. Aquest ha estat un tema reiteratiu al llarg dels quatre anys i per al qual resta encara pendent trobar una bona línia d'actuació.

Aquestes reflexions són les que van inspirar el treball desenvolupat durant el segon any, centrat en dos eixos: les relacions interfamiliars i les anomenades *càrregues* familiars. Aquest darrer aspecte va promoure una polèmica interessant: ¿es pot parlar que hi ha *càrregues* que han de suportar les famílies? ¿És una càrrega cuidar els fills, els avis, el company? Les responsabilitats que les persones assumeixen personalment —més o menys conscientment i de manera desitjada— es poden transformar, per un seguit de circumstàncies, en una càrrega més difícil d'assumir. Ja sigui per dificultats a l'hora de compaginar diversos objectius, o per què sobrepassi les capacitats pròpies, o per què hagin empitjorat les condicions de vida, o per què impedeixi en determinats moments realitzar anhels personals, entre altres possibles causes, en determinats moments es pot variar aquell equilibri inicial. Per exemple, el fet de tenir cura d'un infant o d'una persona gran o dependent pot ser en determinades ocasions una situació plaent o tenir algunes compensacions personals o afectives, però, en d'altres, pot ser viscut com una dificultat o una càrrega que pot dificultar la conciliació amb tasques laborals o pot fins i

tot afectar l'equilibri personal. Però també a la inversa, moltes vegades també és una dificultat la desaparició de tot lligam familiar i l'aparició de la solitud. Com s'ha dit, la família és també una font de vincles de tot tipus (afectius o econòmics) que ens complementen. Som éssers socials, més o menys autònoms i dependents, que necessitem estar vinculats a altres persones.

Per tot això, en alguns moments o situacions del cycle vital o familiar les capacitats de les persones i les famílies es poden veure dificultades, constretes o impedides. L'autonomia i la dependència constitueixen un binomi relacional que fa que coexisteixin graus d'autonomia amb graus de dependència (sense oblidar que les persones poden ser autònomes en uns aspectes i dependents en d'altres). Famílies sense problemàtiques específiques es poden trobar en fases de desajustaments o, fins i tot de mancances importants. Les primeres es poden superar amb serveis que potenciïn els recursos propis, i les darreres, amb serveis que complementin les capacitats pròpies. Per a les famílies més vulnerables per raons econòmiques i/o socials, caldrà una atenció més continuada o l'establiment de serveis que puguin ajudar a resoldre situacions que impedeixen dur a terme les seves funcions. I, finalment, cal un atenció especial a les famílies que s'han desfet o perdut, o que no hi són, és a dir,

Quadre 3. Noves mesures proposades el curs 2005-2006

- Ampliar els recursos de suport terapèutic i de mediació i resolució de conflictes. S'ha d'ajudar a desdramatitzar els conflictes relacionals i oferir serveis per tal d'ajudar a superar aquestes dificultats. La criança dels fills, la cura de familiars dependents, la manca o les dificultats de treball, els nous rols familiars —bàsicament dels avis—, la dificultat de conciliar les vides personals amb les responsabilitats familiars, entre d'altres, són situacions que dificulten la vida quotidiana i poden repercutir en la salut i l'equilibri personal.
- Seguiment de la vida quotidiana de les persones que viuen soles la seva vellesa. Establir xarxes entre l'entorn veïnal, els serveis socials i els d'atenció primària. Estudiar la possibilitat d'establir un servei que coordinés la compartició d'habitatges, posant en contacte persones que viuen soles amb persones que no tenen on viure.

també cal considerar les necessitats d'aquelles persones que viuen sense cap vincle familiar i que poden presentar situacions de penúria econòmica o d'altres més difícils de detectar, com ara la solitud o la manca de vincles socials. El quadre 3, recull dues propostes plantejades de nou.

El tercer any

L'aprovació de la Llei de la promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència en l'àmbit estatal, i la nova Llei de serveis socials a Catalunya obren expectatives noves pel que fa a la cobertura de les necessitats socials de les famílies, i dissenyen fins i tot un nou escenari en el reconeixement dels

drets socials. Pel que fa a la primera, aquesta llei reconeix el dret de totes les persones a ser ateses, i per tant no s'adreça a les famílies, sinó a les persones que no tenen autonomia personal, però en el moment en què la família és qui té cura de les persones dependents, la seva aplicació representa un alleujament d'aquelles càrregues familiars abans esmentades. Per la seva banda, la nova Llei de serveis socials oferirà un gir de 180 graus quan estigui plenament desplegada. Es tracta de lleis que estableixen drets subjectius i universals en el camp del benestar social, un aspecte de la protecció social no cobert fins ara en el nostre país.² Tot i que caldrà esperar uns anys per veure'n la capacitat real d'incidir en allò que s'han fixat, és un aspecte important que ha d'emmarcar les noves propostes polítiques, pel que tenen en compte i pel que deixen sense cobrir, és a dir, pels possibles buits que es poden detectar. Per exemple, alguns dels casos exposats i analitzats van ser que a la Llei de l'autonomia personal no queda clar si hi estan previstes les necessitats que presenten els infants de 0 a 3 anys amb malalties o discapacitats específiques. També a les necessitats de les persones sense sostre és difícil trobar resposta en aquesta llei. O, ¿què passa amb les famílies monoparentals? I aquí, un

2. Vegeu al núm. 14 de la revista *Barcelona Societat* el dossier sobre la universalització dels drets socials en vista de l'aprovació d'aquestes lleis.

debat iniciat en el si del grup va ser sobre què hem d'entendre per «família monoparental». ¿És una família monoparental una dona separada del seu marit que té la custòdia dels seus fills? Des d'un punt de vista legal no ho seria, i per tant no tindria accés als recursos que les administracions posen al seu abast, però en canvi, pateix la mateixa necessitat ja que ha d'afrontar, en el dia a dia, la cura dels fills de manera individual. El debat va tornar a fer emergir la diferència entre la necessitat de definir jurídicament —i conceptualment— la seva estructura, i la necessitat de flexibilitzar les definicions per tal de poder detectar aquelles necessitats que resten al marge dels serveis que es van instituint. En el cas de la mare separada amb la custòdia del fill, a més de la dificultat de mantenir horaris laborals amb fills malalts, també es donen situacions d'angoixa, de solitud, o de por davant de determinades situacions. Per tant, tot i que no hi ha problemes diferents als dels altres grups familiars, haver d'afrontar les dificultats sola fa que calgui un suport especial per a aquest col·lectiu que no entra, per la seva pròpia constitució, dins dels supòsits

que preveuen els programes establerts per a famílies monoparentals. Al quadre 4 es destaquen en grans línies les reflexions que van inspirar les propostes presentades.

El quart any

Al llarg d'aquests quatre anys s'han plantejat diversos temes que no s'han acabat d'abordar, molts cops per manca de temps. Per exemple, la qüestió sobre les necessitats que poden presentar les famílies d'altres cultures havia quedat apuntada en diverses ocasions però no s'havia avançat en el seu desenvolupament. Va ser durant aquest darrer curs, el quart any de treball del Grup de Famílies, que el tema va quedar dibuixat més clarament. El que el grup podia abordar eren les necessitats que es plantegen en el moment del reagrupament familiar, què representa per a aquestes noves famílies barcelonines l'arribada a la nostra ciutat. El reagrupament familiar és un fet cabdal per a les persones que emigren i dona l'oportunitat de facilitar la seva inclusió social. Encarar la problemàtica que afecta qualsevol col·lectiu en el moment de reagrupar la seva família permet centrar les

qüestions de la immigració en dos fets essencials: la necessitat de conviure de qualsevol societat i la de compartir els recursos existents. Això permet enfocar dos objectius, en primer lloc, el de preparar per a la multiculturalitat. En les societats modernes conviuen i han de conviure diferents cultures, ja que cada cop és més elevat el nombre de persones que, provinents d'altres països i de pràctiques culturals molt diferents, cerquen millors en les seves condicions de vida i de treball. La convivència tan sols serà possible si s'estableixen els vincles necessaris entre les diferents cultures assentades a la ciutat. Per això, les polítiques han de tenir present la importància d'ajudar a crear xarxes entre les cultures autòctones i les cultures dels altres indrets, que du a un treball en dues direccions i permet dibuixar un segon objectiu.

La gestió de la immigració amb vista a facilitar la convivència i la inclusió és important i, per tant, caldran recursos o serveis específics per gestionar-ho bé. Per tal de superar els sentiments que hi ha recursos que són «per a uns» o «per a uns altres» (allò que hem sentit dir que «els de fora ens prenen els serveis»), cal enfortir la idea que els recursos que hi ha són per fer possible la convivència. Si bé això comporta potenciar al màxim polítiques socials universals i no per a un determinat grup social, en ser el col·lectiu immigrant majoritàriament un dels sectors més febles de la població, concentra unes

Quadre 4. Principals reflexions per a les mesures polítiques del curs 2006-2007

- Vetllar o garantir que es faci la detecció de situacions de necessitat i fragilitat d'aquelles persones que no ho demanen, o de les necessitats singulars de determinats col·lectius que queden exclosos de protocols d'actuació o les normatives.
- Que les noves lleis puguin ser una ampliació real dels drets de ciutadania i, per tant, treballar per poder garantir la suficiència de recursos (personals, econòmics, de coneixements) que possibilitin posar-les en marxa.

Quadre 5. Objectius polítics que poden ajudar a la integració de les famílies que es retroben, plantejats al curs 2007-2008

- Donar a conèixer els drets i deures dels ciutadans a Barcelona.
- Intentar flexibilitzar o facilitar el permís de treball, ja que no va associat al de residència del cònjuge o els fills que han arribat per la via del reagrupament.
- Establir activitats dins l'escolarització no obligatòria per als joves mentre no tenen convalidats els certificats d'estudis previs.
- Enfortir el treball de mediació i donar a conèixer bones pràctiques per afavorir la convivència.

problemàtiques específiques que caldrà atendre per tal de millorar la cohesió social. Les propostes que es van fer des del Grup de Famílies potser no seran innovadores o bé ja s'estaran duent a terme per part d'alguna administració, en tot cas, els debats en el si del grup han estat molt profitosos per pensar aquestes problemàtiques entre les diverses sensibilitats i mirades dels seus participants. La riquesa de les oportunitats que això permet obrir per tal de facilitar la convivència dins la complexitat ha estat un gran actiu del darrer any de treball.

Concretant els resultats de les discussions, s'han identificat quatre problemes específics vinculats al moment del reagrupament familiar i

s'han aportat suggeriments de mesures polítiques per tal d'ajudar a pal·liar-los. Els objectius d'aquestes quatre línies queden emmarcats en el quadre 5.

A manera de conclusió

En definitiva, el treball desenvolupat pels diferents grups del Consell, i en aquest cas pel Grup de Famílies, permet constatar que l'aposta per crear un òrgan de participació en els temes de benestar social de la ciutat ha permès consolidar un mecanisme que implica els diferents agents socials en l'actuació de la política social municipal.

És difícil, o pràcticament impossible, que un article pugui recollir la diversitat d'opinions i la riquesa dels debats proposats per les

persones, institucions i associacions que hi estan participant, o en d'altres grups del CMBS. S'ha intentat fer un resum d'aquells aspectes que tant pel que fa a la seva dinàmica com al contingut específic han estat dels més significatius amb vista a tenir una aproximació a les tasques desenvolupades en el si del grup. I en aquesta línia, no es pot acabar l'exposició d'aquesta experiència sense esmentar un fet important i que va portar gran satisfacció a totes les persones del grup: la posada en marxa del Programa Municipal per a les Famílies. El text del Programa Municipal per a les Famílies 2006-2010 recull un bon nombre de propostes que havien estat plantejades pel grup de treball, i els seus principis rectoris i línies estratègiques estan en sintonia amb les discussions i els debats que s'han anat generant. L'estret lligam entre el president del CMBS i la dinàmica de relació amb els grups de treball que hi ha establerta ha facilitat poder compartir les sensibilitats per tal d'avançar cap a una Barcelona més cohesionada. 🔑

Una xarxa per cuidar les persones que cuiden.

L'experiència de la Xarxa de Grups de Cuidadors

Xabier Ballesteros Olazabal, Joana Chinchilla Moreno. Centre de Serveis Socials Antiga Esquerra de l'Eixample, Ajuntament de Barcelona

En aquest article volem compartir l'experiència de la Xarxa de Grups de Cuidadors, un projecte que té com a propòsit donar suport mitjançant el treball grupal als cuidadors i cuidadores de persones amb dependències. I pretén fer-ho des del treball compartit i en xarxa dels equips de base d'atenció primària de serveis socials, de salut i d'entitats socials no lucratives.

És una iniciativa conjunta del Centre de Serveis Socials Antiga Esquerra de l'Eixample (Ajuntament de Barcelona), l'Equip d'Atenció Primària de Salut Via Roma (Institut Català de la Salut) i l'Equip Barcelona Esquerra - Barcelonès Sud (Càritas Diocesana).

Com a conseqüència de la diversitat dels serveis que hi participen, el seu àmbit territorial d'actuació és permeable, tot i que fonamentalment es correspon amb els barris de l'Esquerra de l'Eixample.

1. La Xarxa de Grups de Cuidadors

Per què grups de cuidadors

L'envelliment i el sobreenvelliment de la població són característiques comunes de la nostra societat, que les tendències demogràfiques mostren que aniran en augment. És una realitat especialment palesa en barris com els de l'Eixample barceloní. Moltes d'aquestes persones necessiten algú que en tingui cura, i en molts casos són els familiars directes qui els procuren aquesta atenció.

D'altra banda, és prou conegut que el riscos de sobrecàrrega i claudicació,

com també d'aparició d'aïllament social o de problemes de salut són elevats quan la persona que cuida no disposa del suport adequat.

De la mateixa manera, està àmpliament demostrada la incidència positiva que tenen els grups de suport en les persones que desenvolupen un rol de cuidador de persones que pateixen demències o discapacitats importants. Uns grups que busquen, precisament, prevenir o reduir els efectes de l'estrès i el risc de claudicació que aquesta tasca suposa per a la persona cuidadora, a través del suport mutu d'altres que comparteixen situacions similars.

Units des de la necessitat

Els tres serveis i institucions que impulsem aquest projecte partim d'experiències prèvies relacionades amb projectes de cura als cuidadors. En l'àmbit de la salut es van fer tallers adreçats a aquestes persones (portats principalment per personal infermer), i tant el Centre de Serveis Socials com Càritas vam organitzar i desenvolupar grups com els que després descriurem, que van començar al principi del 2003. No obstant això, les limitacions i necessitats de les nostres iniciatives ens van portar a endegar aquest projecte en xarxa durant el curs 2004-05.

D'una banda, i malgrat que estava ben contrastada la necessitat d'uns grups de suport als cuidadors i cuidadores, al Centre de Serveis Socials ens vam trobar amb la dificultat d'aconseguir-ne candidats. D'altra banda, Cà-

ritas s'havia posat en contacte amb el Centre de Serveis Socials per conèixer com havien funcionat els dos grups posats en marxa, i havia optat per una línia de treball similar. Finalment, l'equip d'atenció primària de salut que durant uns anys duia a terme tallers anomenats «Cuidem els cuidadors» havia deixat d'organitzar-los també per falta de candidats.

Les relacions personals de confiança construïdes amb anterioritat entre els tres serveis van ser clau, i ens van portar a seure junts per trobar alguna solució a una situació que ens semblava contradictòria: un projecte que, com s'ha dit, consideràvem pertinent i interessant, però que costava que arribés als seus destinataris.

D'aquesta manera, la primavera del 2004 vam iniciar un procés compartit d'anàlisi de la situació, i en especial dels punts forts i febles dels respectius projectes.

Un dels aspectes que en aquell moment ens semblava rellevant era que en equips petits el fet que fos el mateix professional qui actuava com a referent del

Nota: aquest article és una revisió i actualització de la ponència presentada a les VII Jornades de Serveis Socials d'Atenció Primària celebrades a Barcelona el 15 i 16 de maig del 2008.

Han col·laborat en aquest article: Sònia Asensio Tejido i Noèlia Gamero Garcia, del Centre de Serveis Socials Antiga Esquerra de l'Eixample de l'Ajuntament de Barcelona, Mercè Gil Rovira i Anna Pérez Albertí, de l'Equip d'Atenció Primària de Salut Via Roma de l'Institut Català de la Salut, i Immaculada Fernández-Díaz Mascort, de l'Equip Barcelona Esquerra - Barcelonès Sud de Càritas Diocesana.

cas a escala individual i a escala grupal podia comportar alguns efectes negatius¹ que, si era possible, semblava millor evitar. Un altre aspecte, també significatiu, va ser que alguns participants una vegada conclòs el grup de suport (que, com veurem, té un any de durada) buscaven mantenir el contacte entre ells, i també en alguna ocasió amb els professionals que havien dinamitzat el seu grup.

Però també és cert que partíem d'una clara opció estratègica: el conveniment respecte a la necessitat de crear espais on fer una experiència real de sinergia entre equips de sistemes i àmbits diferents.

D'aquesta manera vam concebre un nou projecte basat en la interdisciplinarietat de l'equip, a compartir grups entre professionals de serveis diferents, i a dissenyar algun tipus de resposta a la necessitat dels cuidadors i cuidadores de mantenir un lligam amb altres cuidadors i cuidadores. Un projecte, per tant, construït més de baix a dalt, més des de l'escolta de les necessitats dels cuidadors i la mirada autocrítica a les nostres accions, que no pas a partir d'una planificació basada en un disseny apriorístic sobre la virtut de les xarxes. Un projecte que posava més l'accent en els valors de confiança mútua i cooperació que en la concepció i l'establiment d'una estructura interorganitzativa.

2. Metodologia

En aquest apartat descrivim de manera sintètica els objectius i els mètodes que articulen el projecte. La mirada més

detallada sobre cadascun dels tipus de grups del projecte la farem en apartats posteriors.

Premisses

Partim de la base que disposar d'un espai on poder expressar les emocions i els sentiments que apareixen quan s'assumeix el rol de cuidador, així com el fet de compartir els mateixos problemes amb d'altres, i sentir-se identificats i compresos, faciliten l'activació dels recursos i les habilitats personals, disminueix el nivell d'angoixa i permet ampliar la xarxa de suport social. D'aquesta manera el grup contribueix a augmentar la qualitat de vida tant de les persones cuidadores com de les cuidades.

A més, creiem necessari oferir un espai de continuïtat a aquells cuidadors i cuidadores que després de passar pel procés grupal desitgen mantenir uns vincles i un espai de relació i suport mutus.

Destinatari

Els destinataris a qui s'adreça són cuidadores i cuidadors que tenen al seu càrrec persones amb dependències, amb símptomes derivats de la tasca de cuidador, i que estan mancats de suport familiar i social, o en tenen poc. Han de ser persones amb una actitud empàtica i capacitat emocional suficient per participar en un grup.

Objectius generals

El objectius generals del projecte es resumeixen en els punts següents:

1. Detectar i donar suport a cuidadors i cuidadores que es troben en situació de vulnerabilitat com a conseqüència de la sobrecàrrega que els comporta aquesta tasca, per tal d'establir canvis positius, disminuir el seu malestar i prevenir el risc de claudicació.

2. Possibilitar un espai d'aprenentatge compartit i d'intercanvi de vivències on els mateixos cuidadors i cuidadores actuïn com a motor de canvi, potenciant el manteniment dels vincles socials i familiars de les persones cuidadores, i possibilitant la continuïtat dels lligams establerts entre els cuidadors i cuidadores en el context del grup quan aquest acabi la seva trajectòria.

3. Proporcionar coneixements bàsics de salut i eines per a la cura, tant de les persones dependents com dels mateixos cuidadors i cuidadores.

4. Crear i millorar els canals de comunicació entre els serveis socials i sanitaris que treballen a la zona, possibilitant el treball en xarxa i oferint un projecte comú.

1. No tots els usuaris saben distingir bé els dos espais, així que quan era la mateixa professional qui desenvolupava alhora les atencions grupal i individual, ens vam trobar amb alguna dificultat. Per exemple, en alguna ocasió es traslladaven a l'espai grupal demandes que semblava més adequat atendre a escala individual. O en d'altres, una discrepància respecte a l'accés a recursos o prestacions en l'àmbit individual de l'atenció podia contrarestar els beneficis que la intervenció grupal aportava a l'usuari concret.

Els grups de cuidadors i cuidadores

El més important en aquests grups és:

- Potenciar que els objectius sorgixin del mateix grup.
- Tenir present que els processos seran tan importants com els objectius que es pretén assolir.
- Afavorir una actitud de coresponsabilitat entre els membres, per tal de propiciar una participació activa on els professionals acompanyin més que dirigeixin el procés.
- Treballar per centres d'interès i que la programació de les activitats estigui en consonància amb aquests.
- Facilitar el consens d'unes normes bàsiques que regulin el funcionament del grup.
- Establir períodes d'avaluació individual i grupal per tal de valorar l'impacte de l'ajuda que s'està generant en el grup.

El projecte preveu dos tipus d'intervenció: els grups de suport i un grup de continuïtat (la «Colla cuidadora»), que explicarem als dos apartats següents.

També hi ha trobades conjuntes en què els diferents grups coincideixen: almenys una sortida lúdica anual i altres activitats comunes com, per exemple, sessions de relaxació, xerrades, etc.

La programació anual del projecte s'estructura en cinc fases. Tot i que tenen una lògica seqüencial, algunes d'elles es poden donar simultàniament.

1. La difusió del projecte. Principalment es fa, d'una manera directa, a través de l'atenció personalitzada dels pro-

fessionals dels serveis. També es penjen cartells als serveis socials, l'ambulatori i les parròquies.

2. L'exploració i detecció de possibles candidats i candidates es fa de manera continuada per part dels diferents professionals dels serveis: treballadores socials, psicòloga, infermeres, etc. Es procura aprofitar moments específics, com per exemple les campanyes de vacunació de la grip, però la detecció es du a terme de manera permanent.

3. La selecció dels candidats. Mitjançant una entrevista personal semiestructurada i l'escala de Zarit,² dos professionals implicats en el projecte reben el possible candidat i valoren si la seva situació i motivació fan aconsellable que s'incorpori a un grup de suport.

4. La formació i l'inici dels grups de suport. Amb vista a organitzar els grups, sempre que és possible es tenen en compte les característiques i circumstàncies tant de la persona cuidada com de la cuidadora: tipus de dependència, fase de la malaltia, rol familiar, edat, sexe, etc.

5. L'avaluació i el seguiment dels participants i del projecte es desenvolupen de manera permanent, tant a escala de cada grup com a les reunions de projecte.

Organitzant la xarxa

Tots els professionals que participen en el projecte mantenen reunions periòdiques (com a mínim un cop al trimestre). Aquestes reunions inclouen

tant l'organització i la planificació com l'avaluació i el seguiment del projecte i dels seus participants.

Els responsables de cada grup mantenen els seus espais de seguiment i coordinació, dins de les seves possibilitats, en alguns casos quinzenalment i en d'altres després d'alguna sessió del grup.

Els tres serveis decideixen i defineixen conjuntament quins materials i instruments faran servir per a la difusió del projecte, la captació i selecció dels possibles candidats, o les fitxes de seguiment.

Es disposa de diferents espais de planificació i seguiment:

- Grup motor: constituït per un mínim d'un representant de cada institució participant. Es reuneix en funció de les necessitats de coordinació institucional del projecte.
- Equip de projecte: hi participen tots els professionals implicats, és l'espai propi de disseny, desenvolupament, seguiment i avaluació del projecte.
- Reunions dels dinamitzadors i dinamitzadores dels grups: els professionals que condueixen cada grup es troben tant per preparar les sessions com per avaluar-les. A més, es poden promoure altres trobades entre els di-

2. Es tracta d'un test autoadministrat, també conegut com «Escala de sobrecàrrega del cuidador», que mesura la càrrega subjectiva de la persona cuidadora, és a dir els seus sentiments en relació amb la seva tasca com a responsable i proveïdora de cura.

namitzadors i dinamitzadores dels diferents grups per compartir experiències i consensuar criteris.

Avaluació

- L'avaluació es du a terme de manera permanent a través dels diferents espais (cuidadors, grup motor, reunió de projecte, etc.).
- Els diferents grups tenen, com a referència, dos moments d'avaluació: cap a la meitat i al final del procés.
- Els dinamitzadors i dinamitzadores de grup fan una avaluació immediata a l'acabament de la sessió.
- Es fan reunions d'avaluació de projecte, amb una periodicitat trimestral, que es fan coincidir amb moments clau, com són la posada en marxa dels grups, a meitat del procés, i al tancament dels grups.

3. Els grups de suport

Descripció

Els grups de suport són fonamentalment un espai de relació i ajuda on, a més de compartir vivències i experiències, s'inclouen periòdicament sessions formatives. Els primers grups es van posar en marxa al gener del 2003, i en total s'han organitzat set grups. Es preveu que en el moment de la publicació d'aquest article hagin començat a funcionar els nous grups del curs 2008-09.

Finalitat

La finalitat dels grups de suport és proporcionar noves eines i coneixements

per tal que els cuidadors i cuidadores adquireixin habilitats que els permetin desenvolupar millor la seva tasca. Això es fa mitjançant els membres del propi grup i del suport de les professionals que el dinamitzen. També pretenen possibilitar la incorporació d'una mirada i actituds noves que ajudin els participants a millorar el seu benestar físic i emocional.

Funcionament

Els grups de suport són semioberts, estan conformats per donar suport a cuidadors i cuidadores de persones amb dependències, i estan formats per un màxim de dotze persones.

Es troben amb una periodicitat quinzenal en sessions d'una hora i mitja, i en horari de matí o tarda. El grup té una durada aproximada d'un any.

Els continguts de les seves sessions són d'autoajuda i d'ajuda mútua, d'informació, reflexió, debat i de sortides lúdiques.

Són conduïts per dues professionals (treballadores socials i/o psicòloga), cadascuna d'elles d'un dels serveis que impulsen el projecte. Les dinamitzadores tenen com a funció la planificació, conducció i moderació de les sessions, l'acompanyament actiu, el suport personal i la detecció de situacions personals que requereixin d'una atenció específica. També porten un registre d'observacions de les sessions, i fan una avaluació continuada i una altra al final.

Què s'ha après

Entre els aprenentatges que s'han extret del funcionament dels grups de suport se'n poden destacar els següents:

- S'ha après a conduir un grup i a ser capaços d'ajudar els cuidadors i cuidadores en el seu procés de canvi, una experiència enriquidora.
- La capacitat de les persones, i en especial de les que es troben en situacions similars, per ajudar a interioritzar missatges i estratègies positives, per aportar llum i consol, i per activar o contribuir al canvi personal dels altres companys.
- S'ha constatat la importància de fer la selecció dels candidats i candidates de manera compartida entre els diferents serveis i els diferents professionals, a fi d'afinar les decisions d'incorporació o no d'alguns candidats i candidates. En alguns casos el temps ens ha mostrat que la persona no acabava d'estar en condicions de fer un treball personal en el context d'un grup,³ i això ha generat dilemes sobre com procedir.
- I també, que el grup permet treballar determinats aspectes difícils d'abordar en un espai individualitzat, especialment per l'avantatge d'una perspectiva interdisciplinària, i d'un treball global, conjunt i complementari entre els diferents serveis.

3. Recordem que un dels criteris és que siguin persones que tinguin una actitud empàtica i una capacitat emocional suficient per participar en un grup.

4. La «Colla cuidadora»

Descripció

Es tracta d'un grup permanent al qual es van incorporant persones que fan de cuidadores i que ja han participat anteriorment en els grups de suport.

Es va posar en marxa el 29 de novembre del 2005 i en aquests tres anys hi han participat prop de quaranta cuidadors i cuidadores. Actualment el componen 24 persones.

Finalitat

La «Colla cuidadora» és un grup permanent i obert on les diferents persones s'hi incorporen o se'n desvinculen en funció de les seves necessitats i del seu propi procés personal.

El grup pretén donar resposta a la necessitat detectada en els grups de suport de mantenir o crear un espai de relació, reflexió, aprenentatge... un espai, en definitiva, d'autocura. Però també vol ser un espai lúdic. Un espai que no pretén duplicar o suplir altres serveis (com casals, esplais...), sinó ajudar a descobrir i legitimar la necessitat de gaudir. Un espai que contribueixi al reconeixement el dret de tenir un espai d'autocura propi, i a disposar de moments d'esbarjo. Finalment, vol contribuir a difondre la problemàtica en què es troben els cuidadors i cuidadores, actuar com a sensibilitzadors cap a persones que pateixen la mateixa situació, o reivindicar més mesures de suport.

Funcionament

Habitualment la «Colla cuidadora» es troba cada mes durant 1 h 45 min.

Segons el contingut s'alternen tècniques diverses: dinàmiques de grup, sociometries, sessions d'informació, de reflexió, debat, ajuda mútua i autoajuda, tècniques de relaxació, xerrades de formació, comentari de lectures, videofòrums o sortides lúdiques i culturals.

Pretén avançar cap a l'autonomia dels seus membres i cap a la participació plena del grup en la seva organització i funcionament. En aquesta línia, a la tardor del 2007, i partint de les motivacions i vivències que recollides dels participants,⁴ es va començar un nou procés, una dinàmica progressiva que ha proporcionat moltes satisfaccions a totes les persones que hi han participat, i de la qual encara està per descobrir on ens portarà.

El grup està acompanyat per professionals dels diferents serveis implicats, en concret en aquests tres primers anys pel director i una treballadora social del Centre de Serveis Socials, i una infermera de l'Àrea Bàsica de Salut. Com als grups de suport, també hi ha un registre d'observacions de les sessions, i es du a terme una avaluació continuada i una altra al final.

Què s'ha après

Entre els aprenentatges que s'han extret del funcionament de la «Colla cuidadora», en podem destacar els següents:

- Un espai com aquest és necessari, perquè tot i que hagin participat anteriorment en un grup, els cuidadors i cui-

dadores continuen necessitant el suport personal dels companys i els professionals. Es tracta, doncs, d'un espai diferenciat d'altres serveis i d'ofertes existents com són els tallers o les jornades.

- S'ha après a entendre els abandonaments. El moment de deixar el grup és molt personal. De fet, hi ha cuidadores que tot hi haver mort la persona cuidada encara se senten vinculades al fet d'haver estat cuidadores.

- Els dos tipus de grup (els de suport i la «Colla cuidadora») no es poden entendre com a fases evolutives. Hi ha anades i tornades pel que fa a la vivència del rol de cuidador.

- La necessitat de transmetre que, a diferència dels grups de suport, l'espai del grup no és sempre el lloc més adequat per abocar els neguits i les angoixes. El grup correria el risc d'encaillar-se, ja que no podria avançar si cada reunió consisteix en una exposició de sentiments i vivències.

- És molt important la selecció dels membres, perquè no tothom que ha passat per un grup de suport es troba en un moment personal que li permeti participar en la «Colla cuidadora».

També es van identificar alguns reptes per resoldre. A tots s'hi ha buscat alguna solució, però encara cal confirmar que es va en la bona direcció:

4. Dins d'aquest procés participatiu el grup, fins aquell moment anomenat «de continuïtat» va acordar anomenar-se «Colla cuidadora».

5. Recordem que els grups de suport es troben cada quinze dies.

- La freqüència mensual que en un inici s'havia previst per a les reunions fa que sigui necessari més esforç perquè el grup sigui significatiu per als seus participants.⁵ Per això, per afavorir l'equilibri entre les necessitats i la disponibilitat, quan es planifica el calendari del curs s'intenta incloure alguna activitat perquè les trobades siguin cada tres o quatre setmanes.

- Resulta més difícil mantenir la identitat d'un grup que té més entrades i sortides així com dinàmiques de funcionament i relació diferents de les que es trobaven al grup de suport. Treballar perquè els cuidadors i cuidadores tinguin protagonisme en el funcionament i l'organització del grup ha contribuït a una apropiació creixent d'aquest per part dels membres.

- L'equilibri entre necessitats contraposades que en ocasions es produeix en un grup on hi ha moments personals diferents i variables. La línia que hem adoptat, sempre en un equilibri difícil, és abordar aquestes necessitats mitjançant dinàmiques que facilitin el creixement de tots els membres.

- La tensió entre mantenir un espai propi o actuar com a llançadora cap a altres llocs. Es tracta d'un dilema que ha aparegut en alguns moments. El grup té una dimensió lúdica en la mesura que pretén facilitar que les persones descobreixin el seu dret a gaudir de la vida, però alhora no vol duplicar altres recursos socials, sinó anar vinculant els cuidadors i cuidadores a aquests espais.

5. Algunes raons per seguir avançant

Ja hem exposat a l'apartat sobre cada tipus de grup algunes de les troballes i els punts per millorar o per continuar explorant. Voldríem acabar aquest article amb una mirada més global respecte al projecte, ressaltant-ne els beneficis, les dificultats i els reptes.

Beneficis

Els beneficis per als usuaris, a més dels propis del treball grupal,⁶ es manifesten especialment en una coordinació millor de les intervencions dels serveis implicats, un benefici que s'expandeix als mateixos professionals i institucions. Més enllà del que es pot mesurar i de l'àmbit propi del projecte, destaca la sintonia entre els dinamitzadors i dinamitzadores i la facilitat de comunicació i treball conjunt.

En concret, els cuidadors i cuidadores han verbalitzat el següent:

- «He après noves habilitats i estratègies per cuidar-me.»

- «He après com cuidar millor el meu marit (el malalt).»

- «He pres consciència que tinc dret a fer plans, [...] a gaudir del temps lliure, a tenir la meua vida personal [...], a tenir llibertat i independència.» «He après, a saber dir que no.» «...a demanar ajuda.» «...a demanar recursos públics.»

- «Ha millorat la meua salut.» «Em sento millor amb mi mateixa.»

- «Consol, he trobat consol.»

- «He ampliat les meves relacions.»

«M'he sentit acompanyat.» «He trobat amics i companys.»

- «He après a no sentir-me culpable.» «...a desconnectar.» «...a relaxar-me.» «...a recarregar-me d'energia emocional.»

- «He après a ser jo la protagonista, no només la meua mare (la persona cuidada).»

Dificultats i reptes

Entre les dificultats experimentades destaca que cal trobar un espai de coordinació presencial i comú. El necessari temps de dedicació suposa un sobre-esforç per part dels professionals per poder combinar-ho amb les altres tasques que cal desenvolupar, i això provocava que costés trobar els moments necessaris. Hem d'assenyalar, però, que la identificació d'aquesta dificultat ha estat suficient per posar fil a l'agulla, definir prioritats i finalment treure temps d'on moltes vegades no en trobem.

També cal avançar en l'articulació i la coordinació entre la intervenció grupal i la individual, trobant mecanismes que ens permetin superar els ritmes i les dinàmiques del dia a dia de la nostra praxi. Tot i que hem estat més atents a

6. No podem aprofundir en aquest text en els beneficis genèrics que aporta la metodologia grupal a la intervenció social, però no voldríem deixar de fer esment a alguns dels més rellevants, com són l'augment del suport social percebut; la reducció de l'aïllament i l'extensió de les xarxes socials dels participants; la major receptivitat de les orientacions i consells quan són proporcionats pels iguals; que els participants operen com a models per als altres; o que els membres del grup esdevenen facilitadors de la presa de consciència de la realitat, i es constitueixen en elements actius de canvi dels participants.

la comunicació entre els diferents professionals implicats, encara hem d'avançar en la seva protocolització.

Almenys per a nosaltres, el terreny més inexplorat, on la metodologia està menys descrita, és el del grup de continuïtat (la «Colla cuidadora»). Hi és més difícil transmetre el focus (la raó de ser) del grup. Costa més temps que els seus membres s'ubiquin en el canvi de dinàmica. També cal que els dinamitzadors estiguin presents d'una manera diferent, amb un paper més potenciador de l'autonomia individual i grupal. En aquest sentit, el curs de formació en tècniques creatives que vam fer a l'Escola d'Estiu de Serveis Socials del 2008 ens ha estat molt útil.

Uns dels reptes dels serveis socials d'avui és enfortir les iniciatives que promovem des de la proximitat territorial, perquè siguin sostenibles amb els recursos (sobretot els humans) de què disposem. El nostre desig seria que es poguessin incorporar altres equips d'atenció primària a la Xarxa de Grups de Cuidadors, en tot cas, però, en un creixement no improvisat i que garanteixi que es preserven les opcions i els valors que han vertebrat la Xarxa de Grups de Cuidadors.

Finalment, es va constatar la necessitat de disposar d'un espai compartit de formació per a tots els professionals implicats en el projecte. Per aquesta

raó es va decidir destinar la quantia econòmica del premi atorgat al pòster presentat a la VII Jornada de Treball Social als Equips d'Atenció Primària de Salut⁷ a dues accions: el 27 de juny de 2008 es va fer una sessió formativa amb Martina Erpenbeck:⁸ «Tècniques creatives. Una eina en la intervenció de treball amb grups i en la intervenció individual», i l'altra, fer un dinar amb els cuidadors i cuidadores, que connecta amb l'últim punt d'aquest escrit.

Un desig i un reconeixement

Aquest projecte és possible perquè uns professionals i uns cuidadors i cuidadores hem anat descobrint que aquesta manera de treballar ens ha possibilitat una experiència molt positiva a totes les persones que hi hem pres part, i que atendre les persones des d'una xarxa de proximitat⁹ és beneficiós per a tots els implicats, tant persones com organitzacions. Ha estat la il·lusió i l'esforç de les persones que hi treballem (com de tantes companyes de professió), el que ens ha permès superar les dificultats i les limitacions organitzatives i de càrregues de treball dels nostres respectius sistemes.

Confiem que allò que comportarà el desplegament de les lleis de suport a l'autonomia personal i de serveis socials de Catalunya sigui veritablement facilitador del treball en xarxa des de

la proximitat. Però, ens porti el que ens porti el futur, el que sí que volem fer és convidar-vos perquè ho experimenteu, ho compartiu i en gaudiu. És una dimensió imprescindible, alhora que estimulante, de les nostres professions.

Aquest text el presentem als professionals que hi hem intervingut, però hem de destacar que el que hem descrit ho hem après reflexionant i fent camí junts professionals i cuidadors.¹⁰ La seva lluita quotidiana, la seva fortalesa i entusiasme, han estat estímuls i força creativa en aquest camí d'aprenentatge i creixement personal en què ens hem trobat.

7. Es va celebrar a Esplugues de Llobregat el 6 de març de 2008 sota el lema «L'atenció social en salut des de la proximitat».

8. Martina Erpenbeck és treballadora social, supervisora d'equips, formadora i *coach*.

9. Sense pretendre fer una definició rigorosa, quan parlem de xarxes de proximitat no ens estem referint a aquelles de caire institucional, sinó a les que es construeixen des de la vida quotidiana de les persones, els serveis i les entitats. I més específicament les que serveis i entitats teixeixen com a part del seu funcionament habitual, partint dels usuaris, els territoris, els problemes, els reptes i les necessitats compartits.

10. Com vam poder evidenciar a l'aula oberta que es va celebrar el 18 d'abril de 2008, on cuidadors i professionals vam poder presentar conjuntament el que fem i el que som a altres professionals de la salut i els serveis socials que treballen al districte de l'Eixample.

Xarxes internacionals

Barcelona en xarxa

La inclusió social en l'agenda política internacional. L'aportació de Barcelona a l'organització mundial Ciutats i Governos Locals Units (CGLU)

Eva Garcia, Secretaria Tècnica Executiva, Comissió d'Inclusió Social i Democràcia Participativa de Ciutats i Governos Locals Units

En els darrers dos anys, Barcelona ha tingut un paper significatiu en l'àmbit internacional pel que fa a l'impuls de la inclusió social. La ciutat, seu de CGLU, presideix des del final del 2006 una de les seves comissions de treball, la Comissió d'Inclusió Social i Democràcia Participativa. Aquesta, integrada per més de seixanta ciutats de tot el món, té per objectiu promoure polítiques d'inclusió social, impulsar processos de participació ciutadana en el govern municipal i enfortir la salvaguarda dels drets humans i, en particular, del dret a la ciutat a través de l'acció local.

CGLU, la primera organització mundial que representa i vetlla pels interessos dels governs locals, es va crear l'any 2004 amb la finalitat d'enfortir la presència del món local en l'actual sistema internacional de governança. En aquest sentit, l'organització té un paper cabdal per fer arribar la veu de les ciutats a les instàncies internacionals i, en particular, a les Nacions Unides. Present a 136 dels 192 estats membres de Nacions Unides i amb més de mil ciutats adherides, CGLU s'ha centrat durant aquests anys a impulsar la descentralització, lluitar contra el canvi climàtic, promoure els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni de les Nacions Unides, ajudar els governs

locals a prevenir i gestionar els riscos naturals, i enfortir la diplomàcia de les ciutats com a mecanisme de promoció de la pau. L'aposta del Consistori barceloní a favor de la inclusió social i l'impuls polític que ha donat la ciutat a la Comissió d'Inclusió Social i Democràcia Participativa de CGLU s'han traduït en la incorporació de la inclusió social a l'agenda política de l'organització mundial.

Aquesta fita ha estat precedida d'un treball intens en què destaca l'organització del I Seminari Internacional de Polítiques Locals Innovadores d'Inclusió Social (Barcelona, 27-28 de setembre de 2008). Hi van participar representants de Bandung (Indonèsia), Diyarbakir (Turquia), Cotacachi (Equador), Eldoret (Kenya), Londres (Regne Unit), Palmela (Portugal), Porto Alegre i Belo Horizonte (Brasil), Rosario (Argentina), Saint Denis (França), Tacoma (Estats Units) i de la mateixa ciutat de Barcelona. Els representants d'aquestes dotze ciutats van exposar les seves polítiques d'inclusió social i van reflexionar conjuntament entorn de tres eixos temàtics: (I) justícia social i garantia dels drets, (II) participació ciutadana i generació de xarxes socials, i (III) planificació i sostenibilitat de les polítiques. Les conclusions d'aquest

seminari van constituir la base per a l'elaboració d'un document de posició política en matèria d'inclusió social que, posteriorment, va ser objecte d'un fructífer debat polític en el si de CGLU. El resultat final d'aquest diàleg amb ciutats de tot el món ha derivat en un posicionament compartit pel conjunt de l'organització pel que fa a la inclusió social.

A grans trets, el document polític d'inclusió social presenta les principals pautes polítiques que es recomana seguir a les ciutats en el moment de dissenyar i desenvolupar les seves polítiques d'inclusió social, tot posant èmfasi en el seu potencial com a garants dels drets de la ciutadania, com a promotores de la diversitat i com a impulsores de la democràcia. El document, a més, posa de manifest que els principals problemes de pobresa i desigualtat social es donen a les ciutats i, per tant, les polítiques d'inclusió social han de ser al centre de l'agenda política dels governs locals, juntament amb els recursos humans, infraestructurals i financers que siguin necessaris per dur-les a terme. Això és especialment important per contribuir de forma decisiva a la consecució dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni fixats per al 2015. El document reivindica, en definitiva, que

les polítiques d'inclusió esdevinguin una política social global que contribueixi a construir ciutats més solidàries i justes.

El document fou aprovat formalment pel Consell Mundial de

CGLU, reunit a Istanbul el dia 30 de novembre de 2008. L'aprovació del document suposa un avenç important en la capacitat dels governs locals d'alçar la veu a favor de l'eradicació de la pobresa i l'exclusió social.

Trobareu més informació sobre el Comitè d'Inclusió Social i Democràcia Participativa de CGLU i el document polític d'inclusió social a <http://www.cities-localgovernments.org/CISDP>.

Grup de treball de persones sense sostre d'Eurocities

Xavier Mayo. Departament de Recerca i Coneixement, Àrea d'Acció Social i Ciutadania, Ajuntament de Barcelona

Eurocities és una associació que funciona des de 1986 i aplega més de 130 ciutats de 30 països europeus. Té com a objectius representar els interessos locals davant les institucions europees i facilitar l'intercanvi de coneixement sobre polítiques públiques locals.

Una delegació de la ciutat de Barcelona va prendre part, del 10 al 12 de setembre a Utrecht (Països Baixos), en la darrera trobada del Grup de treball de persones sense sostre d'Eurocities.

Es van visitar diferents experiències i projectes, dels quals destaquen l'alberg de persones sense sostre parcialment autogestionat pels mateixos usuaris, i l'existència del Council of Clients ('consell de clients'), on persones sense sostre representen els usuaris-clients dels serveis davant dels directors d'aquests per fer arribar les seves queixes o suggeriments.

Al llarg de la sessió de treball es va enllestir el contingut del document «Bona pràctica en l'atenció a persones sense sostre». Aquesta publicació veurà

la llum al final de l'any 2008 i explicarà l'enfocament de cadena integrada, una estratègia consensuada entre les ciutats membres del grup de treball que té per objectiu prevenir situacions que condueixen a la condició de sense sostre i possibilitar al màxim els processos d'inclusió social d'aquestes persones.

Trobareu més informació sobre el grup de treball «Homelessness» a la web <http://www.eurocities.org>.

Nova web de l'Observatori Social Barcelona

L'Observatori Social Barcelona és una iniciativa de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania que té per objectiu conèixer i avaluar la realitat social de la ciutat, difondre el coneixement generat i fer que aquest informi el procés de presa de decisions. Hi ha quatre àrees d'activitat de l'Observatori que tenen el seu espai a la web: la revista que teniu

entre mans, estudis socials, fòrums i xarxes internacionals.

Amb la posada en marxa de la web de l'Observatori el passat mes de juny s'aconsegueix fer públics nombrosos estudis socials així com la versió electrònica de tots els números de la revista *Barcelona Societat* publicats fins al moment. Una altra informació

publicada són els plans, programes i memòries de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania així com els enllaços amb els dos observatoris associats (l'Observatori Europeu Ciutats i Pobles per a Tothom i l'European Youth Observatory).

Trobareu més informació a: <http://www.bcn.cat/observatoribcn>.

Cultura escolar, educació, família i entorn

Ramon Casares

La crisi de l'educació actual, o almenys allò que es percep com a crisi, sembla centrada en dos elements, l'escola i la família.¹ Pel que fa a la institució escolar, hi ha interrogants en relació amb la seva raó de ser, amb el seu paper i amb les seves funcions en una societat en canvi accelerat. N'hi ha també pel que fa a la seva metodologia, les seves tradicions i la seva organització. El resultat d'aquestes vacil·lacions, tant si es refereixen allò que és l'escola com a les seves pràctiques educatives, acostuma a abocar les persones dedicades a l'educació escolar a una certa angoixa, a un *malestar*, un símptoma característic del que podríem anomenar crisi d'identitat de l'escola. Expressió d'aquesta angoixa és la sensació que l'escola «no arriba» a complir les funcions educatives que li són tradicionalment atribuïdes.

Pel que fa a la família, el seu paper educatiu s'ha palesat en un primer moment justament en relació amb l'educació escolar. Les dimensions del fracàs escolar en l'educació obligatòria han portat a buscar-ne les causes no solament dins de l'escola, sinó també fora. L'evidència de la influència del capital cultural de les famílies en l'èxit escolar, paradoxalment, ha palesat no solament les dificultats de l'escola a l'hora de situar la ciutadania en igualtat de condicions pel que fa a l'accés al coneixement, sinó també les limitacions de les famílies a l'hora d'educar en uns valors coherents amb la cultura escolar. Però aquesta limitació ha il·lustrat sobre la crisi de valors, sobre

les dificultats d'atorgar «sentit» a la sociabilitat en el context de la societat global, de l'anomenada societat de la informació i del coneixement.

Altrament, en la societat actual infants, adolescents i joves han adquirit un nou paper, han afirmat la seva autonomia i les seves identitats, sense, però, poder —o haver de— exercir responsabilitats socials. Aquest és un factor que rarament es valora. Quan es fa, s'insisteix en els seus aspectes més negatius sense mesurar-ne l'abast pel que fa al món educatiu.

Fins i tot semblaria en alguns casos que cal fer marxa enrere: tornar a les velles i bones famílies d'abans, a les velles i bones escoles d'abans, als *vells* i *bons* nens i nenes d'abans.

L'autor creu que aquest punt de vista ni és possible, ni és desitjable. La intenció d'aquest article és assenyalar els límits educatius de l'escola i de la família, assenyalar les dificultats que l'Estat —i la «nació» que vol representar— constitueixi un context de socialització significatiu per a aquests adolescents i joves, i la conveniència d'articular l'entorn proper com a context educatiu per educar aquestes responsabilitats i proporcionar significació a l'activitat educativa de la família i l'escola.

Cultura escolar i educació

Abans d'endinsar-nos en els viaranyos que anuncia el títol, em sembla interessant fer una precisió terminològica sobre allò que entenc com a «cultura escolar». Utilitzaré aquest concepte en

el sentit de la barreja de tradicions, valoracions i punts de vista que es desprenen del funcionament de la institució i que, alhora, són la base d'aquest funcionament. La cultura escolar seria compartida pels diferents agents en relació amb les finalitats educatives escolars i els mitjans per assolir-les, i s'expressaria en un llenguatge particular. D'altra banda, la cultura escolar s'orientaria en dues dimensions, una d'interna, en la qual cada centre escolar emmotllaria una «cultura de centre», i una altra d'externa que seria la mirada projectada des de l'escola cap enfora en la qual la societat i el món són vistos «escolarment».²

Això pel que fa al que neix dins de l'escola. Però hi ha també molts aspectes de l'educació escolar, i de la percepció del seu estat de crisi, que neixen «fora» de l'escola. Alguns d'aquests aspectes tenen relació amb les raons de ser de la mateixa escola i amb la seva organització, amb la mateixa cultura escolar des del punt de vista d'allò que

1. Parlaré indistintament d'«escola» i d'«institució escolar» en un sentit genèric. Quan es tracti de distingir segons els nivells educatius parlaré de CEI (col·legi d'educació infantil) o d'IES (institut d'educació secundària).

2. El fet que des de l'escola es jutgi l'evolució social d'acord amb la cultura escolar té molta importància perquè pot convertir l'escola en una institució reactiva, aclaparada pels canvis socials i incapaç d'educar —o sigui, de propiciar processos d'aprenentatge—. Tanmateix, la visió «escolar» també pot ser un punt de partida crític, capaç de garantir l'autonomia imprescindible per exercir la seva funció educativa.

n'esperen els diferents agents socials situats «fora» de l'escola. El primer d'aquests agents és la família, però n'hi ha d'altres, començant per les administracions educatives i seguint pels agents de l'educació no formal i altres agents sense propòsits educatius explícits, que dirigeixen a l'escola demandes constants en relació amb allò que es creu que són les seves finalitats. Podríem dir que la crisi de l'educació escolar és un símptoma de la crisi mateixa de l'educació en general

Per respondre a aquesta qüestió, cal tornar a les precisions terminològiques. Definir l'educació en general és difícil. Tan difícil com que el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans ens remet a l'«acció d'educar» i la defineix com «ajudar (algú) a desenvolupar les seves facultats físiques, morals i intel·lectuals». El que discutim avui requereix segurament una definició més àmplia i més precisa, ja que les facultats que s'esmenten (físiques, morals i intel·lectuals) ho són en relació amb unes tasques, uns codis i uns coneixements. I, ¿aquestes tasques, aquests codis i aquests coneixements no són, en última instància, coneixements d'una o altra mena? I encara més: ¿estem parlant de quelcom que es fa des de fora de la persona educada —com alimentar-la, o vestir-la— o que també du a terme el propi educand? ¿Ens referim a les ajudes que reben una per una les persones educades, o bé al conjunt social d'esforços educatius? Així podríem multiplicar les preguntes

fins a difuminar els límits d'allò que és educació. Però bé ens hem de guiar per un o altre concepte, i goso avançar-ne un més aviat pragmàtic, restringit a allò que en podríem anomenar pràctiques educatives. *Les pràctiques educatives són fonamentalment pràctiques socials amb una funció de socialització que tendeix a aconseguir que els membres d'una comunitat s'apropiïn del conjunt de sabers organitzats culturalment que són valorats en un moment històric concret.*

Des d'aquest punt de vista, la crisi de l'educació en general —i la crisi de l'educació escolar en concret— s'han de relacionar amb els canvis socials que s'han esdevingut en les dues darreres dècades. No solament es troba en procés de transformació el «conjunt de sabers organitzats culturalment» —la cultura— sinó que els procediments (tècnics i d'accessibilitat) per apropiarse'n també es troben en mutació. I no solament això, sinó que el mateix concepte de comunitat («local», «nacional», «global»?) i de «membres» també es transforma.

Escola i família: responsabilitats distintes

Aterrem; tornem a l'escola. Voldria justificar d'antuvi la divisió aparentment cada cop més arbitrària entre allò que és «dintre» i allò que és «fora» de l'escola. Arbitrària perquè, d'una manera o altra, tant la família com les administracions tenen una influència important sobre l'educació escolar, una influència que, a més està fortament institucionalitzada. Arbitrària, igual-

ment, perquè en la societat actual una bona part de la informació i un cabal immens de coneixements —que també es treballen a l'escola— s'obtenen o es poden obtenir «fora» de l'escola.

Tanmateix, crec que és convenient fixar-nos en el fet que, malgrat tot, l'escola segueix essent —almenys en teoria— l'àmbit d'una relació específica, *la relació d'ensenyament-aprenentatge*. Això no vol dir que fora de l'escola no es produeixin altres aprenentatges, ni que no hi hagi d'altres relacions igualment fructíferes pel que fa al coneixement. Tot això és innegable i no solament irreversible, sinó positiu. Aleshores, ¿si ja hi ha internet i els mitjans audiovisuals, si ja existeix la família, perquè insistir en el caràcter específic de l'escola? ¿No morirà sepultada, l'escola, precisament, per la necessitat, o per la incapacitat, d'absorbir els canvis que es produeixen en el seu entorn?

A parer meu aquestes preguntes poden tenir respostes positives encara que semblin contradictòries. Efectivament, cal diferenciar allò que passa dins de l'escola, allò que és escolar, d'allò que no ho és. El nucli central de les pràctiques educatives escolars es troba en una relació: la relació d'ensenyament-aprenentatge protagonitzada per l'alumnat i el professorat. A partir d'aquí comença allò que no és pròpiament escolar. I la família, tot i la seva influència educativa decisiva, no pertany a l'àmbit escolar. La insistència a vincular l'èxit escolar amb l'estructura, els valors i fins i tot el capital social de

la família, tot i la seva capacitat explicativa, pot amagar la importància dels aprenentatges escolars —o, més ben dit, la capacitat de l'escola de propiciar determinats aprenentatges socialment significatius.

Però això no s'ha de llegir com una invitació que l'escola es tanqui en ella mateixa. Ben al contrari, es tracta que s'obri a l'entorn, i no solament que s'hi obri, sinó que hi intervingui activament, que hi esdevingui una institució significativa i, més encara, que l'entorn sigui significatiu per a l'escola.

Ara no entrarem a delimitar què entenem per «entorn», però és evident que el primer element d'aquest entorn són les famílies. Tanmateix, no estem parlant únicament de la relació escola-família, ni de qualsevol tipus de relació amb l'entorn, sinó d'aquella relació entre escoles, famílies i entorn que potencii els objectius educatius en general i els escolars en concret.

La idea que *l'educació escolar* és una tasca comuna de l'escola i les famílies és enganyosa, com ho és la idea que l'educació en general és principalment una tasca de les famílies. En el món actual l'educació és una comesa social, pública, que té escenaris i protagonistes molt diversos i, com ha estat sempre, es veu afavorida per la cooperació dels diferents agents. Però perquè aquesta cooperació es produeixi sense equívocs cal que les responsabilitats, capacitats i limitacions de cada agent siguin clares. I una de les característiques de la crisi educativa actual és que el caràcter

comú s'ha posat per davant d'allò que és específic dels uns i dels altres. D'aquí la confusió, els retrets mutus i l'intent de «passar el mort» als altres. Per aclarir aquesta confusió cal partir de la idea que l'èxit escolar és responsabilitat de l'escola, mentre que l'educació en general no pot ser considerada raonablement una responsabilitat exclusiva de la família. En altres termes, l'escola no és un «instrument» educatiu de la família, ni la família tampoc no és l'escambell sense el qual l'educació en general i l'educació escolar en particular no puguin reeixir. L'educació és una empresa social que va més enllà de l'escola i la família, que es perllonga al llarg de la vida dels ciutadans i ciutadanes i que es duu a terme en una gran diversitat de situacions: ens eduquem a l'escola i a la família; ens formem a la feina; aprenem en els mitjans de comunicació; rebem informacions d'arreu; i fins i tot hi ha un «oci» educatiu.³

La potència del que és escolar i les responsabilitats específiques de l'escola

Podríem abordar aquest punt fent un esment a la curta història de la institució escolar moderna. Però em sembla preferible enfocar-lo des d'una perspectiva sincrònica. El primer problema que ens surt al pas és *com s'aprèn*. El constructivisme psicològic i darrerament la psicologia cultural (Brunner, 1997) han posat l'èmfasi en el fet que els aprenentatges són un tipus de processos que es donen en contextos determinats en els

quals l'aprenent ha de conferir significat a determinats conceptes. Aquest procés té un format essencialment verbal, ja que l'aprenentatge requereix interacció amb l'adult, o sigui que alhora és un procés d'ensenyament. En el procés d'ensenyament-aprenentatge, aprenent i mestre negocien els significats dels conceptes. No es tracta només d'una interacció individual: els aprenentatges escolars són alhora individuals i col·lectius: permeten adquirir competències socials que després resultaran altament necessàries. Per a la psicologia cultural, a més, aquest procés, que utilitza les eines de la narració i el diàleg, té com a resultat un aprofundiment de la individuació de l'aprenent. Ara bé, aquesta individuació és alhora una socialització, perquè suposa apropiar-se de conceptes que són a la ment de l'altre. I aquest altre no és solament un «altre» individual, sinó que és, de fet, tota una visió del món, una cultura.

Fins ara no hem dit res que situï obligatòriament aquests processos a les escoles. Efectivament, en el passat hi ha hagut processos d'aprenentatge eficaç, per exemple, per aprendre un ofici en els tallers dels gremis. Tanmateix, l'escola posseeix una potència especial,

3. Paradoxalment, el terme grec *skole*, del qual es deriva a través del llatí el terme català modern «escola», feia referència al «temps lliure», a un temps «d'oci». Això podria fer reflexionar sobre algunes apel·lacions apocalíptiques a la «cultura de l'esforç». ¿Des de quan aprendre, amb l'esforç que calgui, no ha estat un plaer?

perquè és una institució que concentra i depura l'aprenentatge d'un ofici especialment necessari en la societat actual: aquest ofici és *l'ofici d'aprendre*.⁴ Certament no es pot aprendre a aprendre en abstracte: cal fer-ho sobre uns continguts en concret. Per tant, allò bàsic dels aprenentatges escolars són les capacitats o competències que es desenvolupen en relació amb continguts concrets. Però aquestes competències no neixen espontàniament, ni són fruit de tal o tal determinació genètica, ni apareixen com a fruit espontani del contacte amb el saber o de l'esforç per memoritzar-lo, sinó que també s'aprenen. *L'«ofici d'aprendre» s'aprèn aprenent* —i perdó pel joc de paraules—. Ara bé, la potència del mètode escolar rau en el fet que per adquirir aquestes competències, l'escola *se separa* de l'objecte de coneixement i optimitza al màxim la naturalesa simbòlica del llenguatge, tot *estipulant* que l'objecte, encara que no hi sigui, pertany a un món que té l'estatut de *possible*. El segle xx es va obrir amb la crisi del positivisme. Aquesta crisi ens ha permès comprendre millor la naturalesa del coneixement humà, de la seva relació amb allò que anomenem realitat, i ha resituat la noció de veritat. Inevitablement, la psicopedagogia s'ha hagut de posar en sintonia amb aquesta revolució epistemològica, amb aquesta revolució cognitiva. I el resultat d'aquest esforç ha repercutit inevitablement sobre la institució escolar.

Fins aquí les raons essencials de l'existència i l'evolució de la institució

escolar i de la seva separació de la societat. Ara bé, hi ha dos aspectes decisius en la identitat de la institució escolar que no es poden comprendre sense fer al·lusió al seu paper social. Aquests aspectes tenen relació mútua, però ens portaran a considerar la relació entre l'escola, les famílies i l'entorn des del punt de vista de l'acompliment dels objectius educatius de l'escola.⁵

L'escola i la socialització

L'ofici d'aprendre és molt antic. En el passat ha estat reservat a determinades elits que dominaven els instruments simbòlics per fer-ho: clergues i nobles. El coneixement, tanmateix, s'entenia com la transmissió d'una revelació. Els mètodes escolars basats en el registre de la paraula del mestre i en la seva memorització van néixer d'aquesta concepció del coneixement. L'humanisme i el Renaixement van separar les nocions de coneixement i fe revelada, i encara que en l'edat moderna es van fer intents prou reeixits per basar la fe en la raó, la Il·lustració va separar-les definitivament tot relegant la religió a l'esfera d'allò privat. Així, l'escola de la Il·lustració va haver de plantejar-se seriosament com agermanar el coneixement amb la virtut pública, amb aquells valors compartits en què es basava la república. L'escola republicana va néixer, doncs, amb l'ambició de separar la religió —en el sentit d'allò que manté unida la societat— i la fe —entesa com a creença particular, personal—. L'escola republicana pretenia identifi-

car coneixement i virtut —tal com el racionalisme, i més tard el positivisme, creien— i es concebia com un poderós instrument de socialització, o més ben dit, de construcció d'una societat nova. L'extensió de l'escolarització a tota la població pretenia *alliberar* els individus del pes mort de la religió i convertir-los en ciutadans de la mateixa nació i, alhora, proporcionava una escala de mèrit social diferent que el mèrit per naixement. L'escola per a tothom es concebia, doncs, en el marc d'un projecte de societat nacional jerarquitzada segons un concepte de «mèrit» que naixia en la mateixa escola.

Per sort o per desgràcia, el període en què el matrimoni entre el coneixement i la virtut va semblar vigent va ser molt breu.⁶ Per la seva natura el conei-

4. Sovint s'ha presentat la «metacognició» o la capacitat d'«aprendre a aprendre», o també el «pensament abstracte», que s'entenen com a instruments per a aprenentatges concrets, però, pel que fa a l'escola, el plantejament és justament a l'inrevés: l'important és desenvolupar la metacognició a partir dels aprenentatges més concrets.

5. Aquells i aquelles que culpen els «experts» o les lleis dels mals de l'escola, farien bé a considerar aquests aspectes: no podem continuar educant amb les mateixes concepcions que al principi del segle xx, entremig han passat massa coses.

6. Cal que ens entenguem: l'ordre capitalista no és l'ordre del mèrit ni del coneixement. Més aviat és el desordre de l'apropiació de la riquesa i del coneixement, especialment l'aplicat. Ara bé, els intents d'instaurar ordres socials basats teòricament en el mèrit del coneixement han tingut derives totalitàries que no es poden separar d'una concepció teleològica del desenvolupament humà i d'una apropiació del «sentit» de la història.

xement científic és molt més lliure que el coneixement revelat, però a canvi és un coneixement molt més mudable, més canviant. La visió teleològica del coneixement, en el sentit almenys d'ampliar les zones desconegudes i fosques, tal com pretenia el positivisme, podia alimentar una idea ingènua de progrés humà. Tanmateix, la història del segle xx no va deixar cap mena de dubte sobre el fet que la ciència i la bondat no són la mateixa cosa, i que la història no avança sempre pel costat bo. Sortosament, en les societats occidentals secularitzades del segle xx, l'escola va romandre com una de les bases de la socialització juntament amb la família i el treball. Les raons per les quals això es va esdevenir es troben en el fet que la necessitat de formació de mà d'obra, de capital humà, i el pacte social de la postguerra mundial, que va donar lloc a l'estat del benestar, van estendre l'escolarització a tota la població.

La socialització i l'escola

El valor del coneixement en les societats industrials, relativament homogènies, de la segona part del segle xx era molt gran. El desenvolupament econòmic unia tecnologia i capital. La capacitació científica i tècnica tenia una importància tant individual com nacional. L'escola es va considerar una institució igualadora en la mesura que esdevenia no solament un instrument de difusió del coneixement, sinó que situava tota la població en igualtat de condicions per accedir-hi. En aquest punt, tanmateix, es

va fer palès que l'escola podia reproduir i ampliar les diferències socials davant del coneixement, cosa gens estranya si tenim en compte la potència del mètode escolar. Després de l'horror nazi, les desigualtats que anaven més enllà del ventall de les diferències cognitives individuals ja no es podien considerar «naturals» i ser atribuïdes exclusivament a factors genètics.

A aquest problema es va afegir de manera decisiva la transformació accelerada del final del segle passat. En les societats desenvolupades el pes de la indústria va decaure. El tractament, la difusió i l'ús de la informació i del coneixement van esdevenir el factor central de producció de riquesa, i gràcies a l'extensió dels mitjans de comunicació i internet aquest nou sistema de producció de riquesa va abraçar tot el món, superant les fronteres nacionals (o estatals). Ara bé, aquest procés de globalització ha establert unes noves fronteres: zones senceres n'han quedat excloses. I les fronteres també han esdevingut interiors: dins de cada país o societat nacional, grups socials sencers resten fora de la nova organització econòmica (Castells, 1997). Les societats es polaritzen entre una minoria exclosa i una majoria integrada dins de la qual, tanmateix, les diferències econòmiques creixen: fins i tot entre les classes mitjanes s'incrementen les inseguretats i desapareix la confiança en les institucions. Als països menys desenvolupats la situació és inversa: hi ha una minoria integrada i una gran majoria

exclosa. Gups sencers de població que no volen restar exclosos emigren a les zones incloses en la globalització. Aquests grups no són els més «pobres». Més aviat al contrari, es tracta de grups que esperen trobar en les societats d'acollida la possibilitat d'actualitzar un capital social que en les societats d'origen els és impossible d'actualitzar.

¿Quin paper té l'escola en aquest tombant civilitzatori? L'escola fa papers diversos segons el projecte social que es consideri. Per exemple, durant tota la segona meitat del segle xx s'ha intentat formular una perspectiva neoliberal pel que fa a l'educació escolar (Hayek, 1960). Aquesta perspectiva neoliberal es fonamenta en dues bases ideològiques. La primera, genèrica, i a parer meu compartible, segons la qual és important que l'estat, els poders polítics, intervinguin el mínim possible en l'educació. La segona, molt més discutible, segons la qual l'educació escolar és una perllongació de l'educació familiar. Aquest segon punt de vista em sembla particularment discutible. En primer lloc pel seu fonament antropològic: l'individu és considerat com una mera extensió de la família. No adduiré l'evolució de la institució familiar en els darrers anys, però crec que la premissa d'aquesta idea és que l'estatut jurídic de la família reposa en un principi «natural». La família com a nucli bàsic i primigeni de la societat, com a extensió de l'individu. En aquesta perspectiva, l'única possibilitat d'igualació es trobaria en la voluntat de les famílies de

fer un esforç en l'educació escolar dels seus fills i filles. Per igualar les oportunitats de què disposa aquesta voluntat, s'instituiria el xec escolar (Pérez Díaz, 2001). Més enllà d'això, només hi hauria les diferències biològiques o morals. La manca de voluntat o d'esforç, o l'escassa resposta als estímuls escolars respondrien a una realitat moral «natural». Amb aquesta base «natural», les diferències i les desigualtats davant de la cultura esdevindrien irreductibles.

Així, algunes argumentacions en favor del dret a escollir centre docent han identificat aquesta tria amb la millora del capital social familiar, entenent que aquest respon més a la pregunta «qui conec (*who I know*)?» que no pas a la pregunta «què sé (*what I know*)?».⁷

El paper educatiu de la família

Darrerament hem sentit parlar del paper decisiu de les famílies en l'educació escolar dels seus fills i filles. I, al mateix temps, hem sentit a dir que les famílies abandonen les seves responsabilitats educatives en general en mans de les escoles. Això produeix una mena de cercle neuròtic: des de les escoles s'insisteix en la responsabilitat de les famílies en el fracàs escolar, com si l'escola per ella mateixa hagués perdut tot el potencial educatiu. I al mateix temps, des de les famílies molt sovint es demana de l'escola que compleixi tasques educatives que abans complia la família.

Citaré per sobre els canvis que ha experimentat la família: incorporació de les dones al món del treball, desapa-

rició de la família àmplia amb la seva xarxa de solidaritats i suports, crisi de l'autoritat parental... Tots aquest trets mereixen una gran atenció, però em voldria aturar en un, en els nens i nenes i la població adolescent. ¿Què tenen en comú família i escola? En primer lloc, indubtablement, els nens i nenes i els adolescents, que en la institució escolar són l'alumnat. La infància i l'adolescència també s'han mogut. Sovint imaginem infants i adolescents des de la perspectiva preconstructivista de subjectes passius totalment emmotllables i, en conseqüència, «producte» de la família o de l'escola. Però potser és convenient imaginar-los també com a subjectes proveïts de finalitats pròpies, a la recerca d'una identitat específica. En contra, es pot aduir la seva dependència de la família. Però és molt important fixar-se en el fet que el seu estatus específic s'ha reconegut no solament jurídicament —en forma de drets—, sinó que han esdevingut subjectes específics de consum. En la nostra societat el consum mou l'economia i defineix identitats, de tal manera que podríem dir que, almenys pel que fa a la seva vida, adolescents i joves tenen una capacitat de decisió, una autonomia impensable fa pocs anys. L'autonomia s'estén en part fins a la mateixa educació: moltes famílies reconeixen que el factor essencial en la tria del centre de secundària és la decisió del propi fill/a, que habitualment s'inclina pel centre on va la colla dels amics i amigues, els anomenats iguals. Justa-

ment, la importància dels iguals en la socialització ha crescut fins a ocupar el paper de la família extensa pel que fa a qüestions tan importants com les aficions, certs aspectes de la ideologia política, la formalització de relacions de parella i, fins i tot, l'orientació professional.

¿Quin és, doncs, el paper de la família en relació amb l'educació en general? Respondre aquesta qüestió seria prou complicat. Però hi ha un cert acord a situar *l'educació en valors* com un dels aspectes «propis» de les responsabilitats familiars. Al mateix temps, com vèiem a l'inici d'aquest apartat moltes famílies semblen voler transferir també a l'escola l'educació en valors.

De moment no entraré a definir allò que entenem per «valors», però assenyalaré que tenen una relació indubtable amb allò que entenem per «sentit»: sentit de la vida en societat, sentit de la vida humana, sense més. Sembla que el desacord entre escola i família —ocasionat en bona mesura en la ignorància de la creixent autonomia d'infants, adolescents i joves— abocaria escola i família a una col·laboració en l'educació en valors, a fer una proposta comuna de «sentit». Ara bé, ¿com fer aquesta proposta de manera inclusiva, de manera que tingui «sentit» per als mateixos adolescents i joves?

7. ¿No hi ha, tal vegada, una analogia sinistra entre la idea que la finalitat educativa de la família és acumular «capital humà» de la mateixa manera que la selecció «natural» acumula capital genètic en determinats individus?

Escola, família i «sentit»

Com han palesat multitud d'estudis, el paper de la família en l'educació escolar és molt important. La cultura escolar, efectivament, està en sintonia amb valors propis de les classes mitjanes cultes del segle xx. Aquest fet ha rebut el nom de «currículum ocult». Per als nens i nenes procedents d'aquest àmbit social les pràctiques educatives escolars resulten molt més significatives, carregades de sentit, que per a l'alumnat procedent d'altres grups socials, com per exemple les noves classes mitjanes o els grups exclosos. En tot cas aquesta «sintonia» no és una realitat metafísica, sinó que es correspon a un conjunt de pràctiques i valors que faciliten l'èxit escolar del noi o noia. Des de presència de la lectura, el debat, o l'associació entre oci i cultura en l'entorn familiar, fins a la disposició de determinats recursos o relacions (Bordieu, 1977).

Per a aquelles polítiques que no s'han resignat a aquestes diferències, la resposta ha estat limitar el currículum ocult, o, en altres termes, adaptar l'escola a la diversitat per tal de fer més accessible el currículum. L'ensenyament comprensiu ha topat, tanmateix, amb els límits propis de la institució escolar: d'una banda, la cultura escolar presenta un tipus de rigideses que fan molt difícil combinar aquesta adaptació amb l'èxit acadèmic. En segon lloc hi ha el problema vist des de l'altra banda: per més esforç que faci el centre escolar, l'educació escolar ha de carregar-se de «sentit» per ser fructífera i obtenir èxit.

Sovint, quan es parla de «sentit» es dóna per descomptada una qualitat humana com és la curiositat, l'afany de saber. Però s'oblida que aquesta curiositat, aquest afany de saber, té igualment un marc moral amb un biaix pràctic. En un marc moral la pregunta «això (el coneixement) per a què serveix?» es formula com «això a qui vull que serveixi?», i més àmpliament, «a qui vull servir jo?» (Tedesco, 2005).

L'escola republicana tenia una resposta clara a aquestes preguntes: els valors «cívics». Educar tenia un destinatari directe —el futur ciutadà— i un d'indirecte que era la societat en forma de «nació». De fet l'escola es podia considerar la matriu de la nació, perquè a l'escola no solament s'aprenien uns coneixements, sinó que s'aprenia al servei de qui es posaven aquests coneixements. En la societat actual aquest marc referencial és molt més complex. L'entorn ja no té únicament com a horitzó la nació, sinó que s'ha globalitzat. Alhora, les referències més properes com la família extensa s'han afeblit i, en allò més immediat, compten altres realitats com els grups d'iguals —on no intervenen els adults— o el consum.

Altrament, l'autonomia en determinats apartats de la vida s'assoleix més aviat, de tal manera que, per exemple, l'adolescent «tria» la seva manera de ser, els seus valors. És una manera de ser protagonista de la pròpia educació (Casares, 2008) però a partir d'un concepte força passiu: el del consumi-

dor. S'adopten identitats disponibles, però per la mateixa causa més làbils o fràgils.

L'escola i també la família es troben en la cruïlla entre allò que és global i allò que és local, entre les identitats triades i les identitats imposades. El futur de l'escola no es dirimeix en la transmissió d'informació, ni tan sols en la transmissió de coneixements, la seva utilitat es posa a prova quant a la seva capacitat de seguir ensenyant l'«ofici d'aprendre». Però ja sabem que no hi ha aprenentatges —fins i tot els que es relacionen amb els mateixos aprenentatges— sense un context que els atorgui significativitat. La crisi escolar és més una crisi de «sentit» que no pas, o solament, una crisi metodològica o institucional. Al mateix temps, el paper educatiu de la família es veu debilitat per la dificultat a atorgar «sentit» a la vida en societat, a la socialització i a la mateixa escolarització.

L'entorn com a àmbit de valors i d'aprenentatges

L'escola republicana creava un àmbit de «sentit» en situar-se entre la família, que constituïa l'entorn immediat, i la nació, l'horitzó màxim. No cal dir que en aquesta tasca rebia el suport de les famílies. En l'actualitat hi ha un buit de sentit. En efecte, els nois i noies no poden respondre fàcilment la pregunta «a qui serviré?». I l'escola i la família no poden donar respostes tan senzilles i tan potents com «la nació» o «la pàtria». Així doncs, l'escola i la família necessiten redefinir el seu entorn significatiu

(Marí-Klose, 2007). Avui l'entorn proper d'un adolescent es troba en una família molt reduïda, mentre que l'horitzó màxim és en un món globalitzat. En aquest camp immens, a més, la identitat nacional s'ha afeblit forçosament, mentre que les identitats triades es multipliquen i s'encreuen. Els valors cívics, les respostes a la pregunta «a qui serviré?», que constitueixen el seu camp de sentit, han d'incorporar aquestes variacions perquè si les respostes són simplement individuals, familiars o grupals la sociabilitat es veurà molt afeblida. L'escola, en canvi, és un dels únics contextos on és possible donar a aquestes preguntes una resposta col·lectiva, el que en podríem dir «aprendre a viure junts» (Tedesco, 2000, 2005). Per fer-ho, l'escola necessita un concepte potent i posat a prova de ciutadania en què basar la seva funció cohesionadora. Certament, això no és fàcil: no solament cal saber quina concepció de «cohesió social» és desitjable, sinó que cal pensar seriosament en el fet que molts intents d'atorgar «sentit» a la vida social encobreixen una secreta ambició totalitària. D'aquí la necessitat de basar aquest «viure junts» en una apreciació positiva de la pluralitat i de la llibertat individual, en una recuperació de la tradició liberal.

Aquí és on intervé la redefinició de l'entorn que ja fa temps que ha començat però que encara és lluny de ser estable. La redefinició es va iniciar com una aproximació a la diversitat de l'alumnat escolar i a la de les seves famílies. L'esco-

la republicana era cega a les diferències perquè el seu valor era l'homogeneïtat. Això senzillament s'ha acabat: les demandes educatives individuals i familiars, sigui per la via del mercat, sigui per l'atenció a la diversitat, tenen un pes que abans no tenien. Lògicament, una escola amb vocació de servei públic no pot adaptar-se a aquestes demandes sense més, ha d'oferir una proposta d'educació escolar amb personalitat i coherència, amb «sentit» per al seu alumnat en conjunt, que sintonitzi, a més, amb allò que té sentit per a les famílies. Però ja no podem esperar que l'Estat, o altres agents com abans l'Església, com a representants de la comunitat nacional o religiosa, creïn per ells mateixos aquest camp de «sentit». Potser això significa una pluralitat d'ofertes escolars, a més del pluralisme dins dels mateixos centres, de la mateixa manera que la pluralitat s'ha instaurat entre els models familiars.

D'altra banda, l'emergència del jove o adolescent requereix que la conquesta del sentit —i de la responsabilitat— es faci en un espai creïble, on exerceixi la seva autonomia en un sentit ampli, més enllà de l'escola o la família. L'entorn proper (Vintró, 2001) constituït pel barri, els grups d'iguals, la família pròpia i la mateixa escola, però també l'accés al món globalitzat a través d'internet o els mitjans de comunicació, constitueix un conjunt d'interessos a partir dels quals es pot edificar aquest camp de sentit capaç de dotar de significat la vida social.

Ara bé, aquest entorn no constitueix per ell mateix un objecte de coneixement. Necessita esdevenir un aprenentatge «estipulatiu», i constituir-se d'aquesta manera no solament en un objecte de coneixement concret, sinó en allò que permet també un coneixement abstracte, transferible a altres objectes de coneixement. Això, naturalment, es pot aplicar igualment als valors. En d'altres termes, si avui un noi o una noia pot estar informat d'allò que passa en un punt molt llunyà, segurament només la possibilitat de confrontar-ho amb allò que s'esdevé en el seu entorn més immediat li podrà fer comprensibles i plenes de sentit una i altra cosa. Estem parlant, doncs, d'una ciutadania global que té els fonaments en allò més proper, en allò local, allí on, més enllà dels murs de les aules, o de les portes de la llar, es pot aprendre a viure en societat.

L'entorn proper, tanmateix, no és quelcom donat. A la vista de molts professors i professores —i en certa mesura de molts i moltes alumnes— l'entorn es presenta com a quelcom indiferenciat. Per dibuixar-se, necessita un acord entre l'escola, les famílies i l'entorn mateix segons el qual el que es proposa com a objecte de coneixement té interès. Això suposa, és clar, una revisió dels continguts escolars. No podem seguir acumulant enciclopèdicament continguts als continguts (Coll, 2007) fins a fer currículums impossibles d'assolir. Igualment l'entorn, començant per les famílies, ha d'ad-

quirir una mirada educativa més enllà de l'escola. Això implica els serveis presents en l'entorn escolar, però també exigeix una planificació específica, una mirada educativa sobre aspectes com l'urbanisme o l'economia. I pot interessar també els agents no implicats directament en l'educació escolar

com ara les associacions veïnals, els grups esportius, les entitats d'oci, empreses, comerços, etc.

«Ciutats educadores», «projectes educatius de ciutat», «plans d'entorn» han començat a explorar aquesta nova via per a l'educació (Subirats, 2008). El seu fonament és seriós, i en ells hi ha

una nova perspectiva educativa en general i un lloc renovat per a l'escola en particular, perquè assagen un concepte d'educació escolar vinculat a una perspectiva de llibertat i de canvi social. Heus ací quelcom interessant tant per a les famílies com per a les escoles. 🔑

Bibliografia

BOURDIEU, P.; PASSERON, J. C. *La reproducción: elementos para una teoría del sistema de enseñanza*. Barcelona: Laia, 1977.

BRUNER, J. S. *La educación, puerta de la cultura*. Madrid: Visor, 1997.

CASARES ROMEVA, R.; VILLÀ, R. «Recelo y confianza: relaciones entre el alumnado, el profesorado y las familias en la enseñanza secundaria». *Malestares: infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó: CIIMU, 2008: 87-125.

CASTELLS, M. *La era de la información*. Vol. I: *La sociedad red*. Madrid: Alianza, 1997.

COLL, C. «Las competencias en la educación escolar: algo más que una moda y mucho menos que un remedio». *Aula de Innovación Educativa*, 161 (2007): 34-39.

HAYEK, F. *The Constitution of Liberty*. Chicago: The Chicago University Press, 1960.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana, 2007.

MARÍ-KLOSE, P.; GÓMEZ-GRANELL, C.; BRULLET, C.; ESCAPA, S. *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Pànel de Famílies i Infància*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya, 2008.

PÉREZ-DÍAZ, V.; RODRÍGUEZ, J. C.; SÁNCHEZ, L. *La familia espanyola davant l'educació dels seus fills*. Barcelona: Fundació La Caixa, 2001.

SUBIRATS, J. «Gobernanza y educación». A: *Educación y vida urbana: 20 años de ciudades educadoras*. Madrid: Santillana, 2008: 237-250.

TEDESCO, J. C. «Actuales tendencias en el cambio educativo». Conferència en el Taller: Lineamientos para una política de desarrollo profesional de la docencia. Santiago, Xile, 29 de maig de 2000.

VILA, I. «Identidad y cohesión social». A: ESTEBAN, M. [ed.]; RIBAS, J. [ed.]. *Reflexiones en torno a la psicología*. Girona: Universitat de Girona, 2006: 113-124.

VINTRÓ, E. «Educación, escuela, ciudad: el proyecto educativo de la ciudad de Barcelona». A: GÓMEZ-GRANELL, C. [ed.]; VILA, I. [ed.]. *La ciudad como proyecto educativo*. Barcelona: Octaedro, 2001: 33-52.

— «Els pilars de l'educació». *Debats d'Educació*, 1 (2005): 5-22.

Polítiques de temps i relacions familiars: un camí per recórrer a través de la vida quotidiana

Sara Moreno. Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona. Grup d'Estudis sobre Vida Quotidiana i Treball (QUIT)

D'uns anys ençà, les polítiques de temps i les relacions familiars formen part de les tribunes de debat polític i dels objectes d'estudi científic. Les polítiques de temps sorgeixen com una resposta a les transformacions socials viscudes en les societats occidentals des del final del segle xx, mentre que les relacions familiars emergeixen com un dels objectes de canvi per estudiar. En tot cas, el fet d'esdevenir tema de debat social comporta riscos i oportunitats: el risc de comprovar que se'n parla molt però se'n sap poc i, paradoxalment, l'oportunitat per aprofundir i ampliar el coneixement. El present article vol aprofitar aquesta oportunitat per explicar les implicacions que les polítiques de temps poden tenir sobre les relacions familiars. Unes implicacions que permeten ampliar el concepte de família en la mesura que proposen un salt d'ella cap a la vida quotidiana. Per tal de desenvolupar aquesta idea s'aclareix, d'entrada, el contingut atribuït a cada un dels tres conceptes.

Quines polítiques de temps?

Les polítiques de temps sorgeixen com a resposta als límits i les contradiccions que les polítiques de l'estat del benestar tenen per al col·lectiu femení. Des del nord d'Europa, algunes autores es fan ressò de l'impacte contradictori que les polítiques de l'estat del benestar tenen sobre les condicions de vida de les dones. Tal com expliquen Hernes (1996) i Borchorst-Siim (1996), aquestes polítiques no fan sinó reproduir les

desigualtats de gènere en la mesura que busquen afavorir la incorporació de la dona al mercat laboral però descuiden la divisió del treball dins l'esfera domèstica.

Paral·lelament, des del sud d'Europa Balbo (1991) assenyala la vida quotidiana com la resposta als límits i les contradiccions de les polítiques existents. Segons aquesta sociòloga italiana, el principal problema dels règims de benestar rau en l'absència i la invisibilitat de la vida quotidiana a l'hora de dissenyar les polítiques i, per tant, en l'adopció d'una mirada neutra per diagnosticar una realitat heterogènia i desigual. Certament, com recorda Heller (1977), malgrat que l'estructura social no es reflecteix en la vida quotidiana, aquesta sempre expressa quelcom sobre la realitat social.

La reflexió i la recerca de les científiques socials italianes esdevé un punt de partida per a la formulació de propostes d'actuació relacionades amb el temps i el benestar. En aquest context de pensament es comença a parlar, per primera vegada al final del anys vuitanta del segle xx, de les polítiques de temps. Es proposen com una nova manera de fer política més sensible cap a les qüestions quotidianes. Es tracta d'incorporar el nivell *micro* a l'hora de planificar i dissenyar les polítiques, de manera que, més enllà de les demandes del mercat, es reclama que l'estat tingui en compte les necessitats que es generen en l'espai material i simbòlic de reproducció de la vida humana. La

consideració d'aquestes necessitats comporta la revisió del concepte de benestar a fi de subratllar la importància d'altres dimensions més enllà de l'estrictament material i productiva. Amb les polítiques de temps, doncs, es reclama que la vida quotidiana entri a formar part de les preocupacions del món públic fins al punt que el benestar quotidià n'esdevingui el seu horitzó.

En aquest sentit, Balbo (1991) reivindica el dret a la quotidianitat com un dret oposat a l'acció paternalista i assistencial de l'estat del benestar, que gira l'esquena a la vida quotidiana. Segons l'autora, la millora del coneixement sobre la vida quotidiana farà palès que el temps i el treball de cura són les mancances no ateses de l'estat del benestar, i, consegüentment, la clau de volta per afrontar els límits contradictoris de la societat del benestar, entre els quals destaca el malestar que viuen la majoria de dones adultes que es troben en règim de doble presència. La dificultat per combinar els temps i els treballs que es deriven de les responsabilitats laborals i domèstiques és la font del seu malestar, que descansa en la manca de temps per a elles mateixes. A fi de fer front a aquesta situació, es pensa el dret a la quotidianitat com una garantia, entre altres aspectes, del temps de vida. O el que és el mateix, del temps que escapa a la lògica productiva, que no entén de valor econòmic i que es fa difícil de quantificar.

El conjunt d'aquestes reflexions es materialitza en el projecte de llei elaborat per l'antic Partit Comunista Italià sota l'eslògan «Les dones canvien els temps» (Cordoni, 1993). Des d'aleshores, l'interès per les polítiques de temps no ha deixat de créixer, per bé que aquest creixement ha comportat una ampliació del seu contingut polític i del seu àmbit d'actuació competencial.

El cas és que les bases del que han de ser les polítiques de temps es fixen des de la perspectiva de gènere i es pensen com a polítiques per a la ciutadania. Però una vegada passada la novetat que comporta la introducció de nous conceptes polítics com temps de vida o benestar quotidià, són escasses les experiències pràctiques que han seguit el plantejament de la proposta inicial. Aquesta manca de traducció pràctica no respon a l'atzar, sinó a la dificultat que implica assumir mesures d'actuació orientades a revisar l'organització social del temps. Bàsicament, perquè reorganitzar els temps vol dir reorganitzar els treballs, siguin o no presents en el mercat laboral. En aquest sentit, són poques les veus disposades a qüestionar la centralitat de la jornada laboral i reivindicar el valor dels temps i els treballs aliens a la lògica productiva. Contràriament, les polítiques de temps recorden que la societat occidental ha tendit a normalitzar la manera com s'usa, es distribueix i es dóna significat al temps, fins al punt que s'accepta com a natural que la jornada laboral sigui el punt de referència de tots els altres temps socials.

No és estrany, doncs, que l'èxit que acompanya les polítiques de temps durant els darrers anys es vinculi, sobretot, amb aquelles propostes pensades per promocionar les ciutats. El cas és que l'esdevenir de l'agenda política ha portat a reconèixer com a polítiques de temps experiències que tenen poc a veure amb els pressupòsits teòrics del projecte inicial *Les dones canvien els temps*. Es tracta de mesures que prenen com a escenari d'actuació la vida urbana en comptes de la vida quotidiana, que tenen com a eix vertebrador l'espai urbà en comptes del temps, i que es fixen com a objectiu planificar el territori en comptes de promocionar el benestar quotidià. Per aquesta raó, cal diferenciar les polítiques de temps amb perspectiva de gènere i les polítiques de temps sense perspectiva de gènere. Amb tot, no resulta banal especificar que són les primeres, les polítiques de temps amb perspectiva de gènere, les que poden tenir implicacions per a les relacions familiars en fixar l'atenció sobre la vida quotidiana.

Què és la vida quotidiana?

La vida quotidiana es presenta com un concepte alhora senzill i complex. La senzillesa ve donada per la proximitat al llenguatge comú, mentre que la complexitat és fruit de la mateixa polisèmia que acompanya aquest terme. Per aquesta raó, l'estudi sociològic de la vida quotidiana comporta una de les dificultats més greus amb les quals pot

ensopegar el coneixement científic, la manca d'acords sobre el seu significat. Això comporta, al seu torn, una manca d'acord sobre què cal analitzar i, per tant, una clarificació escassa de la vida quotidiana com a objecte d'estudi. Tal com apunta Saraceno (1986), les raons d'aquesta incertesa conceptual coincideixen amb les característiques principals del fet quotidià: riquesa, incertesa i familiaritat, característiques encobertes del que Elias (1995) presenta com a falses dicotomies entorn de la vida quotidiana: públic *versus* privat, laborable *versus* festiu o rutinari *versus* extraordinari.

Malgrat aquestes dificultats, és possible identificar tres idees compartides entre les diferents propostes teòriques sobre la vida quotidiana: la importància de la significació subjectiva dels protagonistes de l'acció social, l'aproximació *microsociològica* a l'hora d'analitzar la realitat social, i el pes donat a la construcció simbòlica que empara aquesta realitat, de manera que la manca d'acord conceptual no suposa un obstacle per a la recerca ni, consegüentment, per a la intervenció. Cal, però, adoptar una definició clara.

En el cas que ocupa les polítiques de temps, s'entén la vida quotidiana com l'escenari material i simbòlic on tenen lloc les activitats necessàries per al futur de la societat. És a dir, el conjunt d'activitats vinculades a la reproducció de les persones i els significats subjectius que les acompanyen. Unes activitats que, llegides des de la perspectiva

de gènere, comprenen els temps i els treballs reproductius implícits en qualsevol relació familiar.

Quantes relacions familiars?

Amb independència del contingut ideològic atribuït al concepte família, les societats occidentals són l'escenari de relacions familiars cada vegada més diverses des del punt de vista material i cultural. Aquesta diversitat emana d'un conjunt de noves dinàmiques familiars entre les quals destaquen les famílies monoparentals, les parelles del mateix sexe, els divorcis, les famílies reconstituïdes o les famílies immigrants amb pautes de comportament culturalment distintes. No és estrany, doncs, que aquests canvis socials esdevinguts al llarg de les darreres dècades comportin nous patrons de relacions familiars que obliguen a revisar el concepte de família. Un concepte que, tradicionalment, ha reduït les relacions familiars a les relacions de parentiu.

La família representa un fenomen més ampli que el que ofereix la imatge d'una llar formada per un matrimoni i la seva descendència. En aquest sentit, sorgeix la necessitat d'ampliar el concepte família a fi d'incloure les relacions de convivència que comporten nuclis estables de vida en comú més enllà de les estrictament de parentiu. L'atenció a aquesta necessitat planteja, com a mínim, dos interrogants: com definir les relacions familiars vigents en la societat contemporània?, com atendre políticament la diversitat material

i cultural que les caracteritza? A través de les polítiques de temps es plantegen respostes a aquestes qüestions.

De les relacions familiars a la vida quotidiana

En efecte, davant el repte que suposa definir indicadors vàlids per analitzar i incidir en les relacions familiars, les polítiques de temps criden l'atenció sobre la vida quotidiana. Entesa com els temps i els treballs necessaris per a la reproducció de les persones, la vida quotidiana ofereix una bona perspectiva per aproximar-se a la pluralitat d'estructures i formes familiars vigents en les societats occidentals.

De fet, cal atribuir a Saraceno (1986) el fet de reclamar la vida quotidiana per tal de superar els límits associats al concepte família. Sobretot, quan aquest concepte es redueix als vincles familiars que tenen lloc dins l'espai físic de la llar. En canvi, el salt epistemològic que representa passar de la família a la vida quotidiana permet posar de relleu les relacions socials que tenen lloc dins les llars més enllà dels vincles familiars. Així doncs, amb aquest salt es nega la privacitat de la vida quotidiana i se'n subratlla el caràcter social.

Contràriament al pressupòsit teòric que entén la llar com una esfera privada associada a la vida familiar, amb la vida quotidiana es reivindica i se subratlla la llar com un espai social. Les llars no són unitats compactes i harmòniques, sinó àmbits on hi ha unes relacions de poder determinades.

L'epicentre d'aquestes relacions és la divisió sexual del treball i la seva conseqüència en l'estructura sexuada de la vida quotidiana.

Efectivament, homes i dones se situen de manera distinta i desigual en l'escenari de la vida quotidiana. Les diferents maneres que tenen de ser, estar i pensar la vida quotidiana són l'origen del caràcter sexual d'aquesta. Aquest posicionament distint segons el gènere no s'explica pels vincles familiars que uneixen homes i dones, sinó per les relacions socials que mantenen en el dia a dia. Aleshores, en considerar la importància del gènere dins l'espai social que representa la llar-família, emergeixen diferents vivències i realitats vinculades a les identitats masculina i femenina. Aquestes identitats estan construïdes socialment i condicionen les experiències subjectives que les persones tenen en els diferents àmbits de la seva vida, especialment el domèstic.

En el terreny del disseny i la planificació de les polítiques, passar de les relacions familiars a la vida quotidiana suposa tenir present que no és el fet de ser mare, pare, avi, àvia, fill, filla, tieta o tiet el que condiciona la manera de viure dins la llar, sinó el fet de ser dona o home, així com l'etapa del cicle de vida en la qual es troben les persones. En aquest sentit, les etapes amb una presència superior de càrregues de cura representen el principal repte a l'hora de pensar les polítiques de temps. Tradicionalment, aquest treball de cura ha estat assumit per les famílies i, més

concretament, ha estat atribuït a les dones. Però els canvis socials de les darreres dècades obliguen a revisar una sèrie de qüestions com són la distribució de les seves responsabilitats, la manera com s'organitza i els costos que genera per al benestar en termes de temps.

Seguint aquest plantejament, s'observa que la vinculació del temps amb el benestar és doble. D'una banda, el temps dedicat a les tasques domèstiques i de cura genera malestar a les persones que n'assumeixen la responsabilitat. Unes tasques que, al seu torn, proporcionen benestar a les persones que gaudeixen de les activitats resultants. El que d'entrada pot semblar una paradoxa s'esvaeix quan es té en compte la importància del benestar quotidià més enllà del benestar material. Principalment, perquè suposa tenir present el temps de vida de les persones i, per tant, el cost temporal i quotidià de les tasques domèstiques en general i del treball de cura en particular.

D'altra banda, la relació del temps amb el benestar emergeix com una necessitat a fi de donar resposta a les diverses situacions i als col·lectius socials que veuen com l'organització social del temps vigent no s'ajusta a la seva quotidianitat —els canvis en la jornada laboral que afecten l'organització de la vida quotidiana, i la manca de temps per a si mateix entre les persones que viuen en règim de doble presència en són dos exemples—. Aquesta necessitat, a més, no es pot desvincular dels eixos principals de desigualtat que

travessen l'estructura social —classe, gènere, edat i ètnia— i que condicionen la vida quotidiana.

Atesa la necessitat de donar suport a aquest plantejament teòric amb evidències empíriques, les dades sobre els usos del temps representen un bon indicador. Permeten evidenciar l'existència del temps necessari per atendre el treball domèstic i, sobretot, el treball de cura. I, a més, posen de relleu les desigualtats de gènere que es desprenen del repartiment d'aquests temps i treballs. Així ho evidencien les dades relatives al cas català, tal com s'observa a la taula 1, sobre la distribució temporal de les activitats diàries de la població major de 16 anys. En efecte, el fet que les dones dediquin més del doble d'hores que els homes a les tasques de la llar familiar posa de manifest les diferents maneres de ser, estar i pensar la vida quotidiana.

Polítiques de temps versus polítiques familiars?

Les polítiques de temps no es proposen com una substitució de les polítiques familiars, sinó com una alternativa a les propostes orientades, exclusivament, a promocionar la família tradicional. En aquest sentit, no és una casualitat que les polítiques de temps sorgeixin i es reclamin des del sud d'Europa, allà on es concentren els països amb estats del benestar més dèbils que deleguen en la família bona part de la responsabilitat del treball de cura. Una responsabilitat que, en gran part, assumeixen les dones seguint els patrons del model familiar que atribueix a l'home el rol de proveïdor d'ingressos i a la dona el rol de cuidadora de la llar.

Si bé és cert que el discurs social imperant en aquests països ja no legitima aquest model familiar, no és menys cert que la pràctica quotidiana de la

Taula 1. Distribució temporal de les activitats diàries en un dia mitjà segons el gènere

	Homes	Dones	Total
Cura personal	11,28	11,27	11,27
Treball remunerat	3,52	2,07	2,59
Estudis	0,33	0,20	0,38
Tasques de la llar i la família	1,39	4,14	2,58
Treball voluntari i reunions	0,09	0,14	0,12
Vida social i diversió	1,16	1,10	1,13
Esports i activitats a l'aire lliure	0,57	0,41	0,49
Aficions i jocs	0,26	0,11	0,18
Mitjans de comunicació	2,20	2,01	2,10
Trajectes i ús del temps no especificat	1,20	1,13	1,16

En hores.

Elaboració pròpia. Font: IDESCAT-INE. Estadística de l'ús del temps a Catalunya, 2002-2003.

seva ciutadania el dota de realitat. Per aquesta raó, qualsevol iniciativa política disposada a canviar aquesta realitat, tant per abolir les desigualtats de gènere com per donar resposta a les diverses relacions familiars que es deriven del context actual, ha de començar per entrar a mirar què passa dins la vida quotidiana.

Quan les polítiques de temps criden l'atenció sobre la vida quotidiana no neguen les relacions familiars, sinó el caràcter de privacitat que sovint se'ls ha atribuït. Les polítiques de temps reclamen atenció política per una parcel·la de la realitat social, no exempta de desigualtats, que s'ha volgut ocultar històricament en pressuposar la llar com una esfera privada associada a la vida familiar i lliure de la intervenció política. En aquest sentit, la vida quotidiana és l'inici d'un llarg camí per recórrer en matèria de polítiques de temps i relacions familiars. I ho és perquè emergeix com una realitat desconeguda però necessitada d'actuació política. En la mesura que millori el coneixement sobre la vida quotidiana millorarà el coneixement sobre les necessitats que es deriven de les diferents relacions familiars producte de la societat occidental. Sens dubte, el primer pas per al disseny i la planificació de les polítiques familiars.

Fixar la vida quotidiana com l'epicentre de la intervenció política, tal com es deriva de les polítiques de temps, suposa adoptar una mirada més sensible cap a la diversitat de relacions

familiars i les desigualtats socials que les travessen. Es tracta d'una perspectiva que permet superar els límits i les contradiccions que, encara avui, arrossegueu algunes polítiques socials de l'estat del benestar. Uns límits i contradiccions associats al conjunt de polítiques que segueixen prioritant l'experiència masculina per sobre de la femenina, que es pensen des d'una lògica productivista que considera el salari la millor garantia de benestar, i que redueixen la protecció social a les qüestions vinculades amb el mercat laboral, l'educació i la salut. En definitiva, cal superar les polítiques que pensen els serveis i les prestacions socials de l'estat del benestar segons l'imaginari del model familiar que veu l'home com el proveïdor d'ingressos i la dona com la responsable del manteniment de la llar i la cura dels seus membres. Un bon exemple dels límits implícits en aquestes polítiques es troba en algunes de les actuacions impulsades des del paraigua de la conciliació de la vida laboral i familiar en la mesura que es pensen, exclusivament, per a les dones.

Contràriament, les polítiques de temps per a la ciutadania proposen una nova cultura de serveis que, més enllà dels vincles familiars, pren la individualització i l'autonomia de les persones com a eix vertebrador. Aquest plantejament obliga a revisar els drets i deures de la ciutadania per tal de superar el cap de família com a principal objecte de regulació. Contràriament, les necessitats derivades dels diversos

moments del cicle de vida emergeixen com els escenaris de proximitat on concretar les intervencions derivades dels drets i l'exigència dels deures (Torns *et al.*, 2006). Així doncs, la proximitat s'entén com una característica, material i simbòlica, pensada per millorar la definició dels serveis públics que es poden trobar a la ciutat. A més de la proximitat física, es reclama més sensibilitat cap a les necessitats de la vida quotidiana.

En aquest sentit, les polítiques de temps per a la ciutadania es pensen com a instruments sensibles a les diferències de gènere dins la vida quotidiana. Instruments orientats a promocionar el benestar quotidià. Un benestar que, més enllà de les qüestions materials, subratlla la importància del treball domèstic, el treball de cura i el temps necessari per dur-los a terme. Sovint, la solució a les problemàtiques que comporta la quotidianitat demanen una resposta política més complexa que la transferència de diners a les famílies. Si bé és cert que les ajudes econòmiques són necessàries en molts casos, no és menys cert que s'han d'acompanyar d'una bona xarxa de serveis de proximitat que garanteixi temps de vida a la ciutadania. Per això, en primer lloc, cal fer visible el treball domèstic i el treball de cura. En segon lloc, cal assumir socialment i políticament una part del temps necessari per dur a terme aquests treballs. Dos aspectes imprescindibles per, en tercer lloc, poder dissenyar una xarxa de ser-

veis sensible i flexible a les necessitats que emanen de cada etapa del cicle de vida, és a dir, des de l'escola bressol fins als serveis d'atenció domiciliària. Sens

dubte, aquests serveis hauran de créixer quantitativament i qualitativament al llarg dels propers anys si es vol donar resposta a un dels reptes més impor-

tants per als règims de benestar del segle XXI: el temps de cura de les persones. Un temps implícit en qualsevol relació familiar.

Bibliografia

BALBO, L. *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli, 1987.

— *Tempi di vita*. Milà: Feltrinelli, 1991.

— «Tempi della vita quotidiana, tempi del sistema di governance». *Quaderni di Teoria Sociale*, 4 (2004): 123-138.

BORCHORST, A.; SIM, B. «Las mujeres y el estado del bienestar avanzado. ¿Una nueva forma de poder patriarcal?». A: SHOWSTACK SASSOON, A. [ed.]. *Las mujeres y el estado*. Madrid: Vindicación Feminista Publicaciones, 1996.

CORDONI, E. «Las mujeres cambian los tiempos». *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 2 (1993): 221-237.

ELIAS, N. «Sur le concept de vie quotidienne». *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 99 (1995).

HELLER, A. *Sociología de la vida cotidiana*. Barcelona: Península, 1977.

HERNES, H. «Las mujeres y el estado del bienestar: la transición de la dependencia pública a la dependencia privada». A: SHOWSTACK SASSOON, A. [ed.]. *Las mujeres y el estado*. Madrid: Vindicación Feminista Publicaciones, 1996.

MORENO, S. *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Tesi (doctorat), 2007.

SARACENO, C. «Uomini e donne nella vita quotidiana.

Ovvero: per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana». A: BIMBI, F.; CAPECCHI, V [ed.]. *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli, 1986.

TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S. *La vida quotidiana: exploració d'un marc conceptual i d'una proposta d'indicadors*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2004.

TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S.; RECIO, C. *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Regidoria de Nous Usos Socials del Temps, 2006.

Més

Les desigualtats en les condicions de vida dels grups socials a Catalunya

Cristina Sánchez. Universitat de Girona

Introducció

Aquest article és un resum dels resultats de la investigació realitzada amb les dades de la primera onada (anys 2001-2002) del Panel de desigualtats socials (PaD) de Catalunya sobre l'estructura social del nostre país i els elements clau que la caracteritzen.¹

El PaD Catalunya és una enquesta panel –es repeteix cada any a les mateixes persones– que du a terme la Fundació Jaume Bofill amb una mostra representativa de la població de Catalunya de 16 anys o més i que comprèn 1.991 famílies i més de 5.000 individus en el primer treball de camp.

L'objectiu central de l'anàlisi que aquí presentem ha estat establir quins grups formen l'estructura social en la societat actual, i quines distàncies s'estableixen entre ells a partir de les condicions de vida, els usos, els costums i les pràctiques socials de tot tipus que recull el qüestionari del PaD. L'anàlisi dels grups socials desenvolupada amb les dades del PaD vol donar compte de quins grups coexisteixen en l'estructura social de Catalunya. Si analitzem quins són i com són, qui en forma part i què els defineix, podrem explicar el tipus de recursos i béns socials que tenen uns i no altres, i l'efecte que això té en la vida de cadascú, en la convivència i la situació familiar i en el conjunt de la societat.

La distribució desigual dels béns i els recursos socials és una de les característiques determinants de totes les societats conegudes, i el seu coneix-

xement és bàsic per poder explicar els mecanismes amb els quals opera la desigualtat en cada societat i moment històric concrets. En aquest projecte no s'aborda directament l'anàlisi de la pobresa i l'exclusió social perquè considerem que per entendre-la cal fixar el marc general de desigualtat de cada societat. És a dir, cal entendre el fenomen des d'una perspectiva relacional, partint de l'anàlisi de les desigualtats socials que determinen les característiques i la distribució dels grups socials en la actualitat a Catalunya.

Malgrat que la recerca que presentem és essencialment una recerca d'estructura de classes, la metodologia dissenyada parteix d'un plantejament d'anàlisi global de l'estructura social per tal d'acostar-se, en la mesura que les nostres dades ens ho permetin, a una explicació tan comprensiva com sigui possible de les diferents dimensions de les desigualtats i perfilar tan acuradament com sigui possible tots aquells aspectes que dibuixen avui dia l'exclusió social, més enllà de la mera pobresa econòmica.

És per això que la recerca es basa en l'anàlisi de les condicions de vida de totes les llars de Catalunya, tant d'aquelles que tenen bona situació i oportunitats socials com aquelles que no les tenen. Així mateix, en la recerca s'han fet servir, alhora, tant variables individuals com familiars per establir les condicions de vida dels individus. Les desigualtats socials són alhora individuals i familiars, però ni les primeres

ni les segones per separat expliquen totalment la posició social dels individus, és per això que en l'anàlisi s'han tingut en compte les dues dimensions.

Tota aquesta complexitat del plantejament analític ens ha fet dissenyar una metodologia d'anàlisi basada en l'aplicació de tècniques estadístiques multivariants mitjançant el programa de tractament de dades SPAD (Système Portable pour l'Analyse des Données) a partir d'un disseny de recerca en dues etapes. Una primera d'anàlisi de correspondències múltiples per àmbits temàtics (ingressos, educació, habitatge, cultura política...) per resumir i estructurar la informació atès el gran volum de variables d'anàlisi de què disposa el PaD, i una segona, l'anàlisi de correspondències múltiples final, on els resultats dels àmbits s'han incorporat, al costat de les variables clàssiques de l'estructura social, com a variables sintètiques d'anàlisi.²

Els nostres resultats identifiquen tres grups centrals que defineixen l'estructura social actual: la classe mitjana propietària, la classe mitjana assalariada i la classe treballadora. La classe mitjana propietària està formada per aquelles persones que treballen pel seu compte o formen part de l'empresa

1. Sánchez Miret, Cristina; Quintana Garrido, Núria. «Les classes socials a Catalunya: desigualtats en les condicions de vida dels grups socials». A: *Estructura social i desigualtats a Catalunya*. Volum 1. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2005.

2. *Op. cit.*

familiar, majoritàriament petits empresaris i autònoms de la indústria, els serveis i l'agricultura. La classe mitjana assalariada està formada principalment per tècnics alts i mitjans i una bona part del conjunt de persones que desenvolupen tasques administratives. I la classe treballadora, bàsicament pels treballadors, qualificats i no qualificats, de la indústria i els serveis. Grups socials històricament coneguts però que se'ns presenten caracteritzats amb nous elements i amb contrastos diferents entre ells i entre els mateixos grups que els formen respecte a les condicions de vida.³

Hem de tenir present, però, que el PaD ens ha permès desenvolupar una anàlisi molt acurada dels grups centrals de l'estructura social; tanmateix aquesta recerca no abasta els grups més extrems: els més rics i els més pobres si fem servir només paràmetres de riquesa per identificar-los. Aquesta és

una limitació que comparteixen totes les grans enquestes perquè són grups, per motius diferents, sense significació estadística a la mostra.⁴

Els resultats

L'evolució social ha tingut diversos efectes en les desigualtats que defineixen les diferents oportunitats o la manca d'elles que caracteritzen cada grup social, i que determinen quins són i en quins aspectes els que queden exclosos, i també els que queden inclosos i per tant gaudeixen dels béns socials que aquesta societat suposadament posa a l'abast de tothom. La fisonomia de les classes no és la mateixa que en etapes anteriors; molts comportaments de classe han deixat de ser-ho i n'han aparegut de nous, de manera que el perfil dels grups socials en alguns aspectes s'ha allunyat dels estereotips clàssics, especialment pel que fa referència a la classe treballadora.

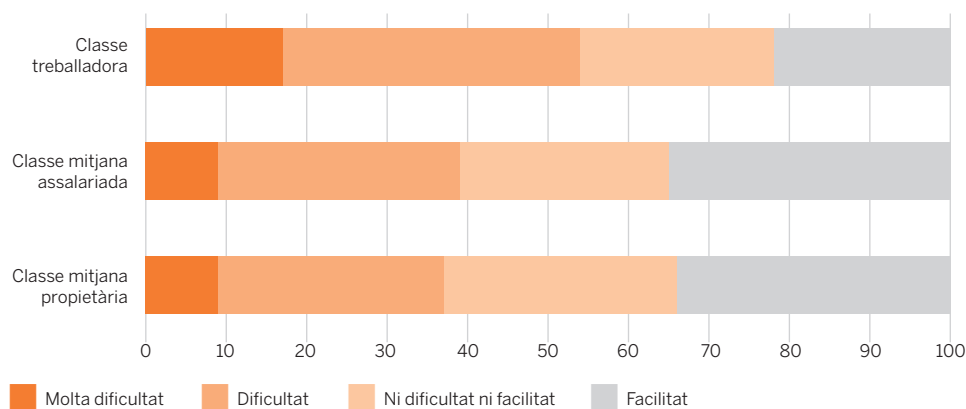
El que no ha canviat, i això és el que interessa més des del punt de vista de la desigualtat social, és que entre la classe mitjana i la classe treballadora hi ha una diferència important pel que fa al nivell de benestar. La classe mitjana, tant la propietària com l'assalariada, gaudeix d'una millor situació econòmica, sense que això vulgui dir que no hi hagi diferències dins de la mateixa classe mitjana. En conjunt la situació de les llars de classe treballadora mostra molts més casos de situacions problemàtiques, com dificultats per arribar a fi de mes (gràfic 1) o d'altres referents a impagaments que veurem més endavant.

Ara, bé, tenir una situació econòmica millor no vol dir exactament

3. La nostra anàlisi mostra vuit grups diferenciats però que s'identifiquen en una lògica clàssica de classes socials. És a dir, hi ha una divisió clara en les condicions de vida de tots aquells grups que són de classe treballadora respecte dels que són de classe mitjana. Alhora també queda plasmada la divisió interna dins de la classe mitjana en la identificació de les dues fraccions, l'assalariada i la propietària, i en la identificació dels diferents estrats que la formen. Vegeu Sánchez Miret i Quintana Garrido, *op. cit.*

4. El grup amb millor posició social es defineix per una situació dominant en una o diverses àrees socials, la qual cosa proporciona als individus que el formen poder i privilegis dels quals no gaudeixen la resta dels seus conciutadans. Formen una elit de grans empresaris de tot tipus (indústria, comunicació,...), governants, alts càrrecs de l'administració pública, etc., normalment amb lligams estrets entre ells que els permeten mantenir la seva posició i la de les seves famílies d'una generació a l'altra. D'altra banda, l'enquesta té una mostra basada en les dades censals, això fa que totes aquelles persones en situació irregular i sense domicili fix no en formin part.

Gràfic 1. Dificultat de les llars per arribar a fi de mes

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

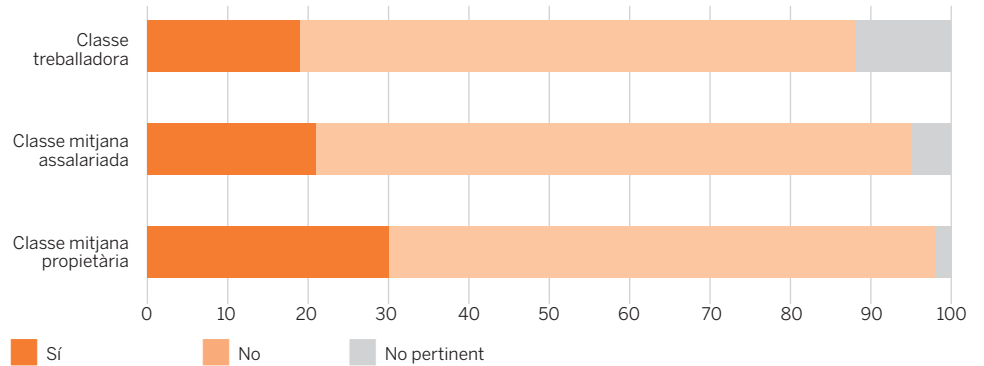
tenir una qualitat de vida millor. Per exemple, la manca de salut i la manca de temps per al lleure són aspectes que incideixen negativament en el benestar. Tenir o no tenir temps de lleure està relacionat amb la posició en el mercat i amb l'etapa del cicle reproductiu per la qual s'està passant. En aquest segon aspecte les famílies de classe mitjana i les de classe treballadora que tenen fills petits a casa són els que més problemes tenen amb el lleure.

D'una banda, la jornada laboral és molt llarga, més la de la classe mitjana que la de la classe treballadora, especialment de la classe mitjana propietària; de l'altra, la situació econòmica de la classe treballadora no els permet alleugerir una part de les responsabilitats domèstiques en la mateixa mesura que a la classe mitjana.

No ha estat precisament la classe mitjana aquella que més ha renunciat o ha disminuït la seva participació en el mercat laboral per atendre les responsabilitats domèstiques, sinó que aquest comportament es dona molt més a la classe treballadora malgrat l'empitjorament en la situació econòmica que suposa (gràfics 2, 3 i 4).

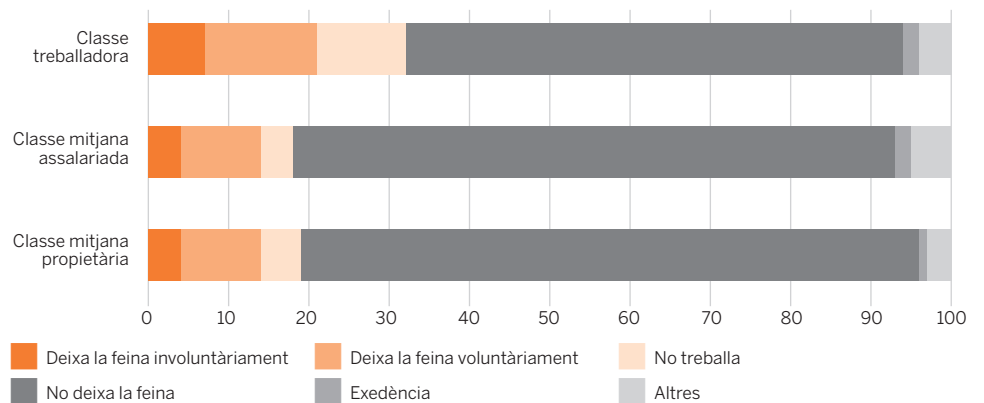
En les dues classe socials, la mitjana assalariada i la treballadora, ha coincidit en alguns casos l'acomiadament de les dones de la feina o la no-renovació de contracte en tenir un fill, però aquesta és una característica bàsicament de la classe treballadora, que és la que presenta un percentatge estadísticament significatiu.

Gràfic 2. Canvis en la jornada laboral per tenir cura dels fills i filles

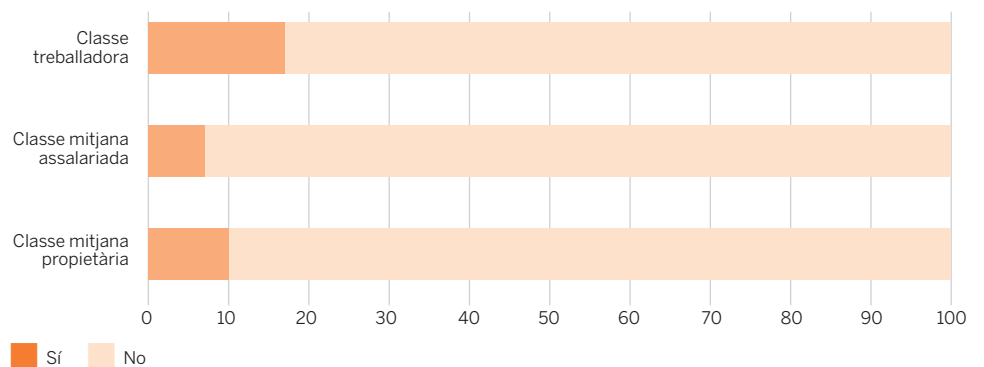
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 3. Abandonament del mercat laboral en tenir un fill/a

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 4. Abandonament del mercat laboral per tenir cura d'un familiar

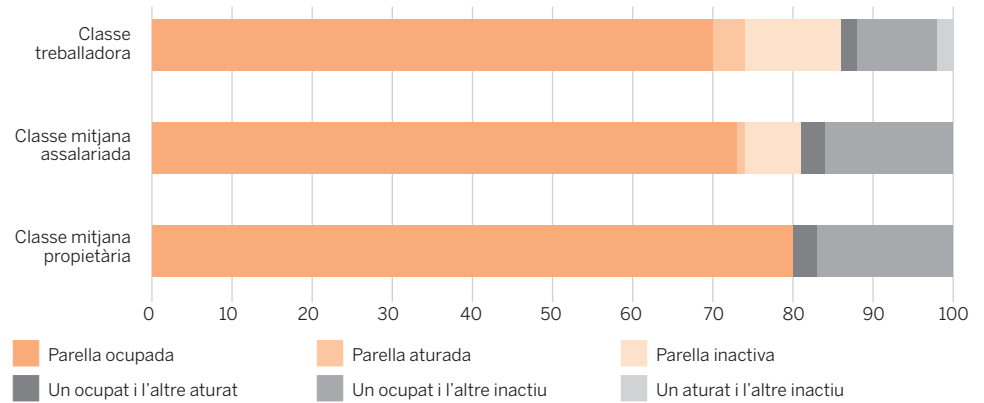
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Amb l'atur passa el mateix, en tots els grups socials trobem casos d'atur, però aquest és significatiu a la classe treballadora, especialment en les llars en què els dos membres de la parella estan aturats, que són les situacions més precàries tant socialment com econòmicament parlant. Així també, a la classe treballadora és on el percentatge de les llars on els dos membres de la parella són inactius és més alt (gràfic 5).

Anar a l'escola privada, concertada o no, no és només un comportament de la classe mitjana, com es considera habitualment. Encara que és cert que hi ha més casos en aquesta classe social, les famílies de classe treballadora també porten els seus fills a aquest tipus de centre (gràfic 6). Alhora, però, és la classe treballadora la que contesta significativament que haguessin volgut una altra escola per als seus fills i filles.

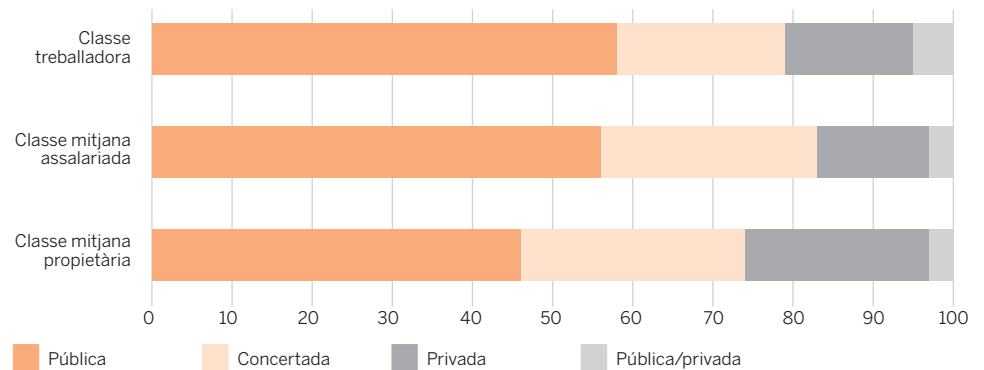
Dèiem que la salut és un aspecte que cal tenir en compte per qualificar el benestar, i és curiós constatar que tenir o no mala salut no només depèn de l'edat. A Catalunya tenim dos grups de l'estructura social molt envellits, tots dos de classe treballadora, un amb no massa dificultats per arribar a fi de mes (grup III de classe treballadora) i un altre amb moltes dificultats per fer-ho (grup IV de classe treballadora). El primer posa molt més bona nota a la seva salut de mitjana que no pas el segon, encara que la classe treballadora en conjunt és la que pitjor percepció té de la seva salut (gràfic 7).

Gràfic 5. Situació respecte a l'activitat laboral del nucli de la llar

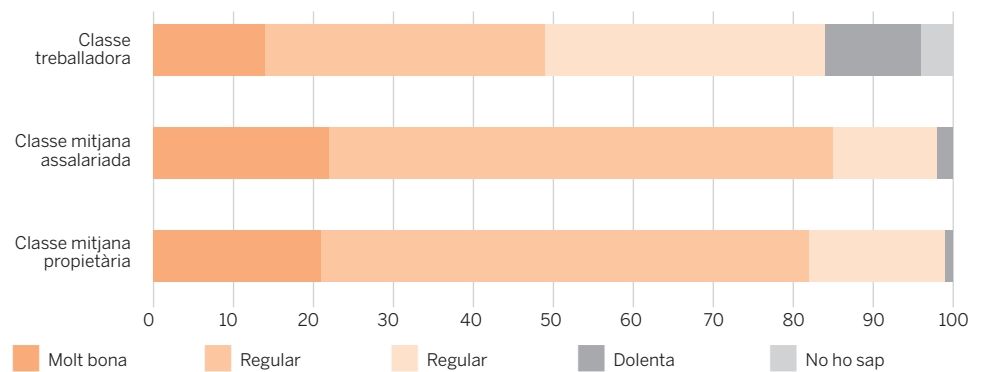
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 6. Tipologia d'escola on van els fills i filles

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 7. Estat de salut percebut

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Ser gran no vol dir ser pobre o estar exclòs socialment, encara que hi hagi moltes més persones grans pobres que no pas joves. És a la classe treballadora on hi ha una diferència més clara entre estar jubilat o no pel que fa al nivell de riquesa. És només a la classe treballadora on trobem una diferència interna en condicions i estil de vida entre aquelles persones més grans i aquelles més joves. Tanmateix, si quan mesurem la pobresa ho fem només a partir dels ingressos o de la despesa, perdem una part d'informació sobre la totalitat del patrimoni econòmic que incideix especialment entre la població més gran, i també entre la no assalariada, de manera que no copsem en tota la seva dimensió la situació econòmica d'un individu o d'una llar.

El que no podem negar és que ara per ara envellir augmenta el risc de pobresa sobretot en aquells casos en què el pas de l'activitat productiva a la inactivitat productiva suposa un descens important en els ingressos. També s'ha d'assenyalar que bona part de la gent gran queda exclòs dels nous processos i béns socials. No només per una qüestió de diners, sinó perquè la generació a la qual es pertany marca l'estil de vida. Per exemple, la nostra població gran, especialment la de classe treballadora i la de classe mitjana propietària, té pautes de consum basades en l'austeritat, tot al contrari que la població jove. Alhora, no tota, però la majoria, viu d'esquena a les noves tecnologies.

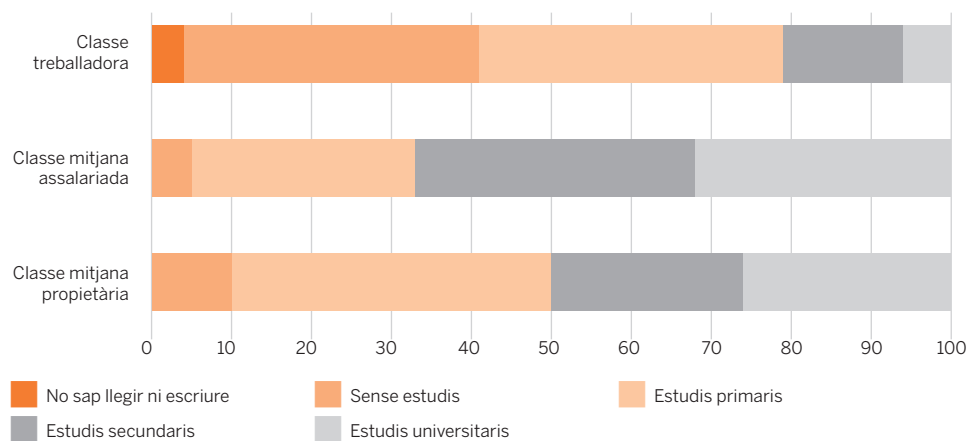
En les noves generacions també hi ha canvis importants. Els estudis estan perdent bona part del seu poder en l'estructuració dels grups. Ara encara tenim una estructura social fortament determinada pel nivell educatiu (vegeu el gràfic 8), però encara que les dades no ho reflecteixen s'observa que amb l'augment del nivell educatiu entre els més joves les credencials educatives perden força en l'estructuració de les noves generacions. Alhora també s'evidencia que el mercat no ha ofert a totes les generacions les mateixes condicions de treball i que els més joves, malgrat tenir un capital acadèmic millor, entren al mercat amb unes condicions de treball pitjors que els seus pares.

L'estructura familiar de les llars no és gaire diferent d'una classe social a l'altra, si no és perquè l'edat dels membres que les formen són molt diferents

i això fa variar el nombre de llars amb fills i l'edat dels fills que encara hi viuen (vegeu el gràfic 9). És cert que, per exemple, en el repartiment del treball domèstic, en la classe mitjana hi ha menys llars on només se n'ocupa la dona, però no hi ha la mateixa diferència entre classes en la coresponsabilització home-dona en la realització i coordinació del treball domèstic i familiar (vegeu el gràfic 10).

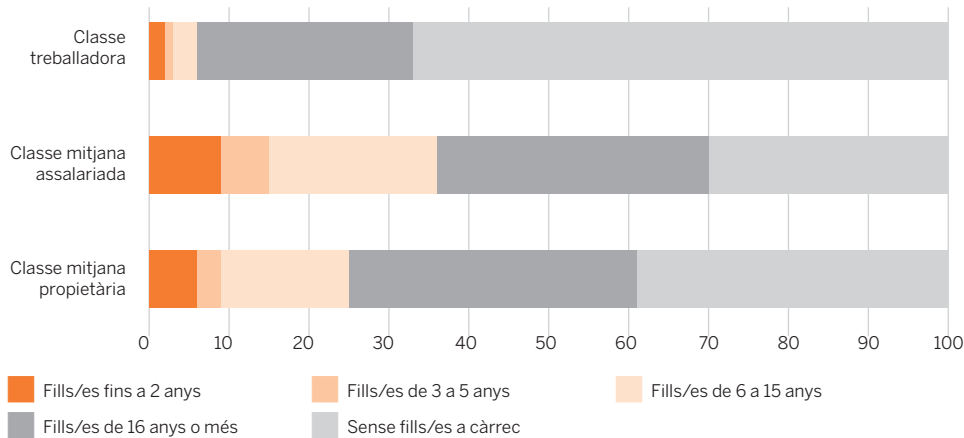
Alhora, situacions com la monoparentalitat, les separacions o els divorcis, que en algun moment s'han pogut considerar com un signe de modernitat i un comportament de classe mitjana, no mostren diferències segons les classes actualment. És més, és al grup més ric i més a l'avantguarda social de la classe mitjana assalariada —els tècnics alts i els directors i gerents— on hi ha un percentatge més baix de separacions i divorcis en la nostra anàlisi.

Gràfic 8. Nivell educatiu de la persona entrevistada

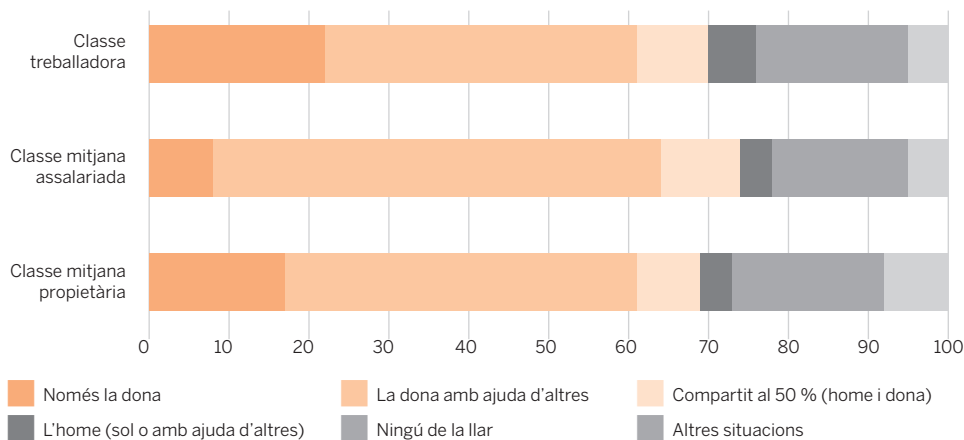
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 9. Llars segons l'edat dels fills i llars sense fills a càrrec

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 10. Coordinació del treball domèstic i familiar

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Amb l'esdevenir de la societat el contingut del concepte de família ha anat canviant, no només per les noves formes de convivència, sinó també —i a això ens volem referir aquí— perquè aquest s'ha anat fent cada vegada més sinònim de llar. Però el que passa a les llars no s'entén sense tenir en compte

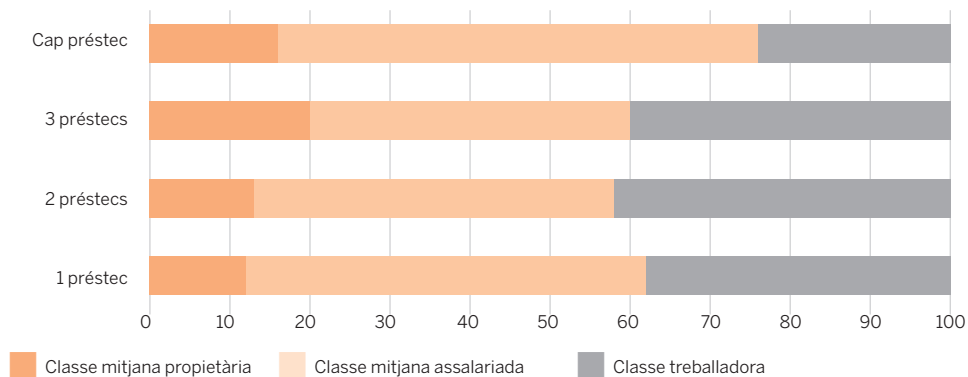
la família que depassa les parets de la llar. La importància de la xarxa familiar és òbvia en les dues classes socials, però sembla que té un paper més important en la classe treballadora que no pas en la classe mitjana, tant en el suport econòmic com en ajuda en la cura de les persones.

L'endeutament és un altre aspecte que ha canviat en la definició dels grups socials. Actualment estar endeutat no és una característica de la classe treballadora, ni tampoc en general un indicador de classe social. El que és una característica de classe és la capacitat d'endeutament i el tipus d'endeutament que es té. La classe mitjana, tant l'assalariada com la propietària, és la que té més capacitat d'endeutar-se amb préstecs o hipoteques. La classe treballadora combina aquest tipus d'endeutament, això sí de menor nivell, amb el retard en pagaments de tot tipus (gràfics 11 i 12).

No podem deixar de parlar d'un dels aspectes clau de la vida dels catalans: l'habitatge. Aquest és el tema cabdal per a moltes famílies: la majoria de preocupacions giren entorn d'aconseguir-ne, canviar-ne o millorar-lo.

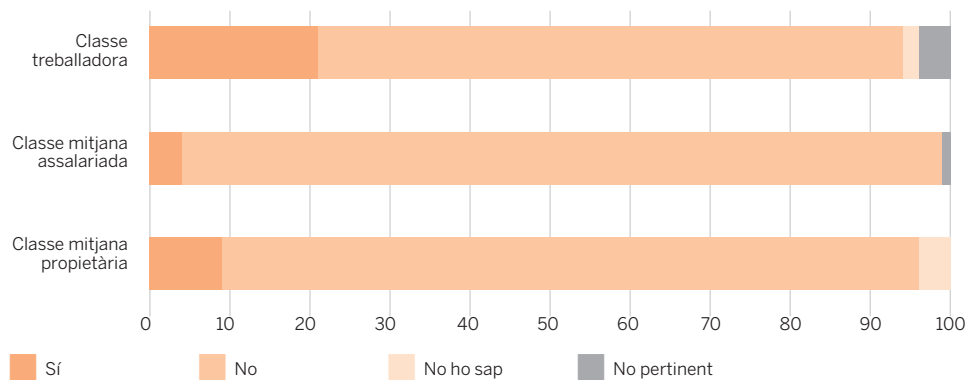
No hi ha diferències significatives segons la classe social pel que fa a la importància que té la despesa de l'habitatge per a la llar, malgrat que sí que n'hi ha en la quantitat i les dificultats que suposa per al pressupost familiar; tampoc hi ha una diferència significativa en la proporció dels que estan descontents amb el seu habitatge, ni amb els que diuen que no canvien de lloc perquè no ho poden pagar. En el que sí que hi ha diferències entre les classes és en les condicions de l'habitatge, en el retard en els pagaments (gràfic 12) i en l'entorn. Estar de lloguer, tenir menys superfície o problemes greus en l'habitatge és una característica de

Gràfic 11. Nombre de préstecs a la llar

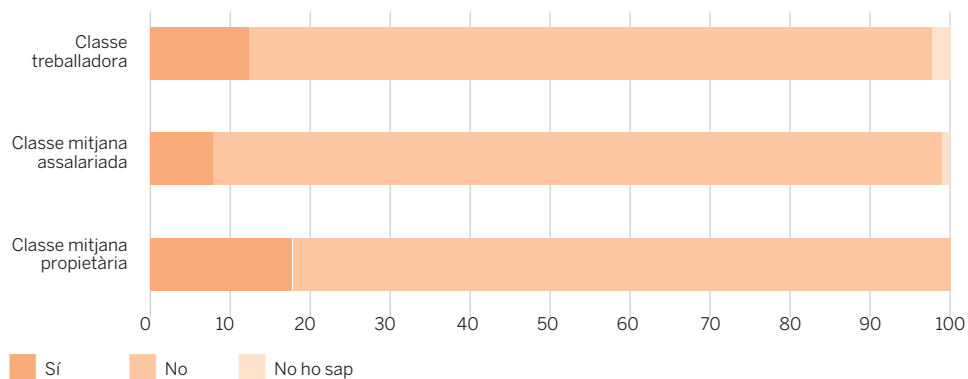
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 12. Retard en el pagament de préstec o hipoteca de l'habitatge

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 13. Opinió sobre l'existència de la igualtat d'oportunitats

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

la classe treballadora; també ho és el descontentament amb el barri i la percepció que l'entorn en el qual es viu no és l'adiant per pujar els fills.

Per acabar, a més de les diferències en les condicions de vida de les classes socials, les dades també ens permeten constatar com canvia la percepció de la vida i dels problemes segons el benestar econòmic de què es gaudeixi. D'una banda, com més alta és la posició social, com millor ens sembla que ens ha anat, més ens pensem que ha estat gràcies al nostre esforç, malgrat ser conscients que les desigualtats socials existeixen. De l'altra, més ens preocupem del que passa al món i de com és la nostra societat potser perquè la immediatesa de la nostra vida quotidiana no presenta gaires dificultats (gràfic 13).

Conclusions

La desigualtat social es mostra en la comparació tant individual com familiar de la disposició de les oportunitats, els béns i els serveis socials, que assenyala certs col·lectius amb bones o molt bones condicions d'existència i d'altres amb pitjors o molt pitjors situacions. La privació o la riquesa, però, no són una qüestió merament individual o familiar, és essencialment social, és a dir, té a veure amb allò que socialment defineix els individus i les famílies.

Això és el que mostren els resultats del PaD Catalunya, en determinar que la pertinença de classe és un element clau per explicar quins individus i quines famílies es trobaran en una bona

o en una mala situació de benestar social. Els comportaments cada vegada s'assemblen més i van perdent el seu segell de classe, però les condicions de vida entre els grups socials continuen sent diferents. Aquest fet és el que realment dóna sentit a l'existència de les classes com a tals i dóna mesura de la importància que tenen analíticament parlant per estudiar la pobresa i l'exclusió social.

La classe mitjana, tant l'assalariada com la propietària, mostra un nivell més alt de benestar que no pas la classe treballadora en tots els àmbits analitzats. Així i tot, ni l'un ni l'altre són grups homogenis, sinó que dins d'aquests trobem situacions diverses, especialment lligades a l'etapa del cicle vital (edat, relació amb l'ocupació, edat dels fills, etc.).

La classe mitjana assalariada i la classe mitjana propietària mostren més semblances que no pas divergències entre elles, alhora que ambdues amb la classe social que més distància tenen és amb la classe treballadora. La classe mitjana assalariada i la propietària són les que més elements tenen en comú, però així i tot hi ha àmbits on no comparteixen la mateixa situació: nivell educatiu, noves tecnologies, llengua, habitatge, treball domèstic i familiar, i posició social. I en menor mesura, però també significativament, en algun dels aspectes tractats de la situació econòmica: propietats, retard en els pagaments, esforç econòmic i préstecs.

Les desigualtats entre la classe mitjana propietària i la classe treballadora són més de posició social, actituds i valors que no pas de condicions objectives d'existència, tot i que hi ha força diversitat dins de la mateixa classe propietària. Això no vol pas dir que visquin de la mateixa manera ni individualment ni familiarment; de fet, en l'àmbit de privació mostren realitats completament oposades, també en el del repariment del treball domèstic i familiar, en el nivell educatiu, en la salut i en com puntuen els diferents aspectes de la seva vida. S'escurcen les diferències entre ambdues classes —tot i que continuen sent prou significatives— en altres aspectes, com per exemple, l'habitatge i el barri on viuen, en el nivell econòmic, préstecs, despeses i retard en els pagaments, i en les relacions familiars (solidaritat entre membres tant de cura com econòmica).

Entre les famílies de la classe treballadora i la classe mitjana assalariada hi ha diferències significatives en tots els àmbits analitzats, però se situen com a més properes el lloc on viuen, no pas el tipus d'habitatge, el nombre de propietats, alguns aspectes de la situació econòmica (esforç econòmic en capítols de despesa com l'educació dels fills i el pagament de l'habitatge) i, a escala individual, el posicionament polític.

Els resultats de la nostra recerca deixen clar que en l'anàlisi social de les desigualtats no es pot confondre l'estil de vida amb les condicions de vida. El

que s'esdevé amb l'evolució de la industrialització és que cada vegada hi ha aparentment menys comportaments de classe, perquè el consum s'ha convertit en l'estàndard de l'estatus social. El que comprem i en què gastem han fet que ens assemblen: un director i un treballador de fàbrica poden haver anat al mateix lloc de vacances o tenir el mateix cotxe; o el director de l'empresa i la secretària poden haver vist la mateixa obra de teatre o portar els nens a la mateixa escola, però això no vol pas dir que tinguin la mateixa posició de classe. Ni que gaudeixin del mateix nivell de benestar.

Les condicions reals d'existència dels diferents grups socials s'han fet menys transparents, menys evidents, però segueixen existint i són les que dibuixen l'entramat real de l'estructura social. És a dir, són les semblances i les diferències entre les condicions socials de vida les que en definitiva produeixen les desigualtats socials. Encara que els béns consumits siguin els mateixos, les oportunitats de consumir-los no són les mateixes per a totes les classes socials, i l'esforç que suposa aquest consum també és completament diferent. Som en un món d'aparences, en el qual el consum és el rei, però no ens podem quedar amb aquest miratge.

D'altra banda, no podem fer sinònim de benestar social un alt nivell de consum. El benestar social no és això, ni tan sols un alt nivell d'ingressos, malgrat que segurament ambdós són

aspectes amb un pes important en la seva definició. Quan parlem de benestar no ens referim només a aspectes materials de la nostra existència, sinó a totes les dimensions de l'ésser humà i de la seva relació amb els altres. Alhora, en aquelles vessants purament materials no ens referim a un nivell determinat, sinó que només pot ser mesurat des d'un punt de vista relatiu. Per tant el més rellevant en l'anàlisi dels nostres resultats no és pas el nivell de benestar de cada classe, que també ho és, sinó les diferències de benestar entre les classes. El sol fet de l'existència d'aquestes diferències ja ens parla d'una societat desigual. Aquesta és una característica de la societat invariable en el temps i en l'espai: la desigualtat entre els individus segons la posició social que ocupen, és a dir, la classe social a la qual pertanyen.

L'estructura de classes és permanent, les classes que la formen, no, i la pertinença de classe de cadascú tampoc. Posicions que semblen iguals no ho són. No ho són perquè aquells amb qui conviu són diferents, i per això una persona aturada amb les mateixes característiques individuals que una altra no té les mateixes condicions de vida, ni les mateixes oportunitats socials. Depèn de com és la seva llar, depèn de la resta de membres amb qui conviu. És a dir de la família, en

aspectes clau del benestar, com mostra l'anàlisi del PaD.

D'altra banda, posicions que semblen iguals no ho són tampoc per motius diferents, però això només es veu amb l'anàlisi de les trajectòries, tant la del conjunt de la societat com la de cada un dels individus que la formen. Ho podem comprovar comparant l'evolució dels grups amb les anàlisis longitudinals que permetrà el PaD. Però en els resultats de la nostra anàlisi s'entreveuen diferències de solidesa en la posició dels diferents grups socials que ens fan pensar en una estructura més polaritzada que la imatge que presenta. Hi ha grups amb posicions més sòlides i grups en posicions més inestables. En el cas de la classe mitjana assalariada hi ha una diferència molt important entre el seu grup més benestant i la resta. La posició dels primers està plenament consolidada, en canvi els altres dos grups mostren una posició menys estable. Aquí no és important si uns són més rics que els altres, sinó durant quant de temps poden mantenir el nivell assolit i si la tendència és a augmentar-lo o no. Haurem d'observar si aquests dos grups que ara es posicionen com a classe mitjana continuen mantenint la posició com a grup, o una bona part dels seus efectius passa a engruixir la classe treballadora. La direcció que prengui la seva trajectòria dependrà

principalment de l'estabilitat del mercat laboral i de la continuïtat de les condicions de treball de què gaudeixen actualment.

La manca de solidesa de la posició social preocupa aquests grups amb posició més feble, especialment aquells que poden iniciar un procés de mobilitat descendent, però és una preocupació que plana sobre tot el conjunt de la societat. La inestabilitat del mercat es reflecteix en l'estructura social, la fa més mòbil, sense que això sigui un tret positiu. Per això ha esdevingut essencial assegurar l'estatus, perquè és més evident ara que en etapes anteriors que la posició de classe no la tenim assegurada al llarg de tota la nostra vida, i el risc d'exclusió social està força present especialment en moments d'inestabilitat econòmica.

Per intentar evitar la inestabilitat, per blindar la nostra posició, assegurarem tot allò que podem (la jubilació, el cotxe, la casa, l'educació dels fills...) i dediquem una part molt important de les nostres vides i dels nostres esforços a garantir-nos un sostre en el qual viure, com si la casa, especialment, però també la resta de béns que puguem acumular, ens permetessin, malgrat els canvis que es puguin produir, mantenir la nostra posició de classe, atès que la majoria de la població no ho pot fer assegurant la seva situació de mercat.

Bibliografia

- BATISTA, J.M.; SUREDA, J. «Análisis de correspondencias y técnicas de clasificación: su interés para la investigación en las ciencias sociales y del comportamiento». A: *Infancia y Aprendizaje*, 39-40 (1987): 171-186.
- BAXTER, J. et al. *Class analysis and Contemporary Australia*. Melbourne: The Macmillan Company of Australia Pty. Ltd., 1991.
- BECHHOFFER, F.; ELLIOTT, B. *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. Londres: The MacMillan Press Ltd., 1983.
- BENZECRI, J. P. *L'analyse des données*. París: Dunot, 1973.
- BERGER, P. L. *La revolución capitalista. Cincuenta proposiciones sobre la prosperidad, la igualdad y la libertad*. Barcelona: Península, 1991.
- BOTTOMORE, T. *Classes in Modern Society*. Londres: Harper Collins Academic, 1991.
- BOURDIEU, P. *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus, 1988.
- BURROWS, R.; MARSH, C. *Consumption and Class. Divisions and Change*. Nova York: St. Martin's Press, 1992.
- CACHÓN, L. *¿Movilidad social o trayectorias de clase? Elementos para una crítica de la sociología de la movilidad social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas: Siglo Veintiuno de España Editores, S.A., 1989. Colección «Monografías», 100.
- CAINZOS, M. A. «Clases, intereses y actores sociales: un debate postmarxista». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 46 (1989): 81-100.
- CALVERT, P. *The Concept of Class*. Nova York: St. Martin's Press, 1982.
- CARABAÑA, J. [dir.]; GONZÁLEZ, J. J. [coord.]. *Clases sociales: estudio comparativo de España y la Comunidad de Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid, 1992.
- [ed.]. *Desigualdad y clases sociales. Un seminario entorno a Erik O. Wright*. Madrid: Fundación Argentaria: Visor Distribuciones, 1995.
- DE FRANCISCO, A. [comp.]. *Teorías contemporáneas de las clases sociales*. Madrid: Zona Abierta, 1992, núm. 59-60.
- CARCHEDI, G. «Reproduction of social classes at the level of production relations». *Economy and Society*, vol. 4, (1975): 361-417.
- *Class Analysis and Social Research*. Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1987.
- CORNEJO, J. M. *Técnicas de investigación social: el análisis de correspondencias*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1988.
- CREDOC. *Le système d'enquêtes sur les conditions de vie et aspirations des français 1978-1982. Rapport préliminaire Phase V, i Rapport final phase V*. París: Centre de Recherche pour l'Étude et l'Observation des Conditions de Vie, 1984.
- CROMPTON, R. *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge: Polity Press, 1993.
- FEITO ALONSO, R. *Estructura social contemporánea. Las clases sociales en los países industrializados*. Madrid: Siglo Veintiuno España Editores, 1997.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 1999.
- MARSHALL, G.; et al. *Social Class in Modern Britain*. Londres: Unwin Hyman Ltd., 1989.
- MIGUÉLEZ, et al. *Desigualtat i canvi: l'estructura social contemporània*. Barcelona: Proa, 1997.
- RUNCIMAN, W. G. «How many Classes are there in Contemporary British Society?». *Sociology*, vol. 24, núm. 3 (1990): 377-396.
- SÁNCHEZ CARRIÓN [ed.]. *Introducción a las técnicas de análisis multivariable aplicadas a las ciencias sociales*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1984.
- SÁNCHEZ, C. *La definició dels grups socials a la regió metropolitana de Barcelona. Un problema teòric i metodològic*. Tesi (doctorat). Universitat Autònoma de Barcelona, 1994.
- SÁNCHEZ, J. et al. *Informe per a la Catalunya del 2000*. Barcelona: Mediterrània, 1999.
- SCASE, R. *Class. Buckingham*. Open University Press, 1992.
- SUBIRATS, M.; SÁNCHEZ, C.; DOMÍNGUEZ, M. *Grups i classes socials a la Regió Metropolitana de Barcelona. Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, 1992.
- «Clases sociales i estratificación». A: *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 2000*. Barcelona: IERMB, 2003.
- TEZANOS, J. F. *La sociedad dividida. Estructura de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*. Madrid: Edicusa, 2001.
- VAN PARIJS, P. «Una revolución en la teoría de las clases». *Zona Abierta*, 59-60 (1992): 187-228.
- WRIGHT, E. O. *Classes*. Londres - Nova York: Verso, 1989.
- «Reflexionando, una vez más, sobre el concepto de estructura de clases». *Zona Abierta*, 59-60 (1992): 17-126.
- et al. «The Non-effects of Class on the Gender Division of Labor in the Home: A Comparative Study of Sweden and the United States». *Gender and Society*, vol. 6, núm. 2 (1992): 252-282.
- [ed.]. *The Debate on Classes*. Londres - Nova York: Verso, 1989.

Resumen

Familias en Barcelona: diversidad, dinámicas y estructuras Cristina López

Este artículo propone mostrar la particular evolución de las transformaciones demográficas recientes en la ciudad y su impacto sobre la estructura y composición de los hogares.

El último cuarto del siglo xx se ha visto marcado por importantes cambios demográficos y sociales que inciden directamente en el modo de formar y disolver los hogares y en las formas de residencia. Descenso y retraso en la fecundidad y la nupcialidad; incremento de las rupturas; aumento de la longevidad y envejecimiento de la población e intensificación de los flujos migratorios aportan una gran diversidad a las formas de convivencia y flexibilizan los itinerarios de constitución familiar.

La ciudad de Barcelona, del mismo modo que el conjunto de la región mediterránea latina, ha experimentado esos cambios con una extraordinaria intensidad y excepcional rapidez; como gran ciudad que es, incorpora y expande las transformaciones con mayor antelación que el resto del territorio y, en calidad de capital de una región metropolitana, mantiene flujos de población con el resto de municipios. Estos factores condicionan la singular estructura y composición de los hogares de la ciudad, que conjugan, bajo las mismas morfologías, *nuevas* y *viejas* formas de convivencia.

El artículo, a partir de datos del Movimiento Natural de la Población y de las Estadísticas de Variación Residencial, muestra la evolución demográfica reciente de la ciudad y en base a los censos de población de 1991 y 2001 (única fuente que permite el análisis de los hogares a nivel municipal) y analiza su incidencia en la distribución de los hogares y las características de población que reside en ella.

Las políticas familiares en Europa: tendencias y retos Lluís Flaquer

El artículo consta de tres partes. En la primera se analiza el concepto de políticas familiares y se justifica su necesidad ante los retos que plantea la sociedad del conocimiento para la igualdad de oportunidades de los niños. En la segunda se examina la gran variedad de políticas familiares en la Unión Europea, incidiendo sobre todo en el debate sobre la interacción entre los regímenes de bienestar y los distintos modelos de familia. Estas aportaciones sirven para contextualizar la situación del caso español, cuya presentación constituye el objeto de la tercera parte.

La reorganización de los tiempos de la vida cotidiana en los hogares con hijos e hijas adolescentes

Pau Marí-Klose, Carme Gómez-Granell, Cristina Brullet, Sandra Escapa

El artículo analiza los usos del tiempo en los hogares catalanes con hijos e hijas adolescentes, tanto desde la perspectiva de las personas adultas como de los menores. Se examinan nuevas estrategias respecto a la gestión y organización de las diferentes responsabilidades familiares en el contexto de las grandes transformaciones de los modelos y dinámicas familiares que han tenido lugar en los últimos años. Se dedica una especial atención a las relaciones intergeneracionales entre madres y padres y sus hijos/as y cómo la calidad y cantidad de esos tiempos compartidos propician el bienestar de estos últimos.

El tratamiento legal de los nuevos modelos familiares Judith Solé

Al margen del modelo tradicional de familia, basado en el matrimonio heterosexual con hijos comunes, se constata la presencia en nuestra sociedad de un creciente número y modalidades de relaciones de convivencia que también reclaman atención legislativa. El reconocimiento jurídico de estos nuevos modelos se halla íntimamente relacionado con el avance en el respeto a los derechos fundamentales de la persona a la igualdad y el libre desarrollo de la personalidad. Nuestro ordenamiento jurídico ya ha reconocido y regulado algunos de estos nuevos modelos familiares o convivenciales, a saber, las uniones estables de pareja, las situaciones de ayuda mutua, la acogida de personas mayores y el matrimonio homosexual, a los que reconoce efectos jurídicos.

En la imprescindible y constante adaptación del derecho de familia a la realidad social, los principales retos de futuro en estos momentos suponen, por un lado, conseguir una mayor protección de las familias monoparentales, que aumentan de forma significativa; y, por el otro, regular de modo adecuado a las familias recompuestas, cada vez más frecuentes, que son aquellas integradas por parejas que tienen a su cargo hijos no comunes y que presentan características y necesidades específicas.

Políticas de protección a la familia en cifras. Cataluña, España y Europa

Maria Cubel, Cristina de Gispert

En este trabajo, se describen las principales políticas de familia existentes en España y la Unión Europea. En particular, se han contemplado las ayudas monetarias a la familia, el tratamiento fiscal de la familia, las medidas de conciliación entre la vida familiar y laboral y la educación infantil de primer y segundo ciclo. El objetivo del estudio ha sido, en primer lugar, describir las políticas de familia que realiza el Gobierno central prestando atención a su evolución a lo largo de tiempo y haciendo referencia, cuando ha sido posible, al gasto destinado a cada política, el número de beneficiarios y la cuantía de las prestaciones. En segundo lugar, el análisis se ha complementado con información desagregada por comunidades autónomas y con una comparativa con los países integrantes de la Unión Europea. El análisis de esta información nos ha permitido valorar la situación de España y, en particular, de Cataluña en el contexto europeo y español.

De Ecuador a Cataluña: la gestión de la vida cotidiana de las familias migrantes

Claudia Pedone

A partir de 1999, la agudización de la crisis socioeconómica ecuatoriana junto a una mayor demanda de mano de obra femenina en las grandes ciudades del Estado español ha provocado que la mujer se convierta en el primer eslabón de la cadena migratoria. La participación determinante de la mujer en el desplazamiento de la población ecuatoriana hacia Europa y, específicamente, hacia el Estado español ha generado un reacomodamiento en las relaciones de género y entre las generaciones. Por ello, la visibilización de las mujeres y de los niños dentro del grupo doméstico y como parte decisional en el juego de las relaciones de poder ha permitido centrar el análisis de la familia como un lugar de conflicto y negociación y analizar sus transformaciones dentro de un contexto migratorio transnacional. Este artículo tiene como objetivo analizar algunas de las transformaciones en las relaciones familiares ecuatorianas a partir de la feminización del flujo migratorio hacia el Estado español y, específicamente, a Cataluña, las modalidades de reagrupación familiar, la organización de las nuevas redes de cuidado y las estrategias migratorias familiares en los nuevos contextos migratorios transnacionales.

Las nuevas dinámicas familiares y las implicaciones para las políticas de apoyo a la familia

Pau Miret

El objetivo de este estudio es presentar el tipo de hogares en que vive la gente en Cataluña en la actualidad e inferir cuáles pueden haber sido las dinámicas familiares que las han conformado. Desde ahí se pasa a dar algunos elementos con relación a las políticas públicas que parecen más adecuadas para arropar a estas estructuras familiares. Se ha aplicado una técnica de reconstrucción de hogares a partir de los microdatos de la Encuesta de Población Activa (EPA) correspondiente al segundo trimestre de 2008. Los resultados muestran el no por conocido menos extraordinario retraso en la emancipación de los y las jóvenes. Aunque se constata un incremento en los jóvenes que viven solos o en grupos de amigos, la vía mayoritaria de emancipación sigue siendo la formación de la pareja y –también mayoritariamente– tener hijos fruto de esa relación. En esta dinámica familiar surgen con fuerza los procesos que dan lugar a la familia monoparental, causada por la ruptura de la pareja. Otro elemento observado en los hogares catalanes es la presencia de gente muy mayor en el hogar de los hijos, que podemos inferir que solicitan ayuda cuando no pueden valerse por sí mismos: sin embargo, antes de ese punto se constata que la gente mayor habitualmente vive en su casa, acompañada normalmente por su pareja o en soledad. Todo ello hace necesario, con relación a las políticas públicas, profundizar en el acceso a la ley de emancipación, en los marcos jurídicos que faciliten hacer compatible la vida familiar con la laboral (en especial con la creación de guarderías) y aplicar ampliamente la ley de dependencia.

Por qué es necesaria la atención a las familias

Carmina Català

La familia se ha diversificado, pero no cabe ninguna duda de que las familias siguen siendo un punto de referencia clave para el bienestar de las personas. En esta última etapa hemos pasado del proceso de nuclearización de la familia al de diversificación de los grupos familiares. Las nuevas formas familiares son el resultado dinámico de adaptaciones, opciones, proyectos e intereses personales y colectivos. La emergencia de nuevos roles y formas familiares lleva a valorar nuevas formas de familiaridad y diferentes formas de «ser familia».

Las familias son fuente de afectos pero también de desafecciones, fuente de apoyo y de ayuda mutua, pero también de confrontaciones y violencia, en definitiva fuente de problemas y de soluciones. Podemos considerar actuaciones familiares preventivas todas aquellas acciones que contribuyen a favorecer la autonomía de los miembros (según la edad y situación de cada uno) y a ofrecer competencias en diferentes temas, es decir, a capacitar para afrontar las nuevas situaciones que se presentan en los diferentes tránsitos del ciclo vital familiar. Hay que atender a las familias, porque, desde un pensamiento estrictamente preventivo, invertir en familias es una prevención de conflictos y disfunciones familiares e individuales.

El Programa Municipal para las Familias 2006-2010 es un marco y un camino para la atención, el apoyo y la participación de las familias, que consta de 5 líneas estratégicas, 16 objetivos y 52 acciones concretas, que se desarrollan de forma transversal en la ciudad de Barcelona.

La reagrupación familiar en la ciudad de Barcelona

Ramon Sanhuja, Gloria Elena Rendón

El artículo aborda un tema que ha llegado a ser muy importante en la gestión de los flujos migratorios: la reagrupación familiar, que en la actualidad se ha convertido en la principal vía de entrada de inmigración con permiso de residencia en la ciudad de Barcelona.

Por un lado, aborda la importancia de la reagrupación familiar y, por el otro, presenta la experiencia de la ciudad de Barcelona alrededor de esta temática.

Para hacerlo empieza explicando el marco normativo que rige la reagrupación familiar, y después las herramientas locales para abordar esta temática: los informes de vivienda, incluyendo los datos a partir de 2005 y el perfil de las personas que solicitan ese informe.

Los informes de vivienda como requisito obligatorio de cualquier persona que quiera reagrupar a un familiar es la herramienta básica para construir el Programa de acompañamiento a núcleos familiares reagrupantes del Ayuntamiento de Barcelona, que también se describe en el artículo, y por último se realiza una aproximación cualitativa al proceso de reagrupación desde el nivel local.

Violencia intrafamiliar y violencia de género

Margarida Saiz

El maltrato siempre implica un patrón psicológicamente abusivo hacia la persona agredida. Una de sus manifestaciones es la violencia de género, que va mucho más allá de la violencia de pareja o intrafamiliar, manifestándose asimismo en el ámbito laboral y/o en el ámbito social o comunitario.

La violencia de género es un fenómeno social que traspasa fronteras y, como tal, requiere un abordaje global en varios frentes: la persona que sufre la violencia (las mujeres y sus hijos e hijas), la persona que la ejerce (mayoritariamente la pareja o ex pareja) y el contexto social en el que se producen los malos tratos (creencias y actitudes, legislación, etc.).

El Ayuntamiento de Barcelona siempre ha demostrado una especial sensibilidad y compromiso en la lucha contra la violencia de género, tal y como lo demuestra, entre otras iniciativas, la puesta en marcha en 1983 del Equipo de Atención a las Mujeres (EAM), servicio pionero en Cataluña, y la Casa de Acogida en 1986, ambos servicios como competencia voluntaria y a cargo de presupuesto municipal. Por último, hay que citar la puesta en marcha en 2003, y junto con el Consorcio Sanitario de Barcelona, del Circuito Barcelona contra la violencia hacia las mujeres, en el que están representados los servicios públicos de todos los sistemas de servicios implicados (Servicios Sociales, Mossos d'Esquadra, Justicia, Educación, etc.).

El Grupo de Familias del Consejo Municipal de Bienestar Social (2004-2008)

Teresa Montagut

El artículo expone la experiencia de la participación en el Grupo de Familias del Consejo Municipal de Bienestar Social, a partir de su coordinación entre 2004 –fecha de su creación– y 2008. Se plantea la trayectoria del grupo durante ese periodo, su dinámica de trabajo, las entidades que lo formaron y las propuestas que se elaboraron. A partir de esta experiencia puede realizarse un seguimiento de la dinámica participativa generada con el Consejo Municipal de Bienestar Social.

Una red para cuidar a los que cuidan. La experiencia de la Xarxa de grups de Cuidadors

Xabier Ballesteros, Joana Chinchilla

El artículo presenta la experiencia de la *Xarxa de Grups de Cuidadors* (red de grupos de cuidadores), un proyecto que pretende dar apoyo a los cuidadores y cuidadoras de personas que padecen diversos grados de dependencia (en su mayor parte enfermos Alzheimer y otras demencias similares). Una mayoría de estos cuidadores son familiares que, como consecuencia de la sobrecarga física y emocional que les supone el desarrollo de su tarea, han visto reducidas sus redes de apoyo y relación y se encuentran en situación de vulnerabilidad y riesgo.

El texto relata las circunstancias y razones que motivaron la formulación de un proyecto compartido y en red, y a continuación presenta la organización del mismo, la metodología empleada, la tipología de grupos y los aprendizajes obtenidos desde la práctica.

En concreto se explica cómo se organizan y funcionan los grupos de apoyo a cuidadores, siguiendo la metodología propia de la intervención grupal. A través de estos grupos se pretende facilitar que las personas que participan adquieran habilidades que les permitan, por una parte, desarrollar mejor su papel de cuidador y, por otra, mejorar su bienestar físico y emocional.

Las personas que han participado en estos grupos, que tienen una duración aproximada de un año, tienen la posibilidad de incorporarse a la *Colla cuidadora*, un grupo que pretende responder a la necesidad de los cuidadores de contar con espacios permanentes de relación, reflexión, intercambio y aprendizaje.

La *Xarxa de Grups de Cuidadors* es un proyecto conjunto de tres servicios del Eixample de Barcelona, que pertenecen a ámbitos e instituciones diferentes: un centro municipal de servicios sociales, un equipo de atención primaria de salud y un equipo territorial de Cáritas.

Cultura escolar, educación, familia y entorno

Ramon Casares

Las relaciones entre la escuela y la familia se sitúan en el contexto de una crisis educativa relacionada, en buena medida, con los cambios sociales acontecidos en las últimas décadas de globalización económica y cultural. El fracaso en la educación escolar obligatoria ha puesto de manifiesto las insuficiencias educativas tanto de la escuela como de la familia, reflejadas, en buena me-

didada, en la ausencia de «sentido» de las prácticas educativas. El nuevo papel –al mismo tiempo más autónomo y más dependiente– de adolescentes y jóvenes y la difuminación de factores tan potentes como la familia amplia o la nación inciden en esta falta de sentido. El entorno, en el que pueden encontrarse escuela, familia y adolescentes o jóvenes, puede permitir dotar de sentido a los valores derivados de un renovado concepto de la cohesión social.

Políticas de tiempo y relaciones familiares: un camino por recorrer a través de la vida cotidiana

Sara Moreno

El objetivo del artículo es exponer las implicaciones que las políticas de tiempo para la ciudadanía pueden tener sobre las relaciones familiares. Unas implicaciones que permiten ampliar el concepto de familia en la medida que proponen un salto de la misma hacia la vida cotidiana. Entendida como el conjunto de tiempo y trabajos precisos para la reproducción, la vida cotidiana permite captar la diversidad de relaciones familiares que derivan de las dinámicas socio-demográficas vigentes en las sociedades occidentales. Al mismo tiempo plantea una nueva forma de hacer política más sensible a las cuestiones cotidianas compartidas para cualquier tipo de relación familiar. Entre todas estas cuestiones, destacan las necesidades que se desprenden de la cura, sin duda, uno de los principales retos del estado del bienestar del siglo XXI.

Las desigualdades en las condiciones de vida de los grupos sociales en Cataluña

Cristina Sánchez

El artículo que aquí presentamos es un resumen de los resultados de la investigación realizada con los datos de la primera ola (años 2001-2002) del Panel de Desigualdades Sociales (PaD) en Cataluña acerca de la estructura social de nuestro país y los elementos clave que la caracterizan. Los resultados de la investigación identifican tres grupos centrales que definen la estructura social actual: la clase media propietaria, la clase media asalariada y la clase trabajadora. Grupos sociales históricamente conocidos, pero que se nos presentan caracterizados con nuevos elementos y con contrastes distintos entre sí y entre los propios grupos que los forman respecto a las condiciones de vida.

Los resultados del PaD evidencian la importancia de los cambios acontecidos a lo largo del siglo xx, especialmente a finales del mismo, entre los grupos sociales. Los comportamientos cada vez se parecen más y van perdiendo su sello de clase, pero las condiciones de vida entre los grupos sociales siguen siendo diferentes. Este hecho es el que realmente da sentido a la existencia de las clases como tales y da la medida de la importancia que tienen analíticamente hablando para investigar la desigualdad social, la pobreza y la exclusión social.

Summary

Families in Barcelona: diversity, dynamics and structures

Cristina López

This article seeks to describe the peculiar evolution of demographic transformations in the city, and their impact on the structure and composition of households.

The closing quarter of the 20th century was marked by substantial demographic and social changes that have had a direct effect on the way households are formed and dissolved and on forms of residence. Falling and delayed fertility and marriage; increasing break up rates; increased longevity and population ageing; and intensifying migratory flows: all this has added enormous diversity to the ways we live together, making the itineraries for building families much more flexible.

As in the entire Latin Mediterranean region, the city of Barcelona has experienced these changes with extraordinary intensity and exceptional speed. Like the large city it is, Barcelona absorbs and expands transformations earlier than the rest of the territory whilst, as the capital of a metropolitan region, it also maintains population flows with the other townships in the region. The effect of such factors can be seen in the singular structure and composition of households in the city where, under the same morphologies, we can find both *old* and *new* forms of co-existence.

Based on data regarding the Natural Movement of the Population and Statistics on Residential Change, the article outlines recent demographic evolution in the city. Moreover, using the 1991 and 2001 population censuses (the only source that permits study of households at municipal level), the author analyses their effect on the distribution of households and the characteristics of the population that reside in them.

Family policy in Europa: trends and challenges

Lluís Flaquer

The article consists of three sections. In the first, the author discusses the concept of family policy and the need for such measures in order to respond to challenges posed by the knowledge so-

ciety with regard to equal opportunities for children. The second part is devoted to examining the varied forms that family policy takes in the European Union, focusing, above all, on the debate on interaction between welfare systems and the different family models. These discussions help to contextualise the situation in Spain, which is described in the third and final part of the article.

The Reorganisation of Time in Everyday Life in Homes with Adolescent Children

Pau Marí-Klose, Carme Gómez-Granel, Cristina Brullet, Sandra Escapa

The article studies uses of time in Catalan households with adolescent children, from the viewpoint of both the adults and the children in them. The authors describe new strategies for organising and managing the different family responsibilities in the context of the great transformations that have affected family models and dynamics in recent years. Particular attention is paid to inter-generational relations between parents and children, and to the quality and quantity that these shared times contribute to the wellbeing of the latter.

The legal status of new family models

Judit Solé

Apart from the traditional model of the family formed by a heterosexual married couple with children directly related to both, a growing number and variety of models for co-existence can now be found in our society, models that also require the attention of legislators. Legal recognition of these new models is intimately linked to advances in respect for people's basic rights to equality and the freedom to realise their personalities as they wish. Spanish law already recognises and regulates some of these new models of the family or co-existence: stable unions between couples, situations of mutual assistance, the "adoption" of elderly persons and homosexual marriage, all of which are provided for under current legislation.

In the necessarily constant adaptation of laws governing the family to social reality, the main challenges for the future at present entail providing greater protection for single-parent families, which are substantially increasing in number, and regulating compound families, an ever-more frequent phenomenon. These are families formed by couples with children not directly related to both, and which have specific characteristics and needs.

Family Protection Policies in Figures. Catalonia, Spain and Europe

Maria Cubel, Cristina de Gispert

This work describes the principal family policies in Spain and the European Union. In it, the authors focus particularly on monetary assistance, family tax status, measures to promote conciliation between family life and work, and children's primary and secondary education. The aim of this study is, firstly, to survey family policies established by central government, sketching out their development over time and referring, when possible, to the spending devoted to each different policy, the number of beneficiaries and the amounts provided. Secondly, the study is complemented by data, broken down by Autonomous Community and compared with European Union Member States. Analysis of this information enables us to assess the situation in Spain and, particularly, in Catalonia, within the context of Europe and Spain.

From Ecuador to Catalonia: how immigrant families manage everyday life

Claudia Pedone

Since 1999, the worsening socio-economic crisis in Ecuador, combined with greater demand for female workers in large Spanish cities, has made women the first link in the migratory chain. The decisive role played by women in the displacement of Ecuadorians to Europe and, more specifically, Spain, has brought about

a reaccommodation in relations between genders and between generations. The resulting higher profile shown by women and children within the domestic group and as decision-making players in the power relations game has enabled study to be focused on the family as a place of conflict and negotiation and to analyse its transformations within a transnational migratory context. The aim of the article is to study: certain transformations that have taken place in relations in Ecuadorian families as a result of the feminisation of migratory flows to Spain and, specifically, to Catalonia; the forms of family regrouping; the organisation of new care networks; and family migratory strategies within new transnational migratory contexts.

New family dynamics and their implications for family support policies

Pau Miret

The aim of this study is to describe the type of households in which people in Catalonia live at present, and to deduce what might have been the family dynamics that shaped them. The article then goes on to suggest certain considerations regarding public policies that appear best suited to protecting these family structures. The technique used to reconstruct the households was based on microdata from the Active Population Survey (Encuesta de Población Activa, EPA) for the second quarter of 2008. The results show a delay in emancipation on the part of young people that is no less extraordinary being known to all. Although an increase is noted in the number of young people living alone or with groups of friends, that path that most take to emancipation continues to be the establishment of a couple and—also for the majority—to have children within this relationship. It is from within this family dynamic that processes strongly emerge that lead to the creation of single-parent families, caused by break-up between the couple. Another phenomenon observed in Catalan households is the presence of very elderly people in their children's homes. We can infer that these must have requested assistance once they could no longer fend for themselves; however, before reaching this point it is observed that the elderly usually

continue to live in their own homes, generally accompanied by their partner or alone. With regard to public policy, all this makes it necessary to increase provisions with regard to emancipation law, in legal frameworks that help to reconcile family and working life (particularly the establishment of crèches) and to apply the law on dependence more widely.

Why family care is needed

Carmina Català

The family has diversified, but there is no doubt that it continues to be a key reference point for people's wellbeing. In the most recent stage in the process, we have gone *from the nuclearisation of the family to the diversification of family groups*. The new family models are the dynamic result of adaptations, options, projects and personal and collective interests. The emergence of new family roles and models generates new family forms and different ways of "being a family".

Families are a source of affection, but also of disaffection. They are a source of support and mutual aid, but also of confrontation and violence. In short, they are a source of both problems and solutions. We can consider preventive family actions to be all those measures that contribute to the independence of family members (according to the age and circumstances of each) and to giving them power in certain areas, that is, preparing them to face new situations as they present themselves at the different stages in the family life cycle. We need to ensure the welfare of the family because, from a strictly preventive point of view, investing in the family helps to prevent family and individual conflicts and dysfunctions.

The 2006-2010 Municipal Programme for Families is a framework and a path for care, support and participation for families. The plan consists of 5 strategic lines, 16 objectives and 52 specific actions, developed transversally in the city of Barcelona.

Family regrouping in the city of Barcelona

Ramon Sanhuja, Gloria Elena Rendón

This article focuses on a subject that has become very important in managing migratory flows: family regrouping, which has now become the main form of entrants by immigrants with residence permits to the city of Barcelona.

Having discussed the importance of family regrouping, the authors then go on to present the experience of Barcelona in this respect.

This discussion begins with a review of the legal framework governing family regrouping and the local instruments provided to deal with it: housing reports, including statistics from 2005 onwards, and profiles of people requesting this report.

Housing reports are a compulsory requirement for anyone wishing to regroup with their family, and is Barcelona City Council's basic tool for establishing the programme to provide guidance for families seeking to regroup. This programme is also described in the article, which concludes with a qualitative review of the regrouping process as seen at local level.

Intra-family violence and gender violence

Margarida Saiz

Violence always supposes the existence of an abusive psychological pattern towards the person attacked. One of its manifestations is gender violence, which goes far beyond violence amongst couples or the family, and can also be seen in the workplace and/or the social or community sphere.

Gender violence is a social phenomenon that knows no borders and that, therefore, requires global treatment on several fronts: the person who suffers the violence (women and children); the person who inflicts it (usually the partner or ex); and the social context in which the violence takes place (beliefs and attitudes, legislation, etc).

That Barcelona City Council has always been highly sensitive towards and committed to combating gender violence is demonstrated by such measures as the establishment in 1983

of the Women's Care Team (Equipo de Atención a las Mujeres, EAM), a pioneering service in Catalonia, and the battered wives home in 1986. Both services are voluntary, and are run from council funds. Finally, we should mention the launch in 2003, in cooperation with Barcelona Health Consortium, of the Barcelona Circuit Against Violence to Women, and on which the public services of all the systems involved (social services, police, justice, education, etc) are represented.

The Municipal Social Welfare Family Council Group 2004-2008

Teresa Montagut

In this article, the author describes her experience of participation on the Municipal Social Welfare Family Council Group, which she coordinated from 2004, when it was first established, to 2008. The study describes the group's progress over this period, its working dynamic, the bodies represented on it and the proposals drawn up by it. All this experience can now provide the basis for monitoring the participatory dynamic generated by the Municipal Social Welfare Family Council.

A network to care for carers

Xabier Ballesteros, Joana Chinchilla

The article presents the experience of the *Xarxa de Grups de Cuidadors* (network of carer groups), a project established to provide support for those who care for people with different degrees of dependence (mostly people with Alzheimer's disease and similar dementias). Most of these carers are family members who, as a result of the physical and emotional overload caused by this work, have lost their networks of support and relations and find themselves in a situation of vulnerability and risk.

The piece describes the circumstances and reasons behind the establishment of a shared, networking project before going on to describe how the network is organised, the methodology used, the types of groups and the practical learning generated.

More specifically, the author relates how the carer support groups are organised and how they operate, following the group intervention methodology. The aim of the groups is to provide participants with the chance to acquire skills enabling them not only to better themselves as carers but also to improve their own physical and emotional wellbeing.

Those that have participated in these groups, which have a duration of approximately one year, then have the chance of joining "*la colla cuidadora*" (the "carer gang"), a group which seeks to respond to carers' need for a permanent place where they can interrelate, think, and exchange experiences and learning.

The *Xarxa de Grups de Cuidadors* is a project jointly run by three services in Barcelona Eixample District, which belong to different areas and institutions: a municipal social services centre, a primary health care unit and a regional office of Càritas.

School culture, education, the family and environment

Ramon Casares

The relations between the school and the family are acted out within the context of a crisis in education linked, to a large extent, to the social changes that have taken place over recent decades of economic and cultural globalisation. The failure of compulsory school education has revealed the educational shortcomings of both school and family, reflected, to a considerable degree, in the absence of "meaning" in educational practices. The new role—at once more autonomous and more dependent—adopted by young people and adolescents, and the weakening of such powerful factors as the broad family or the nation also contribute to this loss of meaning. The environment, in which school, family and young people or adolescents can meet, may help to give meaning to values derived from a renewed idea of social cohesion.

Policies for family time and relations: a path to tread through everyday life

Sara Moreno

The objective of this article is to discuss the implications that policies on time for citizens can have for family relations. These are implications that enable the concept of the family to be extended as it proposes the family's leap into everyday life. Understood as a body of precise time and works for reproduction, everyday life enables the diversity of family relations deriving from socio-demographic dynamics currently found in western societies to be captured. At the same time, it proposes a new form of making policy that is more sensitive to everyday shared issues for any type of family relation. Outstanding amongst all these issues are the needs linked to care, without doubt one of the main challenges to the welfare state in the 21st century.

Inequalities in living conditions amongst social groups in Catalonia

Cristina Sánchez

This article comprises a summary of the results from the research carried out using data from the first wave (2001-2002) of the Social Inequality Panel (Panel de Desigualdades Sociales, PaD) in Catalonia on the social structure of our countries and its key characteristics. The results from this research identify three core groups that define the social structure today: the property-owning middle class, the salaried middle class and the work group. These are social groups that are known historically but which today appear before us with new elements and with different contrasts between each other and between the very groups they are made up of with regard to living conditions.

The results obtained from the PaD show the significance of the changes that occurred over the course of the 20th century, particularly towards the end, amongst social groups. Behaviour patterns amongst them come to resemble each other more and more, and classes lose their peculiar mark, but living conditions between the social groups continue to be different. This fact is what really gives meaning to the existence of classes as such and provides a measure of the importance they have to studies researching into social inequalities, poverty and social exclusion.